

ISSN 0134-4536

Looming

5

1979

LOOMING

5

1979

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Mihhail Dudin

KOLMAS

F. Ermlerile

Siis — esmalt — hellalt, araltki
ma armastasin sind,
me vahele ent alati
üks kolmas sättis end.

Ei andnud sulle sõrmust ta,
ei näinud tema õrnust ma,
kuid ligimail ta käis:
mu vein ta huuli hõrgutas,
kaes õös mu akna kõrgust ta,
mind jälitavat näis.

Kui koidukastes roomates
ma läksin tooma «keelt»,
too võõras, kolmas, hoomates,
et lähen kastes roomates,
mind jälgis, küütsus oodates
eikellegimaa teelt.

Ka keset argipäiseid töid
too kolmas tüütult seiras meid.

Maailma, saatust jagamaks —
kas sa või jumal — üksnes kaks,
meid ainult kaks peab olema.
Me peame kaksi olema!
Kes lõhuks rahu sellise?
Nüüd — mille terviseks me jookse?
Me hingede duelli eest,
et... lihtsalt kaksi olla koos.

1961

Tõlkinud LEELO TUNGAL

LENINGRADI KIRJANDUSPÄEVAD

Seda eluga tõestanud,
sõnades paljastad:
«Pea ka esimest armastust tõeks!
Pea ka esimest armastust tõeks!»

Ilja Fonjakov

MINU SÕBRA VANAEMA

Mu sõbral heal, mu kasvukaaslasel
jäi ainsaks kasvatajaks noorusaastatel
vaid vanaema —
olgu muld talle kerge! —,
kuid sellel olid viis keelt selged.

Ei kandnud tõlgi ta, ei keelemehe nime,
kuid koolituseks aadlineide instituut.
Ta kittel lotendas, rind rasvapekiline,
ent filosoofe uuris,
pidas tühjaks lobaks muud.

Kõik aeg ta luges, unefult ja juhuslikku moodi
(ta aken kõige kauem pimedusse löikas tee)
Pythagorast ja Marxi, Bergsoni, Nietzschet, Kierkegaard'i
ning Comte'i, Kanti, Gandhit, «Unità'd» ja «Humanité'd».

Mu sõbra perekonna viis blokaad siit ilmast,
ei olnud vaheastmeid —
ainult vanamemm ja lapselaps.

Poiss, jäänud ilma vanemate valvsast silmast,
läks häälemurde ajal täitsa ulakaks.

Ja kunas meelt tal muuta — koju tuli hilja
ja oli vahel vintis või ei olnud üksi ta.
Endunustavalt otsis vanamemm, kuis hilju
ta lapselapse mõistust mõjutada saaks.

Hullpeenes kirjas, lausa plikaeases,
mis kantud läbi kaotuste ta vanaduseikka,
memm raamatutest välja märkis
mõtteteri, seades
rõhknaeltega neid lapselapse ukse peale ritta.

Küll eksistentsialismist, küll diamatist
sai sedeleid. Kui liblikate kollektsoon
nad ilutsesid, tiivad üksteist katsid
ja üks neist ribakestest näis kui karusloom.

Koos sõbraga neid õppisime naerdes,
ent alles hiljaaegu mõistis meie meel:

see kasvatusviis polnud teistest vaegsem . . .
On muist sententse täna meeles veel.

Mis raiskasime siis või mis jäi kogunema?
Tean, korteris neil oli kitsas käes.
Kuid oli sõbral alles vanaemal
Ei selliseid küll tänapäeval näe.

Tõlkinud VALEERIA VILLANDI

Viktor Maksimov

*

Taga mitme mäe ja raba,
mitme tagametsa taga,
kohal otsetee, mis viib
pooluselt Polesjesse,
kus sa keskööl
tänu kuule
tabad metsavaimu saba,
kasvas ubin, varreks viiv,
sisuks minu luule.

Samblaparras kiviätid,
kivilapsed kuulekaina
seisid,
kuulasid, kuis marjaks
kasvas, küpses marjakene.
Seal ma käisin, rohus, tarjas
päiksepildu kaesin aina,
pöksus, tuksus, hõiskeks püüdis
süda — kukeharjakene.

Kõndisin, et kõrş ei kuule,
või ehk hoopis hoogu läksin —
aina tundsin:
tõmbab maa mind,
ja mu jalge ette siis
nagu Newtonile äkki
sadas ubin, varreks viiv,
sisuks minu luule.

*

Jõetagusel luhal
ja luhatagusel,
otsekui tagajalgadel püsti,
nagu lambapead,

LENINGRADI KIRJANDUSPÄEVAD

oinaotsmikud,
puksimispoosi tardunud büstid,
võõraspojasüda räniťõrres,
sünged, sõnatud
jääaja asukad,
seisavad rändrahnud
sammalkasukais,
külgi kaapsimas
kõhnad kõrred.

Nende valda ma lähen
aoajal äreval,
kui puhtevird kustutab
tähesüťt kõredat
ja kastemärjal, pimeduskõlmal
rahnul

täispikkuses sirgun,
sirgun, surelik
elu pärispoeg,
aistinguis seotud esiemaga,
sirgun, et näha,
Päike, sinu Virgu
esimesenal

Tõlkinud ARVI SIIG

Viktor Sosnora

SAPPHO

Kus kõnts ja vaht ja kaljud,
kord seisis äraaetu.
Seal laulis, laulis palju
see keelepeksust kaetu.

Palg unetusest väetu,
peas harvenemas juuksed . . .
Hing luigetesse jäetu,
sees hullu tuvi kluuksed.

Ees kuulsus, taga rikkus —
oi Lesbos, kaunis kodul
Siin loorber pähe tikkus,
üll meelituste rodu.

Mees ldast tuli, veatu,
kõik naise meeled hõlmas.
See naine eatu, eatu —
mees talle pojaks kõlbas.

Sai noormees viimseks tilgaks.
Kes teda selleks sundis?
Neidkonna keskel vilgas,
mees tegi, nagu tundis.

Kirg riidudest ei peatu.
Mees vaevalt seitsmeteistme
ja naine eatu, eatu.
Kuid naerjad — mida neist mel...

Kas nad ei lausund... ega:
«Näe, vanamoori eesell!»
Kuid ise eeslitega...
Võeh jutt, liig libe tee sell

Miks lüüral võidurõõmsad
on keeled äkki lõhki?
Neidarmud liiga õõnsad
ja roosil puudub lõhngi.

Seal, kus need kaljud, kaljud,
kus keeris taldu halvas,
see naine seisis valjult.
Liiv teda silma salvas.

Kuu liikumatust kallas.
Vaid kalavene kõikus.
Jäi kalju talla alla.
On läbi sõnalõikus.

MINU ELU

Läheb elu kui eestlanna mööda
nagu järv nagu särg nagu räabis
pilliroog ja peoleo koorilipul
lepik sipelgad kepil kui taak
kaja neelangud ajatun laanen
heinakuhjaden nahin ja huik
kõivu põskedel õgija rõskus
klaasjan talun naislakan ju jaanuar

Läheb elu kui poolatar mööda
suvijuusten ööpikkune ööbik
kinni unepuusõimen üts imik
kelle peitjana neitsi Maria
usuratsu mõök uskmatu kõõman
surm-masurka ja tuisumasuurik
suurel aupaugul koogutab kotkas
kured Krakovin kirikuristil

Läheb elu kui juuditar mööda
keha-aeg vaimu-aim kesk ekleesiat

urnid tulvil kuldkollaseid tähti
kõriorel ja kultusesulud
tume talmud ja tooragi tohtriks
dekaloog nagu koolane kett
kiskja kisulaud kõukude tõu eest
meile ulg meile kuld meile nuut

Näe kolm neidu kolm üska kolm hõimu
see kolmainus mu kolmesen veren
pilusilmhaarempilgarint loobun
lipulollus ja Kolgata kolu
milleks neile mind enesevõõrast
pole nende ma nende ma sangar
tegusõnad teen valskusen teoks
needen sõna ja sõnamistegu

Otepääl, 1976

BAUDELAIRE'I BALLAAD

«...mul hommik mürgitet
on kurja lilledega»

Baudelaire, «Kurja lilled»

Ma arvan: mõtet pole mõtlemisel.
Kõik valmis mõeldud. Mõtled — narriks jääd.
Nüüd pärisosata on mõistus ise.
Ükshaaval tabanud meid juhmskirve vise —
nii kurge parve sees kui kroonit pääd.
Ei mõtle päikest välja päiksest pisem...
Kuis tüürita käib tüürimehe käsi?
Ta väsis.

Kae kihvtine on minu hinge kõrvus.
Ka küünte peal on tundetuse kaetis.
Kui naersid — kõikjal kõrvad kinni kaeti.
Ei maksnud kätte sulg — fast palveid nõrgus:
«Miks kalad oleme siin kõrkjavõrgus?»
(Eks kalad, teadagi, on purupaljad.)
Siin igal noodil puudub õige kõrgus.
On valjad.

See mesipuu on tapaõgi-tempel.
Meedeemon oled, oled arg ja loll.
Siin saab sust lesk, kes aina tühja tallab.
Kas pole tõesti tüütu kõik see krempel?
Kõik seeme sinus fantsitud on valla.
Eeh, mesipuu on sinu mõnumoldi
Kuid juba süstal poeb su hinge alla.
On surm su roll.

Pardon! Ei vaimusta mind sipelgaski.
Pahn on ta ülemlaul. Mis üllas õhin!
Ei hakka sellest luulevaim mul looma.
Te lubage: ta raja peale köhin.
Ei jumalda ma pahnakandjat looma,
kel tappa, õgida on ainuke moraal.
Veab alt teid üleilmne tasakaal —
see hüvekauss!

Ah jäta, sõber! Tõestus olgu aus!
On võitlus pelgalt tapu pulsilöök.
Aeg on Regress. Progress on ajapaus.
Vaid rohutirts on koidukastes eht.
Meduusid kividel — mu vaimu söök...
ja oksal uss, kelt langeb nahk kui leht.
Kes oled? Kes?

On väljas aastatuhandete ping.
Kui hundikutsik oled, inimnahas.
Ah, venna-arm, ah, armas headushing!
Eks armasta siis! Mina süütan vaha.
Mu'st endast — päike, endast — vihm ja tuul.
On Jumal hingetu. Ma olen Jumal-hing.
(Kuid südant ihulist neab minu huul.)
Ma ainuüks.

Ma endast sündind, suren endasse.
Ei luba tuhastada oma laipa.
Nii kõukjalt küps, las kõdub keha seel
Muud hauakirja tahta ma ei taipa,
kui «Valevanduja ja hüpiknukk,
kes unus korrapealt, kui saabus hukk.
Ja iga tema ennislemb ja emb
on peftustemp.

Eikeegi kõigile, eikelle keegi.
Ei haljendanud talle ükski oras.
Head hingele üks headus eal ei teegi.
Ei kõrsi iial paitanud ta pihk.
Täis vastikust, tal elu seiras pilk.
Maad-taevast eitas, kinni eitusoras.
Üks salamärk tal oli mõtteksil —
jah, kurja lill.»

Tõlkinud ANDRES EHIN

Aleksandr Kušner

*

Kes klassik on, kapi peal seisma see peab —
ta seisab ja valendab, kipsõlad püsti.
Oh Gogol, kas tõesti näen ilmsi su pead
seal lae all, kus suliste topiste read —
kesk parte su büsti?

Ta mähkis end salli, ta veste ja muud,
mis seljas käib, õmbles.
Nüüd seisab seal paljana — tema, kes suud
ei söandanud pühkida teiste ees, tõmbles,
kui seltskonnas sõi . . . Nüüd mängi seal kuud —

kõigi vahtida, vahi ka ise, ja paid
koolipoisid su jätavad meelde: N. Gogol.
Ei pühak, ei rändur, ei eraklik sookoll,
ei keigar — üks Gogoli-kolmandik vaid,

tolm silmnäol. Üks kamakas latva. Ja mutt.
Just nagu too Nina. Oh noorukid, kõle
siit järeldus: elu on hullem kui jutt.
Olla klassik on õudne, on peaaegu jõle!
Kuid ei — kapi otsa on poistelgi ruff . . .

*

Piki jõeäärt ma kõndisin, olin vist mõttes,
piki rasket ja paisunud jõge. Ja seal
märja kanepi lõhn äkki virgeks mind võttis.
Tuttav sild. Aega mattes
reas mehed, peos ridvad . . . Ja korgid vee peal.

Tuhm, unine, tinedalt tasane pind.
Tihti lapsed on nõnda — ei maga, ei mängi.
Uinu, maga, head und!
Järsku mõistsin: võin minagi, tundhaaval tund
eluaeg kala oodata samast jõesängist.

Lööksin sellele käega, too lõhn aga käib
kainest mõistusest üle.
Lööksin elule käega, ka mulle ta näib
üsna tühine — mis siin siis ära ei ole:
kai, ussikarp, õng, taskus murenev leib.

Lööksin elule käega, ent segab see kõis,
masuudilõhn segab, ta rõõmutsev tõrksus,
mis kõrvetab kurku. Lööks käega — kuid seis!
Kes mõistab, mis seoseid see maailm loond meis,
see pärnade mörkšus?

Seepärast las jääb ta mu kanda, las mina
ta kanda jää, minge, küll klapime: see
hall vine, jõe rasketes kurdudes lina
ja vihm — sulatina,
mis pimestab silmad ja virvetab vee.

Lööksin elule käega, jah, teiega nõus
olen täiesti, tõesti, kuid näe: siin ta lamab —
märg haspeldis. Kuivab. Ja jälle on jõus
ja hinnas, ja köidab mind, ikka seesama.
Neis keermeis ma püsin, ses tõrvases tõus.

*

Ajad pole valimiseks,
nad on elu elamiseks.
Virinast ja vingumisest
krimpsu kisub kade laup.
Ajad pole tingimiseks,
aeg ei ole turukaup.

Millal poleks raudne sajand!
Õitsev aed ent juured ajand
läbi kõigist aegadest.
Sarlakid mind viinuks hällist,
elanuks ma aega sellist,
mis on sulnim praegusest.

Kujutled end pidulauda —
miks ei katku lubjahauda,
miks ei tapalavale?
Leepra, peks, sõit trümmilehas,
mürgised pistodad kehas,
vastu käiks su kavale...

Millal poleks raudne sajand!
Õitsev aed ent juured ajand
läbi kõigest; emban sind
lahkudeski veel, mu iga.
Aeg on jõuproov, aeg on iga-
ühe jõukus, tõukepind.

Embus liibuv, haare võimas.
Aeg on nahk ja mitte rõivas,
tema koduks on me koed.
See, kes oskab, kõik ta kurrud,
käänakud ja tuulemurrud
meie ihult maha loeb.

Tõlkinud PAUL-EERIK RUMMO

MAA HINGAB

1

Hannes Proost, varastes viiekümnendates mees, nii merel kui maal palju ringi rännanud, kõikjalt õnne otsinud, seda kusagilt leidmata, lõpuks Koorukestesse maandunud, siin väikese maja ostnud, mis pärast Sanni surma tükk aega tühi seisnud ja juba lagunemise tundemärke näitama hakanud, nii et kõigepealt tuli sellele jooksev remont teha, mille järel ta oli täitsa korras eluase;

— seesama Hannes Proost võttis varnast rohelise poeskäimise seljakoti ja samuti rohelise, aga juba tublisti pleekinud tuulepluusi, millega ta praeguste kuivade ja soojade ilmadega nii poes kui tööl käis (poeskäimine oli pluusi rinnaesisele jätnud mõned lillakasroosad hajusate servadega plekid; töökäimine — nii käistele, rinnale kui seljale vaigust, oksapurust ja samblast tumedad laigud);

— seesama Hannes Proost riputas tuulepluusi vasakule käsivarrele, seljakoti peale, astus siis üle nagisevate põrandalaudade ukse juurde, lükkas selle parema käega lahti — ka uks käis raskelt kriuksudes — ja astus esikusse, kuhu välisukse pisukesest aknasilmast hoovas tuhmi valgust... Esikus pööras ta vasakule ja avas toaukse. Seal astus — ilma et oleks olnud vaja hüüda või kutsuda — välja eriliselt kiirustamata, asjalikult ja mõttesse süvenenult hallikirja kass.

«Nojah,» ütles Hannes kassile, «jäab siis nii, nagu kokku leppisime.»

Kass näis mäletavat küll, mis Hannes talle öelnud oli; arusaamise märgiks tõstis ta saba selga ja vaatas Hannesele küsivalt otsa, et kas on veel mingeid käske või keelde.

See jutuaajamine, mida Hannes nüüd kassile meelde-tuletas, oli toimunud lõunaajal, kui Hannes metsast koju jõudis. Harilikult ta küll kodus lõunat ei söönudki, tegi hommikul, kui metsa läks, võileivad kaasa, võttis ka pudeliga piima, mille oli eelmisel õhtul Helduri Ene käest valmis toonud; sellest jätkus õhtuni, mitte just küllaga, aga paras jagu. Ent sel hommikul seadis ta sammud kodunt ainult kilomeetri eemale, Meiereimäele, valgustusraiet lõpetama. Ta ei võtnud «Družbatki» kaasa, oli eelmisel päeval jõudnud puud langetada — enamasti puha käsivarre- või reiejämedused kased, lepad ja kuused. Nüüd siis viskas ainult kirve õlale; metsa jõudnud, tonksis sellega roovikud oksatest puhtaks, ise mõeldes, et küll siit saab kohe mitu head koormat luuahagu, oleks ainult viitsimist teha... Seejärel hakkas latte kokku kandma — võttis peenemaid mitu tükki korraga kaenla alla, jämedamad tiris ükshaaval riita, toetas puusale ja lohistas enda järel teiste juurde. Kui tööga valmis sai, vaatas kvartali üle: mets tundus nüüd palju valgusrikkam ja hõredam. «Tipp-topp!» ütles rahulolevalt, võttis kirve uuesti õlale ja tuli koju.

Kodus istus kõigepealt köögilaua taha ja tegi suitsu, siis läks sahvrisse, tõi tüki sinki, lõikas head paksud viilud pannile, keeras gaasikraani lahti, reguleeris leegi parajaks, et liha kõrbema ei läheks, pärast lõi ka munad lihatükkide peale ja kui kõik oli ilusti ära küpsenud, tõstis panni lauale ja hakkas sööma.

Siis alles märkas, et Karla oli tulnud kööki. Istus pliidi juures, aga temast, Hannesest, välja ei teinud, vaatas igale poole mujale, aga mitte talle näkku. Selge — on ikka veel pahane, koguni solvunud. Muidugi — mina oleksin tema asemel kah solvunud, pidi Hannes endale tunnistama. Kuipalju kordi olen talle öelnud: «Kuule, Karla, aeg on hakata tööd

tegema, mina sinu vanuselt» — pidi peaaegu välja ütleva, aga sai veel sõnal sabast kinni, ütles, «— sinu asemel ei annaks küll nendele kuramuse hiirtele asu, ei laseks neil mööda tuba joosta, söövad kas või silmad peast...» Niimitu korda oli talle öelnud: «Kui päris aus olla, siis mina su elu päästsin, päästsin su ellu, muidugi võiksid siis vastutasuks ka midagi teha.»

Ene — sellest on nüüd juba üle poole aasta möödas — oli ükskord, kui Hannes seal oli ja Heldurit aitas, talle öelnud:

«Annes, ole ää mees, mul kassil jälle pojad, võta ja sokuta nad sinna, tead isegi...»

«Jälle?» imestas Hannes. «No on kuramus küll... Kas Heldurist asja ei ole või, et mina pean alati su kassipojad kõrvale sokutama?»

«Ei ole asja jaa... Tema akkab südamevalu pärast napsu võtma, mina jälle akkan pahandama ja siis on tüli majas.»

«Hea küll, kui nii, eks ma siis teen...» nõustus Hannes.

«Aga tee seda enne, kui neil silmad valla läevad,» palus Ene.

«Oh jah, hea küll...» oli tema, Hannes, lubanud.

Ta oli küll lubanud, aga oh kui vastumeelt see talle oli, kohe nii vastumeelt, et ei läinud nädalapäevad mitte sinneraoliseks. Ja kes teab — võib-olla oli see ka Enne vastumeelt, temagi ei andnud ennast nädalapäevad Hannesele näole. (Hiljem, kui Hannes järele mõtles, hakkas ta arvama, et Ene otsis nimme kõige nõrgema lüli, see tähendab: tema, Hannese, kuriteo kordasaatjaks; võib-olla ta rääkis Helduri kohta laimujuttu, et see on toss ja ei saa sellega hakkama; võib-olla ta aimas, teadis, et tegelikult on hoopis Hannes toss ega saa sellega hakkama.)

Siis kahe nädala pärast, kui nad jälle kokku trehvasid, ütles Ene: «Kus sa olid? Kassipoegadel juba silmad peas.»

Ta ütles seda kuidagi kergendatult ja üsna rõõmsal häälel, kuigi ise tegi näo, et pahandab Hannesega.

Ja Hannes vastas samuti kergendatult ja rõõmsal häälel:

«Ahah! Noh — siis on see operatsioon küll hiljaks jäänud.»

«Iljaks on jäänud jaa...» nõustus Ene. «Puha sinu süü, mis sa ei tulnud õigel ajal.»

«Ise armastad kasse, mispärast sa neid siis ära hävitad. Jäta ellu, las püüavad hiiri ja rotte!» andis Hannes head nõu.

«Ega ma neid nii palju saa pidada, kui mul iiri ja rotte on.»

«Noh — mõne võid ju küla peale kah anda.»

«Kaks juba antud,» vastas Ene võidurõõmsalt. «Kui nüüd sina ka endale võtad ja mina, siis ongi kõik ära jaotatud.» Ja siis juba paluvalt ning meelitatavalt, nagu ainult naised oskavad meelitada:

«No mis see sul ära ei ole — üksinda elad, on niigi palju seltsi ja ei pea seda aina küla pealt otsima.» Ja siis juba nii, nagu mustlane, kes oma hobust kiidab:

«Nad on ead tõugu, kanged rotipüüdjad kassid puha.» Ja siis juba, nagu oleks kindel oma võidus:

«Nime panin ka teisele ära, pole sul sedagi muret...»

«Mis peenikese nime sa siis panid?» uuris Hannes.

«Pole miskit peenike... Karla sai nimeks...»

Ja siis hakkas tema, Hannes, järsku nii naerma, et vats vabises.

«Misasja sa naerad, kas Karla polegi nimi või?» solvus Ene.

«Ah-ah-haa! On küll. Mul tuli meelde, et mul oli üks kapten, kellega ma pool maailma läbi rändasin... Tal oli kah Karla nimi.»

Sellega oli asi otsustatud. Kuidas sa oma endise kapteni nimekaimu ikka ilma peale jätd. Läks veel kuu mööda, juhtus Hannes jälle Ene pool olema, Ene ütles:

«Kas sa läed õkva kodu? Võta siis Karla ka kaasa, suur teine juba, ei akka muidu kodu oidma.»

Mis Hannesel muud üle jäi, kui et pistis oma kaugete merereiside kaaslaste kapteni Karla nimekaimu väikese Karla jopipõue, ainult hall mustakirju vöödilise kõrvukas pea jäi välja paistma, nii nad, kaks meest, tol oktoobrikuu pimedal öhtul koju vantsisid.

Sellest kuni järgmise aasta kevadeni, täpsemalt: aprillikuu lõpuni, veel täpsemalt: tänase hommikupoole ööni (sest kell kolm, esimese

kukelaulu aeg, pole enam päriselt öö, aga veel ka mitte päriselt hommik) elasid nad kahekesi heas läbisaamises ja vastastikusel teineteismõistmises. Karla oli kõva laulumees, Hannes jälle õpetas Karlale mitmesuguseid tööks vajalikke võtteid — hiilimist, hüppamist, jälitamist ja muud... Aga eile öösel, ei, täna hommikul siis...

— juhtus, et Hannes ärkas järsku üles, esiti ei saanud arugi, mis teda just nimelt äratas, kas mitte õues ei kärgatanud pikne?... Aga samas kuulis ta jälle seda häält, see oli kangesti tuttav ja tuli köögist. Kui ta kööki sai ja tule põlema keeras, nägi ta laual Karlat, see seisis seal kõigi nelja jalaga, vaatas talle otsa erutusest sädelevate silmadega. Maas, põrandal sädelesid veel kukkumise erutusest Hannese piimklaasi killud. «Sina laamendad... Purjus oled või!» vihastas Hannes kassi peale, võttis Karlal kraest kinni, andis teise käega matsu vastu tagumikku, tõstis õhku. «Kui sa ei oska öörahust lugu pidada, siis...», ja viis ta ukse taha. «Ole õues, kuni aru pähe tuleb!»

Alles täna hommikul, kui Hannes lauda koristas, sai ta aru, mis oli Karlat sundinud südaöösi lauale ronima: saiapätsi otsast oli nurk nagu peenikese viiliga maha nühitud, nii peenikest tööd oskas teha ainult hiir. Ja et mingit kahtlust ei jääks, oli hiir sinnasamasse jätnud ka oma visiitkaardi...

Siis sai ta aru, et oli Karlale liiga teinud: teine võttis tema noomimisesõnu südamesse, teine püüdis oma elu esimest hiirt, aga mis tegi tema?

Ta oleks selle asja kohe hommikul ära klaaritud, oleks vabandust palunud, aga Karlat polnud kusagil näha. Nii ta läkski tööle, jättes vahekordade selgitamise lõunaks. Oieti oli ta juba hommikul tundnud, aimanud, et nii lihtne see pole...

«Noh — oled ikka veel vihane?» küsis ta Karlalt. «Ilmaasjata...» Ta vaatas Karlale otsa, aga see istus küllitsi tema poole, ei teinud ta jutust väljagi. «Ilmaasjata oled vihane. Sa oled lihtsalt ära hellitatud... Ene pool ja Põdral ja Kõöte pool, noh, ma võiksin sulle sada kohta üles lugeda, kus kassid öösel väljas on. Aga sina selle ühe öö, ei, poole öö pärast teed skandaali», ja tundis, et see, mis ta räägib, ei ole aus — ta püüab lihtsalt ennast välja vabandada. Lõpuks oli ta ise juba algusest peale lubanud Karlal toas ööbida...

Ta vaatas kassi poole imestunud, isegi natuke ärevalt. Seda polnud veel kunagi juhtunud, et kui tema sööb, siis Karla istub eemal ega tee temast, Hannesest, väljagi, ei vaata isegi tema poole. Paistis, et siin on väljavabandamisest vähe. Tuleb vist... Jah — kui inimesed on sellega harjunud, kui see on muutunud nii-öelda igapäevase suhtlemise, meelitamise ja äraostmise vahendiks, mispärast siis kassid ei või olla...

Ta tõusis, võttis taldrikuservalt singikamara, viis pani kassi ette põrandale. «Võta no võta!» Kass kummardus, nuhutas, tõstis pea, vaatas kõrvale, nagu mõtleks järele, vilksas korraks Hannese poole — mitte ainiti, mitte ka uurivalt või järelepärivalt, lihtsalt niisama möödaminnes, alles seejärel kummardus uuesti singikamara kohale, hakkas seda närima.

«Söö, söö!» ütles Hannes.

Ta istus uuesti laua taha, jälgis Karlat, kuidas see kamarat närib.

«Mina siis teadsin, et olid just hiiri püüdmas,» ütles ta. «Mina siis teadsin, et sul just see ettevõtmine käsil. Noh — jäid ilma, ilma nagu peni pehmest saia... Mis siis ikka, tunnistan: minu süü... Eks ma siis katsu heaks teha. Hiirt ma sulle püüdma ei hakka, lähen toon värsket kala,» tõusis Hannes ja viis kassile teise singikamara. Ta ei hakanud Karlale ütlemata, et nangun oli pidanud plaani minna kalapunktist läbi — mitte Karla, hoopis iseenda pärast. Tal endal oli juba päeva paar tagasi tulnud kange värske kala isu. Aga ons Karlal seda vaja teada!

Kui nad mõlemad juba õuel olid, tuli Hannesele veel midagi meelde (oieti oli see tal ammu meeles, oli kogu aja meeles, ainult vahepeal oli ta selle unustanud, kuid nüüd hakkas seda otsekohe ellu rakendama). Ta läks tagasi kööki, kallas tühja, ainult selleks ettenähtud kilukarpi piima, löikas kääru leiba, määris sellele singirasva peale, viis pani need ukse kõrvale pingsi alla.

Tundus, nagu poleks Hannes kavatsenud niipea tagasi tulla.

Siis ta läks ümber maja otse mööda teerada (pikad mullusuised orasheina ja aas-rebasesaba ja põldlitterheina kõrred kahisemas vastu kummikusääririkuid — teistel oli ta olnud abiks heinal, aga oma heina ei jõudnud, ei tahtnud maha niita!) maanteele ja lõpuks jõudis...

2

...alla kalapunkti juurde ja seisatas vagunelamu ukse taga (see oli toodud šeffide, muuli- ja sadamaehitajate poolt, esmajoones oma meeste jaoks, et neil oleks, kus olla, süüa teha ja magada; muuli ning sadamassilla ehitamise kestel olid nad kaluritega vennastunud, nii et lõpuks ei olnudki enam võõraid, kõik olid omad; ainult niipalju tehti vahet, et ühed olid omad omad, teised jälle teised omad; kui ühed omad lõpuks tööga valmis said ja traktorid ja sahad ja kopad, — ei: traktorite ja sahkade ja koppadega, — ei: mehed traktorite ja sahkade ja koppadega minema küütisid, siis jäeti see vana vagunelamu lihtsalt teistele omadele) — jah, vagunelamu ukse taga seisatas ja veel enne, kui ukselingi alla vajutas, kuulis ta seestpoolt meeste jutuüminat, öigemini küll ühte häält — see oli Hannesele tuttav, nii ta teadis juba enne sisseastumist, et naabrimees Heldur on seal, kas kah kala tahtmas või muidu aega viitmas või mine tea mis asju ajamas. Nii et kui ta ukse lahti tegi ja üle läve astus, polnud talle miski uudis, et Heldur istus laua taga; kui miski oli uudiseks, siis vahest teised — Ants ja Taavi ja Raul, kes kah oli traktorist — istumas laua taga, kuigi laual polnud pudeleid ega miskit; nad kas olid juba pudelid tühjaks ammutanud või olid need alles poest tulemata, esimene oletus näis tõepärasem, sest istutud oli siin kaua: tuba oli suitsust hall, õhk oli paks, et pani lækastama, meestel olid näod punased (see võis ka johtuda külmast tuulest ning sellest, et olid järvelt tulnud), peale suitsu lõhnas veel kala, tõrva, masuudi, bensiini järele — nii võinuks juba lõhnade põhjal öelda, mis mesti mehed siin koos on.

«...sind siia veel vaja...» ütles Heldur muu jutu sekka, ainult möödaminnes, ainult selleks, et märku anda, et Hannes on ära nähtud ja ära tuntud, ning siis jätkata sealt, kus pooleli jäi: «...ütlesin: «Mis sa siis tahad, ma olen päev aega kündnud seda kuramuse heinamaad, kaks korda tõmbas Raul mind välja, kaks korda tõmbasin mina teda, ma olen higistanud ja pori sees ukerdanud, aga nüüd õhtul lasksin veel kalurite kartulimaad kah läbi... Inimene tahab ometi natuke hinge tõmmata...» Eks ole, Raul, ma ütlesin talle selge sõnaga — kas saab veel selgemini öelda? Kas ma oleks pidanud veel edasi minema, kas ma oleks pidanud veel sedagi ütlema: ma pole kolm aastat puhata saanud, kui sovhoosist ongi pika vingumise peale puhkepäevi antud, siis need on kodusteks tööpäevadeks muutunud, aga kui tuled pärast päevatööd koju, siis ootab sind veel kümme tegemist, mida ei saa edasi lükata... Et ma olen üks igavene tööori — kas ma ka seda oleks pidanud talle suhu ja silma ütlema?» pöördus Heldur Rauli poole. Ja Raul vastas: «Ei oleks pidand, ta oli niigi juba püha viha täis, aga siis oleks veel vihasemaks läind!» Ja Heldur, ilma et oleks Rauli sõnu tähelegi pannud, jätkas: «Aga kui ma seda oleks öelnudki, kas arvate, et ta siis oleks oma söimamise järele jätnud? — Ega ikka oleks küll. Naised on sündimisest peale juba sihukesed, et klopivad sind nagu vana kasukatükki... Neil ei ole inimese vastu mitte mingisugust lugupidamist, sina tee hommikust õhtani tööd ja siis öeldakse sulle veel: mis töö see ka on — istud ja hoiad rooli. Einoh, istun küll, aga see on hullem kui teise mehe jooksmine, sest selle istumise juures on närvid kogu aja nii pinges all nagu trossid, kui teise mehe traktorit välja vead. Hm! Mis selle kõrval on lehma tagumiku tagant sõnniku tõstmine! Sanatoorium, aga mitte töö!»

Siinkohal tõmbas Heldur hinge, sest kõik selle, mis ta öelda oli jõudnud, oli ta ühe hingetõmbega välja pursanud. Aga Raul, kes igas olu-

korras oskas jääda seltsimeheks, sõbraks ja kaaslaseks, pistis kohe vahele:

«Sa ütlesid talle küll selge sõnaga, et puhkad, ajad vähe juttu ja tuled siis koju, misasja tal veel vaja oli!»

Võib-olla oleks Heldur veel veidike hinge tõmmanud, aga Rauli jutt tuletas talle kõik uuesti meelde, see täitis teda püha vihaga, ja uuesti hakkas ta pahameel üle kobrutama.

«Justament! Mina andsin oma mehesõna, et tõmban vähe hinge, siis panen traktori käima ja tulen otseteed koju. Aga tema» — Helduri häälede tekkisid niisugused madalad rinnapõhja-toonid, et kui Hannesl veel oli jäänud kahtlusekübetki, kellest jutt, siis nüüd hajus viimane. «Tead väegade ästi, et praegu on liiklusekuu ja igal pool ulguvad inspektorid, aga sul juba praegu nina täis! Mis siis veel pärast saab!»

«Ja kas mina siis ei öelnud talle,» pistis Raul jälle vahele, «et pärast ei saa enam midagi, sest meil on kõik juba võetud, mis võtta oli, ajame niisama vähe juttu.»

Jälle ei kuulunud Heldur Rauli.

«Aga mis tema mulle ütleb? — «Ää küll, mul vaja ka inge tõmmata, ma siis istun ka.»»

«Ja istuski!» kinnitas jälle Raul.

«Istuski! Aga kuidas? Istus nurka ahju juurde, istus, nagu oleks luua-varre alla neelanud, ei tule sõna eest ega tagant. Ma teda tean, ta oleks niiviisi hommikuni istunud. Mis puhkus see on — vaatad oma vihast naist. See on hullel kui töö!»

«Tule parem ära, hakka koos meiega kalal käima,» ütles Taavi. «Sõidame järve pääle, sinna järele ei tule ükski naine.»

Heldur ei vastanud midagi, oli oma mõtetega ikka veel eilses päevas. Või ei pidanud seda Taavi ettepanekut vastuse vääriliseks. Sest oma ausas ja äraostmatus südames ta teadis, et ei lähe kusagile, ei saa kusagile minna; teadis, et on oma traktori külge kinni kasvanud — niisama kinni kasvanud nagu Taavi ja Ants oma paadi, oma mõrdade, oma järve külge. Jutt jutuks, see on ainult sellepärast, et oled vihane ja pead välja paristama oma viha; siis vannud maa põhja traktori, kui see käima ei lähe; vannud maa põhja naise, kui see sul sõpradega istuda ei lase; ülemused, kui need sulle vaba päeva ei anna; lõpuks ka iseenda, et oled niisugune toss, nagu oled... Oh jah, mis seal rääkida — vannud koguni esivanemaid vana Adamani välja, kes kah oli niisugune toss, et laskis enda Eeval ümber sõrme mässida. Aga järgmisel päeval lähed, ronid jälle kabiini, käivitad mootori, sõidad tööle... Aga siis järgmisel päeval lähed, natuke häbelikult, natuke pugejalikult, naisega kaasa, aitad tal sõnnikut tõsta, aitad piimanõusid vinnata, aitad põhku ja heinu sõimedesse kanda.

Seda kõike teadis Heldur väga hästi, või miks ta poleks pidanud teadma, ega see esimest korda olnud. Ainult et täna oli täna, mitte homme, ja täna oli tal hing täis ja see tuli tühjaks saada.

Ja sellepärast vaatas ta üllatunult Hannesele näkku, kui see ütles:

«Ma ei saa aru, mille peale sa öieti vihane oled. Noh, hüva — tuli sulle järele, viis su viinaklaasi juurest koju. Õigesti tegi või nagu lehes öeldakse: õigel ajal tuli.»

Helduril jäi suu lahti, kuigi ta oleks pidanud teadma, et Hannes hakkab Enet kaitsma, on seda ennegi teinud, ent ikka tuli see nii ootamatult, et Heldur ei osanud esialgu muud öelda kui: «Jaa, sul on hää rääkida, sul naist ei ole. Aga kui sa teaks, mis ta mulle veel kodus ütles! Ma olla täkk. Mis ta mulle sellest tükust nina peale veel kirjutas!...»

Hannes, kes muidu oli üsna pikkade juhtmetega, tabas nüüd kähku, mida — kohtu keelt tarvitades — kaitse oli kogemata välja lobisenud.

«Kuule'nd kuule, teil oli seal vist plikuskaid kah, kas pold või?» päris Hannes.

«No oli...» tunnistas Heldur. «Aga mis siis, ega me voodis old.»

Ants muidugi, nagu arvata võis, ruttas Heldurile appi:

«Kõik puha omad inimesed, või mis see Sirjeji võõras on.»

«Kelle Sirje?» küsis Hannes. «Kas Pikkanuse Sirje või?»

Heldur oli vait, Ants rääkis tema eest. «Pikkanuse Sirje jah... Tuli

kah kauplema, et laseksime aiamaa üles. Heldur rabas teise niisama naljaviluks põlve peale, või kuskohalt tema teada võis, et Sirjel seal nii hea istuda, et ei tahtnudki enam ära minna...»

«Nii et kui Ene tuli, istus Sirje ikka Helduri põlvel või?» uuris Hannes edasi.

Nüüd võttis Heldur ise jälle jutujärje üles.

«Mis siis, et põlve pääl! Mul pold sellest sooja ega külma... Mul ei hakand sellest Pikkanuse Sirje põlve peal olemisest mitte imelik kah. Aga tema: täkk ja täkk!»

Nüüd hakkas Hannes lausa suure suuga naerma.

«Sinul ei hakanud, aga Enel hakkas. Naised on selle koha pealt hirmus tundlikud. Ja mis sa siis selle pärast nii pahandad! Öelnud talle vastu: kas tahtsid endale ruuna meheks või? Küll oleksid näinud: Ene oleks naerma hakanud ja tüül oleks lõpp olnud. Või kui ta just naerma poleks hakanud, siis vait oleks ikka jäänud.»

«Jaah, pane sa teda vait,» ütles Heldur. «Kas sina oma naise vait sundisid, kui tal oli tahtmine rääkida või söimata?»

See oli terane vastulöök.

Nad kõik teadsid, ja seda Hannese enda käest, et ega ta olnud kaugelki põhimõtteline poissmees, oli koguni kaks korda perekonna rajanud, kaks korda oli perekonnainimene olnud; esimene kord oli see traagiliselt lõppenud (naine suri sünnitamisel, viies ka lapse endaga hauda), teine naine aga oli jooksnud Hannese pikemal merereisil olles paiksema mehe kaenlasse. Nad teadsid — ikka jälle kõige vahetumast allikast — isegi nii intiimset detaili, nagu olnuks too naine nõus ennast ka kahe mehe vahel jagama, see polnukski nii raske, kui eemalseisjale paistab, sest tema, Hannes, oli ju suurema aja kodunt eemal; nii et just Hannes oli öelnud viimase, otsustava sõna: «Kui sul temaga parem on, ela siis temaga.» Naine aga oli selle peale natuke kurvaks jäänud ja lõpuks vastanud: «Ma ikka hoolin sinust ka... Kui sa merelt ära tuleksid, siis ma jääksin küll sinu juurde...» — Nad kuramused teadsid isegi seda, mis Hannes oli talle vastanud: «Ei, merd mina ei jäta, mine aga pealegi teise juurde...» Ja kuidas naine oli silmi vesistanud, aga silmad olid üsna ruttu kuivaks saanud, kui Hannes oli öelnud, et ega ta midagi endale taha — jäägu mööbel ja auto ja televiisor ja korter kõik naisele...

Jaa — nad kuramused teadsid Hannesest liiga palju, ja selle põhjal, mis nad Hannesest teadsid, nad uskusid, et ega Hannes nüüd küll võta ühtki naist oma hõlma alla, ei hakka naiste advokaadiks.

«Mul polnud vaja oma naist vait panna,» ütles Hannes tagasihoidlikult.

«Mis sa tast siis lahku läksid?» küsis, imestas Heldur.

«Võib-olla sellepärast läksingi, et me kunagi ei söimelnud. Võib-olla sellepärast läksime lahku, et mina ei tulnud talle järele, kui ta võõra mehe põlve peal istus, ja tema jälle ei tulnud mulle järele, kui mina võõrast oma põlvel hoidsin.»

Hannes teadis küll, et nii see just ei olnud, aga mis tal teha jäi, kui Heldur, naabrimees Heldur, Ene Heldur oli ta nurka surunud. See oli nende vahel duell — ehkki ainult sõnadega, mitte relvadega, aga ikka kõigi reeglite järgi.

Ja Heldur, kes samuti mõistis, et nad peavad duelli, võttis nüüd kokku kogu jõu ja osavuse, kasutas ära ootamatuse-momendi...

«Nojah, kui sa tahad naist, kes oskab hästi söimata, võta siis Ene endale. Ma jälle ei pea niisugusest lugu, kes söimab...»

«Või nii, kas sa kohtus kah niimoodi ütled?» päris Hannes.

«Mis kohtus?»

«Noh, kui lahutust lähed tahtma...»

Sooh — nüüd oli siis Heldur nurgas ja näis, kuhu ta taganeb! Ta silmavalged olid punased, mitte vihast, mitte võitlushasardist, hoopis sellest, et oli kaks nädalat järjest ammoniaagipüütidega mööda põlde sõitnud. Kõigest ohutustehnikast kinnipidamisest hoolimata mõjusid ammoniaagiaurud tervisele halvasti: mõned ei saanud üldse sellel riistapuul töötada; Heldur küll sai, kuigi silmadele hakkas...

«Ah kohtus... Ah lahutust... Noh — sää! ütlen, et iseloomud ei

sobi kokku. Kui ka midagi muud ei sobi, ikka öeldakse, et iseloomud. Mis sina ütlesid, leidsid midagi targemat või?»

«Mina ütlesin, et asi seisab lapse saamise taga,» vastas Hannes, vaadates ise kuidagi leebelt, kuidagi haletsevalt Helduri punetavatesse silmadesse. Ta nagu aimas, nagu teadis, et nüüd siis andis ta teisele viimase, surmava löögi, et nüüd on vastane langemas, on juba langenudki... Ent hoolimata sellest, et Hannes oli kahevõitluse võitnud, polnud ta pilgus kübetki võidurõõmu või uhkust; selles oli ainult leebet haletsust...

«Ja kuhukaugele see kuramuse Pedra jääb?» küsis Taavi, ilma et oleks eraldi kellegi poole pöördunud.

«Eks ma öeld, et ärge Pedrat saatke, talle Melaani ei anna enne kolme, nagu see uus kord ette näeb,» ütles Ants.

«Saada siga sitale, mine ise perset pühkima,» vandus Heldur. «Ma õige lõõn põkale hääled sisse, lähen vaatan, kuhu ta jäi.»

Keegi neist ei teinud enam Hannesest välja, ei vaadanud tema poolegi, nagu poleks teda olemaski.

«Oi elu kuradit, nagu ütles tuttav kapten Karla,» otsustas Hannes koos oma näruse võidu riismetega taganeda. «Sul, Ants, ehk niipalju kala on, et kassile mõne lipsu saab?» pöördus ta Antsu poole.

«Niipalju saad,» ütles Ants ja tõusis nagu vastutahtmist, et paadi juurde minna.

Ja pani Hannes oma vana halli ruutu, aga ikka veel väljamaa vurhvi nupuga sonimütsi pähe. (Kes oleks viitsinud, võinuks selle siseküljelt lugeda uhket silti: *Made in USA*. Oma pikkadel merereisidel oli Hannes ka New Yorki sattunud, see sonimüts oligi ainus meene väljamaalt; talle oli see ühelt Broadway kaubamaja vaateaknalt silma hakanud ja ta oli selle siis ka poole dollari eest endale ostnud, ülejäänud seitse ja pool dollarit läksid naise peale — tookord ta veel uskus, et suudab naist kingitustega endale hoida.) Ja tõmbas tuulepluusi hõlmad kokku ning tegi minekut — Antsule järele.

Aga kui nad olid juba paadi juures, siis ütles Taavi toas Heldurile:

«Vaata kui Hannes lööbki sul naise üle...»

Ja Heldur vastas kähku, nagu oleks tal vastus ammu valmis:

«No ei... seda juba ei ole!»

Paadi juures siis küsis Ants:

«Kas sa tahtsid endale kala ja ütlesid ainult, et tahad kassile?»

«Ei, ikka kassile mõtlesin. Aga kui sul neid rohkem on, siis anna mulle endale kah! Mis see siis olgu — mina pean pealt vahtima, kui kass kala sööb!»

Sõna lausumata astus Ants paadininasse, tõstis luugi üles, võttis sealt välja nii umbes poolekilose koha ja niisama suure havi.

«Mis maksab?» uuris Hannes.

«Ah, mis sa üldse pärid,» ütles Ants nagu veidi pahaseltki. «Võta ja ole rahu. Mul sind jälle appi vaja, kui puid hakkame lõikama.»

«Ole siis tänatud!» vastas Hannes, kalu seljakotti toppides. Ei saanud aga siiski jätta ütlemata:

«Helduril näikse tuju täna õige saapasääres olema. Paistab, et paneb edasi...»

«Või sina ta tuju paremaks tegid,» suskas Ants.

«Ega vist teinud jah,» nõustus Hannes.

Teel ei trehvanud ta kedagi, alles...

3

... poe juures tuli talle vastu Kõöte Eedi.

«Sind ka näha hulga aja tagant!» hüüdis ta Hannesele. «Kus sa elanud oled?»

«Tööd, ikka tööd tegin!» vastas Hannes.

Et Eedi oli oma seljakoti seljast võtnud ja poetrepile pannud, siis võttis ka Hannes oma pooltühja seljast ja pani teise mehe oma kõrvale.

«Kas sovhoosis või?» küsis Eedi.

«Ei ole sovhoosis. Ma käin metsas. Enne istutasime, nüüd tegin raiet.»

«Ma ei teadnudki, et kelts on metsa alt juba läinud!» imestas Eedi.

«Kelts on mõne koha peal ikka kõva küll, annab päris raiuda,» täpsustas Hannes. «Aga ega taimedel sellest miskit — lähevad kasvama mis mühiseb. Kui liiga kaua istutamise ootad, siis läheb metsaalune enne juurdumist kuivaks. Siis oled teinud tühja tööd...»

Sel ajal, kui Hannes seda Eedile selgitas, jõudis viimane jopi põuetaskust pudeli välja võtta ja lahti korkida.

«Võtame vähe rohtu!» ulatas ta pudeli Hannesele. «Ma lubasin mammile viia, aga no teeme suu seks.»

«Kui mammile, tea, kas siis maksab?» kahtles Hannes.

«Võta no võta!» käis Eedi peale. «Mul tihend taskus, pärast paneme ilusti pääle.»

«Kui ma nüüd võtan,» mõtles Hannes, «siis pean ka ise pudeli ostma, nagu aumeeste vahel kombeks. Aga kui ma ühe pudeli ostan, siis võib kergesti juhtuda, et pärast lähen ja ostan veel teise kah otsa...»

«Olgu!» küünitas ta käe pudeli järele, olles ise justkui enda või Eedi või kelle peale vihane — häälgigi na tõre ja tusane. «Sa oota, kuni ma poes ära käin.»

«Olgu pääle, küll ma ootan!» vastas Eedi kähku ja vandeseltslaslikult. Küll ta aru sai, et Hannes on aumees.

Kui aga Hannes poest väljus ja Eedi nägi, et selle seljakott on korralikult täis ja raske, siis hakkas tal temast kahju ja ta rääkis niiviisi:

«Mis me ikka keset teed seisame, tule läheme parem minu poole. Mammi mul ootab, aga kui me siia jorutame jääme, siis mine tea, kus pärapõrgus lõpuks oleme.»

Hannesele tuli see ettepanek veidi ootamatult. Nad olid küll varemgi Eediga koos napsi (või nagu Eedi ütles: rohtu) võtnud, aga ikka kas halja looduse rüpes istudes või Hannese pool või mujal — veel kordagi polnud ta Eedi juures kodus käinud.

«Tagane minust, saatan!» ütles, ei, mõtles Hannes. Aga sealsamas pidi ta kohe oma mõtte peale muigama: kui vanatoi on Eedi nägu ja tegu, siis on ta küll kehv mehike, kõhn ja kiitsakas. Ainus atribuut, mis põrguvürstile sobinuks, oli Eedi hää — tõre, kärisev bass.

«Olgu siis pealegi. Kui su mammi ainult pahaks ei pane...»

«Tal hää meel, kui külalisi tuleb.»

Mehed pöördusid pikemalt sõnu raiskamata minekule — sama teed tagasi, kust Hannes oli äsja tulnud. Esiti läksid riigimetsa vahelt mööda liivast käärulist teed, siis üle põllu — küll juba küntud ja külvatud, aga alles valkjaspruuni, ainsagi roheline iduta. Seejärel pöörasid Kõõte männiku vahele — sinna, kus vanasti Kõõte Aleksandri haritud linnaproua Ildekaart käis õhtuti jalutamas, jalas kollased säärikud ja käes ratsapiits. Noh, see oli oma nelikümmend ja natuke üle aastat tagasi... Nüüd siis kõndisid seda teed kaks hoopis argiolemisega meest, kellest kumbki ei teadnud suurt Kõõte Ildekaartist ega tema kollasest säärikutest, või kui teadsidki, siis ainult kuulu järgi. Ja sellestki, et nad läksid üle Kõõte sonni ja jõudsid välja Kõõte häärberini, mille madal katus paistis suurte ja vanade pärnade vahelt (ka pärnad olid veel raagus, nad nagu ootasid alles käsku, et seejärel üleöö pista pungadest välja rohelised lehehakatiseid) ja mille rehealusepoolest otsas Eedi oma perega elaski.

Teel olid nad rääkinud küll ühest, küll teisest, aga ikka oma, mitte Kõõte asjadest (või mis asja Kõõtel sai siin enam olla, kui ta neljakümne neljanda sügisel oli läinud, kaasas Ildekaart ja valge hobune, nimega Tilu, ning igaks juhuks ka jahipüss — läinud kõigepealt Pärnusse, siis Saksamaale, siis Ameerikasse, kus ta nüüd elas; kas ta üldse teadiski, et Eedi ja Hannes käisid poeteed üle tema sonni ja mööda tema männiku vahelist teed, kus Ildekaart õhtuti jalutas?).

Hannes ütles, et kui Eedi tahab luuahagu, siis tulgu toogu — Meiereimäe taga noorendikus on mitu koormat. Eedi jälle vastas, et eks ta toob jah, et sovhoos maksab luudade pealt kaks kopikat tükist vähem, aga teha ikka võib...

Kui mehed lõpuks usalduslikult vesteldes juba Kõõte rehe all olid, jäi Hannes seisma ja ütles:

«Mis me sellest poolikust pudelist sisse viimegi, ma võtan ühe terve välja.»

«Ega nüüd mammi pahandaks... Aga no olgu päälegi...»

Ja astusidki mehed — Hannes ees ja Eedi järel — Kõõte kööki.

«Näe, mammi, ütlesin, et käin kähku ära, kas ma ei käinud? Küla-lise tõin kah kaasa!»

Lüheldast kasvu tõmmu Alviine, kes askeldas parasjagu pliidi juures, keetis seakartuleid, tõstis pea, üle ta näo jooksis naeratus vari — paistis, et ega tal külalise vastu midagi olegi. (Hiljem märkas küll Hannes, et naine on kuidagi ärevil, nagu ootaks kedagi või midagi; lõpuks sai ta teada ka selle, mida Alviine ootas.) Esialgu aga seadsid mehed ennast kööki pingiotsale laua taha istuma — seakeedukartuli lõhnadesse, mis olid iidsetest aegadest, niikaua kui Eestimaal tunti kartulikasvatust ja seapidamist, imunud talumajade köökidesse, palkseintesse, pliidi kohalt suitsunud lagedesse, põrandalaudadesse; vähemalt siin, Koorukestes, sest siin eraldi karjakööbiga talusid ei tuntud; isegi seesama Kõõte, tegeliku nimega Tatrik — kuigi oli üle valla vinski oma üheksakümne hektariga, millest kolmkümmend puhast põllumaad —, keetis seakartuleid ikka köögipliidil suures pajas, sellelsamal pliidil, mille taga nüüd Alviine askeldas, heites ärevaid pilke laua poole, kus ilutses «Ekstra». Hannes tõlgitses Alviine ärevat ootust omamoodi — võttis pudeli kätte, esiti paremasse, siis vasemasse, koukis tööst kohmetute pöidla ja nimetissõrmega korgi plekkripatsi üles, keeras selle pealt ära ja vaatas ringi, kuhu kallata. Väljas võib ja on koguni etem pudelisuust kulistada, aga kui istud viisakalt Kõõte köögis ja daamide seltskonnas, siis nii ei passi. Alviine tabas Hannese pilgu, läks köögikapi juurde, leidis ja pani teeklaasi otsekuu areldi Hannese ette. «Meil oli ikka pitse ka, aga eks nad ole kõikpuha loojakarja läind,» lausus vabandavalt. «Ei sest ole miskit,» vastas Hannes omakorda lohutavalt. «Häid põrsaid mahub palju ühe molli taha, aga siis peab see mold ka suurem olema.»

«Jah, või meil kellelgi halba haigust küljes on,» toetas ka Eedi Hannest.

Ta kallas klaasi kolmveerandini, lastes viinal nimelt mulksumisega voolata, et oleks pidulikum. Siis pani pudeli lauale, võttis klaasi kätte ja ulatas Alviinele.

«Perenaine, võta!»

Just nagu veidi häbelikult võttis Alviine klaasi kätte, lükkas vasaku käega pearätti tahapoole, siis alles maitseis.

«Teil pole midagi päälegi võtta, ma vaatan teile sakuskat kah. Kas sa, Eedi, poest said midagi või ei saanudki?»

«Jah — egas igapäe vorstipäev ole... Juustu tõin.»

Eedi oli kah jopi seljast võtnud ja tuli nüüd — sigaretipits ühes ja tuhatos teises käes — laua taha, toetas enda Hannese kõrvale.

Siis otsis Alviine Eedi seljakotist juustu välja, tõi Kõõte ahjast taldrikuga sinki, pani selle varanduse kõik lauale ja ütles: «Võtke, võtke pääle, muidu jääte sopsu, ei ma taha praegust, mul vaja talitama minna.»

«Mammi on täna nii rahutust täis, ei ole tal ka kuskil asu,» ütles Eedi ja vaatas ukse poole, kust Alviine just välja oli läinud.

«Mis tal viga on, midagi juhtunud või?» küsis Hannes viisakuse pärast.

«Tütart ootab, muud ei ole midagi juhtunud. Maarja pidi täna koju tulema...»

Eedi tahtis nagu veel pikemalt selgitada, vaatas ootavalt Hannese poole, et ehk Hannes küsib edasi, aga Hannes sai jälle valesti aru — võttis uuesti pudeli kätte, valas uuesti klaasi.

Nad võtsid terviseks, viin oli veel välisest külmm, pani väristama, aga vastu ei hakanud. Vürtsine ja imekombel alles kõva kurk võttis kähku viinamaitse suust, järele jäi ainult soojus kusagile südame alla.

Hannesel hakkas palav, ta tõmbas tuulepluusi luku sirinal lahti, võt-

tis soni peast ja riputas põlve otsa. (Oleks ta teadnud, et Kõõte Aleksander — kõigi nende maade endine peremees, mille peal nad nüüd elasid: tema ja Eedi ja Heldur ja Ene ja veel kümned teised eedid ja annesed ja ened ja eldurid — elab ise Ameerikas New Yorgi linnas, siis oleks ta nalja visanud ja öelnud: «Noh, siis ta võib nüüd kah endale sihukese nupuga sonimütsi osta.»)

«Et nõnda te siin siis elate?» küsis, ütles ta.

See andis Eedi mõtetele uue suuna.

«Nõnda me siin elame jah, kaks vana varest...» kinnitas ta.

«Postimees toob pensioni koju kätte, laudas on lehm ja vasikas ja kesik...»

«On lehm ja on kesik,» kinnitas Eedi. Ja siis, pärast mõtlikku pausi: «Ega elu üle tohi kaevata... Ainult et teinekord, kui mõtlema hakkad, mis valu ja vaeva kõik läbi on elatud, siis käib küll külm judin üle selja...»

«Kas sa pead seda õnnetust silmas, mis sul pojaga juhtus või?» küsis Hannes.

«Seda kah...»

«Mis ta'ga õieti juhtus, sai autoavariil surma? Keegi ajas otsa või?»

Eedi raputas pead. «Toivoke sai jah auto pärast surma, aga otsa ei ajanud talle keski.»

Enne kui rääkima hakata, läks ta tuppa, kolistas kapi kallal, lükkas sahtleid kinni ja lahti, tuli tagasi, käes paberileht.

«Näe, siin on kõik kirjas, mis ja kuidas. Kaaslased pärast kirjutasid...»

Ja võttis Hannes kätte kortsunud, kollaseks luitunud, plekilise, vihmast ja meeleheitest ja leinast läbikäinud paberilehe ja püüdis lugeda, mis seal kirjas on. Aga sellest ei tulnud midagi välja. Mitte sellepärast, et kiri oli vene keeles — vene keelest oleks ta jõud üle käinud, vaid sellepärast, et tähed olid kohati tuhmunud, kohati oli kiri laiali valgunud.

Nagu seda mõistes hakkas Eedi ise rääkima, andes enne veel poja foto Hannese kätte. (Heledad juuksed, kaares kulmud ja nii põrgulikult noor, et kui seal poleks olnud tedretähti — kas oli või ei olnud? —, siis oleks need lihtsalt tulnud juurde mõelda, et saada tervikulist muljet; kes oleks võinud arvata, et see on Eedi ja Alviine poeg; aga võib-olla nad ise olid kord kah niisama noored?!)

«Jah, selles kirjas on kõik üleval, kuidas Toivo hukka sai... Üks ta töökaaslasest siis kirjutas, kui nad uudismaalt tagasi said. Pärast tuli ja tõi veel Toivokese asjad kah ära... Need, mis talt üle olid jäänud... Siis rääkis veel...»

Ja jutustas Eedi sellest sündmusest nõnda — olgu pealegi kui masendav ja raske ja traagiline see ka ei ole —, nagu ikka siis, kui sellest on möödas juba hulk aastaid ja kaotuse valu on aeg tuimendanud, kuigi mitte silunud.

«See tee, mida mööda nad viljakoormatega sõitsid, see läks mägede vahelt. Ühel pool olnud järsk kalju nagu müür... Aga teisel pool jälle sügav kuristik... nagu põrguhaud. Siis teel olnud niisugused laiemad kohad, kus üksteist mööda lastud. Ainult et tuli ette arvata, millal teine vastu tuleb, ja kui said sinna laiema koha juurde vähe varem, siis ootasid... Aga siis juhtunud nii, et üks jälle ei olnud oodanud, teadis küll, et minu poiss pidand iga minut teenuka tagant välja ilmuma. Mine tea, kas ajas pikka rublat taga või mis... Ei jäänud ootama, põrutas muudkui edasi... Nad siis said tee kõige kitsama koha peal kokku... Ja juhtus, pidi ka juhtuma!, et Toivo-poisi parem käsi oli selle sügava põrguhaua ääres... Ta oskas sõita ja puha, aga üks ta võtnud ikka hästi tee serva, et teisel oleks täiskoormaga parem läbi saada... Ei tea, mis siis seal juhtus — või kes seda täpselt nägi või kas see ainus nägija, kes ellu jäi, seda ka täpselt edasi andis... Ta võis ju kogemata Toivo autole külge müksata, kui kõrvalt mööda sõitis... Kiiresti pidi see Toivo auto ikka sinna alla põrguhauda lendama, kui poiss ei jõudnud enam kabiinist välja karata... All siis plahvatanud põlema kah veel... Ei jäänd poisist niigipalju järele, et oleks, mida mulda panna...»

«Nojah, mis seal enam...» nõustus Hannes. Ta hoidis ikka veel fotot käes, ikka veel vaatas talle sealt vastu noor, usalduslikult naeratav nägu. «Kurat küll,» vandus ta (mis on ehtne Eestimaa mehe komme: kui enam muud öelda ei oska, tuled välja selle kõige kangemaga; olgu pealegi, et teiste rahvaste kahe- ja kolmekordsete kõrval tundub see eestlaste väike kuradike õige kergekaaluline — haigele hingele on see ikka palsamiks), «üks mees ajab pikka rublat taga ja teine peab sellepärast oma elust ilma jääma!»

«Ei tea jah, mis kiiret tal võis olla,» ütles Eedi, ja ta hääles polnud ei süüdistust ega õigeksmõistu. «Aga kui mõtlema hakkad, mis ma olen läbi elanud, missugust valu ja viletsust olen näinud, siis...» Ta ei jõudnud kaugemale, Alviine tuli kööki ja ütles: «Kuule, vanamees, ma tean küll, et sa oled palju läbi elanud, aga nüüd pead veel midagi läbi elama: kartulipada tahab välja viia.» Ja kui see oligi nõök, siis Alviinele täiesti lubatud, sest tema polnud ju mitte vähem läbi elanud.

«Ma aitan, mis see kahe mehe peale ei ole, see väike pajake!» ütles Hannes.

Alviine vaatas kella.

«Ei tea, kas buss jäi täna tulemata või mis?» ütles ta.

«Ei ta tühi tulemata jää... Aga hiljaks võib teine küll jääda,» arvas Hannes.

Laudas, kuhu nad paja viisid, ütles Eedi:

«Mammi ootab Maarjat koju. Pidi täna tulema, homme on jälle tööleminek.»

«Kuskaugele ta siis läks?» päris Hannes. Mitte et see teda väga huvitanud oleks, aga et nad sellest just nagu mingi numbri tegid...

«Ei tea...» raputas Eedi pead.

«Kuidas ei tea? Mingi eesmärk tal ikka oli, pidi olema.»

«Eesmärk oli jah, aga sihtkohta ei teadnud.»

«Misasja ta siis ajama läks?»

«Meest otsima...»

«Meest?!»

«Noh — seda peigmeest või...»

«Ah sedasi. Nii et kahe päevaga tahtis kohe peigmehe kätte saada...»

«Vaata, tal oli ikka teada, kuhupoole minna...»

«Siis mõni oli valmis vaadatud?»

«Valmis, ikka valmis! See poiss oli kah siinsamas ehituse pääl, krohvija oli. Aga pööras ülemustega raksu ja siis läks ära...»

«Nüüd ma sain aru küll,» ütles Hannes.

«Jah, vaata — neil on lapsuke valmis tehtud... Juba neljas kuu, aga nüüd oleks isa vaja...»

«Aaa, nüüd ma saan aru küll,» kordas Hannes. «Ta siis ikka teadis, kusse poiss kadus?»

«Eks ta sinna tagasi läks, kuskohalt tuli.»

«Kirja ei saatnud või?»

«Jah, ega igal see kirjakirjutamine ka nii käpas ole. Tal muidu olid hädad töömehe käed, aga pliiatsi või sullepea hoidmiseks vähe kangevõitu.»

Hannes oli vait. Ta ei tahtnud öelda, et temale tundus lugu liiast kahtlane. Kui aina otsitakse taga (lehe kaudu ja muid teid mööda) neid, kes ei taha oma isakohust täita (just nimelt isa-, aga mitte mehekohust!), siis on küll vist vähe lootust, et üks poiss, olgu ta kui tahes kuldsete kätega töömees, tunnistab ennast kohe isaks, kui tüdruk läheb kuulutama, et nad kahe peale on taigna käärima pannud. Pealegi — teine juba siitkandist lahkunud ja pole plikale isegi kirja saatnud.

Eedit ennast paistis kah nagu kahtluseussike purevat.

«Einoh, võib-olla ta ei tunnistagi, et see neil kahe pääle tehtud... Mis siis ikka parata... Ma olen elus küll valu ja viletsust näinud, aga sellega saan ikka hakkama, et aitan maimukese üles kasvata.»

Kui varem võis ollagi mingi koomiline nüanss selles Eedi kinnituses, siis see kõik kõlasid ta sõnad mehiselt.

«Leiab teise,» ütles Hannes. «Naised leiavad ikka teise, kui neil seda vaja läheb.»

«Vaata — temaga on jälle niisugune lugu, et tema igäühte ei taha...»

«Ah nii, siis...»

Hannes ei öelnudki, mis siis on. Endastmõista on siis lugu keerulisem...

Kui Hannes toas tagasi oli, õieti köögis oma vanal kohal — Eedi jäi seekartuleid peeneks raiuma — ja Alviine istus talle seltsiks, ise ikka rahutu, ikka ootel, ikka sisimas ärev, siis oli Hannes kindel, et nüüd kuuleb ta veel kord sedasama: kuidas nende ainuke tütar (ja ainumas järelejäänud lastest), nende Maarja läks endale meest otsima ja pidi seda tegema kähku, kahe päevaga, sest kolmandal pidi ta juba töö juures tagasi olema...

Jah, Alviine rääkis tõesti, ja see, mida naine rääkis, oli omajagu intiimne kah, aga mitte sinnapoole, ei, mitte sinnapoole...

«Sa vist imestad, et ma joon?» ütles, küsis Alviine. «Et ma võtan meestega ühevõrra. Naistele pannakse seda pahaks...»

«Pole sest midagist,» vastas Hannes, «ega ma tänane ole...»

Alviine nagu ei kuulnudki Hannest, tema ajas taga omaenese mõtteiniiti. «Ega ma alguses, kui Eediga elama hakkasime, võtnudki, Eedi küll — tema võttis ikka siis kah, kui pidud olid või kui külalisi tuli... (Või millas neid pidusid pold või külalisi ei tuld!) No pärastpoole, kui lapsed juba suuremaks said ja nende eest vähem hoolt oli, hakkasin mina kah võtma... Aga mis tost, me oleme ikka inimesteks jäänud...» Naine tõsis ja ütles: «Ma lähen aitan tal kartulid katki raiuda, me tuleme kohe tagasi.»

«Ma peaksin koju minema,» mõtles Hannes, «ahi tahab veel kütta ja homme on jälle päev.» Ent ta ei läinud mitte kusagile, istus ikka laua otsas, põlvedel tugevad, vaigust parkunud käed. «Miks ta ütles, et nemad on kah inimesed?» mõtles ta. «Kas ta ütles seda sellepärast, et keegi on teda alandanud, või sellepärast, et on uhke...»

«Noh, on mul kah aeg hakata kodu poole kõmpima,» ütles ta, kui Eedi ja Alviine mõlemad koos tagasi tulid.

«Ära mine!» keelasid nad kui ühest suust. «Ära mine — sa võid siiasamasse ettetuppa sohvale heita. Mammi teeb aseme ja siis istume veel.»

Hannes mõtles ja jäi nõusse. «Olgu pealegi, võin ka jääda... Või mind kodus keski ootamas on...»

Seejärel istusid nad veel, Hannes otsis seljakotist värsked kalad välja, Alviine praadis need ära, ka rohupudel ilmus lauale. Veel päris kaua istusid nad laua taga. Lõpuks ütles Alviine:

«Papi, aita mind voodisse, ma olen väsinud...»

Eedi tõsis, Alviine toetas ennast ta käevangu ja nad läksid tagatuppa — naine pehmel, veidi vaaruval kõnnakul, aga pea uhkelt püsti; naise oliivtumede silmade sügavus peitis endas vastamata küsimusi, nagu see öö, mis oli märkamatu laskunud alla maa peale ja akende taha ja metsavaheteetele ja küla majadele ja inimestele, kes seadsid ennast magama, sest homme oli jälle tööpäev ja oli vaja koguda jõudu, et...

Hannesele ei lahendanud see midagi, sest hommikul...

4

...kui Hannes oli riidesse saanud ja pidas aru, mida teha — kas minna otsemaid koju (ah see võõras mure, hakkad talle kaasa tundma ja kui veel üksinda kah elad ja oled, sööb ta su hinge nagu rooste rauda...) — jah, kas minna otsemaid koju, kuhu ta minna ei tahtnud, või oodata, teha aeg parajaks, aga siis astuda poe juurde, osta uuesti seda mis eilegi; tänane päev oleks siis nagu eilse kordamine...

Oli varane hommikutund, ent siiski mitte nii varane, et inimesed poleks veel oma tööde juures; vastupidi — mõned olid juba tööd ja talitamisest lõpetanud; üks neist oli just jõudnud kõrvaltuppa telefoni juurde tulla.

«Helduri Ene!» tundis Hannes kõneleja häälest ära.

Ta kuulatas, misasja see Ene sinna üles kontorisse räägib.

Ei olnudki muinasjutt, hoopis tööjutt oli. Et hobusel on rauad alt ära, üks oli juba varem, eile tuli ka teine, nüüd hobune libiseb ja võib kukkuda ja viga saada... Tulgu aga sepp alla ja löögu hobusele rauad alla.

«Oh neid naisi, hommikust peale aina kamandavad!» mõtles Hannes.

Kontorist vastati (nagu Hannes Ene katkelisest jutust aru sai), et sepal on kiire töö käsil ja et ajagu tema, Ene, ilma raudadeta läbi; palju sel laudahobusel ikka käimist, pealegi on ju kahel jalal veel rauad all. Ene jälle vastas, et kui tal endal oleksid rauad puudu, küll ta siis läbi ajaks. Aga hobusele ei tähenda midagi, et on veel kaks rauda alles; inimene komistab kahel jalal, ammuks siis hobune...

(Ene rääkis ja vaidles väga rahulikult — Hannes oli seda varemgi märganud, et ta ei tõsta nii kergesti häält, kui oligi vihane. Ainult hääletoon muutus kuidagi isemoodi karedaks, jutt tuli justkui hinge-põhjast, järskude ja lühikeste puhangutena, nagu need suvised äikesehood, et tulevad ja kastavad su märjaks ja lähevad jälle omateed, enne kui arugi saad, et märg oled.)

«Ää küll, kui sepal ei ole aega alla tulla, siis ma tulen Upakuga üles,» ütles Ene. «Ma söidan töökoja manu, küll ta niipalju aega ikka leiab, et need paar rauda alla lüüa. Ää küll, mis me aega kulutame! Ma tulen mäele ja enne alla tagasi ei lähe, kui rauad all. Istun seal kas omseni või üleomseni!» Klõpsti käis telefonitoru hargile.

Hannes, kes oli selle jutujamamise jooksul teises toas olnud, otsustas nüüd lagedale ilmuda.

«Tere hommikut, sul jälle pahandused majas!» ütles ta üle läve astudes.

«Ommikust jaa,» vastas Ene. Ta nagu ei imestanudki, et Hannes on sellisel varasel tunnil võõras kohas, oli vist oma mõtetega ikka veel töökoja ja sepa juures. Või teadis ta juba küla traadita telegraafi kaudu, et Hannes oli terve eilse õhtu siin veetnud? Või ei pidanud ta üldse enda asjaks, mis Hannes teeb ja kuskohal on?

Ei, nii see kah ei olnud! Ene pilk oli algul tõepoolest sissepoole pööratud, aga siis vaatas naine Hannesele näkku — küll hetkeks, ent see-eest väga tähelepanelikult. Ja sellest hetkest oli küllalt, et kõigest aru saada.

Siis vaatas Ene kõrvale, mõtlik pilk põrandal; seegi ei kestnud teab kui kaua. Hannes seisis ja ootas, et mis nüüd edasi saab — ta nagu aimas, et ega Ene niisama tühja põrandale vaata; ta nagu teadis, et nüüd Ene mõtleb ja otsustab ka tema eest, otsusevõimetu, nagu ta praegu oli...

Nii oligi!

«Kas sa akkad ka kodu poole astuma?» küsis Ene.

Hannes kaalus, mida vastata.

«Ei tea isegi...» ütles lõpuks. «Kaalusin nii ja kaalusin naa...»

«Kuule, tule ikka päälegi kodu,» ütles Ene. Mitte pealekäivalt, andis ainult mõista, et kuna neil on ühine tee, siis võiksid ju ka koos minna. «Mul on lauda juures jõusöödakotid. Aitaksid need ka kodu viia. Mehed töid eile alla, aga Eldur tuli väga ilja kodu ja me ei jõudnud enam ära tuua.»

«Eks ma siis tulen pealegi,» vastas Hannes.

Ta võttis toolileenilt tuulejopi, ajas selga, pani ruudulise, Ameerika-maalt toodud sonimütsi pähe, võttis siis poeskäimise seljakoti, mis oli öö jooksul üsna kõhnaks kuivanud, viskas selle õlale; tegi köögiukse lahti, et öelda Eedile ja Alviinele head aega, aga et köögis kedagi ei olnud, siis sulges jälle ukse. Lõppude lõpuks ei võtnud ta siit midagi kaasa peale võõra mure, sellega võis ka jumalaga jätmata minna.

«Lähme siis pealegi!» ütles ta Enele, kes oli teda võõruseukse juures oodanud.

Ene avas ukse ja astus välja. Hannes läks talle järele ja sulges enda järel ukse. Trepil ta seisatas ja tõmbas sisse sügava sõõmu värsket õue-õhku. Lõhnas saetud okaspuude ja kanasõnniku järele — teravalt ja võrtsiselt. Päike pidi olema juba tõusnud, ent ta kiired, tungides läbi

pilvevati, olid pudenenud müriaadiks kildudeks, need täitsid pilvealuse taeva pehme piimja valgusega.

Hannes kõhatas ja kõmpis Ene järel üle Kööte õue eemalt paistva eterniitkatusega karjalauda poole. Ene pööras ringi ja vaatas, kas Hannes ikka tuleb talle järele, laskis mehe enda kõrvale käima, nii läksid kõrvuti edasi.

«Ma arvasin, et ega sa mulle appi tule, küsisin niisama prooviks.»

«Noo!» häälitises Hannes. «Egas noore naisega saa iga päev koos jalutada, seda juhust ei saa kasutamata jätta.»

Ene pööras pilgu kõrvale, aga suunurgad olid muigepraakil. See andis Hannesele — ikkagi kõik mered läbisõitnud mees! — julgust jätkata.

«Sa ära vaata ühti, et olen vana... Vana hobune tahab kah kaeru!»

Ise ootas, et mida see Ene talle nüüd vastu kostab. Aga ta ei jõudnudki Ene vastust ära oodata, enne tuli neile laut vastu. Enda, teine karjatalitaja, sõitis sõnnikukoormaga parajasti neile vastu. «Jõudu!» hõikasisid Ene ja Hannes kooris. «Jõudu tarvis!» vastas Enda, ise vaatamas Hannest varjamatu uudishimuga. «Näe, sa oled kohe nii vara hommikul kavaleri saanud.»

«Ega võimalust või kasutamata jätta. Eks sa tea omast käest ära, et nagu mehed jõude jäävad, nii kaovad ula peale.»

«Rasked need kotid on, viiekümnesed või?» päris Hannes, naiste lööbist väljagi tegemata.

«Vaata kangelast — see mõtleb vist seljas ära viia!» ütles Enda, tahtis nagu midagi lisada, aga hoidis ennast siiski vaos.

Terava keelega Endat Hannes tundis ja ta teadis, õigemini aimas, mis see veel oleks talle öelnud: hea, kui sa ise koju saad, jõuetu, nagu oled...

Hannes muigas süüdlaslikult, Ene sõnas tõtakalt:

«Pole sul siin midagi vaja jõumeest mängida! Kuulsid küll, et ma lähen Upakuga sepale. Aitad kotid siin vankrile ja kodus maha.»

Senikaua kui Ene hobuse sõnnikuvankri eest lahti rakendas ja sõidu-vankri ette pani, tõi Hannes kotid kohale. Ene oli küll öelnud, et tõstame koos, mis sa ennast katkestad, aga Hannes oli ainult ühmanud: «Mis see üksigi pole!» Võib-olla ta otsustas üksinda selle tööga hakkama saada Enda ütle mata jäänud sõnade pärast — et ennast rehabiliteerida või nii...

Ta tuli, kott süles, viskas selle vankrile, tõmbas hetke hinge ja vaatas, kuidas Ene hobust ette paneb — mitte ainsat liigset liigutust; silmitses Enet ennastki, kuidas see seisis hobuse kõrvale: pikk, sale ja sirge ning nii toimekas... Siis pilgutatas Hannes silma Upakule, kes teda uudistas üle öla, ja seejärel läks teise koti järele.

Teel mõtles:

«Seda Enet küll, seda Helduri Enet... Või temal oli abi vaja... Ei olnud tal mingisugust abi vaja! Küll oleksid kahe naisega isegi kotid peale saanud, küll oleks üksinda maha kah saanud! Kutsus hoopis sellepärast kaasa, et tahtis mind paha pealt ära saada. Tahtis sea kartulist välja saada!»

Ta ei mõelnud seda sugugi kurjalt, ennem nagu veidi kavalalt või isegi võidurõõmsalt, et on teise kavatsused läbi näinud.

Hiljem, kui nad teel olid — kotid vankripäras ja ise heinapallil kõrvuti istumas — ja kui vankrirattad kõrisesid Kööte kuusiku vahel ning Upak oli juba kaotanud lootuse, et saab ennast täna tühjaks joosta (laudahobuse liikumisvaegus on ometi nii inimlikult suur!), tegi Enegi sellestasmast juttu.

«Omme on Eldur kodus ja sa lubasid talle appi tulla metsa puid langetama, aga kui sa täna oleksid Eedi juurde jäänud, siis poleks sust omme asja olnud. Oleksite akand pead parandama...»

«Ah siis sellepärast meelitasid mind endaga kaasa?!» ütles Hannes.

«Millepärast siis veel?» küsis, ütles Ene.

Samal ajal vaatas ta ärevalt ettepoole — teekäänaku tagant kostis traktorimürinat. Ka Upak tõstis pea. (Imelik küll — ta nagu polnudki kosmosesajandi hobune: kartis autot, kartis lennukit ja veel kõige rohkem traktorit!) Ene juba pingutaski ohje. Ja sealsamas ujus müriaadiks

kildudeks purunenud päikesekiirte hallusest välja sinine «Belaruss» nagu hiigelmardikas. Traktoril oli käru taga ja sellel kõrge põhukoorrem. Ene sundis hobuse seisma. Traktorist, kes nähtavasti tundis laudahobuse kombeid, võttis käigu maha ja roomas aeglaselt neist mööda, noogutades Enele läbi kabiiniakna, et kõik on kombes. Enel polnud aega vastugi noogutada: nagu traktor mööda sai, nii Upak tormama pistis. «Kohe sa tormat!» käratas Ene talle peale ja tõmbas ohjad õige trammi. Aga läks aega, enne kui hobuse teadvusse jõudis arusaamine, et ega tõesti ole kuhugi tormata — traktor jõuras juba kaugel selja taga.

Nad jõudsid kohale, kus Kõöte kuusik lõppes ja kasemets peale hakkas. Kui Hannes siit eile mööda tuli, vaatas ta, kas pungad lähevad juba lahti. Ta oli kohe päris kaskede alla astunud, oli oksagi alla painutanud ja uurinud. Kõöte kaasikutukk oli vastu lõunapäikest kaldu, nii et kui kusagil Koorukestes lehtpuu esimesena hiirekõrvule lööb, siis pidi see just siin toimuma. Pungad olid küll suured ja vaigused ja ka lõhnasid, aga olid ikka veel kinni pruunide soomuste varjus. Ja kui ta siis uuesti eemale oli astunud ja üles latvade poole vaadanud, nägi ta vastu sinist taevast vaid öhkõrna õhetust. «Ootavad vihma!» oli ta endamisi mõelnud. «Lumi läks väga järsku, maa ei jõudnud vett endasse tõmata.»

Nii see oli — lumi läks väga järsult ja maa jäi kuivaks; isegi õiget mahla jooksu ei olnud, talvel lõigatud puude kändudele tekkis küll roosa kirme ja ka sipelgad käisid sealt maiustamas, aga kui Hannes metsas lõunatundi pidas, võis ta võileiva rahumeeli kannule panna, see ei saanud alt mitte märjakski.

«Jah, vihma on vaja...» mõtles ta nüüdki, kui vaatas üles kaselavade poole. «Kui tuleks üks hea sahmakas, mitte just valuvihma, vaid niisugust peenikest, siis hommikul... Vaatad üles latvade poole ja näed: kõik on roheline...»

«Mis sa arvad, kas seab ikka sajule?» küsis Ene. Nagu oleks Hannese mõtteid lugenud.

«Ei tea...» ei julgenud Hannes Enele kindlat lootust anda.

Nad vaikisid ja vaatasid üles taevasse, mis oli üleni hall ja murdis päikesekiiri müriaadiks kildudeks.

«Sadu oleks küll hädasti vaja!» ütles, kaebas Ene. «Kartul sai ka mulda, seal ta seisab, ei pista ninagi välja.»

«Sul vast aiaski kõik juba maha tehtud, mis teha annab?» uudistas Hannes.

«Kõik on tettu, mis teta annab,» vastas Ene. «Vaata, misuksed käed mul on!»

Ene seadis ohjad põlvede vahele ja pööras peod ülespoole. Need olid täis pika ja raske töö jälgi — olid vees ja mullas mōranenud, olid hangu- ja labidavarre peoshoidmisest tekkinud mõhnad; seal oli kirjas terve pikk ja töörohke aprillikuu oma külmade, tujukate tuultega...

«Ilusad käed...» ütles Hannes. «Töökad käed...», ja ta oleks võtnud ja silitanud neid, aga Ene otsekui mõistis Hannese plaani, tõmbas käed tagasi ja ütles tõredalt: «Narrit minu vai!»

«Ei narri, ütlen, mis mõtlen!» vastas Hannes.

Siis vaatas Ene ise oma käsi, uuris, aga ei leidnud sealt miskit ilu ja küsis norivalt:

«Sa siis seal võõramaa naistel ei trehvanud ka peenemaid käsi nägema või?»

«Peenemaid vahest trehvasingi, aga ilusamaid küll mitte,» ajas Hannes ikka oma.

«Ah jäta!» tegi Ene kurja häält, kuigi selleks põhjust ei paistnud.

«Pole teine vist komplimentidega harjunud...» arvas Hannes.

«Kus sa tormad!» käratas Ene jälle Upakule, kuigi too ei tormanud kusagile. Hannes pidas siiski paremaks teemat vahetada. «Kuidas sa üldse julged temaga sõita, kui ta ükskord su juba kraavi vedas?» päris ta. «Laudas, sellest saan ma veel aru. Aga maanteel! Tulevad autod või traktorid vastu... Kas sa oma elu pärast ei karda?»

«Pelgan ikka ka,» tunnistas Ene. «Aga mis parata, kui sõita vaja!»

Hannes hakkas naerma, aga mitte just lõbusalt.

«Nojah, kui sulle need rauad tähtsamad on kui oma elu...»

Nad olid jõudnud juba Kõöte nurmede vahele; läbi halli ilma ja üle kraavikallastel kasvavate leppade paistis Ene kodu — lauda punasest eterniidist katus, siis maja valge silikaatvooder.

«Kui sa inimese elu nii tähtsaks pead, tule siis appi Upakut mäele viima,» ütles Ene pilkavalt.

«Muidugi tulen!» ütles Hannes. Mille peale Ene kostis, et tal läheb veel natuke aega loomade talitamisega.

«Ma tulen sulle sinna kah appi!» lubas Hannes ja mõtles, et kui juba, siis juba, pealegi...

5

... tahtis ta näha Ene lauta, kus ta tükil ajal polnud käinud.

Põhjust tal Ene lauta vaadata oli, sest üks olnud tema selle ehitamisel üks abilisi. Vähemalt vundamendi valamisel ja ka põranda valamisel: nagu paarishärjad olid nad kahekesi segu teinud — puha käsitsi. Heldur polnud segumasinat saanud, sest üks oli parajasti kinni sovhoosi sigala juures (sinna valati uut põrandat, vana oli juba nii lagunenud, et isegi hobune võis oma neljal jalal kukkuda, või nagu sigala-Aita vihaga ütles: «Mulle peass nüüd andme mäeronija papre, et ma siin ole päevast päeva roomanu müüda noid mäekülgi ja orge pitti, üks üte seasulu mant tõse manu ja sellen suuren apnigupuudusen viil sitta kah vankre pääle tõstnu!» Aga siis oli ta enda veel rohkem üies kruvinud ja käratanud: «Vai mes mäeronija papre — mulle tules order anda, tüükangelase order!», mille peale zootehnik-plikuska oli vahele piiksatanud: «Orden ikka!» — «Order vai orden, mul ükstakama, sest ma ei taha toda ega teist, pääasi, et na tii kõrda teeva, sest mis kasu mul orderist vai ordenist om, ku ma pea murtu jalaluudega aiglan pikali olema»);

— nii et üks segumasin oli raudkindlalt sigala juures, teine aga (nii sama raudkindlalt) osakonnajuhataja maja vundamendi juures, aga et Heldur ei tahtnud oodata, siis lõi ta üldse tehnikale käega. Hannes ühines kah käegälöömise ja nii nad hakkasid esiisade viisil käsitsi betooni segama.

Tal oli veel praegu kätes see tunne, mis tekib, kui sa labidatega liiva ning tsemendijahu segamini saad ja siis vee juurde kallad, kuhja keskele tehtud auku, — ja kui kuramuse sitkeks ning raskeks siis järsku segu läheb ja kuidas sa pead seda raskust seda- ja teistpidi pöörama...

Või oli ta lihtsalt palju kaotanud oma endisest jõust ja sitkusest? Või oli ta vanaks jäänud, vanemaks, kui ise arvas — mitte paberite, vaid jõu järgi?

Vanem pidi ta ju olema... aga siis pidi Heldur kah vanem olema: temagi särk läks abaluude ja roiete kohalt üsna higitumedaks ja ka tema oigas, et «on see segutegemine ikka üks kuramuse morn tüü»; nad hakkasid ajapikku üha sagedamini suitsutundi pidama — istusid seljad vastu kuuskede tüvesid või lesisid murul, kruusahunniku kõrval, viit-simata õieti rääkidagi, vahetades ainult mõne laisa lause, nagu: «Liiva võiks vist rohkem panna...», või: «Tea, kas põrand saab ikka küllalt kaldu...», või arutasid napolisõnaliselt, mismoodi võrkaeda üles panna — kas jätta vana õunapuu väljapoole aeda, sest «ega seda kitsed ja jänesed enam näri...» Või hoopis vaikisid, vaadates autosid, mis vurasid mööda teed, igauks mingeid omi asju ajades — suvitaja-asju, töö-asju, metsamarjade ja seente kogumise asju... Või ei vaadanud midagi, ei mõelnud midagi, lihtsalt tõmbasid hinge, tundes luudes-liikmetes ram-mestavat surinat, teades, et nüüd-nüüd nad tõusevad, võtavad labidad jälle kätte, Hannes hakkab liiva segukasti kühveldama, Heldur toob tsemendikoti kohale, kannab süles nagu kesikut, ise tahapoole lookas, paneb siis koti ähkides maha, sest see on isegi temale, noorele mehele, raske; paneb maha, rebib kotisuu lahti ja kallab halli tsemendijahu segukasti — pool kotti korruga, sest rohkem ei mahu... Ja siis hakkavad nad mõlemad labidatega valkjaskollast liiva ja halli tsementi

segama, tundes ristluudes ja seljas valu, see ei tähenda muud kui hoia-
tust: anna veidi järele, siis võid edasi teha — kuni ükskord pörandaile
õhtu tuleb, ei: kuni ükskord õhtu tuleb, ei: kuni õhtuks pörandad vala-
tud saavad...

— see oli töö, mida tasus meelde tuletada ja seda meeldetuletamise
pidu läskki Hannes nüüd pidama, kui ta pühaliku aeglusega üle lauda-
läve hämarasse ruumi astus — nagu kirikusse, õelnuks ta, kui olnuks
usklik, aga et ta oli pigem metsausklik, siis: nagu kõrgesse vanasse
kuusikusse, kus temal tekkis niisama pühalik tunne nagu teisel püha-
kojas...

Heldur oli muidugi ammu sulud sisse teinud ja kanaõrred üles
lambalatri kohale seadinud. Aga pörand — nende valatud pörand —
pidas vastu! Seda oli näha sealt, kas tee karjakööki läks, aga ka virtsa-
renni servadest, mujal oli põhk ja sõnnik peal, seda Ene parajasti koris-
taski.

Üks kana oli istunud Ene õlale — ja see oli nii eriline ja isemoodi
pilt, et Hannes unustas pöranda, vaatas suuril silmil nii kana kui
Enet...

«Mis sa must jälle kaed?» küsis Ene, ise ikka hoolega viglal käia las-
tes, kana aga turnis tiibadega tasakaalu ja tegi tasast häält — just nagu
räägiks midagi, hellalt ja sõbralikult ja... usalduslikult.

«Olen ma küll Ameerikas otsaga käinud, aga niisugust asja pole veel
näinud,» ütles Hannes.

«Misasja?»

«Et kana istub inimese õlal nagu ahvipärdik...»

«Ta armastab mind, sellepärast...» ütles Ene, nagu räägiks ilmatu
harilikust asjast.

Siis ammusid lehm ja pullike korruga, kana hakkas pesal kaagutama,
kukk pistis kirema; terve laut oli korruga elu ja hääli täis nagu laada-
plats; Ene võttis riide, et minna heinu tooma, aga mõtles ümber ja
ütles Hannesele:

«Mul on veel sitt välja visata, mine sa laka pääle ja too loomile einu
ette.»

Võttis Hannes riide kaenlasse ja läks — astus ettevaatlikult mööda
viltusi, aga muidu veel kõvu redelipulki üles; ettevaatlikult sellepärast,
et oli harjunud ettevaatlikult käima mööda kitsaid järske laevatreppe:
laev kiikus ja kõikus. Maja küll ei kiikunud ega kõikunud, aga see oli
tal juba veres.

Tal andis minna, korstnast mööda ja veel edasi, enne kui jõudis poo-
liku heinavirvani.

Heinad olid alla vajunud, lõhnasid veel natuke mullusuiselt — mörk-
jalt ja ühtlasi magusalt.

«Ei tea, kuidas tänavu on, kas saab ka kuivalt kokku, et pärast kopi-
tama ei lähe,» mõtles, imelik küll, nagu oleks ise peremees ja endal
hool loomatoidu pärast. Võib-olla sellepärast, et oli siin abiks olnud,
oli aidanud kokku panna ja ka siiasamasse lakka üles hanguda.

Ta tõstis virnast paari sületäie jao, pani riidele, tõmbas otsad kokku,
viskas riide üle õla ja laskus niisama ettevaatlikult alla, nagu oli üleski
tulnud.

«Sul hakkab heintega kah nappus kätte tulema,» ütles Enele. «Või
on sul veel kusagil, kas laudalakas või kuhjas?»

«Ei enam,» vastas Ene, «kui nüüd ein kasvama ei akka, tuleb nälg
majja.»

«Maa igatseb vihma, näed küll.»

«Näen, miks ma ei näe!» ütles Ene ja lisas, kui nad mõlemad juba
vankril istusid ja sõitsid ning tükk aega vaikimist möödas oli;

— see oli hea vaikimine: Upaku vaikiv mõõdukas sammumine, nende
mõlema vaikiv omaette-olemine ja keskhommikuse looduse vaikiv une-
lemine. Taevas ei klaarinudki selgeks, kusagil üsna nende peade kohal
oli ühtlane hall pilvitus ja kui nad sõitsid üle luitunud kuluheinase
välja (see oli tegelikult mullusuine linapõld, osa kõrsi tükati püsti,
teine osa jälle maha vajunud, aga kuprad ikka kõigil vartel otsas, nii
et põld meenutas miniatuurset, tormihoost ülekäidud metsa, kuigi oli

vaid olnud kunagi mitte väga ammu sirjesilmne linapöld, mille sovhoos millegipärast oli koristamata jätnud);

— jah, kui nad sõitsid Upakuga üle kululinase välja, istudes vaikides teineteise kõrval heinapallil, mille üle oli pandud kirjulilleline sõidutekk, siis oli keskhommiku pilvine taevaskõrgus lausa nende ümber, nii et nad tundsid tema jahedat rasket puudutust vastu nägu; alles kui nad jõudsid männiku pruunidest tüvedest seinte vahele, tõusis taevaskõrgemal, oli puulatvade kohal, aga kui nad siis pöörasid noorde kaaskusse, langesid pilved kohemaid jälle madalasse nende ümber, kuigi mitte nii madalasse nagu linakuluse põllu kohal;

— alles seal lõpetas Ene oma mõtte:

«... Ainult et teda ei tule kusagilt. Nagu ära nõjutud... Ainult ärgitab, aga ei tule...»

Et aga mõtte alguse ja lõpu vahel oli nii palju vaikimist olnud — vähemalt terve kilomeeter maad, siis Hannes ei taibanudki paugupealt, millega Ene ütlemist seostada; alles tsutikese arupidamise järel tuli talle meelde, millest nad enne olid kõnelnud ja siis ka see, mille kohta käisid Ene sõnad, Ene lootusetus, Ene usukaotamine.

«Ei, ta ikka seab, juba mitu päeva seab,» kinnitas ta.

«Jah, seab nagu Härman oma naisevõttu!» ütles Ene veidi upsakalt — või tema teadis, mis hädad ja takistused Härmanil ees olid.

«Vaata hakkab veel täna sadama!» ennustas Hannes, Enele kõrvalt näkku vaadates; Ene vaatas ettepoole, rätiku servast paistis vaid kõrge põsesarn ja nina ja üksainus hall silm; selle põhjal ei saanud otsustada, kas Ene usub Hannest või mitte. «Või kui mitte sadama, siis tibutama vähemalt...»

«Kas sa oled Selnin või, et tead ilma ette ütelda?» küsis naine, ise ikka rahulolematu või turtsakas.

«Kuule, miks sa korraga nii torssis oled?» päris Hannes, kellel oli kombeks otse näkku asju klaarida.

«Tahaks kiskuda!» vastas Ene — näha, et ka tema oli otsekohene.

«Misasja?» imestas Hannes. «Kas kakelda või?»

«Kakelda jaa!»

«Kellega siis, kas minuga või?» Hannes vaatas ringi, nagu oodanud tühjal metsateel näha veel kedagi peale nende eneste.

«Sinuga jaa!» vastas Ene ja vaatas Hannesele näkku, nii et rästi raamis paistsid nüüd kaks halli silma ja salk musti juukseid. Ja kui Hannes vaatas Enele otse silma sisse, nägi ta, et need olid issanda jumala tõsised ja et neis polnud mitte naeruteragi; kui ta veel hoolsamalt Enet silmitses, märkas ta Helduri-Ene silmades mingisugust rohekat helki või varjundit — need nagu polnudki hallid, olid hoopis halli varjundiga rohelised. «Paistab, et ma saan täna oma sauna kätte jah!» mõtles ta, aga rohkem mõelda ei saanudki, sest Ene juba jätkas: «Mis sa käid küla peal, pole öösi kah kodus, nagu igavene ulgus!» — «Näe, võtab läbi nagu oma naine, kuigi ei ole naine ega midagi!» mõtles Hannes, aga jättis selle mõtte enda teada, sest — imelik küll — tal oli isegi omajagu mõnus tunda, et üks võõras naine võtab ta läbi nagu oleks oma; temas aina süvenes mingi seletamatu kummaline rahulolu, see oli tekkinud juba siis, kui ta aitas Enel kotte tassida; see oli süvenenud juba siis, kui ta oli näinud valget kana istumas Ene õlal ja kui ta oli heinu lakast toonud, ja kui nad sõitsid madalapilvise taeva all, mis surus kõik lõhnad, kõik hääled nõnda maadligi, ja Upaku rahulik sammumine mööda kuiva, juba kergelt tolmavat teed — kõik see kuulus nagu ühte ansamblisse, sel oli üks meloodia ja üks viis, mis juhatus millelegi; millele, seda ta ei teadnud, võib-olla saab hiljem teada, võib-olla ei saa kunagi; sellel polnud tähtsust: talle meeldis seda tunda, seda kuulata, selle järele sammuda...

«Sulle vist ei meeldi see, et ma Eediga olin? Mitte et ma üldse küla peal olin, vaid et ma just nimelt Eediga olin. Kas pole nii?»

«Ei meeldi jaa...»

«Mispärast?»

«Mis mees Eedi ka on!»

«Mis tal siis viga peaks olema?»

«Ta ei ooli tööst. Teeb, kui isu on, ja ei tee, kui isu ei ole.»

«Aga ta on vana ja pensionil, mis tööd sa temalt ikka tahad!»

«Aga loomadest ta ka ei ooli! Mineva suvel jättis pool einamaad niit-mata, aga kui niitiski, siis ei jõudnud üles panna, ja kui lõpuks jõu-diski, siis oli ein päris kopitanud. Ime, et need lehmad tal üldse seda söid, aga ega ei söönudki, sest ta käis öösiti lauda mant einu ja õlgi varastamas. Me teadsime küll, aga aledusest loomade vastu laskime tal tallitada, ainult tegime näo, nagu ei teaks midagi...»

«Jälle heinad!» mõtles Hannes, «nagu muust ei olekski enam rääkida, nagu kogu elu oleks koos ainult heinakasvust ja niitmisest ja kuhja-tegemisest ja... ja nagu tuleks inimestki hinnata ainult selle järgi, kui hoolsalt ta kuhja teeb ja talveheinu varub ja... nagu tuleks kogu loo-duse elugi hinnata ainult selle järgi, kuidas hein kasvab ja kas kasvab, ja kas pärast jaani peab kuiva või viskab vihma.» Näe — nüüd ütles Ene vihaga, nagu kokkuvõtet tehes:

«Mis mees seande ka on, kes oma loome eest oolt kantud ei saa!»

— ja tema siis vaatamas jälle Ene poole ja nägemas jälle ainult üht-ainumast rohelist silma ja musta juuksesalku villase rätikuserva alt väljas; selle peale võis Hannes küll vanduda, et naise silm oli kiiska-valt roheline nagu safiir (mida ta oli oma ihusilmaga näinud Londoni West Endis, mister McCallany kullassepaari vaateaknal, aga polnud mitte hindagi küsinud, sest oli ette teada, et tema oma paari naelaga võib seda safiiri ainult vaadata, aga mitte omada!);

— ja tema, keda see endise meeldetuletus oli viinud endast välja, küsisimas, ütlemas:

«Temal, sel Eedil, pole ju enam päriselt jalgu all, mismoodi ta saabki täismehe ette käia!»

Ja Ene: «Mismoodi tal jalgu all ei ole, mõnikord on tal neid koguni kolm tükki...»

— ja tema selle peale muigamas, et vaata kus oskas ikka vastata; ega need Koorukeste naised ole suu peale kukkunud ühtigi, ja et just nii-suguse naljaga, mis on terav ja vürtsine nagu pipar, mõrkjas nagu kaneel, saavad nad, on ikka saanud raskustest üle.

Ja tema: «Ega ma ta ihulistest jalgadest räägi, ma räägin ta vaimse-
test jalgadest, mis tal läbi on, ja...»

«Kaks poega maha maetud,» ei lasknud Ene tal lõpuni rääkida, «ja mida tema küll üle või läbi on elanud. Seda kõneleb ta nagu mõnda meieisapalvet ommikul, õhtul ja keskpäeval ka... Ime, et ta ise ei väsi seda kuulamast!»

Ja tema, Hannes: «Aga ta ongi läbi elanud...»

Ja tema, Ene: «Sina siis jälle kõnelesid oma naisest, kes su maha jät-tis, ja siis nutsite kaelastikku koos...»

Ja tema, Hannes: «Aga ma ei...»

Ja tema, Ene: «Või arvab tema, või arvad sina, või arvate te, mehed, et ainult teie olete ullu ja ullemat läbi elanud!? Mina võin ka olla kõik-suga asju läbi elanud, kas ma akkan seda küla pääl kuulutama või kae-bama? Mul ei tule seda isegi mitte meelde ega mõttesel!»

Ja tema, Hannes, siis sähvamas: «Millal sinul elulained üle pea kokku käisid, kas siis, kui olid maaparanduses tööl või?»

— sest kui inimene kiitleb, et on vedelast ja paksust läbi käinud, siis peab olema ka koht, kus ta seda on teinud; mõningate vihjete või õige-mini ütlematajätmistest ning pilkude keele põhjal oli Hannes aimama hakanud, et tookord, noore plikuskana, võis seal maaparanduses Enel ka midagi juhtunud olla — midagi niisugust, mida just meeldivate läbi-elamiste hulka arvata ei saa.

Ent Ene vaatas Hannelsel ikka häirimatu rahuga näkku ja ütles:

«Ega sest pole asja, kuskohas või mis ma just läbi olen elanud, mina võib-olla olen oma mullika või kesiku surma pärast rohkem südant valutanud kui Eedi oma poja pärast.»

— ütles ta, kindlasti bravuuriga, aga sellest sai ka Hannes aru, tal võib tõsi taga olla;

— siis jäid nad mõlemad vait ja nii vaikides sõitsidki alt metsadest välja ja põldude vahele, mis olid pruunid ja kohati punakaspruunid,

aga üle põldude oli laskunud hall taevalaotus, mis kattis kõige elava liiga pika ootamise röske kleepuva tusaga...

Tõsi küll, Enel ei olnud enam aegagi rääkida, tal tuli kõvasti ohje hoida, sest tee pööras juba asula majade vahele, igast õuest või ka teekäänaku tagant võis välja pöörata traktor või auto, aga see pitsu, see laudahobune, see Upak, oli ju nii veeuputuseelne... Või oli tehnikasajand rikkunud ta närvid?

Nad jõudsid remonditöökoja juurde ja...

6

... pöörasid õue, seal müdisid paar «pökat» nagu suured maipõrnikad, aga et nad seisis, siis Upak neid ei kartnud, ainult kõõritas umbusklikult. Ene hoidis ohjad ikka trammis ja juhtis hobuse töökojast mööda, vana kuuri juurde, mille kõrval seisis püsti viis jämedat posti. «Ahaa, nuastal!» taipas Hannes — kui hobune on peru, pannakse ta postide vahele ja tõmmatakse kõitega kinni, et ei saaks pikali visata.

Ene juhtiski Upaku postide juurde ja ütles: «Tpruu!» Upak jäi seisma, Ene hüppas ühelt poolt ja Hannes teiselt poolt maha; Ene sidus Upaku ohjajahu pidi posti külge, Hannes seisis ja vaatas töökoja õuel ringi.

Ta oli siin esimest korda, varem oli ainult mööda sõitnud. Hoone oli kolhoosi-aegadest pärit, oli nüüd juba vana ja kuidagi ebaloomuliku kujuga; nähtavasti oli esialgu väiksemana valmis ehitatud, aga kui kolhoosi masinapark kasvas, siis oli talle mõlemast otsast juurde ehitatud. Uksed-virivärjad pärani, seest kostis vasara kõlksatusi ja kompressori huugamist. Nagu ikka — tööka keskpäeva hääled!

«Seisa sa Upaku juures,» ütles, käskis Ene. «Ma otsin sepa üles, katsum talle augu päässe rääkida, et kas või lõunaajal obuse ära rautab.» Ja läks üle õue töökoja nurga taha.

Mehi liikus õuel, aga harvalt. Mõni kõõritas ka Hannese poole, aga et ta seisis hobuse juures, siis ei tuntud tema vastu suuremat huvi — vaadati korra ja mindi omi asju ajama. Nende maailm oli ikka teine, oli masinate-maailm, ja et nende rooli hoidvates kätes oli taltsutada korraga mitmeidkümneid hobujõude, siis ei olnud sellel ühelainumal hobusel ega selle juures konutaval mehel nende silmis mingit tähtsust.

Ja ega Hannes ise kah toppinud oma nina teiste asjadesse, ei läinud töökodagi lähemalt uurima. Oli aeg — aga kuskohalt võisid need mehed seda teada —, kus ka tema valitses, mitte kümnete, mitte sadade, vaid tuhandete hobujõudude üle, pealegi juhtus, et veel tormisel merel... Siis tuli aeg, mil ta sellest enam ei hoolinud. Ja nüüd oli kätte jõudnud aeg, kus ta paistis ühest elavast hobusest rohkem hoolivat kui kõigist neist kunst- või terashobustest. Nonde teiste juurde oli vaja teisi ja nooremaid mehi. Nonde juures olidki teised, nooremad mehed.

Korra nagu tekitasid töötavate masinate hääled hinges mingi tuttava tunde, aga see kadus kohe. Silmitses õue, selle kõvaks trambitud, õli-dest ja naftast plekilist maapinda... Siis kihutas igavese ajuga õuele vene ime, ja ta astus uuesti Upaku juurde, et see märuldama ei pistaks. Ent siin õuel oli isegi Upak kaotanud oma temperamendi — ei liigutanud saba ega kapja.

Ene tuli tagasi, pea püsti, silm säramas ja võidurõõm silmas.

«Ära rääkisin, paneb ikka rauad alla. Tuleb ainult niikaua oodata, kuni ta keevitamise lõpetab.»

«Mis ta siis on — poole kohaga keevitaja või?» küsis Hannes.

«Ei, ikka poole ametiga obuserautaja.»

«Nojah, kui poole kohaga siiapoole, siis peame ootama jah...»

Nad leppisid kokku, et on vaheldumisi Upaku juures, keda ei usalda päriselt üksinda jätta, seni siis teine jälle käib kus vaja. Ene näiteks pidi minema sidejaoskonda, et tellida vedelgaasiballoon ja maksta arve. Ka kauplus oli siinsamas, paistis üle Upaku selja, meetrit sada eemal, suurtel aknaklaasidel maalitud porgandid ja potsikud.

«Söökla on poe kõrval, kui nälg pitsitab...» ütles Ene ja tuli kohe

TALVEUNI

Lapsed, talv on tulekul!
Lill ei õitse,
lind ei laula.
Astub vana isakaru
läbi vaikse
härmatanud metsa-aula.

Jätab kitsed kargama,
kuremarjad soole,
astub viimast astumist
oma osmi poole.

Helkleb, väikleb hallis ajus
mahamurtud mullikaid,
jahikoeri, nuhikoeri
ja neid teisi muremaid.

Jäi sul terveks kasukas,
ole vait ja vagune,
egas midagi ei muuda
urin ahjutagune.

Ilm nii haudjas, unine,
päev ei paista,
tuul ei puhu.
Paned käpa kukla alla,
pistad piibu suhu.

Ja sa enam mesipuisst
ei mõtlegi, ei kaera kipu.
Lumi heiskab katusele
valge rahulipu.

VANEMATE MÄLESTUSEKS

Nüüd vastu talve süda otsib sooja.
Puu raagund võras päike läheb looja.

Ja koldekuma hõõgub pilvepangast:
seal kadund ema lappab halli kangast,

nii uduhmelist, nii unepikka,
et kolmele sest jätkuma peaks ikka.

Jah, kolmele! Neid õhtu koju hõikab.
Kolm viilu isa leiva otsast lõikab.

Kõik suured formid magasid veel meres.
Kolm poega kasvamas on vaikes peres.

Laes süttib lamp, kui päike läheb looja.
Saab nukker süda kolde paistel sooja,

all tähistaeva igavese valve,
siin vastu pimedust, siin vastu talve.

VILEPUHUJA

Paul-Eerikule mõeldes

Mustvalge maailm ühel pool.
Mustvalge maailm teisel pool.
Keskelt läks läbi roheline,
roheline, poisikene,
võrratu vilepuhuja.
Valge võttis ta vasemalt,
valge võttis ta paremalt,
pani valged vastakuti,
korjas kokku kamalusse,
valgest ta valguse tegi.

*

Meie nooruse sireliaiad
maakamarast murdusid lahti,
paiskudes
üle ilmade ääre
alla.
Ja jõgi, kus särinal kustusid
maiõiste tõrvikute sädemed,
jäi üksi
voolama hallina hallide kallaste vahel.
Välihall talle vastu,
välihall
läbi Tartu tummade tänavate.
Vile ja võõramaa laul.
Varemeis
fandrite tuul tõstmas tuhka.
Viimse vesikiili sinine tants
vaikivate võrendike kohal.

KERSTI MERILAAS

DIOGENES

Ma tahtsin olla vaba.
Ma alustasin iseendast.
Ma vabastasin end koormavatest kirgedest.
Ma viskasin vihkamise välja oma paunast
ja märkasin, et ka armastus
oli kuhugi kadunud. Koti sopis
konufas ükskõiksus.

Ma heitsin endast auahnuse kui suurima pahe,
ja hool ja edasipüüdlikkus
jätsid mind maha. Asemele
hoovas laiskus.

Ma loobusin üleliigsetest asjadest.
Höbekarikad, mis mulle valusalt meenutasid
mu kunagisi võite võiduajamistel,
kinkisin ma tänaval mängivatele lastele.
Kargem on vesi savikannus.

Ma katkestasin kõik seltskondlikud sidemed,
kerged ja küsitavad — ma ei vajanud

vahelrääkijaid. Otse võisin ma öelda
Aleksandrile, mis mul öelda oli:
Astu kõrvale päikese eest!

Ma pugedin tünni ja üksindus
kattis mind umbse palakaga.
Nüüd ma teadsin
oma vabaduse hinda.

REISIKIRI

Eines Sonntags nahm ich den verstaubten
Atlas herunter vom Schrank.
(...) Ich ließ meinen Finger dann
auf Gleisen und Schiffahrtslinien über
die Erde ziehen.

Johannes R. Becher

Kõik laevad lahkusid,
kõik rongid sõitsid ära,
lennuks ikka ja alati
puudus lennuilm.
Kuid silmapiiri ahvatlevat sära
ei tumesta ka pealevajuv pilv.

Ma tean, et konjunktuur ei ole soodus,
mind kätel kuhugi ei tassita;
ent olemas on üks reisimise moodus
ka piletita, väljpassita.

Sel kombel hõlpsalt iga riigiraja
sa ületad — ei mingeid mündreid teel
Nõnda ka Becher, saksa luuletaja
kord reisis, kui ta
minister polnud veel.

Sõrm sirvib sahnal maailmakaari,
Lõunarist kerkib üles ja troopiline kuu
korallimeresid kuldab ja pärlisaari:
Nukulailai . . . Raraia . . . Vavau . . .

Siis sulen ahlase ja jälgin kaua
üht kärbest, kes kupli alt välja ei saa.
Kell möödab ööd ja valgustatud laual
kunstialbumi lehelt
hõögub Delacroix.

LUGU

Kui uskmatud vallutasid linna,
võtsime oma naised ja lapsed,
pisut teemoona ja põgenesime
sisemaale, oaasidesse,
kus teadsime veel valitsevat rahu.

Sellepärast oli meie ehmatus suur,
märgates endid ümber piiratavat
tundmatuist, hambuni relvastatud habemikest.
Kas olime eksinud teelt?
Kas kaotasime õige sihi?
Kas sattusime võõrastele aladele?
Oli meil ju ometi kaart ja kompass
ja teejuht, kes tundis Kirja.

Aga eil Nad naeratasid lahkelt
ja tervitasid meid muhamedi tervitusega.
Ja kuigi nad keelemurdelt erinesid,
ühendas meid ühine usk — seega
olid nad omad. Ja meidki
tunnistasid nad omaks.

Omaks!
Nagu oma on kaamel kaameliajajale.
Nagu oma on pühvel, keda talutatakse lõa otsas.
Nagu šahhi omad on lambakarjad,
keda karjatatakse mägedes koerte abil.

Meie teejuhi, kes tundis Kirja ja Seadust,
lõid nad maha — ei, mitte mõõgaga,
vaid raske pronksist uhmriga,

KERSTI MERILAAS

milles tambitakse pipart.
Mõned agaramad arupärijad (miks? milleks?)
saatsid nad kõrbesse, finakaevandustesse.
Ja nüüd valitses siin tõesti
täielik rahu.

Sel ööl ei saanud ma und.
Oli täiskuu aeg ja ma nägin,
kuidas põiki üle laagriplatsi lomberdasid
kolm halli itsitavat eite;
kolme peale kokku oli neil
kõigest üksainuke silm.

LIHTNE LAULUKE

Armas, kus on meie ase,
meie kuum kuuvalge ase,
kus need haljad arukased?

Mulla all on meie ase,
kuu käib ümber halja kase,
astuks alla, muld ei lase.

Mullal, sel on mustad hõlmad,
kuul on kullast kiharad.

NOVEMBER

Vaikus.
Ei, ainult kuulata;
salasahinad, naerukõhinad.
Midagi on teoksil.
Midagi pannakse paika:
pärm pulmataignasse,
virre vaati.
Kullakesed, kas pole vara?
Kus see otsatu aeg — kevadenil
Korraks välgatab pilve alt
päikese julgustav kiir
ja särama lööb orasepõldude
lai üle-näo-naeratus.
No-no, talv on tõsine asi,
kõik seda üle ei elal

VÕILILLEMÄNG

Tõusvat julmades juhustes
tunneme vererõhku.
Seisame väraval, puhudes
võilille udemeid õhku.

Ajju kivistund kartused
ära sealt enam ei nihku.
Kõik meie tänased tarkused
mahuvad ühte pihku.

Mõistmata midagi küsida,
teadmata — vastust kas ongi,
püsida, püsida, püsida,
kuulata kolmandat gongi,

keset soovulmade pudemeid,
maailma madalrõhku,
puhudes võilille udemeid
äikese-eelsesse õhku.

Jaan Kross

KOLME KATKU VAHEL

Balthasar Russowi romaan IV

ESIMENE RAAMAT

Esimene peatükk

milles seesinane jäiga kaelaga mees, kes aastate jooksul pole mõtelnud õieti muust kui ta ümber kividele pudenenud tõeseemnete kokkukraapimise lustist (ja sõkalde kaasahaaramise murest ja külvipäevade põgususest), tajub ühekorraga hamba all küpsete kuparde naksatamist ja suulaes nende enneolematut maiku — ja selle põhjas nende möödapäsmatu kibeduse aimdust.

Tollimaja lahtistest akendest oli näha: eile õhtul Rostockist saabunud «Barbara» seisis kolmesaja küünra kaugusel laevasilla ja pollvärgi vahel ankrus ja kolm raskest lastis mündrikupaati, mis augustivihma all laevalt siia poole teel olid, said kirdepagiga pahinal vett üle parda.

Kümmekond tollifoogti hommikuste teadetega platsi kutsutud kaubahärrad, need, kellele kipri paberite järgi pidi olema kaupa laadungis, olid sajuse ilma peale vaatamata aegsasti kohal — isandad Luhr ja Lanting ja Staal ja Holthusen ja kes veel, ettevaatlikumail linased vihmaürbid õlul ja arveraamatud ürbi hõlma all, tõsi küll, tähtsamail nagu härra Holthusenil ja Luhril laokirjutajad arveraamatute kandjaks kaasas.

Balthasar raputas lävel vihmapiisku vammuselt ning astus avarasse vahvärkseintega ja madala palklaega tollituppa ning kõndis akende alla kogunenud kaubasakste juurde. Ta kuulis, kuidas härra Staal hüüdis: «— Ja kes võib ütelda, et kõige hullem on juba möödud? Ah?!» Ja härra Lanting ohkas: «Issand Jumal, mõtelda — kahekümne aastaga on marga kurss ühe kolmandiku peale alla langenud!», ja härra Luhr tähendas: «Reinveini mõõt on mullusest igatahes kaheksa protsenti kallim...»

Balthasar tõmbas kaubahärrade muskuse ja männiseebi ja selle samase kallinenud reinveini lõhnasid ninasse (vihmahommikuses sadamaõhus olid kõik need lõhnad naeruväärt selgesti tunda) ja mõtles: Need näguripäevade-jutud on ju küll enam kui õiged. Jumaluke, linna leivapoed on jahu puudusel teist kuud koguni kinni ja vaese rahva kõhud korisevad kirikus, nagu käiks oreliöötsades tõmbetuul, aga need isandad on sealjuures ometigi üllatavalt õitsvate nägudega — kui neid niimoodi ligidalt ja väljamaganud peast ja värskes õhus tähele panna...

Ja nagu oleksid isandad tema pilgesevõitu mõtet lugenud, soikus nende omavaheline jutt äkitselt, nõnda et silmapilgu oli kuulda, kuidas tollimaja vallalükatud akende seapõied tuule käes plõnksusid. Härra Holthusen küsis:

«Nanuu, härra Balthasar, mis kaupa siis teie olete enesele või meitele tellinud...?!»

Härra Holthuseni kandiline nägu nahkse bareti all oli iseenesest täiesti sõbralik ja ülepea oli ta ju õieti mõistlik mees ja suure gildi olderman ja pürjermeister pealegi... Aga ometi tuli Balthasarile meelde linna kevadine näljahäda, mis oli pärinud linna põgenenute ja linnarahva enese seast üle saja vaesema ja väetima ohvriks ja raputanud koguni Balthasari enese majas jahuvaka tühjaks ja kered heledaks. Ta silmitses kaubasakste mõnussiledaid nägusid (need paistsid Holthuseni küsimusele vastust oodates muigele kippuvat) ja vastas:

JAAN KROSS

«Iseenesele — kasti kannatlikku meelt. Ja teitele — ja linnaisadele ülepea — kolm tündrit õiglust.»

«Ohoo —» kõhatas härra Luhr, «kas see on nõnda kasulik kaup?»

«Muidugi,» ütles Balthasar, «ma teen sellega hiilgavat äri. Sellest on ju ühtelugu suurem nappus käes kui leivajahust, ja kallinema on see veel käbedam kui reinvein.»

Härrad naersid joviaalselt ja pöördusid oma heeringate- ja separauaja kalevi- ja brokaadijuttude juurde tagasi ning Balthasar jäi välja-poolle nende ringi, nagu ju oligi loomulik. Aga enne kui ta seda järjekordselt täie selgusega tajuda jõudis, tulid kärumehed ja kandjad müdinal maja tagaküljelt vihmavarjust välja ning ruttasid oma päaride ja raejalgade ja kärudega akendest mööda kaile, sest mündrikupaadid olid pärale jõudnud.

Alles suure sagina järel (tollimaja kaubavärvavad ristseliti lahti, kandjate ja kärumeeste edasi-tagasi voorimine, tünnid, vaadid, kastid, kotid, pakid, kaubakaste ja kirjutajate hõiklemine, tõmbetuul, tollifoogt Stamm kaubakirjade pihutäiega ja oma kahe piiritsaga, ühel pitseri-vahatoos käes, ja «Barbara» kapten, raudhabemeline ja roostetanud pasuna häälega kipper Rank omade kaubakirjadega nende kannul) — alles tüütult pika sagina järel olid Balthasaril tema kolm tündrit viimaks käes... Ja siis olid nad sedamaid ka Silk-Siimoni kärul ja ta ise Siimoni kõrval mööda poriloigulist munakiviteed kaubakaste hobuvankrite vahel vastu vihma Suure Rannavärava poole astumas. Kusjuures ta teatud imekspanuga ja just nagu tõrkumisi meelde tuletas: ta oli andnud Holthusenile — ja neile kõigile! — naksaka vastuse. Jaa... Aga oma tündrid oli ta ometigi ainult tänu sellele kätte saanud, et seesama härra Holthusen oli tema, Balthasari palvel käskinud tollifoogtil need talle välja anda — Balthasari kindla lubaduse peale, et ta need pakkhoones otseteed linnasündikus Dellinkhuseni üle annab...

Balthasar käskis Siimonil tünnidega ümber Raekoja nurga pakkhoonesse sõita ja astus ise Raekotta sisse, et Dellinkhusenit sedamaid ühes asida. Kuigi ta ei suutnud otsustada, kas arvata seda, mida talt nõuti, kõrgemaks raetarkuseks, milles ei tule kahelda, olgu see kui arusaamatu tahes, või hoopis solvavaks tobeduseks — kui ometi kõik rauad ja veinid ja kalevid kaubahärradel ilma igasuguse Raekojas meldimisetä linna lubati vedada...

Linnasündikus Dellinkhusen oli nüüd juba ligi viiekümnene, jämeda kere ja laia ning kahvatu näoga mees. Aeg-ajalt paistis ta just nagu unine ja sealtamast, mine saa aru, koguni terane isand olevat. Ning selle tõttu ja veel enam ta punakate kahlus pakenpardide pärast oli Balthasaril moeks teda mõttes karvakasvanud kõrvitsaks nimetada. (Ja muuseas võib-olla ka sellepärast, et Seneca pidi ju olema kirjutanud laulu keiser Claudiuse kõrvitsaks muutumisest — aga Dellinkhuseni uduste silmadega proua kohta oli ta kuskil kuulnud öeldavat, et proua nimi peaks õiguse poolest olema mitte Magdalena, vaid Messalina...) Niisiis, Balthasar pidi karvakasvanud kõrvitsale oma loo kaks korda ära rääkima, aga siis muutus kõrvits ka koguni virgeks:

«... Mis asi —? Kroonika? Valmis? Rostockis trükitud? Ja praegu meil pakkhoones? Liivimaa kroonika?! Kolmes tüntris — à sada viiskümmend tükki?!» Ta ajas suu rõngasse ja puhus natuke aega õhku välja phhh-phhh-phhh. «No teate, teie, härra Balthasar, olete ka ikka tõsine üllatustemees...»

Härra Dellinkhusen heitis vihmaürbi noppesti vammusele peale ja tuli Balthasariga kaasa. Silk-Siimon juhatas neile väikesed tündrid sealt kätte, kuhu tal oli kästud need veeretada — suurte Rostocki õllevaatide vahele. Härra Dellinkhusen viipas pakkhoone-ülevaataja juurde ja see kangutas raudkonksuga ühe tündri põhjalauad lahti ning sündikus tiris tündrist õlesasi seest ilusa hallikasvalges nahkpõimes raamatu välja. Siis ajas ka Balthasar käe tüntrisse (muidugi, selle neljasaja viiekümne kõite eest, mis Rostocki trükkal endale sai, oleksid nad seal ju küll võinud midagi pehmemat leida kui needsinased karedad õled... Või ehk ongi just õled kõige sobivam kraam selle tema vaimu õlg-lapse mähkmeteks?) — ja siis hoidis ta oma raamatut käes...

Kõide oli tõtt-ütelda märksa nääpsum, kui ta oli oodanud. Aga noh, see oli ikkagi mahukas raamat. Ja nüüd oli see siis — täiesti ärapääsmatul kombel — olemas... Ta tegi raamatu lahti. Ta silmitses tiitel-lehte. Ta tõstis selle oma näo juurde ja nuusutas. Punased majuskliid lõhnasid kuidagi magusalt, aga lehtedest endist, kui ta neid oma nina juures pöidla alt läbi libistas, tuli tihket tõrvakat trükimusta lõhna... Ta avas raamatu juhuslikust kohast ja luges:

Et aga venelased on kindlustes nii vägevad mehed sõdima, selle põhjused on järgmised. Esiteks, et nad on töökas rahvas ja tarbekorral igasugu hädaohtlikuks ja raskeks tööks ööd kui päevad valmis ja Jumalat palumas, et aga oma isanda, suurvürsti eest õndsasti surra. Teiseks on nad harjunud lapsest peale paastuma ja vähese toiduga ning viletsasti läbi ajama. Kui neil aga vett, jahu, soola ja viina on, saavad nad sellega küllalt kaua läbi, mida sakslane teps ei suuda. Kolmandaks, kui nad mõne kindluse, olgu see kui väike tahes, vabatahtlikult loovutavad, siis ei tohi nad enam oma pärismaale tagasi minna, sest nad löödaks seal kõik suure pilkamisega maha, aga võõrsile ei tihka ega taha nad jääda. Sellepärast panevad nad vastu viimse meheni ja lasevad end ennemini maha tappa kui võõrale maale küüditada. Sakslasele on aga ükstapuha, kus ta elab, peasi, et tal on küllalt õgida ja lakkuda...

Balthasar tundis, kuidas tal jäi hing silmapilguks kinni. Issand, see oli ju ennekuulmatu asi — must valgel — põlisvaenlase kohta niimoodi vaata et kiitvalt ja sakslase kohta nii koguni põlastavalt —

«Äärmiselt huvitav...» kuulis ta Dellinkhusenit enda kõrval lehti pöörates tähendavat. «Ja te plaanitate selle Tallinna linnas müügile lasta?»

«Seda küll —» ütles Balthasar ja jättis lisamata, mida ta sel silmapilgul peaaegu et mõtles: olgugi et see on vist kaelakohtu väärt plaan...

«Ja mis te kavatsete tüki hinnaks määrata?» küsis härra Dellinkhusen.

«Noh,» venitas Balthasar, «ta on ju päris nägusasti nahka põimitud ka... nii et ma olen arvanud: pool taalrit.»

Sündikuseisand pistis raamatu hõlma alla, ajas oma valge kämbla vammuse põue, tõmbas nahkse kukru esile ja toppis Balthasarile hõbedase pooltaalri pihku:

«Ma võtan ühe eksemplari kaasa. Me tutvume sellega ja raad võtab otsuse vastu. Tähendab, kas lubada või mitte. Te saate ometi aru — kui siin Kõlli katekismusega juba neljakümne aasta eest pahandused olid, siis peab kroonikaga ja meie päevil hoopis ettevaatlik olema. Nõnda et —»

Balthasar ei taibanud esimesel silmapilgul, mida sündikuse väljasirutatud käsi õieti tahtis, kuni sündikus ütles: «Ja-jaa! Andke see aga siia — ta võttis raamatu Balthasari käest oma kätte — «selle me paneme nüüd koos kõige kupatusega ilusasti pitseri alla. Phhh. Saate aru, niikauaks, kuni meil on rae otsus käes.»

Dellinkhusen pistis Balthasari kroonikaeksemplari tündrisse tagasi. Ülevaataja surus lahtikangutatud kaanelaua enam-vähem oma paika ja tõi sündikusele vahatükikese. Sündikus jagas selle pooleks ja pigistas pöidlaga kaanelaua kummalegi servale väikese vahalataka ning litsus kummassegi latakasse oma pitsatsõrmuse kolm linnalõvi («Kolm kahtlustajat krantsi, kolm Kerberost,» mõtles Balthasar) hoolega sisse:

«Nõnda. Me saadame teile aegsasti sõna. Aga mõni nädal läheb sellega muidugi aega.»

Ta viipas Balthasarile mingi üleoleva velpusega ja kõndis senaatorlikult minema.

Balthasar silmitses pakkhoone poriligast paekivipõrandat...

Tähendab, niipaljudest oli ta siis siinlinnas isand omaenese loome üle. Nojaa, seda oleks pidanud ette nägema. Poleks tarvitsenud lapsikult kujutleda, kuidas ta oma raamatuga koju kõnnib ja kuidas ta seda õhtul üleval oma töökambris loeb — raamatus tema enese süü läbi leiduvate vigade pärast (pagana paljude vigade pärast!) ei tea mitu korda võpatades, aga raamatu olemasolu ikka ja uuesti imeks pannes... Ja kuidas ta selle Elsbeti öölauale asetab... Ja kuidas ta sellega järg-

misel päeval kõnnib Seppade tänavasse Elblingi raamatupoodi müügingimustes kokku leppima... Oleks pidanud olema targem ja nägema ette, et raad... Aga muuseas: kas polegi tegelikult niimoodi parem? Ta ei tarvitse, ta ei saagi õhtul kodus oma äratrükitud eksituste pärast kolm tosinat korda ehmatada... Ja kui raehärrad tema töö läbi on lugenud ja tal nende luba käes on (kurat teab muidugi, kas nad seda annavad, kui nad seal sees peaksid tuhnima hakkama), aga kui tal nende luba viimaks ikkagi käes on, võib ta kõigi oma raamatu vastu tõusvate irisemiste puhul (ja nendest pole tal küll vist pääsu!) ometigi raie oma selja taha tirida... Ta silmitses pakkhoone ligast põrandat — ja oma äsjast mõttekäiku selle kohal laoruumi hallikas õhus ja mõtles peaaegu et irvitades: Ah soo, ah niimoodi kauplen mina siis juba iseenast nende seatembuga leppima...

Balthasar pöördus järsult ümber ja sammus pakkhoonest välja. Kui talt hiljem oleks küsitud, kas vihm oli selleks ajaks lakanud või lahistas edasi, poleks ta teadnud vastata. Ta läks põigiti üle Vana turu ja pööras huupi Karjavärava poole. Ta oli nii hõivatud oma nõrdimusest, et tuhm ümismine sealsamas ta ees ei pannud teda isegi mitte võpatama. Kuigi ta muidu tundis selletaolisest alati kerget õudusejudinat. Ta nägi kangialuseavas kotiriidehunnikut ja hunnikust tema poole sirutuvat poolikute sõrmedega kätt... Kerjavast pidalitõbisest polnud sünnis almušt andmata mööduda. Aga seisatada ja karmanist killingit tuhlama hakata oleks nõudnud liiga suurt üleolekut seitsmestast võibolla küll kõlvatult isekast nõrdimusest. Ja siis tundis Balthasar, et Dellinkhuseni higiseks muutunud pooltaaler oli tal alles pihus — ja et ta nagunii poleks teadnud, mis sellega teha. Ta viskas raske hõbemündi tõbisele sülle ja pomises: «Andku Issand su patud sulle andeks...», ja lisas (et ennast alanduses puhastada), «ja minule minu omad...», ja siis (Dellinkhusenile ja raehärradele mõeldes ning suutmata parastust eneses alla suruda), «ja nende le nende omad iseäranis...»

Mis jäi tal muud teha kui koju minna ja oodata. Püüda oma kodakondsetega lahke ja rõõmus olla, nagu poleks tal mingit iseäralikku muret, ja hoolega oma kogudust teenida. Ehitada järgmise pühapäeva jutlus *specialiter* Jeremia kurtmise kolmanda peatüki kahekümne kuuendale salmile: *Hea asi on kannatlik meel ja lootuse panemine Issanda peale...* Ja lugeda õhtul Marcus Aureliuse tänu Maximusele eeskuju eest enesevalitsemises ja sihipärasuses ja südamehelguse säilitamises, iseäranis haiguse korral... Sest kas pole siis niisugune ootamine otsekui ootamasundijate poolt ootama sunnitu ihusse istutatud haigus?!

Mõned nädalad, oli Dellinkhusen öelnud. Aga selle näruse suve vaevalt et lahedam sügis hakkas vaata et mööda saama. September oli lõpukorral. Tunaeile oli selle aasta esimene suur sügistorm poolest ööst tuulelippusid kriuksutanud ja katustelt kive alla sillutisele loopinud, ja Balthasar oli maganud tormiöö ja tuianud tormi vaibumispäeva kahekordses ja kasvavas rahutuses. Sest see oli olnud rõõmu- ja mure-rahutus ühtlasi: just õhtul enne tormi puhkemist oli tema vana koolivenna Buschmanni «Vineta» Rostockist Tallinna sadamasse jõudnud ja toonud Balthasarile trükkal Ferberi kirja.

Seesinane teatas, nagu ta juba kolme tündri saatmisel oli teatanud: ta oli kokkuleppe järgi temale jäänud kroonikaeksemplaridest ühe kolmandiku endale jätnud ja kaks kolmandikku Põhja-Saksamaa linnadesse laiali saatnud, peamiselt sadamalinnadesse Danzigist Breemenini. Ja siis järgnesid teated, mida ta eelmises kirjas veel ei saanudki leida: Need sada viiskümmend eksemplari, mis ta oli oma kätte Rostocki jätnud, olid tal viie nädalaga käest ära ostetud. Ja trükkaleilt ning raamatukaupmeestelt teistest linnadest, kuhu ja kellele ta kroonikat oli saatnud, oli hakanud saabuma kirjasid lisaeksemplaride nõudmisega... Ferber kirjutas sõna-sõnalt:

«Sedasamast teie «Kroonikat» on viimase kahe kuu sees Danzigist ja Lüübekist saadik ja koguni Breemenis rohkem ostetud kui Bodini mulust raamatut «Vabariigist» ja rohkem kui kuulsa Fischarti vastilmunud «Filosoofilist abieluõpetust». Sedamööda olen ma teie nõusolekut loo-

mulikuks arvates otsustanud trükkida «Liivimaa kroonikat» selle aasta oktoobris veel uue tuhande-eksemplarise trüki. Kui seesinane minu kiri peaks ajaldi Teie kätte jõudma, et Te veel jõuaksite saata mulle mõned uued lood kroonika lõppu lisamiseks, oleksid säherdused üpris teretulnud. Sest läbimüügi asjus oleks hea, kui me ikkagi õigusega võiksime titullehel kuulutada, et see on mõnedegi uute lugudega täiendatud trükk...»

See kõik oli muidugi, nagu öeldakse, mehe suulaele magusam kui magus. Olgu peale, et täiendust saata ta Ferberile enam ei jõudnud. Aga mitte see asjaolu ei teinud talle muret, vaid üks teine mõte... Hea küll, kui raad tõesti peaks tal ära keelama tema kroonikat Tallinnas müügile lasta, siis oleks see ju sant lugu küll. Aga see oleks ikkagi nii-öelda tema ja Tallinna rae vaheline asi. Muidugi, ta peaks alustama võitlust keelu tühistamiseks. Ta peaks kõigepealt ministeeriumi enda poole võitma. Ministeerium peaks *in corpore* raele kinnitama, et Balthasar Russowi kroonika on üks tõsine kirjatöö kõige puhtamas Augsburgi usutunnistuse vaimus. Ja siis peaks ta hakkama raehärradega ükshaaval kauplema, vaidlema, seletama — et olgu tema töös muid vigadusi sees kui palju tahes, neid, mille pärast raehärrad keelduvad seda Tallinnas müügile lubamast, pole seal aga ometigi teps... Või pole seal vähemalt keelamiseks põhjust andval määral teps. Missugused vead raehärrade meelest võiksid keeluks põhjust andvad olla — Issand, hetketi tundus talle, et võimalusi oli lõpmata palju: tema ohtrad vääratused kronoloogias, ta liiga vaba ümberkäimine allikatega, tema lubamatult kerglane kausaalsuste kombineerimine (see oli sel ja too oli tol põhjusel sündinud — kust võis tema õieti asjade seoseid sügavamalt teada?)... Aga olgu. Pikapeale õnnestuks tal Issanda abiga ehk ikkagi kangutada raehärradelt seesinane luba välja. Sest omaenese meelest pole ta läinud oma kroonikas siiski mitte üle väljaöeldavuse võimaliku piiri. Ja kogu see hagemine ja terve see vaidlus oleks ikkagi tema ja tema auväärt raehärrade vaheline asi. Ometigi, kui auväärt raehärradele selsamal ajal peaks teatavaks saama, et tema — ikkagi *civis Revaliensis!* — on lasknud nende poolt kahtlaseks peetud ja keelu alla pandud raamatut kümnes Põhja-Saksamaa linnas mitu tuhat tükki juba enne laiali laotada, kui ta neile selle olemasolust hingaski, tõuseks sellest vististi ilmääravatu kisa...

Oh kurat, ta võiks ju muidugi minna tänapäev millise raehärra juurde tahes nende neljateistkümne seas, kes meie auks ja õnneks Tallinna linna eesotsas istuvad — niipalju tunneb ta neist igauhte alates kas või pärjermeister Holthusenist endast ja lõpetades näiteks vanahärra Beelholtiga, kellel Balthasari kunagine tutvus hertsog Johaniga, meie praeguse kuningaga, peaks olema vägagi meeles. Ja kes ise, vana Beelholt, tähendab, on juunikuust saadik, kui ta poeg Adam Põltsamaa all moskvalasega kähmeldes selle kätte vangi kukkus, inimeste vastu märksa lahedamaks muutunud, kui ta oma varemas uhkusepõlves oli... Muidugi — mõnede meeste poole, kes talle õieti esmajoones oleksid pidanud appi hakkama, Balthasar enam pöörduda ei saa. Näiteks vana Heinrich Boissmanni poole. Sest see on juba aastapäevad oma Issanda juures. Jaa, vana Boissmann oli esimese linnapiiramise aegu haigeks jäänud ja palunud enese rae koosseisust välja arvata. Küllap vähem oma sandiks läinud tervise kui oma sandile poole, tähendab Magnuse poole karanud poja pärast. Ja mõni nädal pärast poja undlikku ja iseäralikku surma oli ka vanamees surnud. Täpisealt mõni nädal pärast seda, kui Tallinnas oli hirmujudinaga kuulda saadud, mis septembris 77 oli Võnnu all sündinud.

Iivan oli omaenese tehtud Liivimaa kuninga Magnuse Võnnu linnas sisse piiranud ja käskinud enese juurde leeri tulla. Ja Magnus oli tulnudki, aga oli suurvürsti poolt kuskile lagunened kuuri käsutatud mädanened olgedele oma saatust ootama. Võnnu linn oli selsamal ajal avanud suurvürstile väravad, aga loss oli otsustanud vastu panna ja suurvürst oli käskinud alustada lossi peale tormijooksu.

Neljandal või viiendal päeval olid lossikaitsjad koos hulga naiste ja lastega otsustanud endid pigem õhku lasta kui alistuda. Ja siis oli Hein-

rich Boissmann junior olnud see, kes oli kogunud nad püssirohutorni kokku ja palunud nendega üheskoos Issandalt andeksandmist ja pistnud püssirohule nende ja iseenese jalge all tule otsa. Nõnda et torn oli lennanud kolmesaja inimesega vastu taevast ja suurvürst oli vihaga käsikinud jätta kogu surnutehunniku matmata, koerte ja lindude roaks... Ergo vana Boissmanni juurde ei oleks Balthasaril enam minna. Aga võiks ju näiteks karvakasvanud kõrvitsa poole sisse astuda ja küsida, kuidas kroonika asi seisab ja kas ei saaks otsuse kiirendamiseks midagi ette võtta. Või ta võiks Raekotta isand Topffi juurde kõndida — jumaluke, ta oli ju aastate jooksul nii korduvalt ja nii kebjal sammul alamkohtukirjutaja trepiastmeid tallanud. Või ta võiks Märtenil lasta uue raeteenri enese juurde kutsuda: sellesama sileda ja krapsaka Gregor Kuuse juuniori, Kalamajas sündinud Pühavaimu hinge ja mullu surnud rätsepmeistri poja, kes pidi tahtma Rootsimaale ülikooli pääseda. See poiss kergitab Balthasarile tänaval juba kahekümne sammu pealt mütsi — ja mineval nädalal käis tema oma hingehädas Balthasari juures pihil. Ja pihtis, et härra Reinhold Tisenhusen oli lasknud tema ülemineval reedel enese juurde Toompeale kutsuda ja talle nii peenesti ära ütelnud, et midagi polnud öeldud, aga kõik oli klaar: andku Gregor talle kahe aasta jooksul rae asjadest teateid, ja kahe aasta pärast on tal ülikooliraha koos... Gregor oli küsinud Balthasarilt, mis ta peaks vastama, ja Balthasar oli kõndinud käärkambris tüki aega edasi-tagasi ja silmitsenud läbi akna kiriku katusekivide kärjemustrit ja vihmapiilvi nende kohal. Ja mõtelnud — ma võiksin talle öelda: Kallis noor mees, mõnest asjast, mis sina Raekojas kuulda võid, võiksid või koguni ehk peaksid ju ka rüütelkonna isandad teada saama, aga mõnest asjast koguni mitte — nõnda et üleüldist vastust sinu küsimusele pole olemas. Millest järgneb: sa teeksid kõige paremini, kui sa vastaksid härra Tisenhusenile: Ma püüan. Ja tuleksid iga kord minu juurde ja räägiksid mulle ära, mida sa kavatsed neile teatada. Ja mina ütleksin sulle, mida sa Issanda seadmist ja linna huvi mööda võid ja mida sa ei või... Ta oli mõtelnud: sest võib-olla tahan mina oma kroonikat edasi kirjutada — kui sel ometi nii hea minek on, nagu ma olen kuulnud — ja siis oleks see poiss... Aga sealsamas oli ta jäänud seda sireda näoga rätsepapoega seal käärkambril pinginurgal külje pealt silmitsema, ja vana Gregor Kuuse mullused matused olid tulnud talle meelde — vana Gregori kitsuke hall kirst ja väike krimpsus nägu, millest siiski oli aimata, et see võis neljakümne aasta eest üsna niisamasugune olla nagu selle poisi, selle raeteenri nägu seal käärkambriakna vihmavalguses... Ja õieti veel rohkem olid tulnud talle meelde vana Gregori kõhnale rinnale ristipandud käed... Ja õieti ainult ta hallikad küüned ja kollakad näpud... Ja õieti ainult see, kui palju oli vanamehe parema käe näppudes nõelapistete sinakaid täppe... Ja siis oli Balthasar jäänud noore Gregori ette seisma ja pannud käe talle õlale ja öelnud: «Kallis noor mees. Linn on meie lihane ema. Aadel kipub ennast meile võõrasaks toppima. Sandiks võõrasisaks. Ära hakka siis oma lihast ema sellele sandile võõrasisa-kandidaadile maha müüma. Ära vasta Tisenhusenile mitte midagi. Kui ta ei peaks sind rahule jätma, ütle, et sa oled andnud linnale vande. Aga mis sinu ülikoolirahasse puutub —» Siinkohal oli Balthasar hakanud iseendalegi üllatuseks kuidagi võõrastavalt ja tuttavlikult suud maigutama ja ütelnud: «Noh, mmm-nnj — sellega tule kahe aasta pärast minu juurde. Kui Jumal annab, peame kahekesi nõu...» Ning alles pärast oli tulnud talle meelde: see naljakas suumai-gutamine, millega ta oma sõnu oli saatnud — see polnud ju midagi muud kui kadunud Kimmelpenningi konnakoiva-nämmutamise kaja, selle kaja üleüldse ja ühe ürgammuse ülikoolijutu tagant iseäranis...

Igatahes, ka selle noore Gregori käest oleks Balthasar võinud seda- maid küsida, kas ei ole kroonika-asja kohta raehärradelt midagi pude- nema juhtunud. Aga ometi takistas teda miski iga kord, kui ta oli sel- guse saamiseks juba kuskile minema nõksatamas — mine saa aru, kas uhkus, tõrksus, saamatus või see, mida Balthasari puhul justkui ei mõistakski oletada ja millel vist polegi vähem pentsikut nime kui *ujedus*...

Balthasar ootas ligemale kaks kuud. Tema ootuse pingul loori taga sündis sel ajal mitmesuguseid asju, mida ta muidu ilmtingimata oleks oma hallidele lehtedele üles kirjutanud, aga oma vaevaga talitsetud rahutuses ainult teatavaks võttis. Olgugi töötades, kui kroonika asi peaks Issanda abiga hästi minema, kõik edaspidi kirja panna. Näiteks selle, et septembri keskel läksid rootsi sõjasulased ja saksa mõisamehed ning linnakodanikud takkapeale kolme eskadroni ja nelja lipkonna jõuga härra Jürgen Boije all Tallinnast Pärnu poole moskvalast otsima (mis oli iseenesest enam-vähem igapäevane asi) ja et kuskil Pärnu kandis said nad kuulda poolakate sõjaväe sealolekust nende vojevoodi Andreas Zapieha all ning et siis olid rootslased saatnud saadikud poolakate juurde ja kutsunud poolakaid enestega moskvalase vastu ühinema, mis oli juba hoopis enneolematu lugu. Ja et moskvalane pidi olema samal ajal Tartust Võnnu peale liikumas — ilma et selle kõige kohta ometi oleks olnud selgemaid teateid...

Aga oma kroonika kohta sai Balthasar seitsmenda oktoobri hommikul selguse kätte. Selsamal hommikul kella poole kümne paiku tuli isand Topff, hõlmad tõllakil, ise tema juurde käärkambrisse. Ja tunni jagu hiljem, isand Topff oli vaevalt lahkunud, lükkas Märten raetenri Gregori sellest samast uksest sisse — et räägi siis ise õpetajale oma uudised ära! Mis vaheltvatraja mina sul olen!

Kui Balthasar oli Topffi maheda sosina ja Gregori rabadalt imestava jutu ära kuulanud ning asja täpsustamiseks nii ühe kui teise küsimusega põhjalikult välja väananud, ja kui ta oli siis oma töökambrisse läinud ja sähmaka klaretti hinge alla visanud ja, käed tindipleksil puldil, aknast kollaste majaviilude ja siniste taevakolmnurkade lohehambaid silmitses — siis oli tal sel varasel raekoosolekul toimunust selge pilt käes.

Nad olid hommikul kella seitsmeks küünlavalgel raesaali kogunenud nagu järjekordseteks koosolekuteks ikka. Neljateistkümnest raehärrast olid kaksteist ja neljast pürjermeistri kolm kohal olnud. Ja nad olid arutanud pikalt-laialt kuidas ütelda — üpris tavalisi ja äärmiselt tähtsaid asju: õlletolli sisseseadmist linna pruulikompanii kaitseks ja solgirenni kaevamist Rentelni torni juurest merre pöörduvasse linnakraavi. Ning otsustanud saksa ja pommeri ja muu väljamaa õlle peale siiski mitte sisseveotollu panna, sest tolli kaitsel võiksid kohalikud pruulid hakata lahjemat lurri kääritama kui seni. Aga solgirenni asjus otsustati kõigepealt kindlaks teha, kas Nunnavärava eeslinna taha tõesti nii palju virtsa koguneb, et renni kaevamist peab möödapääsmatuks arvama. Kui need otsused olid presideeriva pürjermeistri Korbmacheri haamrilöögiga vastu võetud, pani Korbmacher haamri kõrvale ja ütles, võib arvata, et natuke rohkem ämm-ämmitades kui muidu, sest säherdune küsimus pandi siitlinna auväärt raele niipalju kui teada vähemalt selle *saeculum*'i sees esimest korda ette:

«Nüüd on meil veel selle — ämm — Pühavaimu Russowi «Liivimaa kroonika» müügilelubamise asi —»

Mõnede raehärrade enam-vähem üllatatud küsimuse peale, mis see niisugune on, andis pürjermeister Korbmacher sündikus Dellinkhusenile sõna ja see seletas raele, mis ta asjast teadis. Kusjuures härrade ilmed — seda võis ette kujutada — omandasid sel ajal üsna mitmesuguseid varjundeid. Dellinkhusen lõpetas:

«Minul, auväärt härrad, pole iseenesestmõista olnud linna-asjade ajamise kõrval aega seda raamatut läbi lugeda,» (võimalik, et see oligi iseendast tõsi) «aga ma käskisin meie härra Topffil teha see töö meie kõigi eest ära — ja härra Topff —»

Siinkohal küsis rõugearmiline raehärra Schröder teadagi Dellinkhusenilt vahele:

«Aga ise te lugesite seda ikka ka?»

Sündikus ütles seepeale: «Ja-jaa —», ja tegi siis seda, mida ta sageli tegi: ajas suu rõngasse ja puhus phhh-phhh õhku välja, nagu tahaks ta kuuma suppi jahedamaks puhuda — «lugesin. Aga mitte kaanest kaaneni, üks ole.»

Schröder küsis vana hobuse kangekaelsusega: «No ja mis mulje teile jäi?»

Dellinkhuseni nägu oli läbipaistmatu (nagu kõrvits peabki olema). Ta ütles supi peale puhudes: «Kes meist ei teaks, et meie härra Balthasar on — phhh — sõnakas mees?»

«Hea küll,» tähendas üks kolmest pürjermeisterist, «kuulame siis, mis isand Topff meile räägib.»

Selle peale tõusis väike halli ja aina hallima kassi näoline isand Topff oma tammepuujärilt saali ukse kõrval käbedasti püsti ja vaatas oma kassinäoga raehärradele mahedasti otsa.

... Oleks olnud muidugi inimlikult huvitav teada, kuidas ta end sel silmapilgul ses olukorras tundis. Aga peab ütlema: kui Balthasar püüdis seda ette kujutada, jäi ta võib-olla et küll aeglasevõitu, aga ikkagi üsna mahukas kujutusvõime kimpu. Ta teadis: isand Topff oli oma tagasihoidliku ameti kohta lugupeetud linnateenija, keda raehärrad olid hiljuti palunud tema suure vilumuse tõttu veel mitte aplaagrisse minna, vaid ametis edasi püsida. Ta teadis: isand Topff ei unistanud muust kui roosipeenardest omaksostetud Markvardi maja õuel. Ta teadis: isand Topffil olid tema kroonika kokkupanemises, noh, mitte ju küll otsustavad, aga ikkagi olulised teened... Ja ta teadis oma õemehe kaudu: isand Topff oli liikunud ka Toompeal härra Maideli majas. Kuid peab ütlema: mida rohkem Balthasar temast teadis, seda vähem oskas ta endale Topffi enesetunnet sel silmapilgul ette kujutada. Balthasar mõtles silmapilgu (ja mitte päris ilma enese üle muigamata): Nähtavasti on ka ajaraamatu kirjutamine ühe maa asjust seda hõlpsam, mida vähem kirjutaja neist teab. Ja just sellepärast, et ma aastatega Liivimaa asjust noh ikkagi omajao teada sain, oli kroonika kirjutamine nii ränk...

Aga isand Topff rääkis raesalis oma mahedasti kähiseval häälel muidugi umbes niimoodi:

«Auväärsed, mina lugesin meile kõigile tuntud härra Balthasari ootamatu kirjatöö mulle antud korraldusel suure hoolega läbi. Kõige hoolega, mida minu — noh — keskpärane taipamine tarvilikuks teeb, et ühest nõnda laialdasest tööst üleni aru saada. Ja ma pean söandama Issanda ees ja teie ees, Auväärsed, selle kohta ütelda, et see — khm — kirjatöö on meie härra Balthasari — kuidas võtta — niisama hästi kui peaaegu et üsna mitmeski mõttes — võiks ütelda, vaata et enam-vähem kenakesti välja tulnud. Kuigi tõepoolest — ülesanne, mille tema enesele on võtnud, on ju — minu keskpärase arusaamise järgi — ühe mehe kohta häbematu ja otse Jumala kiusamiseni suur. Tema alustab seal Liivimaa kõige ammusemate asjadega ja jõuab kõige värskemate päevadeni välja. Kusjuures ja milletõttu — khm — võib tähele panna, et temal kõige kaugemad ja ammusemad asjad hästi — kuidas ütelda — õpetlikud ja luulelised välja tulevad, aga muidugi jällegi hõredad ka — seda küll —, aga kõige eilsemad ja lähedasemad asjad on temal õieti nähtavalt ja näpuga katsutavalt kirjas, aga jällegi — kuidas võtta, teinekord nagu... tüütud ja võib-olla ka mitte — noh — igakord tarvilikud või ka tõe mõttes koguni kahtlased, olgugi et teiselt poolt muidugimõista —»

Umbes siinkohal tõstis härra Korbmacher kahe kuldsõrmusega käe õhku ja ütles:

«Vennad, mulle paistab, me ei pääse edasi. Arutagem nii: igal raamatul — välja arvatud Pühakiri — on hulk inimlikke puudusi küljes. Ja iga raamatu puudustest on üks tema peapuudus. Isand Topff, mis on teie otsust mööda selle Russowi kroonika peapuudus?»

«Oi jaa,» ütles isand Topff rõõmsasti, otseku oleks ta alles praegu õige vastamise allikale juhatatud, «selle raamatu peapuuduse küsimuse üle olen mina hoolega järele mõtelnud ja leidnud, Auväärsed, et peapuudusi on temal kogunisti kolm! Esiteks räägib tema minu arusaamise järgi ikkagi liiga pehmelt, liiga pehmelt meie kõigi peavaenlastest moskvalasest. Kui meelde tuletada, millega meie kõigis Saksamaa «Zeyttungites» harjunud oleme — antikristus ja inimsööja ja sodomiit ja nõnda edasi, aga see Russow kirjutab enamjaolt lihtsalt suur-vürst —»

Siinkohal tähendas keegi, vististi härra Schröder: «See on muidugi halb. Kui see peaks meelega tehtud olema...»

Aga sealsamas lausus härra Luhr: «Noh, ma loodan — parajaid nimesid annab tema seal moskvalasele ikka ka...?»

Ja isand Topff, kes äsja oli Schröderi sõnadele kurvalt ja kaalukalt kaasa noogutanud, ütles rõõmsasti:

«Annab, annab, annab — muidugi, seda küll. Aga, ikkagi — kuidas võtta —»

See oli vististi jälle härra Luhr (ta oli nähtavasti ülepea suurem vemmäl, kui võiks arvata), kes siinkohal tähendas: «Aga ikkagi — nagu vähe, mis?»

Ja isand Topff sekundeeris talle sedamaid: «...Ikkagi — nagu — kuidas võtta — vähe — olgugi et...»

Selle peale küsis keegi, mis siis selle raamatu teine peapuudus peaks olema, ja isand Topff vastas taasleitnud õhinal:

«Auväärsed, selleks peab minu arusaamist mööda arvama seda, et see härra Balthasar räägib seal koguni tarbetult palju ja — kuidas võtta —, aga igatahes just nagu ka tarbetu kiitmise ja kaasatundmisega oma eestlastest, olgu linnas või maal...»

Raehärra Pepersack ütles: «Noh, see on härra Balthasari eralõbu. See tuleb meil talle andeks anda. Tema juured on meil ju teada. Ja muuseas, ega eestlased ei ole meil enam probleem. Nagu nad meie noorusel olid. Nõnda et, kui tema väljendab seal küllaldast lugupidamist meie auväärt rae vastu — siis, ma arvan? Kas ta pühendab oma töö Tallinna raele?»

Siin tõstis isand Topff kaks kätt küünlatuledest õõtsuvate laevõlvide poole ja ütles kahinal: «Paraku ei, paraku ei. Ja see tema töö kolmas peapuudus ongi...»

Selle peale elavnesid vististi kõik raehärrad: «Kuidas?!» — «Ah ei pühendagi?!» — «Ise tahab oma raamatu Tallinnas müügile lasta?!» — «Ennekuulmatu!» — «Ah nii... Aga kellele on ta selle siis pühendanud?» — «Kas kuningale või, edvik niisugune?» — «Või härra Pontusele?» — «Kuidas? Härra Pontusele?! Pugeja!»

Härra Topff raputas kannatlikult pead: «Ei-ei-ei, Auväärsed. Tema on pühendanud oma raamatu kõrgeaulisele Breemeni raele.»

Pagana kahju, et Balthasar ei näinud, missugused olid selle peale raehärrade näod. Üpris mitmesugused muidugi. Seda võis ette kujutada... Puitunud ürgtallinlased — Müller, Reyer, Wilber *et cetera* — olid nõrдинud («Ja meie peame seda tal siin müüa lubama?!» — «Kuulge, see on rohkem kui mühakatemp...»). Teatud osa, ja vististi kõige arvukama osa raehärradest jättis pühenduse küsimus võrdlemisi külmaks (ütleme vana Beelholti ja teised kaugemate või isiklikumate muredega mehed: «Pühendab, ei pühenda — issanda ükskõik. Tulu poleks linnal sellest pühendusest nagunii mitte ühte haljast killingit. Ja kui tal kunagi peaks selle raamatu pärast mingit kaitset tarvis tulema — mis pole sugugi võimatu, kui ta sulg on niisama räme, nagu ta suuvärk kantslis kuulu järgi olevat — nojah, olgu siis tema breemenlaste asi teda kaitsta. Meie emalinn olevat Breemen ju juttude järgi nagunii...»). ...Kolmandad, kõige väiksema osa, võib kujutleda, et härra Luhri ja veel mõne, pani Balthasari natuke püksatu riigitarkuse-tempe kõhatama või nina nuuskama või habemetuusti pihuga suu ette kergitama, et nende muie tõsisel raekoosolekul silma ei hakkaks... Ja sealsamas võttis pürjermeister Korbmacher asja täpipealt loodetud vaimus kenakesti kokku:

«Noh, vennad — Breemeni raad on igatahes adressaat, kelle puhul meie vastu vaidlema ei hakka. Seda enam, et — kui see raamat mingeid nurinaid peaks tekitama, on meie vastutus niisuguse pühenduse korral igatahes väiksem.»

Ja siis küsis pisike punase näoga ja pöörlevate pruunide silmadega Bartholomeus Rotert peaaegu et saatusliku küsimuse:

«Isand Topff, ma olen kuulnud, see Russow olevat kantslis aeg-ajalt kange mees meie aadli aadressil habematusi ütleva. Mis ta oma matsikogudusele maakeeles räägib, see on enam-vähem tühi õhk. Vör-

reldes saksakeelse trükitud sõnaga. Missugune on teie mulje — kas ta peab selles asjas seal tarvilikult piiri?»

Härra Topff vastas vankumatu teenimisrõõmuga: «Auväärsed, seda küsimust olen ma tema raamatu lugemisel kõigest hingest püüdnud silmas pidada. Ja ma pean ütlema: kui mind kästakse ette kujutada, missuguseid arvamisi see raamat seal aadli pihta öeldavate asjadega meie auväärt raeliikmete seas esile võiks kutsuda, ütleks minu tagasihoidlik arusaamine: üpris mitmesuguseid arvamisi — igatahes...»

Nähtavasti oli härra Rotert seadnud või võtnud endale ülesande ajada Balthasari raamatu müügilelubamine kraavi. Sest ta küsis:

«Tähendab, te arvate, isand Topff, et mitmed meie seast peaksid seda raamatut» — ta pöördus raehärrade poole — «ma saan aru, hoolimata kõigest vajadusest meie kodaniku-uhkust au sees hoida» — ja siis jälle isand Topffi poole — «meie Toompea härraste suhtes siiski liiga häbematuks, et me saaksime seda Tallinna rae nimel heaks kiita ja müügile lubada? Kas nõnda?»

Isand Topff tõmbas pea õlgade vahele, pigistas silmad ja suu kolmeks allapidi otstega kriipsuks ja tegi peaga hulga pisikesi nõksatusi, mida võis pidada niihästi ta halli pea erutusest tingitud vabisemiseks kui ka hästi püüdlikeks noogutusteks. Sealjuures tegi ta suu lahti ja ütles nende nõksatuste kiirusega:

«Just-just-just-just-just...»

Härra Rotert rääkis edasi: «Kui nõnda — ja praegu me kuulsime, et just nõnda see on —, siis peame meie minu arvates lugema selle raamatu kõigepealt ise läbi. Või vähemalt valima meie raeliikmete eneste seast vastavad mehed, kes selle läbi loevad. Enne ei tohi meie minu arvates mitte midagi otsustada.»

Härra Topff jätkas noogutamist. Kuskilt raehärrade enam-vähem ükskõikse enamuse poolt kostis juba nõustuma hakkavaid ümahtusi. Kas ei öelnud isegi pürjermeister Pepersack midagi umbes niisugust nagu: «Mis siis ikka — rabelemisest võib püksid täis teha, ettevaatusest ei tee...» Ja isand Topff jätkas noogutamist.

Sel peaaegu et saatuslikul silmapilgul ütles härra Luhr isand Topffi koguni pisut nagu osatades:

«Kuigi teiselt poolt, isand Topff, meie Tallinna linna au ja iseteadvuse asjus *et cetera* — on kõik, mis härra Balthasar seal aadli kohta räägib — eks ole —, meie Toompea sakste upsakusele — noh — puhtast südamest ütelda: parajam kui paras...?»

Selle peale tegi isand Topff silmad lahti. Ta vaatas härra Luhrile ja võib-olla ka mõnede teistele raehärradele äkitselt lapselikümmarguste silmadega otsa ja ütles, pea natuke viltu:

«Kuigi — teiselt poolt — puhtast südamest — jumala eest —»

Selle peale võttis presideeriv pürjermeister Korbmacher nähtavasti ise juba habeme all natuke muiates asja kokku:

«Vennad, me pärisime selle raamatu peapuuduse järele. Isand Topff, kelle põhjalikkus on meile teada, rääkis meile tema neljast või viiest vigadusest. Millest me võime järeldada, et suurt puudust, saatuslikku puudust, peapuudust sel raamatul nähtavasti ei ole. Sest kui meile siin ühekorraga nelja või viit nimetati, siis saavad need küll ainult enam-vähem kõrvalised puudused olla. Nõnda et, isand Topff, kas on Tallinna rael selle raamatu müügilemineku korral karta sellest mõnesugust tõsisemat tüli — ütleme ministeeriumi poolt? Ei? Selge. Rootsi võimu poolt? Asevalitsejate poolt — Karl Henriksoni või härra Boije või härra Pontuse poolt? Või kuninga enese poolt? Ei?»

Härra Topff kinnitas takka: «Ei-ei-ei-ei... Ainult et —»

«Noh?»

«Ainult et meie oleme ju harjunud — kuidas võtta —, et kuninga kohta öeldakse enamjaolt — eks ole — Meie Kõige Armulisem Rootsi Kuningamajestest... Aga härra Balthasar kirjutab lihtsalt *kuningas* —»

«Aga ta kirjutab seda ikkagi täie respektiga, muidugimõista?» küsis härra Korbmacher, isand Topffile teatud määral vastust suhu topides.

TALVEUNI

Lapsed, talv on tulekull
Lill ei õitse,
lind ei laula.
Astub vana isakaru
läbi vaikse
härmatanud metsa-aula.

Jätab kitsed kargama,
kuremarjad soole,
astub viimast astumist
oma osmi poole.

Helkleb, väikleb hallis ajus
mahamurtud mullikaid,
jahikoeri, nuhikoeri
ja neid teisi muremaid.

Jäi sul terveks kasukas,
ole vait ja vagune,
egas midagi ei muuda
urin ahjutagune.

Ilm nii haudjas, unine,
päev ei paista,
tuul ei puhu.
Paned käpa kukla alla,
pistad piibu suhu.

Ja sa enam mesipuist
ei mõtlegi, ei kaera kipu.
Lumi heiskab katusele
valge rahulipu.

VANEMATE MÄLESTUSEKS

Nüüd vastu talve süda otsib sooja.
Puu raagund võras päike läheb looja.

Ja koldekuma hõõgub pilvepangast:
seal kadund ema lappab halli kangast,

nii uduhelmelist, nii unepikka,
et kolmele sest jätkuma peaks ikka.

Jah, kolmele! Neid õhtu koju hõikab.
Kolm viilu isa leiva otsast lõikab.

Kõik suured tormid magasid veel meres.
Kolm poega kasvamas on vaikes peres.

Laes süttib lamp, kui päike läheb looja.
Saab nukker süda kolde paistel sooja,

all tähistaeva igavese valve,
siin vastu pimedust, siin vastu talve.

VILEPUHUJA

Paul-Eerikule mõeldes

Mustvalge maailm ühel pool.
Mustvalge maailm teisel pool.
Keskelt läks läbi roheline,
roheline, poisikene,
võrratu vilepuhuja.
Valge võttis ta vasemalt,
valge võttis ta paremalt,
pani valged vastakuti,
korjas kokku kamalusse,
valgest ta valguse tegi.

*

Meie nooruse sireliaiad
maakamarast murdusid lahti,
paiskudes
üle ilmade ääre
alla.
Ja jõgi, kus särinal kustusid
maiõiste tõrvikute sädemed,
jäi üksi
voolama hallina hallide kallaste vahel.
Välihall talle vastu,
välihall
läbi Tartu tummade tänavate.
Vile ja võõramaa laul.
Varemeis
fandrite tuul tõstmas tuhka.
Viimse vesikiili sinine tants
vaikivate võrendike kohal.

KERSTI MERILAAS

DIOGENES

Ma tahtsin olla vaba.
Ma alustasin iseendast.
Ma vabastasin end koormavatest kirgedest.
Ma viskasin vihkamise välja oma paunast
ja märkasin, et ka armastus
oli kuhugi kadunud. Koti sopis
konutas ükskõiksus.

Ma heitsin endast auahnuse kui suurima pahe,
ja hool ja edasipüüdlikkus
jätsid mind maha. Asemele
hoovas laiskus.

Ma loobusin üleliigsetest asjadest.
Höbekarikad, mis mulle valusalt meenutasid
mu kunagisi võite võiduajamistel,
kinkisin ma tänaval mängivatele lastele.
Kargem on vesi savikannus.

Ma katkestasin kõik seltskondlikud sidemed,
kerged ja küsitavad — ma ei vajanud

vahelrääkijaid. Otse võisin ma öelda
Aleksandrile, mis mul öelda oli:
Astu kõrvale päikese eest!

Ma pugedin tünni ja üksindus
kattis mind umbse palakaga.
Nüüd ma teadsin
oma vabaduse hinda.

REISIKIRI

Eines Sonntags nahm ich den verstaubten
Atlas herunter vom Schrank.
(...) Ich ließ meinen Finger dann
auf Gleisen und Schiffahrtslinien über
die Erde ziehen.

Johannes R. Becher

Kõik laevad lahkusid,
kõik rongid sõitsid ära,
lennuks ikka ja alati
puudus lennuilm.
Kuid silmapiiri ahvatlevat sära
ei tumesta ka pealevajuv pilv.

Ma tean, et konjunktuur ei ole soodus,
mind kätel kuhugi ei fassita;
ent olemas on üks reisimise moodus
ka piletiga, väljpassita.

Sel kombel hõlpsalt iga riigiraja
sa ületad — ei mingeid mündreid teell
Nõnda ka Becher, saksa luuletaja
kord reisis, kui ta
minister polnud veel.

Sõrm sirvib sahinal maailmakaari,
Lõunarist kerkib üles ja troopiline kuu
korallimeresid kuldab ja pärlisaari:
Nukulailai ... Raraia ... Vavau ...

Siis sulen atlase ja jälgin kaua
üht kärbest, kes kupli alt välja ei saa.
Kell möödab ööd ja valgustatud laual
kunstialbumi lehelt
hõögub Delacroix.

LUGU

Kui uskmatud vallutasid linna,
võtsime oma naised ja lapsed,
pisut teemoona ja põgenesime
sisemaale, oasidesse,
kus teadsime veel valitsevat rahu.

Sellepärast oli meie ehmatuse suur,
märgates endid ümber piiratavat
fundmatuist, hambuni relvastatud habemikest.
Kas olime eksinud teelt?
Kas kaotasime õige sihi?
Kas sattusime võõrastele aladele?
Oli meil ju ometi kaart ja kompass
ja teejuht, kes tundis Kirja.

Aga eil Nad naeratasid lahkelt
ja tervitasid meid muhamedi tervitusega.
Ja kuigi nad keelemurdelt erinesid,
ühendas meid ühine usk — seega
olid nad omad. Ja meidki
tunnistasid nad omaks.

Omaks!
Nagu oma on kaamel kaameliajajale.
Nagu oma on pühvel, keda talutatakse lõa otsas.
Nagu šahhi omad on lambakarjad,
keda karjatatakse mägedes koerte abil.

Meie teejuhi, kes tundis Kirja ja Seadust,
lõid nad maha — ei, mitte mõõgaga,
vaid raske pronksist uhmriga,

KERSTI MERILAAS

milles tambitakse pipart.
Mõned agaramad arupärijad (miks? milleks?)
saatsid nad kõrbesse, tinakaevandustesse.
Ja nüüd valitses siin tõesti
täielik rahu.

Sel ööl ei saanud ma und.
Oli täiskuu aeg ja ma nägin,
kuidas põiki üle laagriplatsi lomberdasid
kolm halli itsitavat eite;
kolme peale kokku oli neil
kõigest üksainuke silm.

LIHTNE LAULUKE

Armas, kus on meie ase,
meie kuum kuuvalge ase,
kus need haljad arukased?

Mulla all on meie ase,
kuu käib ümber halja kase,
astuks alla, muld ei lase.

Mullal, sel on mustad hõlmad,
kuul on kullast kiharad.

NOVEMBER

Vaikus.
Ei, ainult kuulata;
salasahinad, naerukõhinad.
Midagi on teoksil.
Midagi pannakse paika:
pärm pulmataignasse,
virre vaati.
Kullakesed, kas pole vara?
Kus see otsatu aeg — kevadenil
Korraks välgatab pilve alt
päikese julgustav kiir
ja särama lööb orasepõldude
lai üle-näo-naeratus.
No-no, talv on tõsine asi,
kõik seda üle ei elal

VÕILILLEMÄNG

Tõusvat julmades juhustes
tunneme vererõhku.
Seisame väraval, puhudes
võilille udemeid õhku.

Ajju kivistund kartused
ära sealt enam ei nihku.
Kõik meie tänased tarkused
mahuvad ühte pihku.

Mõistmata midagi küsida,
teadmata — vastust kas ongi,
püsida, püsida, püsida,
kuulata kolmandat gongi,

keset soovumade pudemeid,
maailma madalrõhku,
puhudes võilille udemeid
äikese-eelsesse õhku.

Jaan Kross

KOLME KATKU VAHEL

Balthasar Russowi romaan IV

ESIMENE RAAMAT

Esimene peatükk

milles seesinane jäiga kaelaga mees, kes aastate jooksul pole mõtelnud õieti muust kui ta ümber kividele pudenenud tõeseemnete kokkukraapimise lustist (ja sõkalde kaasahaaramise murest ja külvipäevade põgususest), tajub ühekorraga hamba all küpsete kuparde naksatamist ja suulaes nende enneolematut maiku — ja selle põhjas nende möödapäismatu kibeduse aimdust.

Tollimaja lahtistest akendest oli näha: eile õhtul Rostockist saabunud «Barbara» seisis kolmesaja küünra kaugusel laevasilla ja pollvärgi vahel ankrus ja kolm raskes lastis mündrikupaati, mis augustivihma all laevalt siia poole teel olid, said kirdepagiga pahinal vett üle parda.

Kümnekond tollifoogti hommikuste teadetega platsi kutsutud kaubahärrat, need, kellele kipri paberite järgi pidi olema kaupa laadungis, olid sajuse ilma peale vaatamata aegsasti kohal — isandad Luhr ja Lanting ja Staal ja Holthusen ja kes veel, ettevaatlikumail linased vihmaürbid õlul ja arveraamatud ürbi hõlma all, tõsi küll, tähtsamail nagu härra Holthusenil ja Luhril laokirjutajad arveraamatute kandjaks kaasas.

Balthasar raputas lävel vihmapiisku vammuselt ning astus avarasse vahvärkseintega ja madala palklaega tollituppa ning kõndis akende alla kogunenud kaubasakste juurde. Ta kuulis, kuidas härra Staal hüüdis: «— Ja kes võib ütelda, et kõige hullem on juba möödud? Ah?!» Ja härra Lanting ohkas: «Issand Jumal, mõtelda — kahekümne aastaga on marga kurss ühe kolmandiku peale alla langenud!», ja härra Luhr tähendas: «Reinveini mõõt on mullusest igatahes kaheksa protsenti kallim...»

Balthasar tõmbas kaubahärrade muskuse ja männiseebi ja selle samase kallinenud reinveini lõhnasid ninasse (vihmahommikuses sadamaõhus olid kõik need lõhnad naeruväärt selgesti tunda) ja mõtles: Need näguripäevade-jutud on ju küll enam kui õiged. Jumaluke, linna leivapoed on jahu puudusel teist kuud koguni kinni ja vaese rahva kõhud korisevad kirikus, nagu käiks oreli lõõtsades tõmbetuul, aga need isandad on sealjuures ometigi üllatavalt õitsvate nägudega — kui neid niimoodi ligidalt ja väljamaganud peast ja värskes õhus tähele panna...

Ja nagu oleksid isandad tema pilgesevõitu mõtet lugenud, soikus nende omavaheline jutt äkitselt, nõnda et silmapilgu oli kuulda, kuidas tollimaja vallalükatud akende seapõied tuule käes plõnksusid. Härra Holthusen küsis:

«Nanuu, härra Balthasar, mis kaupa siis teie olete enesele või meile tellinud...?!»

Härra Holthuseni kandiline nägu nahkse bareti all oli iseenesest täiesti sõbralik ja ülepea oli ta ju õieti mõistlik mees ja suure gildi olderman ja pürjermeister pealegi... Aga ometi tuli Balthasarile meelde linna kevadine näljahäda, mis oli pärinud linna põgenenute ja linnarahva enese seast üle saja vaesema ja väetima ohvriks ja raputanud koguni Balthasari enese majas jahuvaka tühjaks ja kered heledaks. Ta silmitses kaubasakste mõnussiledaid nägusid (need paistsid Holthuseni küsimusele vastust oodates muigele kippuvat) ja vastas:

JAAN KROSS

«Iseenesele — kasti kannatlikku meelt. Ja teitele — ja linnaisadele ülepea — kolm tündrit õiglust.»

«Ohoo —» kõhatas härra Luhr, «kas see on nõnda kasulik kaup?»

«Muidugi,» ütles Balthasar, «ma teen sellega hiilgavat äri. Sellest on ju ühtelugu suurem nappus käes kui leivajahust, ja kallinema on see veel käbedam kui reinvein.»

Härrad naersid joviaalselt ja pöördusid oma heeringate- ja separaua- ja kalevi- ja brokaadijuttude juurde tagasi ning Balthasar jäi välja- poole nende ringi, nagu ju oligi loomulik. Aga enne kui ta seda järjekordselt täie selgusega tajuda jõudis, tulid kärumehed ja kandjad müdinal maja tagaküljelt vihmavarjust välja ning ruttasid oma päaride ja raejalgade ja kärudega akendest mööda kaile, sest mündrikupaadid olid päralt jõudnud.

Alles suure sagina järel (tollimaja kaubavärvad ristseliti lahti, kandjate ja kärumeeste edasi-tagasi voorimine, tünnid, vaadid, kastid, kotid, pakid, kaubakaste ja kirjutajate hõiklemine, tõmbetuul, tollifoogt Stamm kaubakirjade pihutäiega ja oma kahe piiritsaga, ühel pitserivahatoos käes, ja «Barbara» kapten, raudhabemeline ja roostetanud pasuna häälega kipper Rank omade kaubakirjadega nende kannul) — alles tüütult pika sagina järel olid Balthasari tema kolm tündrit viimaks käes... Ja siis olid nad sedamaid ka Silk-Siimoni kärul ja ta ise Siimoni kõrval mööda poriloigulist munakiviteed kaubakaste hobuvankrite vahel vastu vihma Suure Rannavärava poole astumas. Kusjuures ta teatud imekspanuga ja just nagu tõrkumisi meelde tuletas: ta oli andnud Holthusenile — ja neile kõigile! — naksaka vastuse. Jaa... Aga oma tündrid oli ta ometigi ainult tänu sellele kätte saanud, et seesama härra Holthusen oli tema, Balthasari palvel käskinud tollifoogtil need talle välja anda — Balthasari kindla lubaduse peale, et ta need pakkhoones otseteed linnasündikus Dellinkhusenile üle annab...

Balthasar käskis Siimonil tünnidega ümber Raekoja nurga pakkhoonesse sõita ja astus ise Raekotta sisse, et Dellinkhusenit sedamaid ühes asida. Kuigi ta ei suutnud otsustada, kas arvata seda, mida talt nõuti, kõrgemaks raetarkuseks, milles ei tule kahelda, olgu see kui arusaamatu tahes, või hoopis solvavaks tobeduseks — kui ometi kõik rauad ja veinid ja kalevid kaubahärradel ilma igasuguse Raekojas meldimisetä linnasündikus vedada...

Linnasündikus Dellinkhusen oli nüüd juba ligi viiekümnene, jämeda kere ja laia ning kahvatu näoga mees. Aeg-ajalt paistis ta just nagu unine ja sealtsamast, mine saa aru, koguni terane isand olevat. Ning selle tõttu ja veel enam ta punakate kahlus pakenpardide pärast oli Balthasari moeks teda mõttes karvakasvanud kõrvitsaks nimetada. (Ja muuseas võib-olla ka sellepärast, et Seneca pidi ju olema kirjutanud laulu keiser Claudiuse kõrvitsaks muutumisest — aga Dellinkhuseni uduste silmadega proua kohta oli ta kuskil kuulnud öeldavat, et proua nimi peaks õiguse poolest olema mitte Magdalena, vaid Messalina...) Niisiis, Balthasar pidi karvakasvanud kõrvitsale oma loo kaks korda ära rääkima, aga siis muutus kõrvits ka koguni virgeks:

«... Mis asi —? Kroonika? Valmis? Rostockis trükitud? Ja praegu meil pakkhoones? Liivimaa kroonika?! Kolmes tündris — ä sada viiskümmend tükki?!» Ta ajas suu rõngasse ja puhus natuke aega õhku välja phhh-phhh-phhh. «No teate, teie, härra Balthasar, olete ka ikka tõsine üllatustemees...»

Härra Dellinkhusen heitis vihmaürbi noppesti vammusele peale ja tuli Balthasariiga kaasa. Silk-Siimon juhatas neile väikesed tündrid sealt kätte, kuhu tal oli kästud need veeretada — suurte Rostocki õllevaatide vahele. Härra Dellinkhusen viipas pakkhoone-ülevaataja juurde ja see kangutas raudkonksuga ühe tündri põhjalauad lahti ning sündikus tiris tündrist õlesasi seest ilusa hallikasvalges nahkpõimes raamatu välja. Siis ajas ka Balthasar käe tündrisse (muidugi, selle neljasaja viiekümne kõite eest, mis Rostocki trükkal endale sai, oleksid nad seal ju küll võinud midagi pehmemat leida kui needsinäsed karedad õled... Või ehk ongi just õled kõige sobivam kraam selle tema vaimu õglapse mähkmeteks?) — ja siis hoidis ta oma raamatut käes...

Kõide oli tõtt-ütelda märksa nääpsum, kui ta oli oodanud. Aga noh, see oli ikkagi mahukas raamat. Ja nüüd oli see siis — täiesti ärapääsmatul kombel — olemas... Ta tegi raamatu lahti. Ta silmitses tiitel-lehte. Ta tõstis selle oma näo juurde ja nuusutas. Punased majuskliid lõhnasid kuidagi magusalt, aga lehtedest endist, kui ta neid oma nina juures pöidla alt läbi libistas, tuli tihket tõrvakat trükimusta lõhna... Ta avas raamatu juhuslikust kohast ja luges:

Et aga venelased on kindlustes nii vägevad mehed sõdima, selle põhjused on järgmised. Esiteks, et nad on töökas rahvas ja tarbekorral igasugu hädaohtlikuks ja raskeks tööks ööd kui päevad valmis ja Jumalat palumas, et aga oma isanda, suurvürsti eest õndsasti surra. Teiseks on nad harjunud lapsest peale paastuma ja vähese toiduga ning viletsasti läbi ajama. Kui neil aga vett, jahu, soola ja viina on, saavad nad sellega küllalt kaua läbi, mida sakslane teps ei suuda. Kolmandaks, kui nad mõne kindluse, olgu see kui väike tahes, vabatahtlikult loovutavad, siis ei tohi nad enam oma pärismaale tagasi minna, sest nad löödaks seal kõik suure pilkamisega maha, aga võõrsile ei tihka ega taha nad jääda. Sellepärast panevad nad vastu viimse meheni ja lasevad end ennemini maha tappa kui võõrale maale küüditada. Sakslasele on aga üksstapuha, kus ta elab, peasi, et tal on küllalt õgida ja lakkuda...

Balthasar tundis, kuidas tal jäi hing silmapilguks kinni. Issand, see oli ju ennekuulmatu asi — must valgel — põlisvaenlase kohta niimoodi vaata et kiitvalt ja sakslase kohta nii koguni põlastavalt —

«Äärmiselt huvitav...» kuulis ta Dellinkhusenit enda kõrval lehti pöörates tähendavat. «Ja te plaanitate selle Tallinna linnas müügile lasta?»

«Seda küll —» ütles Balthasar ja jättis lisamata, mida ta sel silmapilgul peaaegu et mõtles: olgugi et see on vist kaelakohtu väärt plaan...

«Ja mis te kavatsete tüki hinnaks määrata?» küsis härra Dellinkhusen.

«Noh,» venitas Balthasar, «ta on ju päris nägusasti nahka põimitud ka... nii et ma olen arvanud: pool taalrit.»

Sündikuseisand pistis raamatu hõlma alla, ajas oma valge kämbla vammuse põue, tõmbas nahkse kukru esile ja toppis Balthasarile hõbedase pooltaalri pihku:

«Ma võtan ühe eksemplari kaasa. Me tutvume sellega ja raad võtab otsuse vastu. Tähendab, kas lubada või mitte. Te saate ometi aru — kui siin Kõlli katekismusega juba neljakümne aasta eest pahandused olid, siis peab kroonikaga ja meie päevil hoopis ettevaatlik olema. Nõnda et —»

Balthasar ei taibanud esimesel silmapilgul, mida sündikuse väljasirutatud käsi õieti tahtis, kuni sündikus ütles: «Ja-jaa! Andke see aga siia» — ta võttis raamatu Balthasari käest oma kätte — «selle me paneme nüüd koos kõige kupatusega ilusasti pitseri alla. Phhh. Saate aru, niikauaks, kuni meil on rae otsus käes.»

Dellinkhusen pistis Balthasari kroonikaeksemplari tündrisse tagasi. Ülevaataja surus lahtikangutatud kaanelaua enam-vähem oma paika ja tõi sündikusele vahatükikese. Sündikus jagas selle pooleks ja pigistas kummassegi latakasse oma pitsatsõrmuse kolm linnalövi («Kolm kahtlustajat krantsi, kolm Kerberost,» mõtles Balthasar) hoolega sisse:

«Nõnda. Me saadame teile aegsasti sõna. Aga mõni nädal läheb sellega muidugi aega.»

Ta viipas Balthasarile mingi üleoleva velpusega ja kõndis senaatorlikult minema.

Balthasar silmitses pakkhoone poriligast paekivipõrandat...

Tähendab, niipaljukest oli ta siis siinlinnas isand omaenese loome üle. Nojaa, seda oleks pidanud ette nägema. Poleks tarvitsenud lapsikult kujutleda, kuidas ta oma raamatuga koju kõnnib ja kuidas ta seda õhtul üleval oma töökambris loeb — raamatus tema enese süü läbi leiduvate vigade pärast (pagana paljude vigade pärast!) ei tea mitu korda võpatades, aga raamatu olemasolu ikka ja uuesti imeks pannes... Ja kuidas ta selle Elsbeti öölauale asetab... Ja kuidas ta sellega järg-

misel päeval kõnnib Seppade tänavasse Elblingi raamatupoodi müügitingimustes kokku leppima... Oleks pidanud olema targem ja nägema ette, et raad... Aga muuseas: kas polegi tegelikult niimoodi parem? Ta ei tarvitse, ta ei saagi öhtul kodus oma äratrukitud eksituste pärast kolm tosinat korda ehmatada... Ja kui raehärrad tema töö läbi on lugenud ja tal nende luba käes on (kurat teab muidugi, kas nad seda annavad, kui nad seal sees peaksid tuhnima hakkama), aga kui tal nende luba viimaks ikkagi käes on, võib ta kõigi oma raamatu vastu tõusvate irisemiste puhul (ja nendest pole tal küll vist pääsu!) ometigi raie oma selja taha tirida... Ta silmitses pakkhoone ligast põrandat — ja oma äsjast mõttekäiku selle kohal laoruumi hallikas õhus ja mõtles peaaegu et irvitades: Ah soo, ah niimoodi kauplen mina siis juba iseenast nende seatembuga leppima...

Balthasar pöördus järsult ümber ja sammus pakkhoonest välja. Kui talt hiljem oleks küsitud, kas vihm oli selleks ajaks lakanud või lahistas edasi, poleks ta teadnud vastata. Ta läks põigiti üle Vana turu ja pööras huupi Karjavärava poole. Ta oli nii hõivatud oma nõrdimusest, et tuhm ümismine sealsamas ta ees ei pannud teda isegi mitte võpatama. Kuigi ta muidu tundis selletaolisest alati kerget õudusejudinat. Ta nägi kangialuseavas kotiriidehunnikut ja hunnikut tema poole sirutuvat poolikute sõrmedega kätt... Kerjavast pidalitõbisest polnud sünnis almust andmata mööduda. Aga seisatada ja karmanist killingit tuhlama hakata oleks nõudnud liiga suurt üleolekut seitsamast võib-olla küll kõlvatult isekast nõrdimusest. Ja siis tundis Balthasar, et Dellinkhuseni higiseks muutunud pooltaaler oli tal alles pihus — ja et ta nagunii poleks teadnud, mis sellega teha. Ta viskas raske hõbemündi tõbisele sülle ja pomises: «Andku Issand su patud sulle andeks...», ja lisas (et ennast alanduses puhastada), «ja minule minu omad...», ja siis (Dellinkhusenile ja raehärradele mõeldes ning suutmata parastust eneses alla suruda), «ja nende le nende omad iseäranis...»

Mis jäi tal muud teha kui koju minna ja oodata. Püüda oma kodakondsetega lahke ja rõõmus olla, nagu poleks tal mingit iseäralikku muret, ja hoolega oma kogudust teenida. Ehitada järgmise pühapäeva jutlus *specialiter* Jeremia kurtmise kolmanda peatüki kahekümne kuuendale salmle: *Hea asi on kannatlik meel ja lootuse panemine Issanda peale...* Ja lugeda öhtul Marcus Aureliuse tänu Maximusele eeskuju eest enesevalitsemises ja sihipärasuses ja südamehelguse säilitamises, iseäranis haiguse korral... Sest kas pole siis niisugune ootamine otsekui ootamasundijate poolt ootama sunnitu ihusse istutatud haigus?!

Mõned nädalad, oli Dellinkhusen öelnud. Aga selle näruse suve vaevalt et lähedam sügis hakkas vaata et mööda saama. September oli lõpukorral. Tunaieile oli selle aasta esimene suur sügistorm poolest ööst tuulelippusid kriuksutanud ja katustelt kive alla sillutisele loopinud, ja Balthasar oli maganud tormiöö ja tuianud tormi vaibumispäeva kahekordses ja kasvavas rahutuses. Sest see oli olnud rõõmu- ja mure-rahutus ühtlasi: just öhtul enne tormi puhkemist oli tema vana koolivenna Buschmanni «Vineta» Rostockist Tallinna sadamasse jõudnud ja toonud Balthasarile trükkal Ferberi kirja.

Seesinane teatas, nagu ta juba kolme tündri saatmisel oli teatanud: ta oli kokkuleppe järgi temale jäänud kroonikaeksemplaridest ühe kolmandiku endale jätnud ja kaks kolmandikku Põhja-Saksamaa linnadesse laiali saatnud, peamiselt sadamalinnadesse Danzigist Breemenini. Ja siis järgnesid teated, mida ta eelmises kirjas veel ei saanudki leida: Need sada viiskümmend eksemplari, mis ta oli oma kätte Rostocki jätnud, olid tal viie nädalaga käest ära ostetud. Ja trükkaleilt ning raamatukaupmeestelt teistest linnadest, kuhu ja kellele ta kroonikat oli saatnud, oli hakanud saabuma kirjasid lisaeksemplaride nõudmisega... Ferber kirjutas sõna-sõnalt:

«Sedasamast teie «Kroonikat» on viimase kahe kuu sees Danzigist ja Lüübekist saadik ja koguni Breemenis rohkem ostetud kui Bodini mul-lust raamatut «Vabariigist» ja rohkem kui kuulsa Fischarti vastilmunud «Filosoofilist abieluõpetust». Sedamööda olen ma teie nõusolekut loo-

mulikuks arvates otsustanud trükkida «Liivimaa kroonikat» selle aasta oktoobris veel uue tuhande-eksemplarise trüki. Kui seesinane minu kiri peaks ajaldi Teie kätte jõudma, et Te veel jõuaksite saata mulle mõned uued lood kroonika lõppu lisamiseks, oleksid säherdused üpris teretulnud. Sest lähimüügi asjus oleks hea, kui me ikkagi õigusega võiksime tiitellehel kuulutada, et see on mõnedegi uute lugudega täiendatud trükk...»

See kõik oli muidugi, nagu öeldakse, mehe suulaele magusam kui magus. Olgu peale, et täiendust saata ta Ferberile enam ei jõudnud. Aga mitte see asjaolu ei teinud talle muret, vaid üks teine mõte... Hea küll, kui raad tõesti peaks tal ära keelama tema kroonikat Tallinnas müügile lasta, siis oleks see ju sant lugu küll. Aga see oleks ikkagi nii-öelda tema ja Tallinna rae vaheline asi. Muidugi, ta peaks alustama võitlust keelu tühistamiseks. Ta peaks kõigepealt ministeeriumi enda poole võitma. Ministeerium peaks *in corpore* raele kinnitama, et Balthasar Russowi kroonika on üks tõsine kirjatöö kõige puhtamas Augsburgi usutunnistuse vaimus. Ja siis peaks ta hakkama raehärradega ükshaaval kauplema, vaidlema, seletama — et olgu tema töös muid vigadusi sees kui palju tahes, neid, mille pärast raehärrad keelduvad seda Tallinnas müügile lubamast, pole seal aga ometigi teps... Või pole seal vähemalt keelamiseks põhjust andval määral teps. Missugused vead raehärrade meelest võiksid keeluks põhjust andvad olla — Issand, hetketi tundus talle, et võimalusi oli lõpmata palju: tema ohtrad vääratused kronoloogias, ta liiga vaba ümberkäimine allikatega, tema lubamatult kerglane kausaalsuste kombineerimine (see oli sel ja too oli tol põhjusel sündinud — kust võis tema õieti asjade seoseid sügavamalt teada?!)... Aga olgu. Pikapeale õnnestuks tal Issanda abiga ehk ikkagi kangutada raehärradelt seesinane luba välja. Sest omaenese meelest pole ta läinud oma kroonikas siiski mitte üle väljaõeldavuse võimaliku piiri. Ja kogu see hagemine ja terve see vaidlus oleks ikkagi tema ja tema auväärt raehärrade vaheline asi. Ometigi, kui auväärt raehärradele selsamal ajal peaks teatavaks saama, et tema — ikkagi *civis Revaliensis!* — on lasknud nende poolt kahtlaseks peetud ja keelu alla pandud raamatut kümnes Põhja-Saksamaa linnas mitu tuhat tükki juba enne laiali laotada, kui ta neile selle olemasolust hingaski, tõuseks sellest vististi ilmääravamatu kisa...

Oh kurat, ta võiks ju muidugi minna tänapäev millise raehärra juurde tahes nende neljateistkümne seas, kes meie auks ja õnneks Tallinna linna eesotsas istuvad — niipalju tunneb ta neist igaühte alates kas või pürjermeister Holthusenist endast ja lõpetades näiteks vanahärra Beelholtiga, kellel Balthasari kunagine tutvus hertsog Johaniga, meie praeguse kuningaga, peaks olema vägagi meeles. Ja kes ise, vana Beelholt, tähendab, on juunikuust saadik, kui ta poeg Aadam Põltsamaa all moskvalasega kähmeldes selle kätte vangi kukkus, inimeste vastu märksa lahedamaks muutunud, kui ta oma varem asuhkusepõlves oli... Muidugi — mõnede meeste poole, kes talle õieti esmajoones oleksid pidanud appi hakkama, Balthasar enam pöörduda ei saa. Näiteks vana Heinrich Boissmanni poole. Sest see on juba aastapäevad oma Issanda juures. Jaa, vana Boissmann oli esimese linnapiiramise aegu haigeks jäänud ja palunud enese rae koosseisust välja arvata. Küllap vähem oma sandiks läinud tervise kui oma sandile poole, tähendab Magnuse poole karanud poja pärast. Ja mõni nädal pärast poja undlikku ja iseäralikku surma oli ka vanamees surnud. Täpipealt mõni nädal pärast seda, kui Tallinnas oli hirmujudinaga kuulda saadud, mis septembris 77 oli Võnnu all sündinud.

Iivan oli omaenese tehtud Liivimaa kuninga Magnuse Võnnu linnas sisse piiranud ja käskinud enese juurde leeri tulla. Ja Magnus oli tulnudki, aga oli suurvürsti poolt kuskile lagunenud kuuri käsutatud mädanenud õlgedele oma saatust ootama. Võnnu linn oli selsamal ajal avanud suurvürstile väravad, aga loss oli otsustanud vastu panna ja suurvürst oli käskinud alustada lossi peale tormijooksu.

Neljandal või viiendal päeval olid lossikaitsjad koos hulga naiste ja lastega otsustanud endid pigem õhku lasta kui alistuda. Ja siis oli Hein-

rich Boissmann junior olnud see, kes oli kogunud nad püssirohutorni kokku ja palunud nendega üheskoos Issandalt andeksandmist ja pistnud püssirohule nende ja iseenese jalge all tule otsa. Nõnda et torn oli lennanud kolmesaja inimesega vastu taevast ja suurvürst oli vihaga käskinud jätta kogu surnutehunniku matmata, koerte ja lindude roaks... Ergo vana Boissmanni juurde ei oleks Balthasaril enam minna. Aga võiks ju näiteks karvakasvanud kõrvitsa poole sisse astuda ja küsida, kuidas kroonika asi seisab ja kas ei saaks otsuse kiirendamiseks midagi ette võtta. Või ta võiks Raekotta isand Topffi juurde kõndida — jumaluke, ta oli ju aastate jooksul nii korduvalt ja nii kebjal sammul alamkohtukirjutaja trepiastmeid tallanud. Või ta võiks Märtenil lasta uue raateenri enese juurde kutsuda: sellesama sileda ja krapsaka Gregor Kuuse juuniori, Kalamajas sündinud Pühavaimu hinge ja mullu surnud rätsepmeistri poja, kes pidi tahtma Rootsimaale ülikooli pääseda. See poiss kergitab Balthasarile tänaval juba kahekümne sammu pealt mütsi — ja mineval nädalal käis tema oma hingehädas Balthasari juures pihil. Ja pihtis, et härra Reinhold Tisenhusen oli lasknud tema ülemineval reedel enese juurde Toompeale kutsuda ja talle nii peenesti ära ütelnud, et midagi polnud öeldud, aga kõik oli klaar: andku Gregor talle kahe aasta jooksul rae asjadest teateid, ja kahe aasta pärast on tal ülikooliraha koos... Gregor oli küsinud Balthasarilt, mis ta peaks vastama, ja Balthasar oli kõndinud käärkambris tüki aega edasi-tagasi ja silmitsenud läbi akna kiriku katusekivide kärjemustrit ja vihmapiilvi nende kohal. Ja mõtelnud — ma võiksin talle öelda: Kallis noor mees, mõnest asjast, mis sina Raekojas kuulda võid, võiksid või koguni ehk peaksid ju ka rüütelkonna isandad teada saama, aga mõnest asjast koguni mitte — nõnda et üleüldist vastust sinu küsimusele pole olemas. Millest järgneb: sa teeksid kõige paremini, kui sa vastaksid härra Tisenhusenile: Ma püüan. Ja tuleksid iga kord minu juurde ja räägiksid mulle ära, mida sa kavatsed neile teatada. Ja mina ütleksin sulle, mida sa Issanda seadmist ja linna huvi mööda võid ja mida sa ei või... Ta oli mõtelnud: sest võib-olla tahan mina oma kroonikat edasi kirjutada — kui sel ometi nii hea minek on, nagu ma olen kuulnud — ja siis oleks see poiss... Aga sealsamas oli ta jäänud seda sireda näoga rätsepapoeaga seal käärkambri pinginurgal külje pealt silmitsema, ja vana Gregor Kuuse mullused matused olid tulnud talle meelde — vana Gregori kitsuke hall kirst ja väike krimpsus nägu, millest siiski oli aimata, et see võis neljakümne aasta eest üsna niisamasugune olla nagu selle poisi, selle raateenri nägu seal käärkambriakna vihmavalguses... Ja õieti veel rohkem olid tulnud talle meelde vana Gregori kõhnale rinnale ristipandud käed... Ja õieti ainult ta hallikad küüned ja kollakad näpud... Ja õieti ainult see, kui palju oli vanamehe parema käe näppudes nöelapistete sinakaid täppe... Ja siis oli Balthasar jäänud noore Gregori ette seisma ja pannud käe talle õlale ja öelnud: «Kallis noor mees, Linn on meie lihane ema. Aadel kipub ennast meile võõrasisaks toppima. Sandiks võõrasisaks. Ära hakka siis oma lihast ema sellele sandile võõrasisa-kandidaadile maha müüma. Ära vasta Tisenhusenile mitte midagi. Kui ta ei peaks sind rahule jätma, ütle, et sa oled andnud linnale vande. Aga mis sinu ülikoolirahasse puutub —» Siinkohal oli Balthasar hakanud iseendalegi üllatuseks kuidagi võõrastavalt ja tuttavlikult suud maigutama ja ütelnud: «Noh, mmm-nnj — sellega tule kahe aasta pärast minu juurde. Kui Jumal annab, peame kahekesi nõu...» Ning alles pärast oli tulnud talle meelde: see naljakas suumai-gutamine, millega ta oma sõnu oli saatnud — see polnud ju midagi muud kui kadunud Kimmelpenningi konnakoiva-nämmutamise kaja, selle kaja üleüldse ja ühe ürgammuse ülikoolijutu tagant iseäranis... Igatahes, ka selle noore Gregori käest oleks Balthasar võinud seda- maid küsida, kas ei ole kroonika-asja kohta raehärradelt midagi pude-nema juhtunud. Aga ometi takistas teda miski iga kord, kui ta oli sel-guse saamiseks juba kuskile minema nõksatamas — mine saa aru, kas uhkus, tõrksus, saamatus või see, mida Balthasari puhul justkui ei mõistakski oletada ja millel vist polegi vähem pentsikut nime kui *ujedus*...

Balthasar ootas ligemale kaks kuud. Tema ootuse pingul loori taga sündis sel ajal mitmesuguseid asju, mida ta muidu ilmtingimata oleks oma hallidele lehtedele üles kirjutanud, aga oma vaevaga talitsetud rahutuses ainult teatavaks võttis. Olgugi töotades, kui kroonika asi peaks Issanda abiga hästi minema, kõik edaspidi kirja panna. Näiteks selle, et septembri keskel läksid rootsi sõjasulased ja saksa mõisamehed ning linnakodanikud takkapeale kolme eskadroni ja nelja lipkonna jõuga härra Jürgen Boije all Tallinnast Pärnu poole moskvalast otsima (mis oli iseenesest enam-vähem igapäevane asi) ja et kuskil Pärnu kandis said nad kuulda poolakate sõjaväe sealolekut nende vojevoodi Andreas Zapieha all ning et siis olid rootslased saatnud saadikud poolakate juurde ja kutsunud poolakaid enestega moskvalase vastu ühinema, mis oli juba hoopis enneolematu lugu. Ja et moskvalane pidi olema samal ajal Tartust Võnnu peale liikumas — ilma et selle kõige kohta ometi oleks olnud selgemaid teateid...

Aga oma kroonika kohta sai Balthasar seitsmenda oktoobri hommikul selguse kätte. Selsamal hommikul kella poole kümne paiku tuli isand Topff, hõlmad tõllakil, ise tema juurde käärkambrisse. Ja tunni jagu hiljem, isand Topff oli vaevalt lahkunud, lükkas Märten raeteenri Gregori sellestasamast uksest sisse — et räägi siis ise õpetajale oma uudised ära! Mis vaheltvatraja mina sul olen!

Kui Balthasar oli Topffi maheda sosina ja Gregori rabedalt imestava jutu ära kuulanud ning asja täpsustamiseks nii ühe kui teise küsimusega põhjalikult välja väananud, ja kui ta oli siis oma töökambrisse läinud ja sähmaka klaretti hinge alla visanud ja, käed tindiplekisel puldil, aknast kollaste majaviilude ja siniste taevakolmnurkade lohehambaid silmitses — siis oli tal sel varasel raekoosolekul toimunud selge pilt käes.

Nad olid hommikul kella seitsmeks küünlavalgel raesaali kogunenud nagu järjekordseteks koosolekuteks ikka. Neljateistkümnest raehärrast olid kaksteist ja neljast pürjermeistrist kolm kohal olnud. Ja nad olid arutanud pikalt-laialt kuidas ütelda — üpris tavalisi ja äärmiselt tähtsaid asju: õlletolli sisseseadmist linna pruulikompanii kaitseks ja solgirenni kaevamist Rentelni torni juurest merre pöörduvasse linnakraavi. Ning otsustanud saksa ja pommeri ja muu väljamaa õlle peale siiski mitte sisseveotollu panna, sest tolli kaitsel võiksid kohalikud pruulid hakata lahjemat lurri kääritama kui seni. Aga solgirenni asjus otsustati kõigepealt kindlaks teha, kas Nunnavärava eeslinna taha tõesti nii palju virtsa koguneb, et renni kaevamist peab möödapääsmatuks arvama. Kui need otsused olid presideeriva pürjermeisteri Korbmacheri haamrilöögiga vastu võetud, pani Korbmacher haamri kõrvale ja ütles, võib arvata, et natuke rohkem ämm-ämmitades kui muidu, sest säherdune küsimus pandi siitlinna auväärt raele niipalju kui teada vähemalt selle *saeculum*'i sees esimest korda ette:

«Nüüd on meil veel selle — ämm — Pühavaimu Russowi «Liivimaa kroonika» müügilelubamise asi —»

Mõnede raehärrade enam-vähem üllatatud küsimuse peale, mis see niisugune on, andis pürjermeister Korbmacher sündikus Dellinkhuse-nile sõna ja see seletas raele, mis ta asjast teadis. Kusjuures härrade ilmed — seda võis ette kujutada — omandasid sel ajal üsna mitmesuguseid varjundeid. Dellinkhusen lõpetas:

«Minul, auväärt härrad, pole iseenesestmõista olnud linna-asjade ajamise kõrval aega seda raamatut läbi lugeda,» (võimalik, et see oligi iseendast tõsi) «aga ma käskisin meie härra Topffil teha see töö meie kõigi eest ära — ja härra Topff —»

Siinkohal küsis rõugearmiline raehärra Schröder teadagi Dellinkhusenilt vahele:

«Aga ise te lugesite seda ikka ka?»

Sündikus ütles seepeale: «Ja-jaa —», ja tegi siis seda, mida ta sageli tegi: ajas suu rõngasse ja puhus phh-phhh õhku välja, nagu tahaks ta kuuma suppi jahedamaks puhuda — «lugesin. Aga mitte kaanest kaaneni, eks ole.»

Schröder küsis vana hobuse kangekaelsusega: «No ja mis mulje teile jäi?»

Dellinkhuseni nägu oli läbipaistmatu (nagu kõrvits peabki olema). Ta ütles supi peale puhudes: «Kes meist ei teaks, et meie härra Balthasar on — phhh — sõnakas mees?»

«Hea küll,» tähendas üks kolmest pürjermeisterist, «kuulame siis, mis isand Topff meile räägib.»

Selle peale tõusis väike halli ja aina hallima kassi näoline isand Topff oma tammepuujärilt saali ukse kõrval käbedasti püsti ja vaatas oma kassinäoga raehärradele mahedasti otsa.

... Oleks olnud muidugi inimlikult huvitav teada, kuidas ta end sel silmapilgul ses olukorras tundis. Aga peab ütleva: kui Balthasar püüdis seda ette kujutada, jäi ta võib-olla et küll aeglasevõitu, aga ikkagi üsna mahukas kujutusvõime kimpu. Ta teadis: isand Topff oli oma tagasihoidliku ameti kohta lugupeetud linnateenija, keda raehärrad olid hiljuti palunud tema suure vilumuse tõttu veel mitte aplaagrisse minna, vaid ametis edasi püsida. Ta teadis: isand Topff ei unistanud muust kui roosipeenardest omaksostetud Markvardi maja õuel. Ta teadis: isand Topffil olid tema kroonika kokkupanemises, noh, mitte ju küll otsustavad, aga ikkagi olulised teened... Ja ta teadis oma õemehe kaudu: isand Topff oli liikunud ka Toompeal härra Maideli majas. Kuid peab ütleva: mida rohkem Balthasar temast teadis, seda vähem oskas ta endale Topffi enesetunnet sel silmapilgul ette kujutada. Balthasar mõtles silmapilgu (ja mitte päris ilma enese üle muigamata): Nähtavasti on ka ajaraamatu kirjutamine ühe maa asjust seda hõlpsam, mida vähem kirjutaja neist teab. Ja just sellepärast, et ma aastatega Liivimaa asjust noh ikkagi omajao teada sain, oli kroonika kirjutamine nii ränk...

Aga isand Topff rääkis raesalis oma mahedasti kähiseval häälel muidugi umbes niimoodi:

«Auväärsed, minä lugesin meile kõigile tuntud härra Balthasari ootamatult kirjatöö mulle antud korraldusel suure hoolega läbi. Kõige hoolega, mida minu — noh — keskpärane taipamine tarvilikuks teeb, et ühest nõnda laialdasest tööst üleni aru saada. Ja ma pean söandama Issanda ees ja teie ees, Auväärsed, selle kohta ütelda, et see — khm — kirjatöö on meie härra Balthasaril — kuidas võtta — niisama hästi kui peaaegu et üsna mitmeski mõttes — võiks ütelda, vaata et enam-vähem kenakesti välja tulnud. Kuigi tõepoolest — ülesanne, mille tema enesele on võtnud, on ju — minu keskpärase arusaamise järgi — ühe mehe kohta häbematult ja otse Jumala kiusamiseni suur. Tema alustab seal Liivimaa kõige ammusemate asjadega ja jõuab kõige värskemate päevadeni välja. Kusjuures ja milletõttu — khm — võib tähele panna, et temal kõige kaugemad ja ammusemad asjad hästi — kuidas ütelda — õpetlikud ja luulelised välja tulevad, aga muidugi jällegi hõredad ka — seda küll —, aga kõige eilsemad ja lähedasemad asjad on temal õieti nähtavalt ja näpuga katsutavalt kirjas, aga jällegi — kuidas võtta, teinekord nagu... tüütud ja võib-olla ka mitte — noh — igakord tarvilikud või ka tõe mõttes koguni kahtlased, olgugi et teiselt poolt muidugimõista —»

Umbes siinkohal tõstis härra Korbmacher kahe kuldsõrmusega käe õhku ja ütles:

«Vennad, mulle paistab, me ei pääse edasi. Arutagem nii: igal raamatul — välja arvatud Pühakiri — on hulk inimlikke puudusi küljes. Ja iga raamatu puudustest on üks tema peapuudus. Isand Topff, mis on teie otsust mööda selle Russowi kroonika peapuudus?»

«Oi jaa,» ütles isand Topff rõõmsasti, otsekui oleks ta alles praegu õige vastamise allikale juhutatud, «selle raamatu peapuuduse küsimuse üle olen mina hoolega järele mõtelnud ja leidnud, Auväärsed, et peapuudusi on temal koguniski kolm! Esiteks räägib tema minu arusaamise järgi ikkagi liiga pehmelt, liiga pehmelt meie kõigi peavaenlastest moskvalasest. Kui meelde tuletada, millega meie kõigis Saksamaa «Zeyttungites» harjunud oleme — antikristus ja inimsööja ja sodomiit ja nõnda edasi, aga see Russow kirjutab enamjaolt lihtsalt suur-vürst —»

Siinkohal tähendas keegi, vististi härra Schröder: «See on muidugi h a l b. Kui see peaks meelega tehtud olema...»

Aga sealsamas lausus härra Luhr: «Noh, ma loodan — parajaid nimesid annab tema seal moskvalasele ikka ka...?»

Ja isand Topff, kes äsja oli Schröderi sõnadele kurvalt ja kaalukalt kaasa noogutanud, ütles rõõmsasti:

«Annab, annab, annab — muidugi, seda küll. Aga, ikkagi — kuidas võtta —»

See oli vististi jälle härra Luhr (ta oli nähtavasti ülepea suurem vemmäl, kui võiks arvata), kes siinkohal tähendas: «Aga ikkagi — nagu v ä h e, mis?»

Ja isand Topff sekundeeris talle sedamaid: «...Ikkagi — nagu — kuidas võtta — vähe — olgugi et...»

Selle peale küsis keegi, mis siis selle raamatu teine peapuudus peaks olema, ja isand Topff vastas taasleitud õhinal:

«Auvärsed, selleks peab minu arusaamist mööda arvama seda, et see härra Balthasar räägib seal koguni tarbetult palju ja — kuidas võtta —, aga igatahes just nagu ka tarbetu kiitmise ja kaasatundmisega oma eestlastest, olgu linnas või maal...»

Raehärra Pepersack ütles: «Noh, see on härra Balthasari eralõbu. See tuleb meil talle andeks anda. Tema juured on meil ju teada. Ja muuseas, ega eestlased ei ole meil enam probleem. Nagu nad meie nooruselid. Nõnda et, kui tema väljendab seal küllaldast lugupidamist meie auväärt rae vastu — siis, ma arvan? Kas ta pühendab oma töö Tallinna raele?»

Siin tõstis isand Topff kaks kätt küünlatuledest õõtsuvate laevõlvide poole ja ütles kahinal: «Paraku ei, paraku ei. Ja see tema töö kolmas peapuudus ongi...»

Selle peale elavnesid vististi kõik raehärrad: «Kuidas?!» — «Ah ei pühendagi?!» — «Ise tahab oma raamatu Tallinnas müügile lasta?!» — «Ennekuulmatu!» — «Ah nii... Aga kellele on ta selle siis pühendanud?» — «Kas kuningale või, edvik niisugune?» — «Või härra Pontusele?» — «Kuidas? Härra Pontusele?! Pugeja!»

Härra Topff raputas kannatlikult pead: «Ei-ei-ei-ei, Auvärsed. Tema on pühendanud oma raamatu kõrgeaulisele Breemeni raele.»

Pagana kahju, et Balthasar ei näinud, missugused olid selle peale raehärrade näod. Üpris mitmesugused muidugi. Seda võis ette kujutada... Puitunud ürgtallinlased — Müller, Reyer, Wilber *et cetera* — olid nõrdinud («Ja meie peame seda tal siin müüa lubama?!» — «Kuulge, see on rohkem kui mühakatemp...»). Teatud osa, ja vististi kõige arvukama osa raehärradest jättis pühenduse küsimus võrdlemisi külmaks (ütleme vana Beelholti ja teised kaugemate või isiklikumate muredega mehed: «Pühendab, ei pühenda — issanda ükskõik. Tulu poleks linnal sellest pühendusest nagunii mitte ühte haljast killingit. Ja kui tal kunagi peaks selle raamatu pärast mingit kaitset tarvis tulema — mis pole sugugi võimatu, kui ta sulg on niisama räme, nagu ta suuvärk kantslis kuulu järgi olevat — nojah, olgu siis tema breemenlaste asi teda kaitsta. Meie emalinn olevat Breemen ju juttude järgi nagunii...»). ...Kolmandad, kõige väiksema osa, võib kujutleda, et härra Luhri ja veel mõne, pani Balthasari natuke püksatu riigitarkuse-temp kõhatama või nina nuuskama või habemetuusti pihuga suu ette kergitama, et nende muie tõsisel raekoosolekul silma ei hakkaks... Ja sealsamas võttis pürjermeister Korbmacher asja täpipealt loodetud vaimus kenakesti kokku:

«Noh, vennad — Breemeni raad on igatahes adressaat, kelle puhul meie vastu vaidlema ei hakka. Seda enam, et — kui see raamat mingeid nurinaid peaks tekitama, on meie vastutus niisuguse pühenduse korral igatahes väiksem.»

Ja siis küsis pisike punase näoga ja pöörlevate pruunide silmadega Bartholomeus Rotert peaaegu et saatusliku küsimuse:

«Isand Topff, ma olen kuulnud, see Russow olevat kantslis aeg-ajalt kange mees meie aadli aadressil habematusi ütleva. Mis ta oma matsikogudusele maakeeles räägib, see on enam-vähem tühi õhk. Vör-

reldes saksakeelse trükitud sõnaga. Missugune on teie mulje — kas ta peab selles asjas seal tarvilikult piiri?»

Härra Topff vastas vankumatu teenimisrõõmuga: «Auväärsed, seda küsimust olen ma tema raamatu lugemisel kõigest hingest püüdnud silmas pidada. Ja ma pean ütlema: kui mind kästakse ette kujutada, missuguseid arvamisi see raamat seal aadli pihta öeldavate asjadega meie auväärt raeliikmete seas esile võiks kutsuda, ütleks minu tagasihoidlik arusaamine: üpris mitmesuguseid arvamisi — igatahes...»

Nähtavasti oli härra Rotert seadnud või võtnud endale ülesande ajada Balthasari raamatu müügilelubamine kraavi. Sest ta küsis:

«Tähendab, te arvate, isand Topff, et mitmed meie seast peaksid seda raamatut — ta pöördus raehärrade poole — «ma saan aru, hoolimata kõigest vajadusest meie kodaniku-uhkust au sees hoida» — ja siis jälle isand Topffi poole — «meie Toompea härraste suhtes siiski liiga häbematuks, et me saaksime seda Tallinna rae nimel heaks kiita ja müügile lubada? Kas nõnda?»

Isand Topff tõmbas pea õlgade vahele, pigistas silmad ja suu kolmeks allapidi otstega kriipsuks ja tegi peaga hulga pisikesi nõksatusi, mida võis pidada niihästi ta halli pea erutusest tingitud vabisemiseks kui ka hästi püüdlikeks noogutusteks. Sealjuures tegi ta suu lahti ja ütles nende nõksatuste kiirusega:

«Just-just-just-just-just...»

Härra Rotert rääkis edasi: «Kui nõnda — ja praegu me kuulsime, et just nõnda see on —, siis peame meie minu arvates lugema selle raamatu kõigepealt ise läbi. Või vähemalt valima meie raeliikmete eneste seast vastavad mehed, kes selle läbi loevad. Enne ei tohi meie minu arvates mitte midagi otsustada.»

Härra Topff jätkas noogutamist. Kuskilt raehärrade enam-vähem ükskõikse enamuse poolt kostis juba nõustuma hakkavaid ümaltusi. Kas ei öelnud isegi pürjermeister Pepersack midagi umbes niisugust nagu: «Mis siis ikka — rabelemisest võib püksid täis teha, ettevaatusest ei tee...» Ja isand Topff jätkas noogutamist.

Sel peaaegu et saatuslikul silmapilgul ütles härra Luhr isand Topffi koguni pisut nagu osatades:

«Kuigi teiselt poolt, isand Topff, meie Tallinna linna au ja iseteadvuse asjus et cetera — on kõik, mis härra Balthasar seal aadli kohta räägib — eks ole —, meie Toompea sakste upsakusele — noh — puhtast südamest ütelda: parajam kui paras...?»

Selle peale tegi isand Topff silmad lahti. Ta vaatas härra Luhrile ja võib-olla ka mõnele teistele raehärradele äkitselt lapselikümmarguste silmadega otsa ja ütles, pea natuke viltu:

«Kuigi — teiselt poolt — puhtast südamest — jumala eest —»

Selle peale võttis presideeriv pürjermeister Korbmacher nähtavasti ise juba habeme all natuke muiates asja kokku:

«Vennad, me pärisime selle raamatu peapuuduse järele. Isand Topff, kelle põhjalikkus on meile teada, rääkis meile tema neljast või viiest vigadusest. Millest me võime järeldada, et suurt puudust, saatuslikku puudust, peapuudust sel raamatul nähtavasti ei ole. Sest kui meile siin ühekorruga nelja või viit nimetati, siis saavad need küll ainult enam-vähem kõrvalised puudused olla. Nõnda et, isand Topff, kas on Tallinna rael selle raamatu müügilemineku korral karta sellest mõnesugust tõsisemat tüli — ütleme ministeeriumi poolt? Ei? Selge. Rootsi võimu poolt? Asevalitsejate poolt — Karl Henriksoni või härra Boije või härra Pontuse poolt? Või kuninga enese poolt? Ei?»

Härra Topff kinnitas takka: «Ei-ei-ei-ei... Ainult et —»

«Noh?»

«Ainult et meie oleme ju harjunud — kuidas võtta —, et kuninga kohta öeldakse enamjaolt — eks ole — Meie Kõige Armulisem Rootsi Kuningamajesteet... Aga härra Balthasar kirjutab lihtsalt *kuningas* —»

«Aga ta kirjutab seda ikkagi täie respektiga, muidugimõista?» küsis härra Korbmacher, isand Topffile teatud määral vastust suhu topides.

«Muidugimõista, muidugimõista,» kajaski isand Topff sedamaid vastu, ning keegi raehärradest, võiks arvata vana Wilber, kõmatas:

«Ja ei olegi meil sügavamad koogutamist tarvis!»

«Niisiis,» küsis härra Korbmacher, «kas on keegi Auväärseist selle raamatu müügilelubamise vastu?» Ja kuna ta muud ei kuulnud kui nohinat, konstateeris ta: «Ei ole.»

Härra Rotert ümises: «Noh, ega mina üksi selle vastu ka kisa tõsta ei kavatse...»

Ja härra Topff (temal raekoosolekuil hääleõigust ei olnudki) võttis asja omakorda õnnelikul häälel kokku: «Ja ei olegi keegi Auväärseist selle vastu! Näed sa, kui armas... Ma viin selle rõõmusõnumi Auväärsete poolt kohe ka, eks ole, meie härra Balthasarile kätte...»

Ja nüüd oli see sõnum Balthasaril kahekordselt käes. Teist nädalat käes. Kolmat nädalat käes. Ja mitte paljas sõnum, vaid ka tema raamat ise. Ta oli selsamal seitsmenda oktoobri hommikul Dellinkhuseni pitseri pakkhoones lahti murdnud, ühe eksemplari välja tirinud ja raamatukaupmees Elblingi juures ära käinud. Ning leppinud kitsenäolise ja kangekaelselt kitsi vanamehga kokku: Elbling müüb tema kroonikat hinnaga pool taalrit tükk ja saab komisjonitasuks kolm protsenti. Noh, see kolm protsenti oli muidugi rumalasti kõrge määr, aga kui Balthasar tundis, et vanamees kahe protsendi peale ei paindu või et tema painutamiseks ütleme kahe ja poole peale (mis iseenesest võimalik tundus olevat) kuluks igatahes rängasti suud ja sõnu, tekkis tal, tähendab Balthasaril, peaaegu ebausklik uid, et edasikauplemine oleks ometi mingitpidi tänamatus Issanda vastu, ja nii löidki nad kolme peale käed.

Traani-Andrese Päärn kärutas tündrid pakkhoonest kohale. Sealsamas Elblingi poes, kirjapaberivirnadega ja Melanchthoni, Waldise, Ammanni ja Nostradamuse köidetega riulite vahel võttis Balthasar veel kaksteistkümmend raamatut tündrist välja. Need asis ta kaenlasse ja viis koju ning pani oma töökambri müüri sisse rauduksega kappi.

Selsamal õhtul, kui ta oli Märteni ja Päärnaga saunas ära käinud ja Elsbet oli laste ning Epuga alles laval, võttis Balthasar ühe eksemplari raudkapist välja — ta püüdis küünlavalgel valida kõige nägusamalt punutu — ja pistis selle magamiskambris Elsbeti padjanurga alla. Ta torkas küünla lühtrisse, mille ise oli voodipäitsi sättinud, et voodis lugeda saaks, võttis riided seljast ja läks sängi. Ta kobas sängi serva alt põrandalt «Eis heauton'i» katkete Amsterdami-trüki, et seda edasi lehitseda, ja ootas. Ta kuulas rahega segatud vihma põrinat vastu aknaruute ja mõtles: Elsbet ja Epp ja lapsed tulevad selle vihma all kindlasti jooksupäevale üle õue... Ta kujutles külmi piisku nende tulistel nägudel ja luges:

«Kui suur osa lõputa igavikku on igaihele mõõdetud? Kui suur osa kogu ainet? Kui suur osa kõikehõlmavat hinge?» — «Aasia ja Euroopa — kõiksuse nurgakesed. Kõik meri — piisake kõiksuses. Athos mägi — mullakübe kõiksuses. Olevik — täpp igavikus. Kõik olemasolev tilluke, muutlik, põgus... Aeg — kõigi juhtuvate asjade jõgi... Tormakas voolamine, sest selsamal silmapilgul, kui üks asi esile tuleb, on see juba ka möödas, ja juba tuleb teine ja juba järgmine...» Balthasar kuulis, kuidas Elsbet ja lapsed kodustes puutaldadega kottades klobinal hakkasid õuetrepist üles tulema... Ta luges: «...Toreduse armetu tähtsus, kurbmängud lavalaudadel, veisekarjad ja inimkarjad, piikide ragin, kont, mis heidetud koerte ette, kalatiikidesse kukkunud rahn, sipelgate askeldus ja vaev, ehmunud hiirte edasi-tagasi sabistamine, traadist tõmmatavad nukud...» Ta pani Marcus Aureliuse põrandale tagasi («Mispärast peaksin ma täna, kus ma ometigi ristiinimese võidurõõmu tunda tohin — mispärast peaksin ma ühe targa ja kurva paganakeisri kurbust kaasa kurvastama?!»). Ta pani silmad kinni, nagu oleks ta lugedes magama jäänud, ja vaatas läbi ripsmete, kuidas naine ja lapsed tuppa tulid, kuidas Elsbet lapsed vakkasosistat («Tsss! Isa magab!»), kuidas ta nad nende pisikestesse vooditesse käsutas ja nendega õhtupalvet luges ja nad tuulises ning külmas toas kuuma naha peale hoolega kinni kattis ja kuidas ta hakkas enne oma pruunika koduhõlsti seljast-võtmist niiskeid juukseid peeglitüki ees lahti kam-

mima... Elsbet istus padjast ja selle alla pistetud kroonikast künna jao eemal. Ja Balthasar seadis endale oomeni: kui Elsbet raamatu enne üles leiab, kui ta künna voodipäitsis ära puhub, tähendab see kroonikale ja neile endile head... Ja Elsbet leidiski selle enne pimedust üles. Kui ta oli juuksed ära kamminud ja hõlsti seljast võtnud ning saunas selga pandud, puhtas linases hames voodiservale istus, selg Balthasari poole, sattus ta käsi padja nurga all raamatule ja ta võttis selle välja.

Esimesel hetkel pidas ta seda nähtavasti mingiks Balthasari raamatuks. Balthasar aimas ta liigutusest, et ta tahtis selle kõrvale panna ja künna ära puhuda, ja Balthasar oli juba teda hüüdega takistamas, et halvast oomenist ette jõuda, aga siis heitis Elsbet veel korra pilgu köitele, libistas pihu üle ootamatult uue, peaaegu valge vasikanaha ja tegi raamatu lahti —

«Oii —»

Elsbet luges kroonika tiitellehe veel kord hoolega üle. Ta pöördus üllatuspaakil sui Balthasari poole ja vaatas talle silmapilgu otsa, aga mitte nii kaua, et Balthasar oleks otsustanud oma mängitud une kõrvale heita ja virguda. Elsbet tuli koeranahkse servaga vooditeki alla. Ta toetas künarnuki padjale ning hakkas lugema, selg Balthasari poole, niisked vaigusebilõhnased juuksed Balthasari näo juures.

Kuigi järjekindel see lugemine ei olnud. Õieti oli see pigem lehitsemine läbisegi siia-sinna süvenemistega. Ja see kestis minutit kümme, viisteist, kakskümmend. Balthasar hingas naise kasevihalõhnalist ihusooja ja mõnules ta huvist oma loome vastu. Aga hookaupa tõusis saju raherabinaks muutunud hääl üha kuuldavamaks. Kuni Balthasar hakkas tundma seda, mida ta ise mine tea kas oleks nõnda nimetanud, aga mis sel silmapilgul (Elsbeti huvist tekkinud rõõmuvoo kiuste) polnud ikkagi muud kui armukadedus omaenese raamatu vastu...

Balthasar võttis Elsbeti õlgadest kinni ja pööras naise enese poole:

«Noh?»

Ta vaatas naisele muiulsui ja talle endale natuke piinlikkust tekitaval peiaripilgul silma.

Elsbet ütles — ei tea, kas laste une või raamatu-aukartuse pärast poolsoosinal:

«... See on siis nüüd trükitud... Aga kuidas see nii äkki...?»

Balthasar jutustas Elsbetile põgusalt hommikusest koosolekust, tabas oma jutus mõningaid pilgese ja ülemäärase võidukuse noote, püüdis neid olematuks sompida, hämmeldus ka oma alandlikkusetuhinast ja pööras jutu sündmuse asisele küljele:

«Igatahes, kui see läbi müüakse — ja ma usun, et see haaratakse Elblingil rutemini käest, kui ta aimab —, saame meie selle eest umbes kaks tuhat —»

Elsbet hüüatas: «Issand, siis me saame ju kõik oma võlad makstud...»

Balthasar küsis: «Missugust võlga sa mõtled...?»

«Noh, sa rääkisid, et sul on kakskümmend marka jahu eest ja heeringate eest sellele, noh, Limper-Jakobile, ja viiskümmend armulauaviina eest Andersile. Ja katusekivide eest ma ei tea kui palju...»

Balthasar mõtles: Ma ei hakka sult küsima, aga ma kardan, et sa oled ka oma isa käest selle viimase näruse aasta sees raha laenanud. Sest ma ei taha, et sa seda salgama hakkaksid ja mulle valetaksid. Ja ma ei küsi ka, missugust võlga sa peale selle mõtlesid, sest ma ei taha, et sa selle lontruse Mihkli nime peaksid suhu võtma... Ta ütles:

«Jah. Kui Issand annab — mõne kuu pärast oleme meie oma võlgadest priid.»

Ta tõmbas Elsbeti enda juurde. Ta pigistas naise enese vastu. Ta tundis kõige ihuga naise igierutatavat pehmust ja nõtkust. Ta kündis rõõmuturris parraharjaga üle naise tulise põse, loodis pilguga ta silmade sulguvaid ning avanevaid allikaid, ja puhus tule ära. Kui ta enda Elsbeti kohale hoovas ja naise pea patja surus, et talle õieti suud anda («Nagu Jakob Rahelile ja Leale ja Billale ja Silpale ühekorraga»), riivas ta pimedas käeseljaga oma raamatut Elsbeti padjal ja kuulis,

kuidas see kukkus laksuga kiviõrandale... Nõnda et ta mõtles Elsbeti kahekordsesse suudlusse tungides: Issand, ma ei mõista, kas see on midagi armetut või midagi suurt — see, mis me siin teeme, pahemat kätt põrandal pimeduses ühe Rooma keisri poolteisetuhandaastased mõtted, ja paremat kätt see ühe tundmatu mehe tänane raamatu-hakatis...?

Nad lamasid kõrvu pimeduses ja kuulatasid teineteise rahunevat hingamist, Elsbeti kukal Balthasari vasakus kaenlas. Balthasar kuulis jäätuva vihma kõbinat aknal ja mõtles: hommikuks on maa vististi valge, ja hakkas just tajuma seda täielikku, olgu peale — seda ainult peaaeguet-täielikku tervikuks-osutumise tunnet, kuhu nende abielu heledamad palangud suubusid, kui Elsbet liigutas ta vasakul õlal pead — naine hakkas vist nägu Balthasari poole pöörama ja peatus poolel teel. Ja küsis enese ette pimedusse:

«... Aga ma h e d a m a k s pole sa seal raamatus vist midagi teinud — nagu sulle soovitati...?»

«M a h e d a m a k s...?» Balthasarile paistis takkajärele, et ta hääli oli seda küsides kummaliselt tuhm. «K e s soovitas?»

«Oh... ma ei mäleta,» ütles Elsbet pimedas, «aga ma tean, et soovitati...»

Muidugi mäletas Elsbet seda! Polnud üldsegi võimalik, et ta poleks mäletanud! Aga ta ei tahtnud Mihkli nime suhu võtta! Selles oli asi. Kuid mispärast ei tahtnud ta seda? Kas sellepärast, et see oli ka tema meelest lontruse nimi ja ka tema keelel, Elsbeti keelel, oleks sel olnud roojane magu? Või hoopis sellepärast (Balthasar tundis, kuidas ta sise-muses miski sellest mõttest jäigastus), hoopis sellepärast, et noorherra Mihkel Slahteri nimi oleks olnud Elsbeti suulaele patuselt magus? Et sel poleks olnud ülepea mitte himmastuse, vaid himustuse maik...?!

Balthasar tõmbas juba õhku kopsu, et seda küsida — otse ja iseendale ning Elsbetile armuheitmata moel. Aga sealsamas tundus talle: selle lontruse nimi, Mihkli nimi, tema küsimuses välja öeldud, teeks selle õnnetu kaabaka tema majas uuesti olevaks... Ta kobas pahema käega Elsbeti juustesiru oma näppude vahele ja rullis seda näpuots-tega nii et see krudises. Ta ütles täiesti talitsetult ja isegi enam mitte tuhmilt:

«Mitte midagi ei ole meil karta. Kui me oleme kirjutanud Issanda meele järgi tõtt. Ja kui raad on suvatsenud meie selja taha astuda.»

Järgmisel hommikul olidki hallis munakaprügituses tänavad valged, punased kivi katused valged ja maa jääkirmesse tõmbuvate linnakraa-vide ääres valge. Ning valgeks ta kogu seks talveks sealtmaalt jäigi. Ja kuigi säherdune varane talveheledus oli Balthasari meelest kuidagi kõle ja mitte kõige paremas mõttes usaldusväärne, töid need valged nädalad ometi süngete aegade peale mitmesuguseid rõõmustavaid teateid. Herra Boijel oli tõesti korda läinud Võnnu all Zapiehaga ühineda ja saavutada moskvalase üle mitme aasta järel niisugune võit (jumaluke, moskvalasel kuulu järgi peale kuue tuhande mehe langenud!), et vähemalt käesolevaks 78-ndaks aastaks pidi sõjategevusel olema küll kriips peal. Ja sellesama oktoobrikuu viimastel päevadel tuli Balthasarile Rostockist järjekordne kiri. Trükkal Ferber teatas talle, et kroonika teine trükk oli kavatsust isegi veidi varem pressi alt välja tulnud. Ja Balthasar polnud nüüd enam sugugi murekähkvel, vaid üsna rõõmu-kohevil, kui ta selle juurde luges: «Ma loodan Teid, herra Balthasar, nõustuvat, et ma ei saada Teile Revelisse selle trüki eksemplarid mitte 500, nagu meil küll oli kokku lepitud, vaid paljalt 200 tükki, aga ülejäänud 300 läkitan koos oma eksemplaridega laiali Saksamaa linnadesse endistele ja uutele soovijatele, keda viimaseid õieti rohkesti on siginenud, või müün siin Rostockis maha ning saadan Teile uue aasta alguses puhta raha...»

Ning nende nädalate jooksul võis Balthasar teha ka mõnesuguseid tähelepanekuid iseenda ning oma kroonikaga ühenduses. Ja kuigi ta ühelt poolt püüdis neid mitte tähele panna või naeruväärseks kuulutada, olid nad pentsikuse kiuste teiselt poolt ka omamoodi mõnusad.

Igatahes paistis talle — aga see mulje võis muidugi ka paljas edevuse vili olla —, et mõned raehärrad on hakanud talle, kui ta nendega tänaval või Suures Gildis tervitusi vahetab, tähelepanelikumalt otsa vaatama kui seni. Ja see polnud igatahes põrmugi ettekujutuse asi, et raehärra Klüting ütles talle eelmisel esmaspäeval, kui nad pärast Jumalalaeka koosolekut üheskoos gildihoonest tänavale astusid:

«Teate, mina käisin eile huvi pärast Pühavaimus teie jutlust kuulamas. Pärast seda, kui ma mineva nädal teie kroonika läbi lugesin. Ei, noh — tükk mmmmissugune...»

Ja härra Klütingi toonist ei jäänud üldsegi muljet, et ta kuidagi oleks kahelnud, missugusel müüril Balthasari tükk seisis ja kust ning kuhupoole see oli välja rihitud. Või mine tea...

Nädala eest oli Balthasar pistnud raudkapist ühe kroonika vammusepõue ja kõndinud Rataskaevu tänavasse: äiale tahtis ta oma raamatu ikkagi pihku pista — või Jumal ise teab, võib-olla öieti nina alla hõõruda. Ta astus diile uksele ja kuulis Peetri, oma äia vanemselli heledavõitu häält, mis kuulutas kuulama vakatanud nooremsellidele läbi tärglisetolmu pilvede:

«Aga mis puutub nende poolt pulmade puhul kantud toredatesse riidesse ja väärtasjadesse, siis nende peale olid nad iseäranis uhked. Kõrgema seisuse liikmetel olid kuued seljas vooderdatud ilvese-, leopardi- ja nugisenahkadega, aga lihtsamate inimeste riietel olid hundi- ja kärbi- ja rebasenahksed voodrid —»

Balthasar astus nende pentsikult tuttavlike sõnade peale sammu sise-male ja nägi, ilma et teda ennast kohemaid oleks märganud: koosnerid olid oma töölaudade juurde kuulama jäänud, kel klopper, kel kaape-raud käes, ja Peeter, silmad pulkas ja nagu õhevil peas ning Balthasari kroonika pihus, luges neile Liivimaa vana hea aja peatükist ette, tõmbas kopsu pidulikult õhku täis, koputas sõrmenukkidega raamatusse ja küsis:

«Aga kust ta seda kõike teab?! Meie käest ta ju käis seda uurimas! Mina kirjutasin talle hinnad ka veel kõik ritta. Aga neid pole ta siia üles panema hakanud...» Balthasar mühatas «Tere õhtust!» ja kõndis läbi koosnerisellide püstihüppamise ja edevavõitu ehmatuse põigiti üle suurtoa ning koputusega äia töökambrisse sisse.

Aga raamatuga äialt mingit väliselt nähtavat tunnustust pälvida ei läinud tal kuigivõrd korda. Või — kuna ta vist ka ise selgusel polnud, kuivõrd ta seda taotleski, öelgem pigemini: poleks tal kuigivõrd korda läinud, kui see oleks olnud ta siht. Esiteks juba sellepärast mitte, et vanamees oli raamatu ilmumisest ja müügilolekust vähemalt kaks nädalat teadlik. Nõnda et väimehe nii hilinenud kingitus (ja mis kingitus see poole ilvesenaha väärtune raamat õige oligi!) võis mõjuda pigem hooletusena kui tähelepanuavaldusena äia suhtes. Aga Balthasar pani tähele: olgugi et vana Gandersen tema kroonikat kätte võttes ja tiitel-lehte avades ei heldinud ega vaadanud talle imetleva näoga otsa ega hüüdnud: «Kallis väimeespoeg! Ma olen ju kõik need aastad teadnud, et sina oled mees seda mehe- ja vaimutegu tegema —», jah, kuigi vana Gandersen ütles selle asemel ainult: «Khmm. Olen kuulnud —», oma pargapruunid kämblad lükkas ta enne seda vastu puldanpõlle ikkagi puhtaks ja solvunud nagu ei näidanud ta Balthasarile ka teps. Sest tunaile õhtul oli ta Kanutis, koosnerite ja parkalite ja seemiskeride ühises õlletauas, kus Balthasari raamat oli kõneks tulnud (millest muuseas pidi järeldama, et Tallinna antvärkmeistritest oli teine-kolmas seda juba lugeda jõudnud) — seal oli vana Gandersen üsna tähtsal ja mõnuleval häälel ütelnud (ja teist-kolmat teed oli see eile Balthasari kõrvu ulatunud): «Mnjaa. Viivitusega küll, aga viimaks hakkab ka minu Elsbeti kaasavara intresse kandma...»

Järgmisel hommikul astus Balthasar möödaminnes Elblingi poodi sisse. Peamiselt huvi tundma küsimuse vastu, kas teise trüki eksemplariid vahest pole juba Rostockist päralt jõudnud. Sest ta oli kirjutanud vanale Elblingile volituse raamatusaadetist tema nimel sadamas vastu võtta. Ja teiseks tahtis Balthasar muu seas pärida, kui palju oli tema raamatut siamaani müüdud ja kui palju tal järelikult raha saada oli.

Ja võimaluse korral tahtis ta selle raha ka kätte saada. Sest mitmesuguste jooksvate võlgadega, nendesamadega, mida Elsbet oli meenutanud, ja teistega, mis tal endalgi meeles kipitasid, käidi talle aina tihedamini kaela peale. Linna leivategijad ja pagarid olid oma poed juba mitme nädala eest uuesti lahti teinud (sest mingi aganalüüt oli Harjumaal tuhakspõletatud ja muldatambitud põllulappidelt ometi jälle kokku kraabitud ja linna veetud), aga leiva- ja saiapoolise hind oli rae keeldude kiuste pöörane kõrge. Ja härra Staali või Luhri veinikeldrist oli Balthasar kergemeelsuseminutil (kroonika müügiletuleku puhul) lasknud ju ka reinveinivaadi — ikka võla peale sellegi — õpetajamaja keldrisse vedada...

Ta seisatas Elblingi poe ees Seppade ja Lutsu tänava nurgal. Selles väheldases, otsapidi tänava äärde ulatuvas kivihoones olid kümne aasta eest ammunud ja määgunud sepameister Dietrichi lehmad-lambad. Kuni kuskilt Westfaali poolt tulnud Elbling oli lasknud sealt sõnniku välja vedada ja läbi müüri tänavale ukse murda ning teinud siin säherduse isevärkliku ettevõtte nagu raamatupoe ja punumis- ehk köitekoja lahti. Selle enneolematu äriga pidi ta siinemaani — tont teab, ühed ütlesid, et tukerdama ja hädas olema mis hirmus, nagu öeldakse, surm suu ääres ja kalm kaela peal, aga teised rääkisid, et vanamees pidi nosima äris nagu kits kapsapeenas.

Balthasar silmitses alles madalat ust ja tillukest trellitud akent, kui ta kuulis end selja tagant kõnetatavat ja tundis kõneleja hääle muidugi enne ära, kui jõudis pöörduda ja vaadata oma õemehe Winkleri, toomkooli õpetaja sõbralikku kollakasse näkku:

«Tere, Balthasar! Noh, lähed vaatama, kas su raamat on viimseni müüdud või on veel mõni tükk järel?! Tead, mina ostsin mineva nädal enesele ka ühe. Ja me lugesime Annikaga tunaeilseni iga õhtu — ja ma pean ütleva: lihtsalt tore!»

«Nojah, teie meelest küll,» ütles Balthasar muigamisi, «aga kas sa oled juhtunud kuulma, mis see tõsine Toompea sellest ka arvab? Mu sõbrad Maidlad ja muud...?»

Ei, sellest polnud õemees esialgu midagi kuulnud. Olgugi et Maidla poiste endine Hofmeister Fabian oli nüüd toomkoolis õpetajaks ja liikus aeg-ajalt nii Maidlate kui Winkleri ja Annika pool. Aga naeratuses, mis vana Elblingi kitsehabemest vanamehe punnsilmadesse tõusis, kui Balthasar õemehega poodi astus, võis aimata, et vähemalt siin olid Balthasari asjad õieti soodsad.

Elbling kutsus Balthasari koos Winkleriga raamatu- ja pabeririulite taha väikese laua äärde ja pani Balthasarile üksikasjalised arved ette. Kroonika teine trükk polnud küll veel päralt jõudnud ja mine tea, kas see enam enne mere jääseminekut jõuabki. Aga esimese trüki neljasaja kolmekümne seitsmest Elblingi kätte müügile jäänud eksemplarist oli — enneolematu lugu! — sada kakskümmend üks tükki nelja nädalaga müüdud! Esimesel nädalal kaheksa, teisel üheksateist, kolmandal nelikümmend üks ja neljandal viiskümmend kolm tükki. Eriti neljanda nädala omadest tubli jagu väljapoole linna — sellest hoolimata, et peaaegu kogu maa-aadel oli aina veel Toompeal oma linnamajadest kivipesades sõjapaos ja maapastorid oma köstritega suurelt jaolt linnamüüride vahel varjul ja Harju- ning Läänemaa kindlad või enam-vähem kindlad linnad — Haapsalu, Koluvere, Vigala, Padise — teist aastat moskvalase käes, idapoolsetest kõnelemata, ja maa nende linnade vahel oma mõisadega ja küladega, niipalju kui neid veel imemoel maha põletamata püsis, õieti eikellegimaa... Aga mõnedes vahepeal küll rüüstatud, aga siis uuesti kindlustatud ja siinemaani puutumata mõisades olid valitsejad või amtmannid ometi paigal. Alevites — Keilas, Lihulas, Virtsus ja mujal kõõbitsesid mõned antvärkmeistrid ikkagi tööd teha ja nende sellid liikusid sõjaretkkondade jälil ja vahel alevist teise. Teine-kolmas sõbrakaupmees riskis metsakülade ja mõisade vahet ringi sõita ja maksis varemete või mullahunnikute alt väljataritava toidukraami eest kolmekordset hinda — ja mõnes mõisas või kiriklas pakkus ta ka vahest ühte enneolematut raamatut müüa... Sest koguni mõned pastorid olid viimaste kuude sees riskinud oma koguduste juurde

tagasi ilmuda. Igatahes oli ka kõik see arvata üpris hajuvil ja hirmul müüridetagune rahvas (linnarahvast kõnelemata) ostnud üksi viimase nädalaga Balthasari raamatut kaks- või kolmkümmend tükki... Nõnda et saada oli Balthasari, Elblingi kolm protsenti maha arvatud, nelisada kuuskümmend neli marka ja kolmkümmend killingit. See summa oli Elblingi siidnööridega nahkkukrusse killingi pealt kõrvale pandud. Vanamees pistis kukru Balthasari pihku ja palus raha kindlasti üle lugeda, sest ikka võib hulga metalli kokkulugemisel olla väärtus juhtunud. Balthasar võttis kolmjalgtsel järil lauakökatsi taga istet ja hakkas lugema. Elbling läks tagapoole avanevast sisemisest uksest kuskile ära. Winkler seisis sealsamas raamatu- ja kaubariiuli ääres, s. o. piiblite ja katekismuste ja Melanchthonite ja Terentiuste ning kirjutuspaberivirnade riieli ääres ja lehitses Ammanni «Kõikide seisuste kirjeldust». Ja Balthasar luges raha ning mõtles: «Nelisada kuuskümmend marka — see on ikkagi veel tüki vähem, kui ma sellele neetud Mihklile võlgu olen, aga see on ometi otsekui Issanda kingitus. Sest tõttõelda olen ma oma kroonikast tulla võivat (tõenäolist ja koguni ka maksimaalset) tulu mõttes kokku arvanud küll, aga tegelikult on kroonika tundunud mulle rahalisest küljest mõelduna ikkagi lihtsalt mäng... Ja nüüd korruga niisugune summa selges hõbedas siin laual väikestes kõlisevates hunnikutes koos — ja ülejäänud poolteise trüki eest (kui see kõik niisama ladusasti peaks ära ostetama) kui palju — Issand Jumal, üle kolme ja poole tuhande marga tulemas... Aga võlgu pole meil praegu, Mihkli viiesajaga ühtekokku, paljut üle poolteise tuhande...

Seal tõmmati poeuks lumisele Seppade tänavale hooga valla ja keegi tuli teispoole riiulit rutuga poodi sisse, nii et õueõhu pahvakas puudutas läbi raamatuvahede Balthasari otsaesist ja kellegi hele ning hingeldav hääl küsis:

«Kas isand Elbling on siin?»

Winkler ütles, riiuli tagant: «Ta läks sinna kuskile tagapoole. Ta tuleb silmapilk.»

Nähtavasti pidas sisseastunu Winkleri häält raamatukaupmehe selli või poepoisi omaks. Ta küsis õhinal:

«Kuulge, kas teil seda Pühavaimu Balthasari-härra ajaraamatut ka veel on?»

Winkler ja Balthasar vaatasid üheskoos katekismuste ja Aisoposte vahelt läbi. Nad olid mõlemad näinud linnas selle lühikeses mustas vammuses mehe punetavat ja lõuatut nägu. Aga kes see just oli, ei tulnud kummalegi meelde. Winkler pilgutab Balthasarile silma ja ütles:

«Seda Balthasari-härra raamatut ostetakse küll hirmus palju, aga õnneks on seda veel. Ja juhuse kombel on praegu koguni härra Balth—»

Härra Balth— surus riiuli taga Winklerile pihu suule — ja Punanägu rutustas teisel pool riiulit:

«Minul on kästud osta minu härrastele kaks tükki. Üks neile endile, see tähendab, Toomkiriku tagant Zoyedele, ja teine lossiplatsi äärest Tuvedele. Need on minu härraste hõimud.»

«Ja mis huvi see raamat siis neile nii pakub?» küsis Balthasar.

Punanägu ütles: «Kuule, ega mina ise selle trükitud puruga ei mäss. See on härraste asi. Ja meil läks maja kahinat täis — ma ei tea, kelle käest nad on kuulnud, see kroonika või mis ta on, see peab ju olema, Issand Jumal, terve maailma kõige jõledam valetamiste ja laimamiste raamat —»

Selle peale tuli isand Elbling sealt kuskilt poodi tagasi ja Zoyede majateener sai talt taalri eest kaks eksemplari «Liivimaa kroonikat» ning tõttas minema seda oma isandatele ja nende hõimudele kätte viima. Balthasar kallast nelisada kuuskümmend neli marka karmani ja Zoyede taaler — see viimane, mille eest ostetud asjal oli igatahes juba kindel nimi küljes, jäi Elblingi siidnööridega kitsenahksesse kotti lisa ja järke ootama.

Maailma kõige jõledama valetamiste ja laimamiste raamatu eest.

Teine peatükk

milles jälgitakse, kuidas ühe mehe jäigale kaelale veerevate koormate sekka, iseenesest ränkade koormate sekka, mida ta õieti nagu ei märkagi (või mida tal ehk õnnestub enesele märkamatuks mängida — sest iial ei või teada, mis on inimeses mäng ja mis mitte), veereb äkitselt üks, mis peaks õieti koguni kõrvaline olema ja mis ometi on millegipärast paljudest teistest rängem ja sugugi mitte ainult sellepärast, et see seab mehe äkitselt üpris järsu valiku ette küsimuses, kelleks tema ennast õieti arvab.

Muidugi peab põrgus kõik halb olema, sest mis põrgu see oleks, kui seal oleks kas või kübekegi midagi head. Taevas peab kõik olema hea. Teadagi. Sest mis halba tohiks seal leiduda?! Maa peal — taeva ja põrgu vahel — peab ergo valitsema hea ja halva jumalik tasakaal. Tuleb arvata, et valitsebki. Ainult et inimeselaps saab jumalikest asjadest puudulikult aru. Puudulikult isegi siis, kui ta on kas või Wittenbergi ülikooli rektor. Saati veel, kui ta on paljalt Tallinna matsikoguduse õpetaja...

Balthasari punakas hallikirju habemetara oli servadest vaigusebivahuga koos ja nürivõitu habemenuga ragistas vahuriba mööda kiiruga habemepiiret sirgemaks võtta. Samal ajal kui kivist aknalauale püsti pandud peeglitüki tagant lumise akna pragudest uhkas külma küünla-kuulõpu tuisutuult talle näkku.

Oh Issand, nähtavasti peab jumalikust tasakaalust arusaamiseks vaatama aega ja asju tõesti mitte ülemäära ligidast lähedusest... Nähtavasti peab neid vaatama paras jagu *ex longinquo atque generaliter*... Sest tasakaal ei saagi ju esineda lakkamatult ega igas paigas ühekorraga... Ühel silmapilgul valitseb ühes paigas jumalik ja siis jälle kuratlik olukord, ühes asjas jumalik, aga teises sealsamas kuratlik printsiip. Ainult et meie õnnetu Liivimaa asju peaks tasakaalu märkamiseks vaatama küll üpris jumalikust kaugusest. Sest ligidalt paistab, nagu valitseks seal Issanda armutat nõu mööda aina kuradi vägivald...

Eemaltvaataja võiks ütelda: kogu Liivimaa ja tähendab ka Tallinna lugu oleks võinud mullu, s. o. 79-ndal aastal ometi palju täbaramaks minna kui ta läks. Sest üks olnud moskvalase ja tatarlase jõletu suur vägi Iivani enesega eesotsas juba Pihkvas koos, et aga Liivimaaale tulla selle vastaka maa viimast vastupanu põrmu tallama. Ja üks alustanud Poola kuningas, olgu ta pealegi jesuiitide sõber ja soosija, selsamal saatuslikul juulikuul otsekui Issanda enese näpunäitel Rootsi kuningaga üheskoos suurt sõda moskvalase vastu, nii et Liivimaa läks Iivanil koguni meelest, vähemalt seks korraaks...

Aga kes oma silmad jumalikust kõrgusest asjadele ligemale sirutas või kes asju koguni nende eneste seest ja seast vaatama asus, sellele ei jäänud nägemata: selsamal mullusel südasuvel rüüstas mitu tuhat tatarlast Harjumaad taas koledal kombel. Nõnda et säherduste tallinlaste südant, kel selle maa metsataguste küladega midagi tegemist oli, vaevas ka Tallinna kindlate müüride varjul mure, nii et säherdused käisid nädal otsa, ja Balthasar nende seas, linnamüüridel vahtimas, kas ja kustpoolt päevavalges tulekahjude suitse või öösel tulekumasid näha on. Ja juulikuu tihenevas hämaras oli neid tõesti mitmetel öödel silmata. Ja Balthasar pidi endale tunnistama: iga kord tundis ta mureängi sees ühtlasi kergendust, kui tulekumad punetasid lõunas või kagus või edelas, ja iga kord mõitis ta murelikult nende lähenemist ühele idakaarest veidi lõunapoolsele suunale teispool Lasnamäe lagemaad. Linn püsis aina veel maapõgenikke täis ja rüüstamisnädalad töid uusi hädalisi juurde ning Balthasar käis Kurgla pärast muretsedes seekides ning pürjelihoovidesse rajatud hädaubrikuis värskelt põgenikelt kuumas ja pärimas, kus ja missugust vägivalda oli sündinud...

Ja siis jõudsid linna teated koledast katkust, mis oli möllamas ühekorraga Riias ja Stokholmis, nii et iga silmapilk võis oodata tõve puhkemist ka siin. Sest pealinnast saabuvaid laevu oldi sunnitud sadamasse lubama, juba kas või laskemoona pärast, mida nad linnale töid. Aga

surnute arv pidi üksi Stokholmis kümne tuhandeni küündima. Ja ööhämaras, kui Balthasar tulekahjude jälgimiseks Hinke või Duveli torni poole teel oli, või ka siis, kui ta Marteniga kuskile öisele ametitööle tõttas, vahtis ta (olgu pealegi, et Märtenil oli Issanda ihuraasuke laekas) hirmuvõpatusega tummi uksekaari ja pimedaid kangialuseid — et kas ei karga sealt kuskilt välja juba jälle linna volksanud mustakaabune poiss...

Jä siis algasid selle suve uputuslikud sajud. Pilved lohisesid nädalate viisi üle linna ja üle kogu Harju- ja Virumaa just nagu otse mööda maju ja mulda ja mätast. Vili mädanes põldudel mustaks mudaks, hobused kahlasid teedel kinnardeni hallis ligas ja poolteist kuud lahistas vahetpidamatu vihm loigulisse porsunud mulda ja üle kallaste kohuvasse merre. Ja just sel äranõiutud ajal piiras vana härra Horn Narva linna. Sõjasulaste saapad ja vammused vettisid raskeks ja särigid läksid seljas hallitama. Ja siis algas piirajate leeris nälg, sest tatarlaste ratsasalgad takistasid ümberkaudse maa rüüstamist, aga admiralide Flemingi ja Maideli moonalaevad viibisid millegipärast. Härra Horni vägi kaotas üksi nälja läbi tuhat viissada meest ja pidi septembris midagi kätte saamata Tallinna taganema, nõnda et linn oli vahepeal sõjakaid tüdinud nälginud ja vägivallavarmaid sõdureid kubinal täis. Härra Horn ise aga sattus Narva-operatsiooni luhtumise tõttu kuninga juures uuesti ebasoosinguusse ja tehti esimese hooga kõigest aust ning ametist lahti. Ja see oli Balthasari meelest peaaegu et talle enesele osakssaanud ülekoos...

Ja siis tuli selsamal suvel Ivo Schenkenbergi õnnetu lugu. Sellesama Schenkenbergi, sellesama Ivo-poisi lugu, kelle kohta Balthasar ikka veel selgel otsusel polnud, kes see poiss õieti oli: kas tõesti hoopleja Bramarbas suure röövljõugu eesotsas (nagu Mihkel — olgu ta neetud — oli ütelnud) või oma päevade kõige osavam sissipealik — või ikkagi Tallinna hallide au ja uhkus...

Sellesama saatusliku 79-nda aasta juulikuu vihmavalinguis läks Schenkenberg jälle Tallinnast välja, nelisada meest kaasas, Rakvere poole moskvalast kimbutama. Ja langes seal omaenese edevuse, aga veel enam oma venna Christopheri sõgeda hulljulguse lõksu. Sest kui Ivo tahtis mõistlikus kohas leeri jääda ja moskvalase Rakvere müüride varjust lagedale meelitada, hakkas vend Christopher (kes oli endal nähtavasti sarved kuumaks rüübanud) teda argpüksiks söimama ja läks väikese salgaga moskvalasele peale. Siis oli Ivo sunnitud (vähemalt enam-vähem sunnitud) rünnakuga ühinema — ja tulemuseks oli kogu Hannibali väe õnnetu ots: Christopher sai lahingus vapralt, aga totralt surma, üksnes vähesed mehed pääsesid Tallinna tagasi, suurem jagu kas löödi maha või sattus Rakverre vangi, aga Hannibal ise jäi kuuekümne mehega haavatuna moskvalasele pihku.

Schenkenbergide ja paljude teiste noorikul ja veel enam Tallinna kõrtsi- ning saunatüdrukul oli sellest nuttu enam kui küll. Mõned rae-härrad käisid vanale Schenkenbergile poegade puhul, esmajoones Ivo puhul, kiitust ja kaastundmust ütlemas. Aga teised, nagu härrad Rotert ja Schröder ja veel mõnedki, nohisesid põlastusest. Sügisel — just härra Horni ebaõnnega ühel ajal — tulid teated, et Iivan oli keeldunud Ivo vahetuseks pakutud kolme knjääsi eest priiks laskmast ning et Ivo oli suurvärvsti käsul koos oma kaaslastega Pihkvas üles poodud. Siis ütlesid isandad Rotert ja Schröder ja mitte ainult nemad, vaid kõige valjema parastamisega kõik Toompeal kükitavad aadliisandad: Muidugi! Ainult napakas ja kehkenpüks ja kõlupea võis säherduse matsidest väe kokku klopsida ja arvata, et sellega annab tõelises sõjas midagi ära teha! Meile oli selle ettevõtte narrus esimesest algusest selge!

Niisuguste juttude peale võttis Balthasar sügisel 79 — ta mäletas: see oli usupuhastuspäeva tuisusel õhtul — oma rauduksega seinarõvast üle poolteise aasta paar hallikat lehekest enesele ette ja kirjutas Ivo Schenkenbergi loo neile lehtedele üles ning lõpetas — vihatsi, kandilised lõuapärad koos:

... Kui Ivo Schenkenberg niimoodi vangi oli langenud, puhkes kõigi venelaste pool nii Liivi- kui Venemaal niisugune hõiskamine ja võidu-

kisa, nagu oleksid nad mõne valitseva vürsti vangi võtnud. Pea selle järel viisid nad tema koos kolmekümne ülejäänud vangiga Pihkvasse suurvürsti ette. Seal pakkus ta enese priikslaskmise eest kolme uhket bojaari ehk aadlikku Tallinnas vangis olevate moskvalaste seast vahetuseks. Aga ka sellest ei olnud abi, ja ta hukati koos oma kaaslastega haledasti, millest tallinlastel polnud vähe valu ja leina...

Õigetel tallinlastel, muidugimõista. Aga seda ei arvanud Balthasar tarvilikuks lisada. Ja ta mäletas selgesti, missuguse vimma ja voo-maga ta oli oma read kirja pannud, ja iseäranis, missuguse suleraginaga ta oli *otsekui valitsevale vürstile* kriipsu alla tõmmanud (oli seesinane olnud missugune jõrukael või hoopleja tahes) — kriipsu alla, kiusuks nende mitmete raehärrade ja veel enam kogu Toompeal kükitava aadli vastu, kes kadunud Hannibali põlastas ja pilkas... Ja mitte viimases järjekorras kiusuks Mihkli-molkuse vastu, kes oli teinud sedasama — ja veel muud, olgu ta neetud...

Ning üldse oli Balthasar ju just nagu nimelt sellest suleraginast peale hakanud uuesti oma nelinurkseid karvaseservalisi hallikaid lehekesi puldile seadma ja nendele märkmeid tegema... Ja veel täna, veel praegu, viimasel küünlakuu hommikul 1580, tuli seesama Ivo-tirandit valitseva vürstiga võrrutanud hanesuleragin Balthasarile nii selgesti meelde, et ta tahtis selle kinnituseks parema käega öhku raiuda, ei saanud seda keset habemeajamist teha, aga nõksutas ikkagi niipalju kätt, et löikas endale habemenoaga rumalasti lõuga...

Balthasar kallutas pea paremale viltu, kobas näpuga aknalaualt savi-
napakesest maarjajääpulbrit, mis seal igaks juhuks valmis oli, ja mõtles pead viltu kääntes, et seda haavale puistata: Mis lootust on taibata kõiges selles õnnetuste ja hädade virdamises jumalikku tasakaalu?! Mis tasakaalu pakub selle sees seegi, et mina isiklikult olen saanud oma võlad Issanda abiga makstud?! Välja arvatud need Mihkli-molkuse viis-sada marka, mis maksmata ainuüksi sellepärast, et see heris on juba üle aasta Tallinna linnast ja minu silmapiirilt kadunud. Jaa. Ainult sellepärast ja imelisel moel üldsegi mitte rahanappuse pärast, mis muidu on käinud tõtt-ütelda mu elupäevad mu kannul otsekui üks varjutaoliselt minu külge kuuluv asi... Nüüd on mul seal selle rohelisteks värvitud raudukse taga üle saja kahekümne taalri ehk praeguse kursi juures kübe üle tuhande marga selget hõbedat — ja teist niisama palju kevadel Rostockist oodata... Ometigi, Issand Jumal, kui see hõbe kaalukaussile heita, aga teisele kaussile kõik otse-õeldu ja kaudu-kuuldu, mis minu kroonika kohta kahtlustavat, virisevat, laitvat või suisa söimavat minuni on jõudnud, siis hoiab see hõbe kaalusid ainult vaevaga ja vabinal tasakaalus. Rääkimata kõigest muust, kuni Liivimaa käekäiguni välja, mida kõik pahema käe kaalukaussi heitma peaks — nüüd siis kuni tolle kõige värskema perekondliku hoobini...

Balthasar loputas kivikausi sees nägu ja kuulis läbi veetilga sulina, kuidas Epp tuli rautatud teekonnakingades trepist üles ja tema ukse taha.

Kop-kop-kop.

«Jaa!»

«Me oleme valmis ja ootame õpetajat.»

«Ma tulen kohe.»

Kümne minuti pärast ratsutasid nad seegi ja kõstrimaja vahelisest võlvialusest Pühavaimu tänavale ja veerand tunni pärast Väikese Rannavärava kaudu tuisuvalgesse müüridetagusesse välja: Balthasar, Epp, Märten ja Päärn, neljal hobusel, kaks Balthasari enese tallist, kolmas, Epuga, Kurgla oma, ja neljas Balthasari uelt naabrimehelt apteekrisell Belaváry'lt laenatud. Huntide ja hädakorral ka inimeste vastu olid meestel lühikesed mõõgatükid hõlma all ja Balthasari üks igiununud ja ometi veel olemasolev asi, Raasiku Hasselt tema kätte jäänud lühike tuleraud põues.

Nad sõitsid hangedesse tallatud rada pidi põiki üle külmunud linna-kraavi ja kraavitaguste tiikide, läbi seegialevi lumme uppuvate varemete ja üle musta, kiilasjäani paljakspuhutud silla. Tuisk neelas linna nende selja taga sedamaid nähtamatuks. Lasnamäele tõusul ukerdasid

hobused rinnuni teele kuhjunud hangedes. Ülemiste jääl leidsid nad mõnede ilma ning maailma kiuste hommikul turule tulnud taluregede jäljed uuesti üles ja kappasid läbi sinaka tuhera ida poole edasi. Õnneks sõitsid nad pärituisku, nii et silmad sai lahti hoida, aga Balthasar tundis varsti, kuidas läänetuul löötsus ta selja järvelagedal läbi kasukaõmbluste kügevele...

Tähendab, Jürgen on surnud... Ja mitte lihtsalt surnud — mis oleks kuidagi igapäevane ja ikkagi arusaadav asi. Vaid tapetud... Muidugi, ka see, et keegi on tapetud, peaks olema praegusel ajal harilik, oh Issand — harilikum kui harilik asi... Ja ometi oli Balthasar tundnud, nagu oleks teda nähtamatu kirvega löödud, kui Epp oli ratsutanud eile pimedas hakul Jürgeni surmateatega Pühavaimu õue...

... Tapetud. Seesama Kurgla Jürgen, onu Jakobi ainuke poeg, kelle seltsis Balthasar oli veetnud oma esimesed mäletatavad lapsepõlvesuved. (Suitsunud palkseinte unumatu lõhn. Päike nõrgumas õlgkatustelt. Päike kuusetüvede vaigupisarais. Päike üle meestekõrguse sõnajalametsa ja üle hiiglastekõrguse kuusiku. Ja nende ühise tohupasuna luikamine läbi unenäo...) Seesama Jürgen, keda Balthasar oli oma viieteistkümnepühavaimu-aasta sees, tõsi küll, ainult neli või viis korda näinud, aga kellega kohtudes ta oli iga kord tundnud imelikku hämmeldust onupoja ja iseenda erinevusest ja teisiklusest... Jürgen, kes oli olnud oma isast, tähendab onu Jakobist, veel palju püüdmatum hing. Sest vana Jakob oli viimase viieteistkümnepühavaimu-aasta segaduste ja ohtude aegu oma Katiga ikkagi — kõik kuud ja nädalad kokku — vist aastapäevad Balthasari katuse all elada suvatsenud. Aga Jürgen mitte. Jürgen oli selle aja sees ju mitmed-setmed korrad linnas käinud, olgu seapõrsast turule toomas või adrarauda või porgandiseemet hankimas, ja kui ta turul käis, oli ta iga kord Pühavaimust saja viiekümne sammu kaugusel viibinud, aga onupojast õpetajahärra majja ei olnud ta sisse astunud teps...

Kord paistis Balthasarile, et kõik, mille poolest ta Jürgenist erines, oli nimelt see, mis tas leidus vaevaga kättevõideldud ja väärtuslikku: tema kaugelkäinus ja paljunäinus, tema koolitatus, tema linlus. Aga sealsamas tundus talle, et kõigis neis tema väärtustes oli tegelikult mingi ärapäästmatu o d a v u s sees ning et ainsad tõelised ja ehedad asjad, mis temas leidsid, olid need, mis tal olid onupojaga pentsikult ühised: tema lai, sooniline, raskerühiline olek, ta naeruväärne ruske juuksepahmakas, mis vist ei mõelnudki aastatega halliks pleekida, ja ta kandiline, valjude valkavate hallide silmadega nägu, Jürgenil ainult natuke tuuldunud ja päevitunud kui temal. Narrus, muidugimõista... Aga kõige narrim oli hoopis üks teine asi — ja öieti vist küll selle pärast oli Balthasari ehmatus olnud nii suur ja tekitanud nii halvanelise tunde.

Sellal kui kirikhärra ja kroonikakirjutaja ja linnategelane liikus ja tegutses ja kõneles, heitis ta ju teinekord aknast-tuppa-pilgu oma mõtlemise hämarasse sisekambrisse. Ja siis oli ta mitmel korral näinud end otsekui kalasoomusese klaasi taga küünlavalgel tont-teab-miks ja tont-teab-kellele — aga ikka Jürgenit mõeldes — töötavat: Oota. Ma teen heaks. Ma teen tingimata heaks... Seda enam, et mul on tunne ja usk ja etteaimdus — ma ei tea isegi, miks —, et nõnda kaua kui Issand hoiab teda, olen ka mina kõige halvemast kaitstud...

Tapmisest endast ei teadnud Balthasar esialgu rohkem kui seda, mis nad olid Epu suust kuulnud.

Pärast tatarlaste tunamullust rüüsteretke ja küla mahapõlemist oli Vana- ja Uue-Pärtli rahvas elanud mõnda aega Hongasaare igerais pae- ja muldkoobastes, aga Küti omad ja nende seltsis Jürgen oma Ihasalu rannast võetud naise ja kolme lapsega olid ehitanud endile uberikud laande Lammassaare põllu äärde. Sellal kui Jakob oli olnud Kati ja Epuga Balthasari pool linnas ulu all. Nüüd hingitses neli peret jälle üheskoos küla ahervaremeile ülesogitud hüderikes, tahmastest palgijuppidest ja mätastest lumme uppunud mutimullahunnikuis; Balthasar pidi tunnistama: kõlevaige tühermaaüksinduse keskel veel jumalast mahajäetumais, kui ta linnas oli arvata osanudki...

Möödunud esmaspäeval oli sõitnud külasse — kui seda veel külaks nimetada sündiski — Raasiku mõisast seesama rōugearmiline, kiivas kerega seitsme-töö-lõmper, see Ruunapoiss Jürg, Balthasar mäletab... Mis pois ta nüüd enam on, muidugiteada — hall habemetüügas tõlakil lõual, oli sõitnud mõisa ree otsal siia, kirves vöö vahel ja käsk kaasas Kurgla metsast mõisa puid vedada. Eks ta ju Jürgeni vimma-meis olnud — mis ajast juba —, Balthasar mäletab: kui mitte veel varasemast, siis sellest korrast küll, kui tema, tähendab Balthasar, oli ise vana Jakobiga mõisas härra Antoniuse pool käinud õigust taotamas... (Jaa — seda päeva, seda Kurglal-käiku mäletab Balthasar jumala eest...) Ja sel korral oli onupoeg Jürgen andnud tõesti Ruunapoisile Kurgla meeste järel nuhkimise eest vastu lõugu. Võimetus vihas muidugi, sest seda enam pidi Ruunapoiss tigidust täis minema. Ja ta oligi ju verise suuga ühmanud: seda sa kahetsed... Aga Issand Jumal, sellest oli ometi — kui palju? — üle kahekümne aasta...

Ruunapoiss ise oli selle aja mõisas edasi sekeldanud, Hasse (olgu ta unustatud...) ja pärast Hasset järgmiste valitsejate sabarakk ja keelekandja ja liualakkuja. Aga täieliku koolitamatus ja nähtavasti ka piiratud oiu tõttu polnud ta neist nimetatud ameteist kõrgemale kerkinud. Ja esmaspäeval oli ta Kurglale tulnud ning eluasemeist mõnisada sammu eemal metsas pool päeva puid raiuda rahkinud ja kaks rege parajaid halupakkusid täis pannud ning päevaotus Raasiku poole tagasi sõitnud.

Aga sedamaid — küll vist vähemagi kui poole tunni pärast — oli Kurgla talu vana soekõrvune Harmi jooksnud ulgudes koju ja tirinud Jürgeni kolmest pojast vanima, viieteistkümneaastase Peebu hõimapidi natukese maa peale jalgrajäärsesse räkka ja pois oli leidnud sealt lume alla kaabitud vereloigust isa alles leige surnukeha, päratu kirvehaav kuklas. Ja nõnda kiiresti oli Jürgen Issanda tahtmisel üles leitud, sest õhtuhämarus oli alles liiga hõre ja vasttõusnud tuisk alles liiga lühidalt tuisanud, et jälgi kinni katta. Pikasammulised suured lihvatilohvati pastlajäljed viisid koera abitagi nähtavalt Jürgeni surnukeha juurest jalgrajale, mööda rada sadakond sammu metsa ja siis põigiti läbi hangede sinna, kus Ruunapoisi regede ja härgade jäljed raiepaigast mõisa poole tagasi pöördusid.

Naised kandsid surnukeha külasse. Küti Jaani noorperemees Madis, Uue-Pärtli sulane Toomas ja Jürgeni enese Peep kahlasid kolmel hobusel, kolm laelaudade vahelt haaratud mõogatükki kaasas, ratsa mõrtsukale järele. Nad said ta poole mõisatee pealt metsast enne pilkas-pimedat kätte, võtsid kirve ära ja tõid mehe koos regede ja härgadega külasse tagasi. Vististi olid nad klobinud tema ka vaeseomaks, aga mahalöömiseotsuse tegemise olid nad tahtnud jätta kohtu asjaks. Või Issanda asjaks. Sest nad olid sidunud ta käed ja jalad kõiega kinni ja toppinud ta ööks Kurgla talu vanasse keldriauku, nihutanud mõned paelahmakad igaks juhuks avausele peale ja jätnud Harmi, tagidega kett huntide vastu kaelas, augu ette valvama — mine tea, võib-olla ka lootuses, et ehk võtab pakane meheroistu hommikuks ära... Aga hommikul leidsid nad eest läbilõigatud kõriga koera ja tühja keldri.

Nad olid puudered Raasiku mõisa toimetanud ja juhtunust valitsejale või õigemini selle asetäitjale ette kandnud. Aga see, sassis juustega ja vanas kasukaräbalas Lylpe-vanamees, kes talumeestest õieti ainult lääpa tallatud sõdurisaabaste ja ootamatult ükskõikse ilme poolest erines, oli vahtinud Kurgla omadest mööda ja kehitanud õlgu. Ei, mõisa polnud Ruunapoiss tema teada tagasi ilmunud. Ja mis puutub sisse ilma tunnistajateta ja kaotsiläinud kahtlusalusega tapmiselukku (isegi koer, kes jäljed oli üles leidnud, pidi nüüd ju tapetud olema!) — mis võis valitseja siin teha? Säherdusel ajal, kus mõis on ikka veel pooliti maha põlenud ja inimesed suurelt jaolt metsades redus ja kus siinsed valdused kuulu ja paberite järgi olevat küll Padise härrade alt Magnuse ja Taani kuninga alla ja selle alt rootslase alla kuulutatud, aga kus minevast suvest saadik pole peale tatarlase ratsasalga ja punase kuke ühtegi võimu nähtud?

Linnast tulijad astusid küla varemete serval hobustelt. Tuisk oli vai-

bunud ja madal läänepoolne päike tuli silmapilguks pilvelaamade vahelt välja ning venitas hobuste ja inimeste varjud üle lumiste majamätaste idapoolse metsani.

Epp juhatas mehed Kurgla talu hädataresse sisse. See oli rajatud vana tare ehk õigemini küll ju uue tare tulest jäänud aluspalkide lõunapoolt nurka. Ning hangede vahelt läbi minnes pani Balthasar imeks: kogu ümbrus ja õu oli eriti ses lummeuppumuses nii äratundmatu, et ta pidi tarade ja hooneasemete seas oma asukoha taipamiseks hoolega ringi vaatama, kuigi vana väravakuusk oli endiselt, olgu küll alumistest põhjapoolsetest okstest mustaks kõrbenult oma paigal.

Nad pugesid madalast uksest sisse ja panid sadulataskud taresse maha. Peep ajas hobused sinnasamasse tare otsa ja hange vahele ardusse, küljed koos, ulu alla. Hädakambri hingeauruses hämaruses tulid hallikaskollaste nägudega vanad kõbid Jakob ja Kati Balthasarile vastu, suitsust punetavate silmadega, hatustes nirukil kasukatõlpides ja Balthasari meelest koguni kurnatud olekuga, võrreldes iseenestega, nagu nad mullu kevadel linnast maale tagasi asudes olid Balthasari meelest ikkagi veel paistnud. Balthasar pigistas nende karedaid kõnksus käsi. Siis tundis ta Jürgeni Pireta, väikese tüüaka linalaka, nende selja taga ära. Ta tõstis noore naise näo lõuast enese poole üles ja tegi ta äranutetud silmade kohale õhku ristimärgi. Ta ütles: «... Piret — Issand on sind ja meid kõiki rängasti katsunud. Palugem ja lootkem, et ta meiega nüüd jälle lepib...» Takkajärele märkas ta, et oli lausunud seda ootamatult tasa ja tuhmilt — millegipärast oli tal hea meel, et see polnud kostnud siledam ega kumedam.

Nad astusid õue tagasi ja Piret avas kägisevail kadakaokstest sagarail tareotsmise aganiku ukse. Surnukirst täitis jumal teab mis risust seintega koopa nii täielikult, et nad mahtusidki siia ainult kolmekesi sisse: Piret ja Epp ja Balthasar. Jakob oli neli kolmeküünrast kuuselõmmu, üks kaaneks, kaks külgedeks, üks põhjaks, eile valmis saaginud ja päratu paksu pea- ning jalgotsilauaga kirstuks kokku lõõnud ning Pireta ja Epu poolt lumeveega pestult lamas puhtas takuses särgis Jürgen seal nende ees, kukal pihutäiel laastudel, nii et Balthasar nägi ainult siis, kui ta üsna surnu pea juurde kummardus: Jürgeni rusked juuksed, ainult kübe hõredamad kui Balthasari enese omad, olid surnupesijate hoole kiuste kuklas verised. Aga ta kahvatu nägu hallikirju habeme raamis oli ootamatult rahulik. Ainult ta koguni kitsaks tõmbunud suu nurgas oleks nagu vilksatanud — kui õhtuvalgus paakil uksest üle ta näo libises — mingi kerge laituse, aga samas ka andeksandmise joon («Noh, kõik oleks võinud ju ka teisiti olla, üks ole... Aga tõeliselt on see ükskõik...»). Kuid too surma läbi harilikust pisut heledamaks ja läbipaistvamaks muutunud nägu, mida Balthasar silmitses — Issand Jumal, see oli ju seesama nägu, mida ta viimati oli näinud täna hommikul oma töökambri kivist aknalauale pandud habemeajamispeeglis... täiesti tema enese nägu... («Ja tõeliselt ongi ju ükskõik, kumb meist on siin tapetuna pikali maas ja kumb meist seisab teise ees, arusaamatut imestust täis...»)

Balthasar tõstis pilgu ja vaatas Piretale ning Epule otsa, et kas ka need seda hämmeldavat ja just nagu saatuslikku sarnasust märkavad. Aga lese silmad olid pisaraisse nõrgunud, nii et ta vaevalt midagi tähele pani, ning Epp vaatas Balthasarile teisel poolt pakkudele asetatud kirstu kummaliselt äraoleval pilgul vastu — ja õieti temast mööda õhtuvalgusse, mis langes Balthasari selja tagant paakil uksest Epu näole ja tegi kõik selle jooned, selgete huultega murepaakil suu ja tumehallid silmad kummaliselt aredaks... Nii et Balthasar jäi seda silmitsema ja talle tuli pähe imelik ja oluline mõte, niisugune, mille ta otsustas linnas meeldejätmiseks kirja panna, sest ka selletaolisi oli ta viimasel ajal hakanud vahel harva iseene tarvis üles märkima. Ning et praegu mitte rohkem selle ometi nagu kohatu mõttega tegelda, pani ta käed risti ja ütles, silmitsedes onupoja laitvat ning andestavat suud:

«Issand — Sa oled heaks arvanud selle tubli ja tõsise mehe nii undlikul ja vägivaldsel kombel lasta enese juurde saata... Anna siis talle

nüüd, kus ta hing seal üleval Sinu kohtulaua ees seisab, tema maapeal-
sed süüd isalikus meeles andeks... Sest temasuguse lihtsa mehe maapeal-
sed süüd — eks ole need Sinu jumaliku karmuse ees küll rängad
kui kõige rängemad põllukivid, mida tema iial on oma saatudel kangu-
tada katsunud, aga Sinu jumaliku armastuse ees on nad ometigi tühi-
sed kui tolm... Ja anna mulle ise õigeid trööstisõnu ta õnnetu lese ja
väetite laste tarvis, sest ma kardan, et omaenese tarkusest ei oska ma
neid leida —»

Siis istusid nad Kati-tädi poolt pakutud õhturoal hädatare madala
lõhaspoolikuist ja mätastest lae all piirivalges, puupakkudel ümber
pika pingi, mille peal olid ometigi selle kümnekordselt paljaksriisunud
ja imeväärse maa värsked odrakakud ja tumedad kitselihaviilakad —
kolme päeva eest Lammassaare taga Jürgeni enese ammutud loomast,
nii et tükid, mis ta oli Küti ja Pärtli omadele pohlusteks viia kõrvale
pannud, pidid nüüd ta enese peieroaks söödama.

Balthasar pakkus neile söögisuutäie ja jääkülma ning kibeda taari
alla väikesest klaasnusarast lonksu apteeker Belaváry aetud piirituse-
viina ning silmitses laualisi — sedasama kühmuvajunud Jakobit (kel-
lega ta kunagi oli — kas ikka ülepea oligi? — maarahva õnnetus mäs-
samises mööda Harjumaa kumisevaid paepealseid kapanud). Balthasar
silmitses halliks luitunud ja vabiseva peaga Kati-tädi ja tuimalt valu-
lise näoga Piretat ja Küti ning Pärtli omasid, kes olid kogunenud kuu-
lama-nägema sedasinast linna õpetajahärrat ja mäletamise järgi pea-
aegu et omakülapoissi... Ja ta silmitses Eppu, kes pidas Pireta leinalise
ja Kati-tädi raugaliku märkamatus vahel pudruliua ja taarikapa eest
perenaisehoolt.

«Mine tea, ehk saavad Liivimaa asjad viimaks ometi ühele poole,»
ütles Balthasar ja tundis, kuidas mätasmajaliste tähelepanu imes enese
ta sõnadesse kinni. Ja kuidas ta, selsamal ajal kui ta omaenese lootuse
nende ette lauale kallas, selle lootuse ehedust ja usaldusväarsust vaa-
gida püüdis ja küsimärgi all tundis olevat ja selle neile — ja iseene-
sele — ometi välja ladus:

«Kuulukse, et Rootsi kuningas nüüd ka meieaama asjad on käsile
võtnud.»

«Kuidapidi küll...?» küsis kõhna põdrasõnni näoline Vana-Pärtli
Jaan peaaegu irooniliselt, aga tõstis labidalaiuse kämbla tõntsivõitu
kõrvale ometi lestalisaks, et tal Siimoni õpetatud poja sõnadest kübetki
kuulmata ei jääks —

«Nõndapidi, et selle jõuetu nokkimise ja torkimise asemel, mis meie
Boijed ja muud sõjaülemad siamaani on moskvalase vastu ette võtnud,
peab nüüd tõsine mäng lahti minema.»

«Aga kust need mängijad võetakse,» küsis vana Jakob, «kui rootsla-
sel neid aina nii tirkeldi on, et —»

«Väed kargavad maa seest välja,» ütles Balthasar, «kui aga raha
jagub, millega neile maksta. Mitte meeste-, vaid rahanappuses on olnud
siamaani rootslase häda. Aga just selles asjas peab nüüd olema suur
muudatus sündinud.» Ja Balthasar seletas, mis ta mitmetelt Tallinna
härradelt oli kuulnud:

Härra Horn on oma mulluse ebaedu pärast vägede juhtimisest kõr-
valdatud. Asemele on kuningas määranud uue ja hoopis laiade volitus-
tega mehe: härra Pontus de la Gardie. Prantsuse aadlimehe ja paljudes
sõdades sõdinud saksa. Ja olgu sellesinase sõjakunstioskusega kuidas
tahes — Rakvere all oli temal läinud 74-ndal šotlaste ja sakslaste riiu
pärast täbarasti küll, aga lootuse järgi peab ta olema imekiire ja kah-
makas isand ja üks on selge: oma rahalaeka on kuningas teinud uuele
väejuhile nii heldesti lahti, nagu seda enne iial pole sündinud. Sest
härra Pontusel on kuninga täielik usaldus. Mida teistel väeülematel
ammu pole olnud. Härra Pontus on kuninga usaldusmees seda enam, et
ta on ju kuninga enese ligidane hõim. Kuninga väimees ometi: tema
kõrge sohitütre Sofia von Gyllenhielmi mees. Ja härra Pontus peab
olema juba Soomes tegutsemas ja väed peavad olema kogunemas. Ja
kui sealpool kõik enam-vähemgi korda läheb, pühib uus rootsi-prant-
suse luud moskvalase ka Liivimaalt välja...

Jakob ütles: «Seda edasi-tagasi pühkimist on siin juba nii palju olnud, et...»

Aga Balthasar rääkis edasi: Kõige selle tagajärjel peab meie Tallinna vägede ülem härra Ulfsparre olema julgust võtmas varsti teele minna, et neid Läänemaa losse moskvalase käest jälle tagasi võtta, mis vahepeal tema kätte on langenud...

Ja sel ajal, kui Balthasar Kurgla rahvast silmitses ja seda neile rääkis (ja kui ta enese oli juba ära veennud, et olgugi tema lootuseäratu- ses vahest ka kerklust ja põhjendamatu sees, ikkagi ei peta ta oma jutuga neid rohkem kui iseennast — ja võib-olla et iseennast enamgi, sest tema on kuningas Johaniga ometigi juttu ajanud, aga nendel pole kuningast vist suurt sooja ega külma) — kui ta oma mõttega niikaugemale oli jõudnud, hakkas ta oma seletuse taga meelde tuletama, mis oluline mõte see ometigi oli olnud, mis talle nüüdsama Jürgeni põrmu ees seis- tes oli meelde ilmunud...

Ta päris Kurgla omadelt üksikasju küla tunamulluse põlemise ja nende praeguse elu kohta. Tunamullu, nagu ta Jakobilt ja Katilt ju juba teadis, olid nad tänu sellele eluga pääsenud, et olid mõisa põlemise kuma õhtuhämaras ära näinud ja taibanud, mis lahti, nii et olid kõige kaasavõetava varanatukesega sedamaid Hongasaarde põgenenud. Küla põletati maha küll — eks need tatarlased olnud —, aga inimesed jäid puutumata puha. Ja mis nende praegusse elusse puutub: rüüstajaid on ju ikkagi liikvel, aga lootuse järgi annab Issand, et neid selle talve ränga lumega siia metsadetagusesse ei satu, vaid et nad hoiavad roh- kem suurte teede äärde või lähedusse... Ja edaspidi? Jumaluke — mis on siin maamehe tahta või arutada... Muudkui et ometigi leiduks käsi, mis põletamisele ja riisumisele ja tapmisele lõpu teeks! Kui säherdust asja ülepea enam maksabki mõelda. Sest paistab, et ainult vana põlve inimestele tulebki see veel meelde. Jakob heietas:

«Ma vaatasin ammu neid Jürgeni-kadunu orbusid — nemad on ju kõik juba meie segaduste-aja lapsed... Ma räägin neile, et kuni minu kulupea-aastate alguseni — oli mis ta oli, riisumist ja tapmist ja Hon- gasaare koobastes elamist, kõike tuli elu jooksul ette, aga mõrtsukatööd ega vägivald ei olnud ometi mitte karistamatu ja igapäevane asi... Nojah, ma räägin poistele ja poisid kuulavad, silmad pulkas peas. Aga siis küsib seesamune Peep, et kuule, taat, sa räägid, et vanasti ei olnud ei koerakoonlasi ega pardiajajaid ega sissisid olemaski, aga kes siis vanasti igapäevase rõõvi peal käisid...?»

Balthasar kuulas neid ja silmitses neid ja otsis nende nägudest abi oma meeldetuletamiskatsesele, mis oluline mõte ta meeles äsja oli välga- tanud. Ta silmitses halliks pulstunud Jakobit, kes hambutu suuga vae- valiselt kitsekinnart mälus, ja peeruvalgel ehmatavalt kollase näoga Katit ja Jürgeni orbusid, kümne-kaheteistkümmesi nooremaid poisse, narmendavais lambanahkseis peltsitükkides, külmaohetanud nägudega ja valgete sakris juustega heledasilmalisi jõmpsikaid, ja nende viieteist- kümneaastast vanemat venda, kõik kolm näolt rohkem isasse kui emasse ja moelt ning mõõdult täiesti Jürgenissee poisid. Vanem, see, kes kuulu järgi oli oma isa mõrtsuka läbipeksmisel teda maha löömas olnud, nii et Vana-Pärtli Toomal oli tulnud teda tagasi hoida, juba paraja valge lõuauudemega ja õige suure kondiga poiss... Ja möödaminnes pingutas Balthasar mälu, et ära tabada, keda see poiss talle meenutas — kedagi või midagi ilmammu ja ei tea, kas unes või ilmsi kohatut või nähtut, kuni ta taipas: oli mingi tabamatu sarnasus selles poisis ja Tõdva Kulpsuu pealekäivais, mõtlematu mängivais möllumehesilmades — neis, mida Balthasar mäletas silmapilkudest, kui Kulpsuu oli ratsuta- nud irvitades ja lauldes ta kõrval läbi ühe palavikusünge unenäo- sügise — päev enne kihutamist aadliväe piikide otsa... See tuli Balthasarile meelde küll. Aga tema hiljutine Jürgeni põrmu juures mõeldud oluline mõte tõrkus meenumast ja ta vaatas oma jutu aegu (ta mõtles: neile kuulajaile vahest ülemääragi targa jutu aegu) neile kõigile natuke nõutult otsa. Kurgla ja Küti ja mõlema Pärtli omadele, tosinale täiskasvanule ja poolele tosinale lapsele, kes olid kogunenud siia koopataolisse tarre söömapingi ümber. Aga kui ta Epule

uuesti otsa vaatas, välgatas seesinane kadunud mõte talle uuesti meelde, ja turgatas pähe, et ta oli seda ka ennist aganikus üle Jürgeni kirstu Epule otsa vaadates tajunud. Siis, kui ta oli vaadanud Epu õhtuvalguse-triibus kumavasse rahulikku kurba ja ikka veel ilusasse näkku.

Ta tundis, kuidas tal hakkas jahedas hingeauruses kambris äkitselt kuum. Ta tõmbas kasuka põuetaskust valge nartsu, mille oli sellepärast kaasa võtnud, et nina ja silmad pakasetuule ja talutubade suitsu käes vesiseks kippusid, ja tegi nartsu nurga sisse sõlme, et tal ei ununeks: *Kui sa ei oska endale öelda, kas sa oled tüdrukut ihanud või armastanud — lase kakskümmend või kolmkümmend aastat mööda minna. Kui ta on vanaks ja inetuks läinud, oli see paljas iha. Kui ta ikka veel ilus on, peab see olema olnud armastus...*

Nad magasid muldpõrandale laotatud õlgedel ümber saviga mätsitud tahmase leige kivihunniku, mis oli hädatares koldeks.

Hommikul, kui päike oli metsaladvade tagant juba väljas, mida tuisu tõttu küll ainult aimata võis, tõstsid Märten, Päärn ja külamehed kirstu tare ette hange asetatud pakkudele. Külarahvas kogunes selle ümber. Keset tuisu vihisemist laulsid nad Balthasari järel ärasaatmiselaulu. Tosinast inimesest liigutasid pooled suid. Tuul hajutas nende kähedad ja abitud hääled lumehüllil laiali. Siis tagusid mehed kirstukaane paari suure sepanaelaga kinni ja kandsid kirstu õlgadel need paarsada sammu läbi hangede küla taha kalmetile — sinnasamasse, kuhu üks linnakooli kvartaanist udesuu oli kahekümne kolme aasta eest selle sama Jürgeni vanataadi aidanud mulda panna...

(Järgneb)

Juhan Viiding

*

Arg agu. Mitte kedagi, kes tuleks
ja juhiks päeva laeva üle karide.
See muidu rääkida. Kõik elu kulus põleb.
Ma karjatan. Kas ise kuulen seda?

Ma lähen mööda koolivenna majast,
on aasta number maja numbrilaual.
Ma tean, et eraelu on müsteerium,
kuid ma ei tea, mis on müsteerium.

Külm krampab minu ainukesti käsi
ja tuule jõud on uskumatult suur.
Ma tõmbun eemale, et meenuks unustada
kõik, mis on tehtud «täie» teadmisega.

*

heledas päikesevalguses
joonistub selgesti välja
põline kurbus millegi pärast
mida ma teadsin

Ma olen inimene. Keset tuba seistes
ja keset päeva, keset toimetust
ma nõnda tundsin. Eneses ja teistes
on palju ühist, väga palju ühist.
Ja kõik me ühised, me teame seda.
Me teame oma olemise nägu.
On asju, mis ei saagi ununeda.
On elusid, mis ongi unenägu.

TA KARTIS IGA PUHTA MÖTTE PUHUL
et äkki on ta vagafseja ning
ta küsis igal võimalikul juhul
kuskohas asub inimese hing

ta kartis kõige rohkem hingerahu
ta arvas et see pole inimlik
mis rahmelduserööpasse ei mahu
ta arvas nii et see on jumalik

JUHAN VIIDING

või loomalik või loomulik või jube
kui miski sügav teda läbistas
ta müüris kinni oma hinge tube
ja leebeid tarku laialt häbistas

miks nad ei hõiska miks ei tõsta tuju
miks karjakaupa simmanil ei käi

ta ellu äkki ilmus püha kuju
sest hetkest püha tema ellu jäi

NÄIDEND

(Laul)

Neljas vaatus pidi kohe algama,
publik kogunes, sest antud oli märk.

Neljas vaatus pidi kohe algama,
publik kogunes, sest antud oli märk.

Mind peatas enne viimast etteastet
üks käharpäine, mehine kolleeg,
ja seistes trepil kõrgemal paar astet,
mult küsis nii see mehine kolleeg:

Kui palju, Juhan-poiss, sul olnud osi neid,
kui palju, Juhan-poiss, sul olnud osi neid,
kus mängu käigus surma saama pead?
Neid osi peast kas nimetada tead?

Ma vastasin: neid olnud neli-viis,
ma vastasin: neid olnud neli-viis
ja küsisin, et miks sa küsid siis,
ja küsisin, et miks sa küsid siis.

Mu meeskolleeg siis silma vaatas mul
ja ütles nii: kas on ka teada sul,
kas sa ka tead, kas sina seda tead,
et see ei pidand tähendama head.

Ta küsis nii, et kas on teada mul,
ta küsis nii, et kas on teada mul,
et räägitakse — see ei tööta head.
Kas oled kuulnud, Juhan-poiss, kas tead?

Siis jätkub tükk ja kui kell pool 11
me kummardades näeme teineteist,
siis selle ühe kummarduse sees
on veel üks kummardus
mu südames.

I

Suule sulanud vaikusevaha.
Sinu silmadeküünlaid,
nendelt nõrguvaid vahatilku,
leeke värelevaid
vaatan jälle. Ja vaatan maha.

Suule sulanud vaikusevaha
sinu silmadeküünlaist.
Räägin, kuigi ei taha.
Vaikid, Sinul on vaist.

II

Te hoiate vist väga teineteist.
Suure õnne eest.
Mõnel suveõisel eesti külapeol
kultuurimaja sooja kiviseina
kui ma puutun oma kõigi
allesjäänud sõrmedega,
näen, et vastuolu minus on nii suur
nagu kogu inimlik kultuur.

*

Kõrged, kummalised, sopilised majad,
kiire elu, vanad linnateed.
Aga kuidas minu, vaese ellu
äkki imekombel kokku jooksid need.
Ei ma oska sõnadega öelda.
Võõras linnas mahajäetud koht.
Üha vähem on mul, mida öelda.
Iga päev on selge
hädaoht.
Keegi, kes on ühiselust väljas,
aastakümneid istub varemeis.
Ise paljas, ise päris näljas,
mängib pilli.
Aga viis on meis.

*

Kõrges rohus suures rahus fillukene mees
kuulab aja voolamist, ta pilk on pilvedes.
Suur on suvi, ilm on hele, kõik on alles veel
aga juba teises rahus — — — — —

Hoopis teises. Ja ta märkab: rohus lamab mees
nagu tume täpp või koma ajapildi sees.

ÜLESMÄGE

Basil läks ülesmäge, igas mõttes. Sest tal oli selline tunne, kui ta mäest üles rühkis. Ja et ta oli kolmkümmend viis aastat vana, siis võttis ähkima. Sellises vanuses pidi elu hakkama allamäge minema, kui lõpeb kasvamine, algab kahanemine, suremine alustab oma pidu veel enne, kui elamine õige hoo on kätte saanud. Aga Basil läks mäest üles, kivid ja puujuurikad abiks. Kolmekümne viieselt oli ta osakonnajuhataja, ent oleks võinud olla rohkem. Mägi ei olnud kes teab kui kõrge ja siin oli enne tedagi käidud. Ta ronis — mõnes kohas isegi neljakäpukil — mööda tallatud rada, astangult astangule, mida ikka tahta ühelt osakonnajuhatajalt, ei ole uut päikese all ja enneolematut kontoris. Romantiline poisike, kes lõhub üles minna mööda kõige järsemat ja metsikumat kohta, ei saa kunagi osakonnajuhatajaks, hing sünnib inimesele kaasa ja paneb talle tõusmise teel eluaeg jalga taha. Nõgesetihnikud ja teravad astelpõõsad, soised lodud nõlvakul allikate all ja kivist järsakud, lahtised veerekivid ja salavaringud olid elu tegelikkus, igamees tahab oma asja osavasti ajada, kui teab, mida tahab.

Basil oli poole mäe peal, vahel elas osakond nii rahulikult, et mõni teine osakond ei olnud teadlikki nende olemasolust. Ümbruses suuri mägesid polnud, geograafide järgi oli see kõige suurem, kõik olenes võrdlemise alusest. Siin oli käinud surnud Literaat, see pühtses raja ära, paljud tahtsid selles või teises olla tema sarnased. Kesise palgaga ekskursioonibüroo-giidid rääkisid mäest ükspäinis seoses Literaadi nimega, kuigi mägi oli elanud miljon aastat enne tema üürikest hetke. Aga praegu oli Literaadi aeg, jõgi oli tema ujutud, põllulilled tema nuusutatud ja kirjanduslik õnn tema tehtud. Linnad, millest tema oli läbi jalutanud, olid rohkem tema omad kui nende mõnesaja tuhande, kes seal igapäevast tööd tegid ja oma õnne elasid. Kivinenud kujude ette toodi altari-mündid ja surmale määratud ohvrililled. Pruutpaarid palusid temalt sigimatust — uus usk, uued soovid — ning enamik elavatest literaatidest kahetses avalikult oma halba stiili ning töötas õppida temalt.

Basil ei olnud õnneks literaat, aga temagi osakonnajuhatajakoht oli suurmehe pärandus. Ülesmäge rühkis ta omaenese jõust ja tahtmisest. Kord, kui Literaat oli veel väikesekasvuline inimene, pruukis ka tema vaid lihasejõudu ja vaimujõust oli selles töös vähe abi.

Mõne meelest oli selline mõte pühadusetootus ja nihilism, sest mitte seedimise ja ihutungide peale ei pea me oma ebajumalate puhul mõtlema, vaimsus on see, mis inimesest kauaks jääb, ja oma idealismis tahame igas aines näha üht mõtte materialiseerumist. Nii pani ka

Basil lausunud sõnaga osakonna kulda ja sõnnikut looma. Ja sõna sai kõikide materialistide meelest esimeseks ja peamiseks liikumapanevaks jõuks, nii et tunnetatud väärtuslikkus selle peagi pikaks lobisemiseks kasvatas.

Basil läks märke, meelega kohises muusika ja kõris kraapis hapnikupuudus; kui üks ametikoht on loodud, siis on see ka kellelegi vajalik, väikeses paigas paistab suur tegu paremini silma. Mäekuppel oli ülevalt laugem ja Basilit läks kergemaks. Ta teadis, et liigub märke, aga teadis ka seda, et kord ei mäleta ta isegi kohta, kus see mägi temast seisma jääb; mõnel tühisegasel hetkel sujuvad iseenesest silmade ette need vagased pohlavarred rohetaval kuplil. Mälu on kui kobrutav pada, juhused ja pildid tõusevad mullidena pinnale ja plaksatavad ühtlustavasse auru.

Basil oli jõudnud lakke, osakonnajuhatajaks ta vist elulõpuni jääbki, ent kui ta silmad tõstis, jätkas mäemügarik lauget tõusu, põõsad olid talle nüüd võõri. Basil võis olla kui sammas lootuste tõusus, karjäärilae all põkslev ametnik, saaks direktori asetäitjaks, aga hirm hakkab, ei tule toime, kuidas küll need teised tulevad. Kas oli Basili sündimisega midagi lahti, et ta kõrgemat lendu ei võtnud, auhannust jätkus ja mõte aiva tiirles ümber võrdluste ja kaaslaste mõõtmise. Tuli jätkata teed, rajad olid sisse tallatud, Literaat ise oli siin käinud ja küllap ootas Basilitki tipus mõni magus mõtteots.

Ei olnud mööda laugetki tõusu minek ainult jalutamine, lihased tundsid seda, kuigi tal ei tulnud enam hammastega klammerduda puujuurte külge, kui oled kord lükatud asjameeste nimestikku, siis hoolitseb järgmiste aastmete eest vastav teenistus. Basilit tuli tõsta jalga jala ette ja pohlamarjad ei olnud veel valmis. Meeter meetri järel ja kümne järel sada rühkis Basil ülesmäge ning sündis kujutus, kuidas seitsekümmend aastat tagasi seda teinud jässakas mees, pea maailma ehitusest kumamas. Temal oli maakaart rusikas, aga Basil mõtles vaid temale, direktorile, ning mannetu karjääri mannetutele võimalustele. Surm ka ei avita, kuigi ükskord paneb kõik asjad paika, veel oli Basili põu tahtmisi täis ning ta pidi ise tegutsema. Ka tema võiks sõrmitseda tervet mandrit või ammutada ookeanist söögikõlblikku adrut, ent sünd oli tema madalaks seadnud, ta mõtles vaid ümber sada korda mõeldud sõnu, mis kunagi maniakaalse hooga olid pahisenud Literaadi kirjatöödesse. Kust võtta see ütlemine, mida enne pole öeldud, ja kust võtta see julgus olla ammu öeldud ütluste esmaütleva, Basil ei pääse oma kontorist, asjade varumisest, söögiringist ja liivaks murendavatest kirgedest.

Kuid ta pääses selle mäe peale, suurema otsas polnud käinud ka Literaat, kelle elu oli nii teada, et sai muinasjutuks. Selles asjas olid nad võrdsed. Surisevad jalad kandsid Basilit aina kõrgemale, vististi ei olnud ka Literaat seda läbi teinud ainult naerdes ja naljatades. Ent kui palju oli maad osakonnajuhatajast, kes elus on andnud mitu tuhat allkirja ning läbi piinava häda koostanud mõne kirjaliku ettekande, suure Literaadini, kelle kunagi lausunud sõnad saavad elu ja tegelikkuse tõestuseks, kelle kanoonilistest tekstidest otsitakse tuge eredealegi tegudele, enam jah, tõsi küll, tuhmhallidele.

Võrrelda ei olnud siin midagi, igaühele olevat jumalaid tarvis, kuigi Basil oli oma elus seda vajadust tundnud vahest kord või paar — oli tal ehk erilisel vedanud? Ta oli ise see mees, kes veel tõusta tahtis, ta ei osanud alandusest mõnu tunda.

Ja ta tõusiski päris tippu mööda vooklevat harja, pool elu oli ees, aga selle mäenatukesega tuli asjad kohe klaariks saada.

Tipus oli kivist post ja selle all plaat järgmise aastate jooksul tuhmunud teatega:

«Siia rajatakse Suure Literaadi mälestussammas tema isikliku kehakujuga tähistamaks sündmust, et 1908. aastal tõusis Literaat oma sõpradega elavalt vesteldes selle mäe tippu ning mõtiskles siin maailma saatuse üle, nagu hiljem on tuvastatud.»

Basil luges kirja ning hardusesse segunes mingi pettumustunne. See võttis üha selgema kuju ning Basil võinuks selle lõpuks sõnastada järgmiselt: ka mina tõusin mäe tippu, aga selle sündmuse tähistamiseks ei püstitata siia iialgi ausammast.

Basil ei kahelnud Literaadi suuruses ja ta ei mõelnud ka sellele, et nad mõlemad olid üles roninud oma ainsama kahe jala abil. Seisku neid Literaadi sambaid maakamara peal veelgi tihedamalt, aga miks ei võiks üksainuski Basili oma kusagil seista? Võiks ju osakonnajuhatajalgi olla oma teenetekohane ausammas, ei püsi tipus Literaat ega teine, kui alus pole täis pikitud osakonnajuhatajaid ja töömehi. Eks tehku nad temale kuju ilma postamendita, laguneb selles üks kuubik, laguneb pea kogu ehitis. Ei soovinud Basil seda, et mõni nendest kivikujudest põrmu vari-seks, aga ka tema oli kordumatu ning elu üksainus.

Hauagi peale saab ta oma ainsa samba juhul, kui omaksed on piisavalt jõukad ja edevad.

Tema ise peab seda tegema, ei ole tema esimene ega jää viimaseks, kes oma eluajal püstitatud samba eest hoolt kannab. Teiste peale ei saanud loota.

Vahest mõtles ta liialt oma aule. Vahest oli nii, et Literaadil polnud selleks mahti, ta mõtles muudele asjadele ning au sellest tuligi. Kas tal oli vähe kaaslasti, koos loodi kultuurimaailma, tegusid kõrvutati ja teoseid võrreldi, aga järglaste loosungites on tema au poolest kõikidest üle ja mõne väsimatu tegija nime ei tohi suhugi võtta.

Pole Basili asi taastada Literaadi lähedaste head nime, näidata nende teoste ja tegude väärtust, igauks on ametis iseenele samba püstitamisega, olgu ta või osakonnajuhataja. Ja see tuleb eluajal ära teha, harva, kui muidu sülle kukub või mõni teine teeb.

Basil oli valmis ning otsustanud. Ta võttis taskust naela ning hakkas kraapima plaadi krobelist pinda.

Kerge see töö ei olnud. Sõnad tulid kust tulid ja nagu on öelnud kord poet: lahedaid neil' riime vastu tõttas.

Riime jäi väheks, aga pärast higi ja vaeva seisis plaadil ametliku kirja all järgmine teade:

«1978. aastal tõusis siia Basil Osakonnajuhataja ihuüksinda ning mõtiskles maailma au üle.»

Tekst oli vilumatu mehe kohta keeruline, Basil polnud ainus, kes suurelt Literaadilt on õppinud. Allkirju tegema.

Aga naelaga oli seda veelgi raskem teha ning töö jäi pooleli nagu tõeline kunstiteos kunagi, et tulevased põlvkonnad saaksid avastada ja mõistatada.

Basil vaatas oma vaimusünnitist ja ohkas. Kord tuleb tuul ja pühib needki jäljed tema maisest olemisest. Mureneb plaat ja Literaadi kõrval ei seisa enam tema toetavat mõtet.

Metsased mäenukid lausid silmapiirini, teadmine ilustas siinse suuri-

maks, ainult allapoole võis siit veel minna ja ei ole Basili elus enam teist sellist tõusu, kas võis ta sugulaste peale loota, et need tema hauale kord samba püstitavad.

Iga inimest hakkab purema vähk, kui tal enne ei õnnestu ära surra. Või pihustab suur pomm tema tolmuks? Pomm, mis kerkib sambaks, ainumaks mõtteks.

Ei ole seegi nii lohutu! Mis on see, mis kestab üle aja, kord hakatakse ka Literaati põhjama, et ta lõpuks unustusse sureb. Ei pea Basil tundma neid surmajärgseid kirgi, tema naelaga kraabitud nimi jääb alles ja vaikselt möödub üks tundmiste elu, kas võiks olla veel miski, mis kõlbaks võrdluseks.

Basil ei saanud jääda tippu, ta pidi laskuma alla; iga ronija teab, et see on vaevalisem kui lootusrikas tõus.

Jaan Paavle

PÕLETUSAHJUD

Temperatuuril 1200°
saab ta valmis.
Tuulest räästitud riided.
Näoilme kui valmis.

Kas pean lisama: savist.
Ja veel: see on tehas.
Aga millest muust veel
võiks inimest teha?

Allasurutud rüma
mööda tunnelit tuleb.
Tulest räästitud riided.
Ei, silmi ei sule.

EESTIMAAL

Euroopalikud sõnakõlksud:
eksistentsialism, entroopia.
Vikat vastu kive kõlksub
(ei maksaks teist nii loopida).

Nõgeseid, naadivääte
(kus kurje on alles sigindl).
Niidad ja muust ei räägi,
pühid peoga higi.

Päike kükakile laskub,
ämbrist pihuga piserdab vett.
Lamma soolast pihku lakub,
tasakesi kilksub kett.

ÄRA

Saab südameilt öeldud ära,
sest aega on jäänud vähe.
Läbi vihma ja tuiesära
tuleb see, kes enam ei lähe.

Tuleb kopamees ruskel autol
ja annab pikalt signaali.
Sa akna virutad kinni,
välja lülitad raali.

Korraks vaatad: kas oodata vihma —
või ajad sirmita läbi?
Käerandmelt vabastad rihma,
aeg on läbi.

TURU TÄNAVA SPINOZA

Dr. Nahum Fischelson kõndis edasi-tagasi oma katusekambris, mis asus Varssavis ühe Turu tänava maja viiendal korrusel. Dr. Fischelson oli lühikest kasvu kümnes mees hallika habeme ning täiesti kiila peaga, kui mitte arvestada kukalt rantivaid harvu juuksesorakaid. Nina oli kongus nagu nokk ja silmad suured, tumedad ning vilavad nagu mõnel päratul linnul. Oli kuum suveõhtu, aga dr. Fischelson kandis musta kuube, mis ulatus põlvini, ja tal oli kaelas kõva krae ning lehvi seotud lips. Ukse juurest astus ta aeglase sammuga toa vildakas seinas kõrguva ärkliakna alla ja sealt ukse juurde tagasi. Et välja vaadata, tuli nelja-astmelisest trepist üles ronida. Laual põles valgevasest küünlajalga torgatud küünal ja leegi ümber sumises igat seltsi putukaid. Aeg-ajalt lendas mõni olend tulele liiga lähedale ja kõrvetas tiivad või süttis koguni põlema ning hõõgus silmapilgu tahlil. Dr. Fischelson kortsutas neil puhkudel kulmu. Krimpsus nägu tõmbas korra või paar ja tokerjate vurrude all hammustati huulde. Viimaks võttis ta taskust ninarätiku ja lehvitas sellega putukate poole.

«Minge minema, narrid ja lollid,» tõreles ta. «Te ei leia siit sooja, ainult põletate end ära.»

Putukad lendasid laiali, kuid tulid viivu pärast tagasi ja hakkasid uuesti väreleva leegi ümber tiirutama. Dr. Fischelson pühkis krimpsus otsaesiselt higi ja ohkas: «Nagu inimesed, nii ihkavad ka nemad üksnes hetkemõnu.» Laual lebas avatud ladinakeelne raamat ja selle laiadele leheservadele oli dr. Fischelsoni peenikese käekirjaga kirjutatud märkusi ning kommentaare. See raamat oli Spinoza «Eetika», mida dr. Fischelson oli viimased kolmkümmend aastat uurinud. Ta teadis peast iga teoreemi, iga tõestust, iga tuletust, iga märkust. Kui ta tahtis mõnd konkreetset lõiku leida, lõi ta raamatu tavaliselt kohe õigest kohast lahti, ilma et otsida oleks pruukinud. Aga sellegipoolest uuris ta, luup kondises käes, ikka veel iga päev mitu tundi «Eetikat», pomises endamisi ja noogutas nõusolevalt pead. Asi oli selles, et mida rohkem dr. Fischelson uuris, seda enam mõistatuslikke lauseid, seletamatuid lõike ja salapäraseid märkusi ta leidis. Iga lause peitis avastamata sügavusi, mida Spinoza ükski varasem uuriija ei olnud sondeerinud. Suur filosoof oli tegelikult Kanti ja tema jüngrite puhta mõistuse kriitikat täies ulatuses ette aimanud. Dr. Fischelson kirjutas «Eetika» kommentaari. Laekad olid märkusi ning mustandeid täis, aga praegu paistis küll, et selle töö lõpetajat temast enam ei saa. Kõhuhäda, mille käes ta oli juba aastaid vaevelnud, läks iga päevaga hullemaks. Nüüd lõi juba paarist suutäiest kaeratummist kõhtu valu. «Jumal taevas, raske on, väga raske,» kordas ta endamisi, niisamamoodi häält pitsitades, nagu seda oli teinud tema kadunud isa, Tiszewitzi rabi. «Väga, väga ränk.»

Dr. Fischelson ei kartnud surma. Esiteks ei olnud ta enam noor mees. Teiseks seisis «Eetika» neljandas osas sõna-sõnalt: «Vaba inimene mõtleb kõige vähem surma peale ja tema tarkuseks on mediteerimine elu, mitte aga surma üle.» Kolmandaks oli samuti öeldud, et «inimese vaimu ei ole võimalik täiesti hävitada koos inimese kehaga, vaid teatav osa sellest püsib igavesti». Aga ikkagi vaevasid dr. Fischelsoni maohaavad (või oli see koguni vähk?). Keelel oli kogu aeg katt peal. Ta rõhitis sageli ja siis tuli suust iga kord isemoodi vastiku lõhnaga gaasi välja. Teda kimbutasid kõrvetised ja krambid. Ükskord ajas oksele, teinekord aga käisid neelud küüslaugu, sibulate ja praetud toidu järele. Ta oli arstide määratud rohtudest juba ammu loobunud ja otsis omal käel vahendeid, mis avitaksid. Ta oli näiteks leidnud, et pärast söömist on kasulik riivitud redist näsida ja voodis nõnda kõhuli lamada, et pea ripub üle serva. Aga nendest kodustest abinõudest sai vaid ajutist kergendust. Mõned arstid, kelle juures ta oli käinud, kinnitasid, et tal pole midagi viga. «See kõik on lihtsalt närvidest,» ütlesid nad. «Te elate veel saja-aastaseks.»

Aga tollel kuumal suveõhtul tundis dr. Fischelson, et jõud ütleb üles. Põlved ei tahtnud kanda, pulss oli nõrk. Ta istus laua taha lugema, aga silme ees virvendas. Tähed muutusid raamatulehel roheliseks, siis kuld-kollaseks. Read hakkasid lainetama ja hüppasid üksteisest üle, jättes leheküljele valgeid tühikuid, nagu oleks tekst sealt mõnel salapärasel viisil kustutatud. Kuumus oli väljakannatamatu, plekk-katus lausa kiirgas seda. Dr. Fischelsonil oli tunne, nagu istuks ta praeahjus. Mitmel korral ukerdas ta neljaastmelisest trepist üles ja ajas pea ärkliaknast välja õhtutuule jahedusse. Ta jäi sellesse asendisse niikauaks, kuni põlvedest kadus jõud. «Oh kui hea tuuleõhk,» pomises ta, «tõesti mõnus», ja ta tuletas endale meelde, et Spinoza järgi on moraalsus ja õnn samased ja et kõige moraalsem tegu, mida inimene sooritada saab, on mõnest sellisest naudingust mõnu tunda, mis ei ole mõistusega vastuolus.

2

Dr. Fischelson, kes trepi ülemisel astmel seisis ja aknast välja vaatas, nägi kahte maailma. Pea kohal oli taevast, tähti tihedalt täis puistatud. Dr. Fischelson ei olnud astronoomiat kunagi põhjalikumalt õppinud, küll aga oskas ta vahet teha, mis on planeedid, need taevakehad, mis tiirlevad nagu Maa ümber Päikese, ja mis on kinnistähed, tegelikult kauged päikesed, mille valgusel kulub meie juurde jõudmiseks sada või isegi tuhat aastat. Ta tundis ära need tähtkujud, mis märgivad Maa rännurada kosmoses, ja muidugi ka tolle udukogude liniku — Linnutee. Dr. Fischelsonil oli väike teleskoop, mille ta oli ülikoolipäevil Šveitsist ostnud, ja talle valmistas erilist rõõmu selle abil Kuud vaadata. Kuu pinnal paistsid selgesti silma päikesevalgusest üleujutatud vulkaaninõlvad ja tumedad, varjus olevad kraatrid. Kuu lõhesid ning pragusid vaatlemast ei tüdinud ta kunagi. Talle tundusid nad olevat üheaegselt nii lähedal kui ka kaugel, nii olemuslikud kui ka ebaolemuslikud. Vahetevahel nägi ta langevat tähte, mis vedas taevaalaotusele laia kaare ja kadus siis tulesaba maha jättes. Dr. Fischelson teadis, et meteoriit on meie atmosfääri tunginud ja väga võimalik, et mõni selle ärapõlemata

kild on ookeani kukkunud või kõrbesse või koguni mõnda asustatud piirkonda langenud. Tähed, mis taevasse ilmudes jäid dr. Fischelsoni katuse taha, tõusid aeglaselt, kuni nad teisel pool tänavat kühmuva maja kohal sirasid. Jah, kui dr. Fischelson üles taevasse vaatas, tajus ta seda piiritut ulatust, *extensio*'t, mis Spinoza järgi on Jumala üks loendamatumatest atribuutidest. Dr. Fischelsonile oli lohutuseks mõelda, et kuigi ta on nõrk, vilets inimene, absoluutselt lõputu Substantsi muutuv moodus, kuulub ta ikkagi ühe osana kosmosesse, on loodud samast aineist mis taevakehad, ja niivõrd kui ta on osa Jumalast, teadis ta, ei ole teda võimalik täiesti hävitada. Nendel hetkedel koges dr. Fischelson *Amor Dei Intellectualis*'t*, mis Amsterdami filosoofi kinnitust mööda on vaimu täiuslikkuse tipp. Dr. Fischelson hingas sügavalt sisse, ajas pea nii püsti, kui lubas kõva krae, ja tundis sõna otseses mõttes, et ta tiirleb koos Maa ja Päikese ja Linnutee tähtede ja nende galaktikate lõputu hulgaga, mida suudab haarata ainuüksi lõputu mõte. Jalad muutusid kergeks ning kaalutuks ja ta hoidis mõlema käega aknaraamist kinni, otsekui kartes, et kaotab jalgealuse ja lendab igavikku.

Kui dr. Fischelson taeva vaatlemisest väsis, langes tema pilk alla Turu tänavale. Ta nägi turuplatsilt Raua tänavale ulatuvat pikka lõiku, mida servasid tuletäppide keeks sulavad gaasilaternad. Suitsu tõusis mustade plekk-katuste korstnatest; pagarid kütsid leivaahje ja siin-seal helkisid mustas suitsus üksikud sädemed. Nii kärarikas ning rahvarohke kui suveõhtul ei olnud see tänav ealeski. Vargad, lõbutüdrukud, õnnemängijad ja varastatud kraami ülesostjad santlaagerdasid väljakul, mis siit ülevalt meenutas mooniseemnetega ülepuistatud soolakringlit. Noormehe hirnusid naerda ja tüdrukud kiljusid. Ankrut seljas kandva morsimehe räiged hüüatused lõhestasid aeg-ajalt üldist lärmi. Arbuusimüüja hõikas tontliku häälega ja pikk nuga, millega ta arbuuse lõikas, tilkus punasest mahlast nagu verest. Vahetevahel löi tänav veelgi enam kihama. Raskete rataste kolinal kiirustasid mööda tuletõrjepritsid; neid vedasid tugevad mustad hobused, keda tuli ohjest tagasi hoida, et nad lõhkuma ei läheks. Nende järel tuli sireeni huilates ambulantsiauto. Siis kukkusid mõned huligaanid üksteist klobima ja kardavoi kutsuti kohale. Üht möödaminejat oli röövitud ja see jooksis tänaval ning karjus appi. Paar puuhalge täislaotud vankrit katsusid pagarite hoovi sisse keerata, aga hobused ei jaksanud rattaid kõnnitee kõrgetest äärekividest üles tõmmata ja voorimehed sajatasid loomi ning peksid neid pika piitsaga. Määruse järgi oleksid kõik poed pidanud kella seitsmest õhtul kinni olema, aga kuigi kell oli seitse juba ammu läbi, käis äri alles kasvava hooga. Kunded juhiti vargsi tagauksest sisse. Vene kardavoid, kes olid ära ostetud, ei näinud midagi. Kaupmehed kupsitasid oma kaupa, katsusid üksteisest üle karjuda.

«Ostke kulda, kulda, kulda,» kriiskas naine, kes pehmeid apelsine pakkus.

«Ostke suhkrut, suhkrut, suhkrut,» kraaksus üleküpsenud ploomide müüja.

«Ostke päid, päid, päid,» röökis poiss, kes kalapäid müüs.

Teisel pool teed oli hassidistide koolimaja ja dr. Fischelson nägi selle aknast, kuidas pika küljetukaga poisid õõtsutasid end pühade raamatute kohal, tegid grimasse ja õppisid valju laulva häälega. Lihunikud, kand-

* Jumala intellektuaalne armastus (ladina k.)

jad ja puuviljamüüjad jõid all kõrtsis õlut. Kõrtsist kostis valju muusikat ja lahtijäetud uksest tõusis auru nagu saunast. Kõrtsi ees riputasid tänavatüdrukud ennast purjus sõdurite ning vabrikust koju minevate tööliste vangu. Paaril mehel, kes tulid, oli haokubu seljas ja dr. Fischelsonile tuletasid nad meelde patuseid, kes on mõistetud põrgus oma tuld läitma. Kähisevad grammofonid kummutasid avatud akendest tänavale oma kriginat. Suurte pühade liturgiline muusika segunes palagani labaste kupleedega.

Dr. Fischelson vahtis seda videviku hullumaja ja kikitas oma kõrvu. Ta teadis, et siinse pööbli käitumine käis mõistusega risti vastu. Neid inimesi valitsesid kõige tühisemad kired, nad olid emotsioonidest purjus, aga Spinoza ei olnud emotsionaalsusest kusagil heas arvamuses. Kuigi nad naudingut jahtisid, lõppes kogu see asi ikka ja alati haiguse ning türmiga, häbi ning teadmatuse põhjustatud kannatamisega. Isegi kassid, kes katustel peesitasid, paistsid siinkandis olevat metsikumad ning himuramad kui teistes linnajagudes. Nad kräunusid nurgavoodis vaevleva naise häälega ja silkasid paharettidena seinast üles, kargasid räas-tarenni või rõdule. Üks kõuts jäi dr. Fischelsoni akna ette seisma ja tõi kuuldavale nii õudse kurnäu, et dr. Fischelson võpatas. Doktor astus aknatrepist alla, võttis põrandaharja ja vibutas seda musta elaja kilavate roheliste silmade ees. «Kõtt, käi minema, va mõistmatu metsaline!» Ta toksis harjavarrega niikaua vastu plekk-katust, kuni kõuts jalga lasi.

3

Kui dr. Fischelson Zürichist filosoofiat õppimast Varssavisse tagasi tuli, oli talle suurt tulevikku ennustatud. Sõpradel oli teada, et ta kirjutab Spinoza kohta tähtsat raamatut. Üks poola juutide ajakiri oli tema käest kaastööd tellinud. Ta oli mitmes jõukas perekonnas sagedane külaline olnud ja temast oli Varssavi sünagoogi raamatukogu peahoidja tehtud. Kuigi teda juba siis oli eakaks vanapoisiks peetud, olid kosjasobitajad talle mitmeid rikkaid pruute pakkunud. Häid võimalusi oli palju olnud, aga dr. Fischelson ei olnud ühestki kinni hakanud. Ta oli tahtnud niisama vaba ning sõltumatu olla kui Spinoza ise. Ja oligi olnud. Ent tal oli oma ketserlike vaadete pärast rabiga konflikt tekkinud ja raamatukoguhoidja kohast tuli loobuda. Seejärel oli ta hulk aastaid heebrea ning saksa keele eratundide andmisega oma igapäevast leiba teeninud. Kui ta aga siis haigeks jäi, olid Berliini juudid hääletanud ning otsustanud, et hakkavad talle iga aasta viissada marka toetust maksma. Selle ettepaneku oli teinud ning läbi surunud kuulus dr. Hildesheimer, kellega ta pidas filosoofiaalast kirjavahetust. Et nii väikese pensioniga ära elada, oli dr. Fischelson siia katusekambrisse kolinud ja ise endale priimuse peal süüa tegema hakanud. Tal oli suur kapp, millel oli palju sahtleid, ja igal sahtlil oli oma silt, mis ütles, mis toiduained seal hoiti: tatar, riis, odrajahu, sibulad, porgandid, kartulid, seened. Üks kord nädalas pani dr. Fischelson laia servaga musta kaabu pähe, võttis ühte kätte korvi, pistis teise kaenla alla Spinoza «Eetika» ja läks turule sisseoste tegema. Oma järjekorda oodates lõi ta «Eetika» lahti. Kaupmehed tundsid teda ja kutsusid võidu oma putka juurde.

«Ilus tükk juustu, doktor, otse sulab suus.»

«Värsked seened, doktor, täna hommiku metsast toodud.»

«Daamid, laske doktor läbi,» hüüdis lihunik. «Palun ärge seiske tal es.»

Haiguse esimestel aastatel oli dr. Fischelson vana harjumuse kohaselt läinud õhtuti sinna kohvikusse, kus käisid koos heebrea keele õpetlased ning teised haritlased. Tal oli kombeks pool klaasi musta kohvi lauda tellida ja partii malet mängida. Vahetevahel astus ta sisse Püha Risti tänava raamatupoodidesse, kust sai odava hinnaga igasugu vanu raamatuid ning ajakirju. Ükskord oli üks kunagine õpilane ta õhtuks restorani kutsunud. Kui dr. Fischelson saabus, leidis ta oma üllatuseks eest grupi sõpru ning austajaid, kes olid ta laua otsa istuma pannud ja seejärel tema auks mitu kõnet pidanud. Aga kõigest sellest oli palju aega mööda läinud. Enam ei tundnud inimesed tema vastu huvi. Ta oli end kõikidest lõplikult lahti öelnud ja unustusehõlma langenud. 1905. aasta sündmused, kui Turu tänava noormehed olid streike organiseerinud, politseijaoskondadesse pomme loopinud ja streigimurdjaid püssidega lasknud, nii et poed seisid isegi argipäeval kinni, olid tema eraldatust veelgi süvendanud. Ta oli hakanud põlgama kõike, mida seostati uuema aja juutidega — sionismi, sotsialismi, anarhismi. Needsinased noormehed esindasid tema silmis seda mõistmatut pööblit, kes tahtsid vaid üht: hävitada ühiskond, see ühiskondlik korraldus, ilma milleta ei ole mõistusepärane eksistents võimalik. Ta luges vahetevahel mõnd heebreakeelset ajakirja, kuid see uus heebrea keel, mille juured ei ulatunud enam Piiblisse ega Mišnasse*, tekitas temas üksnes vastikust. Ka poola sõnade õigekirjutust oli muudetud. Dr. Fischelson tuli tahes-tahtmata järeldusele, et isegi need nõndanimetatud vaimuinimesed on mõistusele selja pööranud ja oma madalate instinktide rahuldamiseks lihtrahvaga ühte heitnud. Aeg-ajalt külastas ta raamatukogusid ja lehitses seal mõnda moodsat filosoofiaajalugu, kuid pidi järjekordselt tõdema, et professorid ei saa Spinozast aru, tsiteerivad teda valesti, omistavad suurele filosoofile enda tühiseid, segaseid mõtteid. Kuigi dr. Fischelson väga hästi teadis, et viha on emotsioon ega sobi neile, kes kõnnivad mõistuseteed, läks ta nii raevu, et lõi raamatu kinni ja tõukas eemale. «Idioodid,» pomises ta, «eeslid, tõusikud.» Ja ta andis endale vande, et ei ava enam eales ühtegi uuema aja filosoofiaraamatut.

4

Iga kolme kuu järel luges postimees, kes ainuüksi rahakaarte koju kätte tõi, dr. Fischelsonile kaheksakümmend rubla peo peale. Dr. Fischelson ootas oma kvartaliraha juulikuul algul, aga kui päev möödus päeva järel ja heledate vurrude ning läikivate nõöpidega pikka kasvu postimees ei ilmunud, muutus doktor rahutuks. Tal olid näpud põhjas. Mine sa tea — äkki on berliinlased oma toetuse tühistanud, võib-olla on dr. Hildesheimer — Jumal hoidku! — surnud; võimatu polnud seegi, et postkontor on midagi segi ajanud. Igal sündmusel on oma põhjus, teadis dr. Fischelson. Üks asi sõltub teisest, on määratud, vajalik, ja mõistuseinimesel ei ole õigust muretseda. Aga ikkagi pugus mure ajukurdude vahele ja pirises seal nagu kärbes. Kui asi hullemast hullemaks läks, kaalus ta vabasurma võimalust, kuid samas tuli talle meelde, et Spinoza

* Talmudi vanim osa, kirjalik redaktsioon pärineb u. aastast 200

ei pidanud enesetappu õigeks ja võrdles neid, kes endalt elu võtavad, hullumeelsetega.

Kui dr. Fischelson ühel päeval poodi kladet ostma läks, kuulis ta, et kõik räägivad sõjast. Serbias olevat üks Austria vürst maha lastud ja nüüd on austerlased serblastele ultimaatumi andnud. Poepidaja, kollase habeme ja kollaste kelmisilmadega noor mees, teatas: «Paistab, et meil läheb väikeseks madinaks lahti», ja soovitas dr. Fischelsonil toidukraami varuks osta, sest tõenäoliselt pole varsti enam midagi saada.

Kõik arenes kohutava kiirusega. Dr. Fischelson kaalus alles, kas maksab ajalehe peale nelja krossi kulutada, kui majaseintele ilmusid plakadid, mis teatasid mobilisatsiooni väljakuulutamisest. Tänaval hakkas nägema mehi, kellel oli arvelevõtu kinnituseks ümmargune metall-lapak rinnas. Meeste kannul käisid nutvad naised. Kui dr. Fischelson ühel esmaspäeval pikast trepist alla ronis, et minna oma viimaste kopekate eest toitu ostma, leidis ta tänavale jõudes, et kõik kauplused on kinni. Poodnik oma naiselega seisis väljas ning seletas, et kusagilt ei saa enam uut kaupa. Aga mõned vanad kunded kutsuti kõrvale ja lasti tagauksest sisse. Tänaval oli suur segadus. Paljastatud mõõgaga politseinikud ratsutasid hobustega ringi. Kõrtsi ukse alla, kus tsaari käsul valati rentsilisse kõrtsi vägijooke, oli kogunenud ilmatu rahvasumm.

Dr. Fischelson läks oma vanasse kohvikusse. Võib-olla leiab ta sealt mõne kunagise tuttava, kes oskaks nõu anda. Aga ta ei sattunud nägema ühtegi inimest, keda ta oleks tundnud. Seepeale otsustas ta külastada selle sünagoogi rabi, kus ta oli omal ajal raamatukoguhoidja olnud, aga kuuekandilise pigimütsiga sünagoogiteener teatas, et rabi ja tema pere on tervisevetele sõitnud. Dr. Fischelsonil oli linnas veel teisi vanu sõpru, aga mitte keegi ei olnud kodus. Jalad valutasi pikast käimisest, silmade ette ilmusid mustad ning rohelised täpid ja pea käis ringi. Ta jäi viivuks seisma ning ootama, et peapööritus üle läheks. Möödujad tõukasid teda. Üks tumedate silmadega keskkoolitüdruk katsus talle münti pihku pista. Ehkki sõda oli alles alanud, marssisid sõdurid, kaheksa meest reas, juba täies lahinguvarustuses — kõik tolmused ning päevitunud näoga. Välipudel rippus puusal rihma küljes ja padrunivööd ristasid rinda. Vintpüssitääkidel helkles külm rohekas valgus. Mehed laulsid kurva häälega. Sõdurite järel tulid suurtükid, igauht vedamas kaheksa hobust, kelle silmaklappidega koonud lõõtsusid hirmuängi. Dr. Fischelsonil läks süda pahaks. Kõht valutas, südame all keeras kõik. Külm higi ilmus tema näole.

«Ma suren,» mõtles ta. «See on lõpp.» Siiski suutis ta end koju vedada, kus hingeldades ning vaakudes oma raudvoodile vajus ja sinna lamama jäi. Tõenäoliselt suikus ta viivuks, sest korraga oli ta Tiszewitzis oma kodus. Kurk valutas ja ema sidus talle kaela ümber sukka, mis oli kuuma soola täis topitud. Ta kuulis teisest toast hääli, räägiti mingist küünlast ja siis konnast, kes oli teda hammustanud. Ta tahtis välja tänavale minna, aga teda ei lastud, sest parajasti läks mööda katoliiklaste rongkäik. Maani kuubedes meestel oli kahe teraga kirves käes, nad laulsid ladinakeelset koraali ning pritsisid pühitsetud vett. Ristid särasi, pühapildid õõtsusid õhus. Lõhnas viiruki ja surnukehade järele. Korraga tõmbus taevast tulipunaseks ja kogu maailm süttis põlema. Kellad löid, inimesed tormasid pöörastena ringi. Linnuparved lendasid pea kohal ning kriiskasid. Dr. Fischelson ärkas võpatusega. Kogu keha leemendas ja neelata oli korraga valus. Ta katsus selle erakordse une-

näo üle mediteerida, selle ratsionaalset sidet tõestisündinuga kätte leida, seda *sub specie aeternitatis** aduda, aga kõik tundus arutu. «Inimese aju on paraku mõttetuste kloaak,» mõtles dr. Fischelson. «See maailm kuulub hulludele.»

Ja uuesti sulges ta silmad, uuesti jäi magama, uuesti nägi und.

5

Nähtavasti ei olnud igavesed seadused dr. Fischelsoni lõppu veel ette näinud.

Dr. Fischelsoni katusekamber avanes pimedasse koridori, kus päeval ja ööl haises praetud sibulate ning pesuseebi järele ja vedelesid üksteise otsas kastid ning korvid. Tema uksest vasakule jäi veel üks uks ja selle ukse taga elas vanatüdruk, keda naabrid kutsusid Mustaks Dobbeks. Dobbe oli pikk ning kõhn ja näost tõmmu nagu leivalabidas. Nina oli lommi löödud ja ülemisel huulel kasvasid vurrukarvad. Ta rääkis jämeda häälega nagu mees ja kandis meesterahva kingi. Varematal aastatel oli Must Dobbe saianaine olnud, maja väravast pagari käest värsket leiba, kukleid ning rõngassaiu ostnud ja neid tänaval müünud. Aga ühel päeval oli ta pagariga riidu läinud ja sest ajast peale ajas ta oma äri turul, kus müüs «pragulisi», ehk teiste sõnadega, katkise koorega mune. Mustal Dobbel ei olnud meestega õnne olnud. Ta oli kahed kihlused teinud, mõlemal korral pagariselliga ja mõlemal korral kihlusekontrahti tagasi saanud. Paar aastat hiljem oli kolmaski kontraht sõlmitud ühe vanema mehega, klaassepaga, kes ütles enda olevat lahutatud, kuid hiljem tuli välja, et tal oli ikkagi naine. Mustal Dobbel oli onupoeg Ameerikas ja Dobbe seletas suure suuga igäühele, et see onupoeg, kingsepp, saadab talle laevapileti, aga Varsavis elas ta edasi. Naised narrisid teda ühtelugu, ütlesid: «Ei sul enam lootust ole, Dobbe. Saatus tahab, et sa vanatüdrukuna sured.» Seepeale vastas Dobbe alati: «Mul pole mõtteski mehe orjaks hakata. Mädanegu nad kõik.»

Sel pärastlõunal sai Dobbe Ameerikast kirja. Tavaliselt läks ta kirjaga rätsep Leizeri juurde ja lasi endale ette lugeda. Tol päeval ei olnud aga Leizer kodus ja siis tuli Dobbele meelde dr. Fischelson, keda teised üürilised ümberpööratuks arvasid, sest ta ei käinud sünagoogis. Dobbe koputas doktori toa uksele, aga vastust ei saanud. «Ju see ketser siis väljas on,» mõtles naine, kuid koputas igaks juhuks veel kord ja nüüd paotus uks. Dobbe pistis pea ukse vahelt sisse ja kangustus hirmust. Dr. Fischelson oli kõigi riietega voodis pikali; nägu oli kollane nagu vaha, kõrisõlm tuvimunasuurune, habe püsti. Dobbe karjatas: ta oli kindel, et vanamees on surnud, aga — ei! — keha liikus. Dobbe haaras lauvalt klaasi, jooksis koridori, lasi kraanist vett, ruttas tagasi ja viskas klaasitäie meelemärkuseta mehele näkku. Dr. Fischelson raputas pead ja avas silmad.

«Mis teil viga on?» küsis Dobbe. «Olete haige või?»

«Suur tänu teile. Ei ole.»

«Kas teil sugulasi on? Ma lähen kutsun nad siia.»

«Kedagi pole,» ütles dr. Fischelson.

Dobbe tahtis minna ja tuua vastasmajast habemeajaja, kuid dr.

* Igaviku seisukohalt (ladina k.)

Fischelson andis käega märku, et ta ei soovi habemeajaja abi. Kuna Dobbe ei pidanud sel päeval turule minema — katkisi mune parasjagu polnud —, otsustas ta teha ühe heateo. Ta aitas haige mehe voodist üles ja tõmbas voodiriided sirgu. Siis võttis dr. Fischelsoni riidest lahti ja keetis talle priimusel natuke suppi. Dobbe tупpa ei paistnud päike kunagi, aga siinsel luitunud seinal valendasid päikeseruudud. Põrand oli punaseks värvitud. Voodi kohal rippus pilt mehest, kellel olid pikad juuksed ja lai krae kaelas. «Ise juba aastates mees, aga oma toa hoiab ilusti puhta,» mõtles Dobbe heakskiitvalt. Kui aga dr. Fischelson palus «Eetikat», oli Dobbelt raamatut ulatades näol laitus. Ta oli kindel, et see on paganate palveraamat. Sellegipoolest hakkas ta askeldama, tõi ämbriga vett, tõmbas põranda üle. Dr. Fischelson sõi; kui ta oli söömise lõpetanud, tundis ta end palju paremini ja Dobbe palus, et doktor loeks talle kirja ette.

Doktor luges aeglaselt, paber värises käes. Kiri oli New Yorgist. Dobbe onupoeg teatas järjekordselt, et ta läkitab õige varsti teele ühe «väga tähtsa kirja» ning Ameerikasse sõidu pileti. Dobbe teadis seda juttu nüüd juba peast ja oli vanamehele abiks, kui see tema onupoja varesejalgu kokku luges. «Valetab, reo,» ütles Dobbe. «Minu on ta juba ammu ära unustanud.»

Õhtul tuli Dobbe uuesti. Valgevasest küünlajalga pistetud küünal põles voodi kõrval toolil. Punakad varjud värelesid seintel ja laes. Dr. Fischelson istus, padi selja taga, voodis ning luges raamatut. Küünal heitis kuldset valgust tema otsaesisele, mis näis otsekui kaheks lõhenenud. Lind oli aknast tупpa lennanud ja istus laual. Dobbe tundis silmapilgu hirmu. See mees viis tema mõtted nõidadele, mustale maagiale, öösel naisi kollitavatele kodukäijatele. Aga ikkagi astus ta mõne sammu lähemale ja päris: «Kuidas teil on? Kas parem?»

«Natukene, suur tänu.»

«On see tõsi, et teie olete ümberpööratud?» küsis Dobbe, otsekui poleks ta päris kindel, mida see sõna tähendab.

«Mina — ümberpööratud? Ei, mina olen juut nagu iga teine juut,» vastas dr. Fischelson.

Doktori kinnitus tegi Dobbe olemise kodusemaks. Ta leidis petrooli-pudeli ja süütas priimuse, ja kui ta oli oma toast klaasiga piima toonud, hakkas putru keetma. Dr. Fischelson jätkas «Eetika» uurimist, kuid sel õhtul jäid talle arusaamatuks selle teoreemid ja tõestused, viimaste juurde kuuluvad arvukad viited aksioomidele, definitsioonidele, juba tõestatud teoreemidele. Värisevate kätega tõstis ta raamatu silmadele lähemale ja luges: «Idee inimese keha teisendustest ei sisalda inimese kehast enesest adekvaatset teadmust... Idee ideest inimese vaimu teisendustest ei sisalda inimese vaimust adekvaatset teadmust.»

6

Dr. Fischelson oli kindel, et ta sureb juba täna-homme. Ta koostas testamendi ja pärandas kõik oma raamatud ning käsikirjad sünagoogi raamatukogule. Riidekraam ja mööblitükid pidid jääma Dobbele, kelle hoolitsus oli tema ajaliku elu viimaseid päevi kergendanud. Aga surm ei tulnud. Tervis läks hoopis paremaks. Dobbe müüs jälle turul mune, aga iga päev astus ta mitmel korral vanamehe juurde sisse, keetis talle

suppi, jättis klaasi teed lauale, rääkis sõjauudiseid. Sakslased olid valutanud Kaliszi, Będzini ja Częstochowa ja tulevad nüüd suure väega Varssavi peale. Rahvas räägib, et vaikselt hommikul kuuleb suurtükkide kõminat. Dobbe teatas, et kaotused on suured. «Mehi langeb nagu loogu,» ütles ta. «Õnnetud naised. Mis kurb saatus meile.»

Ta ei osanud seletada miks, aga vanamehe katusekamber otse tõmbas teda ligi. Talle meeldis kuldservega raamatuid riulilt võtta, neid tõlmust puhtaks pühkida ja siis aknalaua õhutada. Tihtipeale ronis ta aknatrepi paarist astmest üles ja vaatas teleskoobiga taevast. Ka valmistas jutuaamine dr. Fischelsoniga talle rõõmu. Dr. Fischelson jutustas Šveitsist, kus ta oli õppimas käinud, suurtest linnadest, kust oli läbi sõitnud, kõrgetest mägedest, mille tippudelt ei sula lumi isegi südasuvel. Tema isa oli rabi olnud, ütles dr. Fischelson, ja enne ülikooli astumist oli ta *yeshiva's** käinud. Dobbe küsis, mitut keelt ta oskab, ja siis selgus, et ta räägib ning kirjutab heebrea keelt, vene keelt, saksa keelt, prantsuse keelt ja loomulikult ka jidišit. Peale nende oskas ta veel ladina keelt. Dobbet pani imestama, et nii haritud mees peab elama siin Turu tänava katusekambris. Kõige rohkem aga hämmastas teda asjaolu, et kuigi mees kandis doktori tiitlit, ei saanud ta retsepte välja kirjutada. «Miks teist siis päris doktor ei tulnud?» küsis Dobbe. — «Ma olen doktor,» vastas mees, «ehkki mitte arst.» — «Mis doktor siis?» — «Filosofiadoktor.» Kuigi Dobbel polnud aimu, mida see tähendab, tundis ta, et see peab midagi väga tähtsat olema. «Oh mu õnnis ema!» ütles ta seepeale. «Kust nii tark pea küll võetud on?»

Siis aga ühel õhtul, kui dr. Fischelson oli oma igaõhtuse klaasitäie piimaga teed ning kuivikleivad Dobbe käest kätte saanud, hakkas ta küsima, kust Dobbe pärit on, kes tema vanemad olid, miks ta ei ole mehele läinud. Dobbe oli üllatatud. Keegi ei olnud talle varem sääraseid küsimusi esitanud. Ta jutustas vaikse häälega oma elulugu ja jäi kella üheteistkümnenei doktori tuppale. Tema isa oli olnud mitmes *kosher**-karnis lihavedaja. Tema ema oli tapamajas kanu kitkunud. Nad olid siinsamas Turu tänavas üheksateistkümnenda maja keldris elanud. Kümne aasta vanuse tütarlapsena oli ta majateenijaks läinud. Mees, kelle tube ta oli koristamas käinud, ostis vargapoistelt varastatud kraami üles. Dobbel oli vend olnud, kes oli Vene sõjaväkke võetud, kust ta enam tagasi ei olnud tulnud. Õde oli ühele Praha voorimehele naiseks läinud ja nurgavoodis surnud. Dobbe jutustas nendest veristest kokkupõrgetest, mis maailmas oli revolutsionääridega olnud viiendal aastal, jutustas pimedast Itchest, tema bandest ja turberaha korjamisest poepidajate käest, jutustas, kuidas poisid ja tüdrukud, kes laupäeva õhtupoolikul jalutama lähevad, saavad huligaanide käest peksta, kui neil pole raha ennast vabaks osta. Veel rääkis ta kupeldajatest, kes sõidavad tõllaga ringi ja müüvad pettuse ning väevõimuga noori naisi Buenos Airesesse. Dobbe vandus, et ka teda oli tahetud lõbumajja sokutada, kuid ta oli minema jooksnud. Tuhandel viisil on talle elus kurja tehtud, kurtis Dobbe. Teda on röövitud, temalt on peigmees ära varastatud, üks teine saianaine valas ükskord pool toopi petrooli tema leivakorvi, tema lihane onupoeg, kingsepp, pettis enne Ameerikasse sõitu talt sada rubla välja. Dr. Fischelson kuulas tähelepanelikult. Ta esitas aeg-ajalt küsimusi, vangutas pead ja mõmises.

* Ortodokssete juudiusuliste kool

* Sobiv, õige (heebrea k.); siin: juudiusulisele toiduks lubatud

«No aga kas te Jumalasse usute?» küsis ta viimaks Dobbelt.

«Ma ei tea,» vastas naine. «Aga teie?»

«Jah, mina usun.»

«Miks te siis sünagoogis ei käi?»

«Jumal on igal pool,» vastas doktor. «Sünagoogis. Turuplatsil. Ka siin selles toas. Meie kõik oleme osake Jumalat.»

«Ärge rääkige selliseid asju,» ütles Dobbe. «Ajate mulle hirmu peale.»

Ta väljus uksest ja dr. Fischelson oli kindel, et ta magama läks. Imestama pani aga see, et Dobbe ei olnud talle head ööd soovinud. «Arvatavasti peletasin ta oma filosoofiaga minema,» mõtles dr. Fischelson. Samas kuulis ta samme. Dobbe tuli uksest sisse, süli riidekraami täis nagu tänavakaupmehel.

«Ma tahtsin teile näidata,» ütles ta. «See on minu kaasavara.» Ja ta hakkas toolile laotama kleite — villaseid, siidist, sametist kleite. Iga riidetüki, mis ta kätte võttis, hoidis ta viivu oma keha ees. Ta esitas mehele oma veimevaka iga viimast kui eset — aluspesu, kingi, sukki.

«Ma ei ole pillaja naine,» ütles ta. «Iga kopika panen kõrvale. Mul on nii palju raha, et sõida või täna päev Ameerika.»

Siis jäi ta vait ja tema nägu tõmbus telliskivipunaseks. Ta piilus silmanurgast dr. Fischelsoni poole, pelglikult, uudishimulikult. Dr. Fischelson hakkas korraga kogu kehast värisema, nagu oleks tal vappekülmu. Ta ütles: «Väga kenad, väga ilusad asjad.» Kulm kiskus kortsu ja ta sikutas kahe sõrmega oma habet. Nukker naeratus võrutas hambutut suud ja suured silmad, mille vilav pilk katuseaknast kaugusi kobas, naeratasid niisama nukralt.

7

Kui Must Dobbe ühel ilusal päeval rabi jutule tuli ja teatas, et ta tahab dr. Fischelsoniga abielluda, mõtles rabi naine, et Dobbe on lolliks läinud. Aga uudis pidas paika, oli juba rätsep Leizeri kõrvu ulatunud ja pagaritöötoas ning ümbruskonna poodides laiali levinud. Ühed leidsid, et «vanatüdrukul» veab roppumoodi, ütlesid, et doktoril on tuhanded ära peidetud. Teised aga kinnitasid, et ei tea midagi, vaata, et Dobbe selle põhjakäinud degenerandi käest veel süüfilist ei saa. Ehkki dr. Fischelson oli vaikseid, tagasihoidlikke pulmi soovinud, kogunes rabi majja terve külaliste vägi. Pagarisellidel, kes käisid tavaliselt, paberist kott mütsina peas, paljajalu ning aluspesu väel ringi, olid nüüd helehallid ülikonnad seljas, õlgkaabud peas, kollased kingad jalas, kirjud lipsud kaelas. Nad olid mitu päratu suurt torti ning pannitäied kooke kaasa toonud ja kusagilt isegi pudeli valget viina kätte saanud, ehkki vägijoogid olid sõjaajal keelatud. Kui pruut ja peigmees rabi tuppä ilmusid, käis rahvahulgast sumin läbi. Naised ei uskunud oma silmi. See naine, keda nemad nägid, ei olnud see, keda nad olid tundnud. Dobbelt oli peas laia servaga kübar, mida kaunistasid arvukad kirsid, viinamarjakobarad ning ploomid, ja kleit, mis tal seljas oli, oli valgest siidist ning pika slepiga; jalas olid tal kõrge kontsaga kingad, kuldsed kontsaga kingad ja kõhnas kaelas rippus kunstpärlitest kee. Aga seegi ei olnud veel kõik: sõrmedes pildusid sädemeid sõrmused ning säten-davad kivid. Nägu oli loori varjus. Võta või jäta, väljanägemiselt oleks ta võrdlust kannatanud kas või nende rikaste pruutidega, keda Viini

hallis paari pandi. Pagari abilised lasid muigavat vilet. Mis dr. Fischelsonisse puutus, siis temal oli seljas oma tavaline must kuub, jalas laia ninaga kingad. Tal paistis kõndimisega raskusi olevat; ta otsis Dobbelt tuge. Kui ta ukse vahelt rahvahulka nägi, ehmus ta nii ära, et tahtis tagurpidi tagasi minna, kuid Dobbe kunagine leivaisa tuli tema juurde ja ütles: «Tulge aga sisse, tulge aga sisse, peigmees. Ärge häbenege midagi. Me oleme siin kõik vennad.»

Talitus toimus nõnda, nagu käsuseadus ette nägi. Kulunud sataänkaftanit kandev rabi kirjutas abielulepingu ja seepeale puudutasid nii pruut kui peigmees oma nõusoleku märgiks tema taskurätikut; rabi pühkis sulleotsa vastu pigimütsi kuivaks. Mitmed kandjad, kes olid tänavalt sisse hõigatud, et mehi oleks nõutav arv, hoidsid baldahhiini. Dr. Fischelson pani oma surmapäeva meeldetuletuseks valge hõlsti selga ja Dobbe käis seitse korda ümber mehe, nagu komme nõudis. Vigurküünalde valgus hubises seintel. Varjud värelesid. Veini peekrisse valanud, laulis rabi nukraviisilisi õnnistusi. Dobbe nuuksatas ainult üks kord. Mis teistesse naistesse puutus, siis võtsid küll kõik pitstaskurätiku välja ja hoidsid käes, kuid krimpsutasid üksnes nägu. Kui pagari poisid hakkasid üksteisele teravmeelsusi sosistama, pani rabi sõrme vastu huuli ja pomises: «*Eh nu oh*», mis tähendas, et jutuajamine on keelatud. Kui see hetk saabus, kus pruudile tuli sõrmus sõrme torgata, värises peigmehe käsi ja tal oli raskusi Dobbe nimetissõrme ülesleidmisega. Komme nägi järgmisena ette klaasi katkilöömist, aga kuigi dr. Fischelson mitu korda peekrit põtkas, katki see ei läinud. Tüdrukud langetasid pilgu, näpistasid vallatult üksteist ja itsitasid. Viimaks tuli üks pagarisell ja andis peekrile kannaga sellise täie, et killupuru järele jäi. Isegi rabi ei saanud muiet tagasi hoida. Talituse järel jõid külalised valget viina ja söid kooke. Dobbe kunagine leivaisa tuli dr. Fischelsoni juurde ja ütles: «*Mazel tov*», peigmees. Olgu õnn teil sama hea kui naine.» — «Suur tänu, suur tänu,» pomises dr. Fischelson, «ainult et mina ei oota elult mingit õnne.» Ta kibeles oma katusekambrisse tagasi. Ta tundis kõhus pitsitust ja rinnas valu. Näojume oli rohekaks tõmbunud. Dobbe läks korruga vihaseks. Ta tõstis loori üles ja hüüdis pulmalistele: «Misasja te peaks irvitama? Ega siin tsirkus ole.» Padjapüür, kus kingitused sees olid, jäi kaasa võtmata, nii kiire oli tal oma mehega nende maja viiendale korrusele tagasi jõuda.

Dr. Fischelson heitis oma toas värskelt ülestehtud voodisse ja hakkas «Eetikat» lugema. Dobbe oli oma tuppä läinud. Doktor oli talle seletanud, et ta on vana mees, et ta on haige, et tal puudub jaks. Ta ei olnud naisele midagi lubanud. Sellegipoolest tuli Dobbe tagasi ja nüüd oli tal siidist öösärk seljas, suurte tuttidega sussid jalas, allalastud juuksed katsid õlgu. Nägu naeratas, ise oli ta aga häbelik ning kõhklev. Dr. Fischelson hakkas värisema ja «Eetika» kukkus käest. Küünal kustus. Dobbe kobas pimeduses dr. Fischelsoni ja suudles meest suhu. «Minu kallid mees,» sosistas ta. «*Mazel tov*.»

Seda, mis sel öösel toimus, saab üksnes imeks nimetada. Kui dr. Fischelson ei oleks veendunud olnud, et kõik siin ilmas käib looduseaduste järgi, oleks ta küll mõelnud, et Must Dobbe on ta ära nõidunud. Ta ärkas nagu pikast unest, läks väge täis. Kuigi ta oli õnnistusveini vaid väikese lonksu võtnud, oli ta otsekui purjus. Ta suudles Dobbet ja kõneles armastusest. Klopstocki, Lessingi, Goethe ammu unustatud

* Head õnne (heebrea k.)

värsiread tõusid tema huulile. Kadusid pitsitused ja valud. Ta embas Dobbet, surus naise enda vastu, oli jälle nagu mees muiste. Dobbe oli mõnust meelemärkust kaotamas, ta nuttis, pomises seda Varssavi argood, mida mees ei mõistnud. Hiljem vajus dr. Fischelson sügavasse unne, mida üksnes noored mehed tunnevad. Ta nägi unes, et oli Šveitsis, et ronis mägedes — jooksis, langes, lendas. Koidikul avas ta silmad, talle oli tundunud, et keegi puhub talle kõrva. Dobbe norskas. Dr. Fischelson tõusis tasakesi voodist. Pika öösärgiga lähenes ta aknale, astus selle trepist üles ja vaatas täis imetlust välja. Turu tänav magas, hingas sügavat vaikust. Gaasilaternad hubisesid. Raudlatid ristasisid poeakende tumemusti luuke. Jahe tuul puhus. Dr. Fischelson vaatas üles taevasse. Must võlv oli tähti paksult täis külitud — seal oli rohelisi, punaseid, kollaseid ja siniseid tähti, oli suuri ja väikesi, vilkuvaid ja tardunuid. Oli neid, mis seisid tihedas kobaras, ja neid, mis olid üksi. Kõrgemas sfääris osutati nähtavasti väga vähest tähelepanu asjaolule, et keegi dr. Fischelson oli oma eluõhtul abiellunud Musta Dobbe nime-lise naisega. Ülevalt vaadatuna ei olnud isegi Suur Sõda muud kui ajutiste mooduste mööduv mäng. Mustmiljon kinnistähte jätkas oma määratud rännakut piiramatus ruumis. Nende säravate keskpunktide ümber tiirlesid komeedid, planeedid, satelliidid, asteroidid. Maailmad sündisid ja surid kosmilistes vapustustes. Udukogude kaoses moodustus algaine. Aeg-ajalt kisti lahti mõni täht, mis sööstis tulesaba maha jättes üle taeva laotuse. Oli august, meteorisadude kuu. Jah, jumalik substants oli kõikjal, ilma alguseta, ilma lõputa; jumalik substants oli absoluutne, ühtne, igavene, kestvuseta, lõpmatu oma atribuutides. Universumikatel kihas ja kees, pulbitses muutuvates moodustes, järgis põhjuse-tagajärje katkematut ahelat, ja tema, dr. Fischelson, oma vältimatu saatusega oli osa sellest. Doktor sulges silmad ja lasi tuulel otsaesise higi jahutada, habemekarvu sasida. Ta hingas sügavalt sisse südaõist õhku, nõjatus värisevate kätega aknalauale ja pomises: «Jumalik Spinoza, anna mulle andeks. Minust on narr saanud.»

Inglise keelest tõlkinud
ENN SOOSAAR

Nobeli kirjanduspreemia värskeim laureaat Isaac Bashevis Singer on sündinud 1904. aastal Poolas. 1935. aastal emigreeris ta Ameerika Ühendriikidesse ja on seejärel elanud — nüüd siis juba tublisti rohkem kui poole oma elust — New Yorgis Manhattanil. Laias laastus võibki tema toodangu (sinna kuulub romaane, jutukogusid, lasteraamatuid, mälestusi, kokku üle kolmekümne teose) jaotada kaheks: Poola-aineliseks ja Ameerika-aineliseks. Esimene pool ületab teise kvantiteedilt ja küllap ka kvaliteedilt. Kirjaniku huvi ning tähelepanu keskpunktis on aastakümneid seisnud omaaegsete juutide eluolu Poolas, jälgituna umbes kolmesaja aasta pikkuses lõikes.

Ka «Turu tänava Spinoza» kuulub Singeri ulatuslikku Poola-tsükklisse. Selles loos puudub tema teoseid tihti iseloomustav rahvamütoloogiline võrts — üleloomulikud olendid, imed, ebausku, hukutavad kiremängud, mida pakutakse koos detailirohkete argielupiltidega. Küll aga on siin hästi esindatud kirjaniku paradokside-armastust, tarkuse-narruse, ihaluse-tõelisuse, ülevuse-labasuse vastandamine. Ja muidugi ka tema skeptiku-ironia ning kaasatundja-muheluse vahel pendeldav huumor, mis ilmestab oma erinevates värvingutes enam-vähem kogu Singeri loomingut. Amsterdami filosoofi ja tema Varssavi jüngri elu, tõekspidamiste ja maailmanägemise vahel on leitud mõnusaid paralleele ning vastandusi. Olgu siinkohas nimetatud selle Benedictus Spinoza teose pealkiri, mida dr. Nahum Fischelson ühtelugu loeb: «Ethica more geometrico demonstrata» (1677) — «Geomeetrilisel viisil tõestatud eetika».

Jutustus ilmus ingliskeelses variandis — teatavasti sünnivad Singeri teosed esmaredaktsioonis jidišikeelsetena — 1961. aastal ajakirjas «Esquire» ja samal aastal uuesti kogus, mis kannab pealkirja «The Spinoza of Market Street». Pisut pikemalt on Isaac Singerist juttu «Loomingu» möödunud aasta üheteistkümnendas numbris.

ISAAC BASHEVIS SINGER

HILINE TUND

Tasemalt voogab lainevall,
tiheneb õhtu nägu.
Kaldale paiskub pilvede all
adru kesk mudakat hägu.

Tuimemalt tuksub randmesoon
sündmuste elu mällu.
Vahune meri kui valge voon
tõuseb taevaste tallu.

SÜGIS SÜDAMEL

Läks kelli katki sügismarus,
kui väljas umbseid tuuli hulкус,
kui pröksatus käis sinu arus,
kui miski vedelik seal mulksus.

Kuid mis sa võid, et puruks läksid
su keerulised sügistunded,
et nüüd, kui toolil saia näksid,
sul meenuvad vaid võõrad murded,

mis tulid-läksid, saatjaiks kiireid pilke
ning lahkumiste sumbne kõledus.
Sa varuks hoidsid varjatuima kilke,
et lämmatada sügistormi jõledus.

ELUTEE VARI VEEL PARAJALT PIKK

Uskuda Aimata Kaotada Leida
Elutee vari veel parajalt pikk
Naera ja valitse Võia ja leina
Elu on looduse köietrikk

Looduse tuju mil pole ääri
Mõistatus sfinksi sarnakal näol
Möödunud hetkede saledaid sääri
Seljapool kaugusse kaduvat näed

KOLHIIDA PUNASED ANEMOONID

ANTAKS AINULT ROHKEM muljeterohkeid päevi! Põnev pole üksnes lumemõõtjatega kaasalend, kui Tammelagedal näitab mõõdulatt 7—10-meetrist lumekihti. Kunagi pole ma kuulnud ühte vanameest nii kaua jutustavat kui Jakobit neil öil. Ta on lesk, nii et oleme täiesti kahekesi suures majas. Joome teed ja maitseme Punase Lageda mett, pöögi- ja tammemetsade nestet, mis on samamoodi hõrgutav ja mõrkjas kui üks inimsaatus. Jakob kasutab nikeldatud suhkrutange, kallab mulle tee sisse vaarikaveini, sest olen pisut külmetunud. Noorukina hakkas ta isa kõrval rändkinoga pihta, hiljem oli ümbruskonna ainuke fotograaf. Juba isa olnud tal pahempoolsete vaa-detega. Kodusõja ajal oli ta sunnitud liiga ilmselgete fotosüüdistuste pärast varjuma, võttis osa kolhooside rajamisest. Juhtus sedagi, et eest-lased rajasid oma kommuunid varem, edestades teaduslikult põhjen-datud kollektiviseerimist. Siis võitles ta pealekaebajatega, paljastas mahhinatsioone, mida püüti teha töörahva võimu sildi all, oli kolme-kümnendatel aastatel rannikul taksojuht, et lõhkuda nende maffiat, siis tuli sõda, kottijäämine, kojutulek, vangiaastad, taas ühismajandi mured, mesindusinstituut. Jakobit hinnati lisaks ka kui kütisilmaga meest. Kui palju oli tollal mägilaste hulgas ebausku ning pimedust! Üks pulmapidu langenud kuuvarjutusega kokku. Tekkinud kohutav paanika, pruudile-peiuile ennustati kõige halvemat. Pruut oli valmis end kuristikku heitma. Kerstenit sunniti: «Sina oled täpse käega, lase sina! Kurat neelas kuu alla.» Ja kui siis Jakob pruudi-peiu pärast püssi kuu pihta tühjendas ning see mõni minut hiljem täishõbedaselt särava löi, polnud õnnel otsa ega äärt. Pahad vaimud olid võidetud, joodi buzaad edasi.

ÖÖSEL ÄRATAB JÕE MÜRIN MU UUESTI. Pimeduses kõlab see juba paratamatusena. Väljun läbi esiku lõdisedes lumekoorikule. Rahu-likult ning värviliselt kumavad lasteaiaknad ja mulle meenub taas, et Punasel Lagedal on siiski vedanud: ei ole teda sõjapäevil puruks pom-mitatud, ei teinud suuremat häda ka 1955.—1956. a. vahetusel toimunud maaväriinad. Jah, hoopis suuremad olid siin sotsiaalset laadi tormid. Richteri skaalasse need ei mahuks. Siin põletati isegi Tammsaare kirju, mis ta oli saatnud oma pererahvale.

TÄHED VILGUVAD EESTI AIAKESES rohkem kui mujal, kuigi ahe-likud osa tähistaevast varju jätavad. Siit läksid otserajad Ritsale, tee piki Bzõbi kallast rajati palju hiljem. Ritsa järv suutis kaua varjata oma olemasolu saladust, isegi kaardile kanti ta esiotsa valesti. Legend «ime-ilusast järvest mägedes» levis aegamööda. Seda järve teadsid üksikud karjused, mungad ja mägikütid, nende hulgas ka mõned eestlased. Koh-tumised Ritsaga olid nende teekondadel otsekui pühapäevad. Rändurite suust kuulnud jutte aga lükkisid oma ülestähendustesse ning päevaraa-matutesse J. Nermann ja W. Ludvik. Meeleldi jutustatakse ümber kuulnud legende. Ja kas ei sarnane need «Koidu ja Hämarikuga» või «Endla järve ja Jutaga»?

Üks abhaasi tekkemuistend räägib, et kohal, kus praegu asub Kau-kasuse iluduskuninganna — Ritsa järv —, olnud kunagi avar jõeor-g. Seda mööda voolanud veerikas jõgi, mille kallastel laiunud lopsakad karjamaad. Noor imekaunis tütarlaps Ritsa karjatanud seal lambaid ja

Algus «Loomingus» nr. 4.

KALJU SAABER

kitsi. Erepunased mägitulbidki ei suutnud võistelda tema huulte verevusega, meri varju jätta tema silmade sügavat helki. Kõrgmägede lumi näis tumedana tema näo valevuse kõrval ja patsid olid tal nagu looklevad ussid, mustad nagu ahhaat. Kaunitaril oli kolm venda — Agepsta, Atsetuka ja Pšegišhva. Vennad küttisid mägedes liivhülle džeiiraane, õhtuti pöördusid Ritsa juurde tagasi. Laulsid siis üheskoos lõkke ääres laule, mäed kuulasid neid ja mässisid end uinudes tihedasse udulinkusse. Kord õhtul, oodates vendi, kogus Ritsa lambad ja kitsed jõe äärde ning lõket süütamata heitis kaldapealsele. Neiu silmitses tähti, mis vilkusid taevas, ja laulis. Tema hääled kõlasid nii mahedalt, oli nii veetlev, et ojad peatasid jooksu, linnud lakkasid vidistamast — kogu loodus kuulatas seda laulu. Kuulsid teda ka kaks metsaröövlit — vennad Gega ja Jupšara. Kaunitari nähes tõusis mustahingelises Jupšaras metsalise kirg. Ta viskus Ritsale kallale ning haaras ta sülle. Neiu, püüdes tema käte vahelt vabaneda, kutsus vendi appi. Lausa sööstes tulid need, kuid jultunud Jupšara ei mõelnudki tütarlast vabastada. Siis heitis noorem vend Pšegišhva vägivallatseja peale oma vägilaskilbi, kuid eksis — kilp prantsatas jõesängi ja sulges voolu. Orgu paisutus silmapilk hüglasuur järve. Ritsa, talumata teotust ja häbi, viskus meelega järve. Röövel Jupšara tahtis põgeneda, kuid Ritsa vanem vend Agepsta tabas ta, haaras tal turjast kinni ja heitis järve. Lained kandsid ta kiiresti merre. Röövlit ei suutnud päästa ka Gega, kes jooksis talle kallast pidi järele. Aga Ritsa kolm venda, kivistunud oma leinas, muutusid kõrgeteks mäerüngasteks, et valvata järve kohal kaunitar Ritsa igavest und.

HOMMIKUREAALSUS ON ALATI TOONUSTANDEV. Hele päike, mäed kiirgavad matti lund. Filmimisel tuleb aina filtreid kasutada. Sööme Jakobiga poolpehmeid mune ja nii ma siis lähen jälle küla peale rändama. Olen taas liiga kerge riidega välja tulnud. Tugev tuul sasib juustes ja külm tikub lumelt kontide ligi, kuigi õhutemperatuur on +14 °C. Spinningumehed proovivad kõrgete lumevallide vahel jões forelliohne. Filmin kirjandusloost tuttavat Roosa talu, kus Tammsaare 1912. a. tervist parandades peatus. Et lubasin Eesti TV-le sellest stsenaariumi kirjutada, tahaksin kõik uuesti üle vaadata. Vaarmannide maja juures pole suurt midagi muutunud, ainult lahtine rõdu on kinni ehitatud. Halb on vaid see, et majal pole pärisperemeest, siin asub üürikasarm. Üürikasarmutes elab aga teadagi juhuslik rahvas. Oleks kena, kui suurkirjaniku 100. sünniaastapäevaks asetataks Roosa talu seinale mälestustahvel. Ja nüüd, käsikirja üle lugedes, oli meeldiv kuulda, et meie delegatsioon seda 1977. a. oktoobris tegema läks.

HOMMIK ON KA KÕIGE SOBIVAM aeg väljarändajate uue kodu kujunemisest rääkida. Küla ja õue planeerimisel lähtusid väljarändajad algkodu traditsioonidest. Teinekord aga ei lubanud seda lihtsalt lõunamaa loodus ning pinnareljeef. «Mõetsime Eestimaa moodi küla ühte koku tänav keskküla iga õue laius tuli 24 sülta, sellepärast et mäe pikus laiemad ei lubanud.» (J. Tiismus.) Talud said tavaliselt nime talukoha järgi, kus Eestimaal elati või ilmale tuldi, ning neid nimesid kasutati kuni neljakümnendate aastateni. Elumaja asendil oli määravaks külatee kulg, pinnareljeef, aga ka ilmakaared ning veallikad (seda sai juba Sulevi puhul mainitud). Elamu asetses ülejäänud hoonetest mõistagi kõrgemal, kõige silmatorkavamal kohal. Malaariaohtlikes rajoonides ehitati majad kohalike eeskujul nõnda, et tuul võiks nende alt vabalt läbi luhtida. Sajandi algul hakati ka haljastusele rõhku panema: ilumeel kasvas koos rahvusliku kultuuri ja laulupidudega. Õuekrundi esiküljele siginesid palmide ja küpresside read, viinapuud andsid tarest väljajale kaitset põletavate päikesekiirte eest, teeradu palistasid roospöösad ja lillepeenrad. Paljusid töid ja toimetusi hakati lõunamaa kombel väljas tegema, ka süüa võis viinapuude vilus. Kasutati looduslikke, okaspööstastest aedu. Esimesteks elumajadeks olid lihtsad ühe-kaheruumilised ehitised. Ühe ruumiga elumute (umbes 3×3 sülta) puhul mäletatakse 2,5 m pikkust ja 1,7 m laiust magamislava, mille peal magas kogu pere, pead seina poole. Järgmiseks olid kasutusel puuvoodid, enamasti küla-

meistrite kätetöö, pikka aega võimutses nikeldatud otstega raudvoodi, mille nüüdisajal vahetab omakorda välja polüesterlakiga madal säng. Esiotsa oli akna all väike ristjalgadega laud ja nurgas riidekirist. Krimmist saabunud eestlased tõid kaasa saksa kolonistide ehituslaadi. «Krimmi majadel» on esik ja köök aukohal, sealt lähtuvad kahele poole toad. Kuid see laad läbi ei löönud. Visalt säilis üht-teist ka Põhja-Eesti kalurielamust, eriti Juminda poolsaarelt. Salme alumist osa hüütaksegi Rannakülaks. Ilmasõja eelõhtu tippsaavutuseks olid ärklitubadega elumajad. Lahtist ulualust võib lugeda kohalike mõjude hulka, võib ka mitte. Lubati ju esimese valminud elumaja puhul toetusraha välja maksta ja nii sarnanesid esimesed kiiruga ülesraaiatud elamud vähemalt Rannaküla osas Kuusalu rannikualadel tuntud kalurihüttidega, kus lahtine ulualune oli kalavõrkude kuivatamiseks. Metsast uues kodus esiotsa puudu ei olnud, küll aga tuli tuttavate okaspuude asemel leppida tamme, lepa, kastani ja pöögiga. (Seda ei tulnud Punasel Lagedal isegi Tammsaarele ette, et «tuttavad kased ja kuused» võisid mitte ainult põhja poole, vaid ka kõrgemale pea kohale jääda...) Iseasi oli, kuhu miskit puitu sobitada. Esimeste majade aluspalgid tehti tammest — ikkagi kodumail järeleproovitud igivoodne puit —, muidu aga kasutati rohkesti leppa. Hiljem mindi täielikult üle tammele ja pöögile: usaldus kasvas. Kahekümnendatel aastatel muutus mets talupojale juba raskesti kättesaadavaks, appi võeti tellis. Kui ränk töö on «Piisoniga» paar-kolm pööginotti mägedest rannikule tuua, sedagi olen saanud neil võimsatel masinatel kaasa sõites proovida. (Nüüd jääb metsavarju mägedes aina napimaks, viinamarigi ei taha ökosüsteemi tasakaalutuses enam hästi valmida, apelsinidest ja sidrunitest rääkimata.) Laed ja põrandad olid algusest peale saare ja nulu monopol. Saarepõrandat olla perenaisel hea küürida ja ega ta ka pulmatantsu vihtujate jalge all kannatajaks pooleks jää. Välisviimistluses oli kuni krohvimatideni aukohal palkseina savitamine ja lupjamine. Katused olid kisklaastudest, kahekümnendatel aastatel tuli asemele plekk ja ühes sellega hakkasid vähenema katusekalded. Leega ahi oli algusest saati erand, levinum oli leivaahi, kuid peagi saadi aru, et see on lõunamaal liiast, piisas pliidist ja soemüristki. Oli ka «sakslaste moodi» kütmist: ahju köeti pliidi kaudu köögist. Uue kodu sisustamisel jäi parematelgi aegadel põhinõudeks lihtsus ja otstarbekus. Mööbelsepad õppisid viimistlemisel kasutama lõunamaiste puuliikide puidumustrite mitmekesisust, vokk ja kodune tekstiil kuuluisid siingi elupruuki: põrandakangad, vooditekid, padja- ja linapitsid. Suurtoas ehk saalis oli suure nelinurkse laua kõrval väike ümmargune laud, alati kaetud valge heegeldatud linakesega, ja sellel väärispuidust laegas perekonnapiltidega. Õu koosnes tihti ees- ja tagaõuest. Näiteks E. Lestmani eesõues asusid elumaja, ait+kelder ja käimla, tagaõues aga loomalaut, seahäärber, maisiait, sepikoda+leivaahi.

AULE PAVEL lõikab murdunud õunapuuksi ning viskab need üle aia, hulkuvatele veistele ette. Lehmadel on pulstis talvekarv ja märjad, peaaegu roosad ninamikud. Aule on loomu poolest Kersteni vastand, mis sest, et nad vanal põlvel kokku hoiavad ja teineteist abistavad. Jakobil hakkab tervis tunda andma, raugastumine on silmaga nähtav. Seetõttu olengi üllatunud, kui tuleb välja, et Pavel on tast veelgi vanem, juurtega koguni möödunud sajandis. Aule on sõbralik, sitke, pikka kasvu mees, kes kunagi ei kahetse ühtegi väljaõeldud sõna. Oma aiatraktoriga meenutab ta kangesti Luunjas elanud vana-Jaani, kes veel hiljaaegu aitas oma «Deeringuga» majandit, kui mõni viperus juhtus. Vana traktor käis nagu õlitatud, võis isegi Emajõe sopist Lutheri-aegseid vineerikase propse välja tirida. Ja ühegi inimesega pole mul olnud kahemehesaaga nii lahe töötada. Aule on vist see mees, kellega oleks võinud omal ajal nii Tšeljabinski lähistel kui ka Oonurmes puid lõigata. Nõukogude võimu kehtestamise eest peetavas võitluses ei jäänud Kaukaasia eestlased kõrvale. 1917. a. detsembris, pärast nõukogude võimu väljakuulutamist Musta mere kubermangu põhjaosas, oli enamik eesti asukatest Nõukogude-meelselt häälestatud. Gruusia menševike pealetungil kuulutasid salmelased küll välja neutraliteedi, kuid reaktioonitingimustes, kui Denikin tahtis mehi mobiliseerida — viieteistkümn-

nendast eluaastast alates, tõusid väljarännanud eestlased juba relvaga kontrrevolutsiooni vastu. Heade küttidena olid nad ligi pooleaja aasta vältel jõudnud Lääne-Kaukasuse ahelikud risti ja põiki omaseks käia. Aule Pavel oli üks neid endisi Jermolovka küla eestlasi, kes 1921. a. kevadel juhatasid 271. kütipolgu üle mägede valgetele selja taha. Vahepeal loeti seda ainult abhaaslaste teeneks, kuid nüüd on viga parandatud — Mehhadorist kuni Külmjõeni viisid eestlased, sealt edasi abhaaslastest teejuhid. Valgegrusiinlasi kaitsnud Mustalt merelt tookord Inglise sõjalaevastik. Iga toetav kahurimürsk läinud valgetel maksma tervelt kolm puuda kuulsat kolhiida tubakat. Välismaa pauk on ikka paganama kallis asi!

JAKOB ON PARAJASTI PUU OTSAS, kui medõde tuleb lasteaiaga juurest teda süstima. Nad kaovad pilguks majja, kuni Jakob väljub äraseletatud ilmel.

FILMIN NEIL PÄEVIL mägesid nii palju kui jaksan, nii palju kui filmirulle kaasas on, ja olen ikka kindel, et kodus öeldakse: «Vähe!» Kopteripiletid rannikule on juba nädalaks ette müüdud, tuleb hakata passima lisareise. Nägu põleb nagu tules ja nina lööb mäestikupäikesest kenasti ketendama. Peab nina kõrvetava lumega jahutama. Ronin nii kõrgele kui saan, s. t. nii kaugele lumele, kui ilma teejuhita riskin. Mu ette tõuseb Kaukasuse peaaheliku kiirgav vall nagu monumentaalne kunstiteos. Tunnen end nii saamatuna, et lausa oigan: *Aga minul nool on puusas, mameluki nool.* Mingi jamps. Ma pole kunagi kunstmuinasjutte armastanud, aga nüüd istun lumele ja panen põlveotsas kirja loo vanast türgi vaibakudujast. Pean ta siin ära tooma, sest ta ei kõlba kusagile mujale ja kuulub Punase Lageda lume juurde.

Kõik oma üksildased õhtud istus vana vaibakuduja palkonil, jõi tassi musta türgi kohvi ning suitsetas vidusilmi uniskelles suurt vesipiipu. Sel õhtul püüdis ta kavandada järgmise vaiba mustrit, kuid tänaval sagis rahvamurd ja naaber peksis eeslit. Päikese loojudes, kui võitlevate turniirirüütlitena ilmusid müüridele isased kassid, heitis ta oma kulunud madratsile. Vanamees keeras ohates vasakule küljele ja nägi unes, et hirmus vaenlase sõjavägi tuleb üle Kizilirmaki, must nagu kõuepilv. Vana vaibakuduja keeras võpatades paremale küljele ja — oi imet! — seal sinetas Kuldsarve laht pleekheledate purjekangastega. Vana vaibakuduja keeras poisikesena selili ja nägi lumiseid mäetippe ning õhus liuglevaid kaljukotkaid, taeva peremehi, keda juhivad Anatoolia tuuled. Vana vaibakuduja keeras end kõhuli nagu pärast seda, kui oli saanud õiguse armastusele, ja nägi tuhandeid poolalasti seppi usinasti vermimas seldžukkide-aegseid relvi, ehtekulda, hõbedat ja pronksi. Ao eel keeras vana vaibakuduja uuesti selili ja nägi unes, et väike mustasilmne tüdruk, naabrite peres teeniv vaeslaps, kes veel ei pea oma nägu varjama, toob talle kannuga sooja kitsepiima. Kannu peal olid tema kolme surnud naise pildid. Kuid see ei olnudki enam uni. «Allah olgu kiidetud, Haila,» pomises vanamees tõustes. Joonud kitsepiimast poole, pesi vanamees vaskküna kohal silmi, nõristas habet ja istus kangaspuude taha. Täna alustas ta uut tööd. Ja ta kudus sellesse vaipa kõik — nii musta vaenuväe, mis ujus täispuhutud nahkadel üle jõe, kui sillerdava merelahe purjedega, nii lumised mäetipud õhuvooluses hõljuva kotkaga kui tuhandete seppade töötümina. Ja kõige keskele kudus ta mustasilmse tütarlapse kitsepiimakannuga. Ainult et Allahi unustas ta seekord sootumaks.

MÄETIPPUDEL POLE JUMALAIID. Koorin all jõemühas oma tulitavad jalad lahti, pistan raudkülma voolu ning kordan endale, et kõik on nii nagu peab. Veidi eemal on lumevaibast sulanud kartulikuhja ase, kus tuhnivad sead ja hüplevad tihased. Kõrgepingepostil on nagu igal pool kooljaluuga hoiatus: «Ära roni, tapab!» See käib täiesti ka kevadiste mägede kohta. Ma ei tohi korrata seda, mis juhtus Hõbemäe all, kui karjuste laager avastas äkki mu kadumise. Siin-seal jõekäärus vilksatab patune liha ise. Turismibaas! Külanoorus tungleb Krasnaja Poljanasse minevale bussile. Ma ei mõista enam, mida nad küll selles ahvi-

unenäo taolises paradiisis vastu õhtut peale hakkavad. Kui nii istuda ja mõelda, jalad vees, siis tunduvad kõik suvituslinnad ühenäolistena, kuurortlikena, ainult looduse põhielemendid — meri, mäed ning õhk — oskavad igavesti varieeruda. Universumi savi ei vea alt, see on pagana hea savi, jumalaeest! Kas pole see juba igatsus tuttavate kaskede ja kuuskede järele? Lähen Kersteni Jakobi kambrisse ning kirjutan: *Tammsaare lahkus Punaselt Lagedalt kolmekümne nelja aastaselt, et minna vastu oma täisküpsusele. Ta reisis vähem kui Vilde ja rohkem kui Newton.*

ÄRGATES UURIN VEIDI NARMAS linapitsi alt kipsist laerosetti. Seinal mängivad Šiškini (õigemini tema õpilase) karupoisid — kui paljudel kordadel ja kui paljudes kohtades olen nende all pöönanud ausat reisiväsimust. Kodus mõjuksid nad juba ette maitselageduse või lihtsalt paha naljana nagu «Majori kosjad», mis kingiti õppejõule, kes abiellus üliõpilasneiuga. Neid trükipilte nimetaski T. Tomberg «maalideks», kui väitis, et kõikjal on väljarännanud eestlastel kodudes maalid seintel. Jakobil on televiisori peal hiidgloobus, päris tõeline Tootsi maakera, millelt ma hommikuti, kui habet ajan, oma kasinat kooligeograafiat täiendan. Väljas mürisev Mzõmta on nii imetilluke, lausa ussjätke, ja ma rahunen maha.

NÜÜD EI OLE SEE ENAM kümnekond minutit kõige paremat dokumentaalfilmi, mida ma olen mägedest näinud, vaid kaine ja intellektuaalne pihtimus: oma silm on ikka kuningas. Stjuardessi silmadki pole sedapuhku nii siniseks võõbatud. Pealegi olevat meiega veel üks reisi-sija. Me ei näe teda. Ta on kuu e laua vahel, kusagile kopteri sappa ära peidetud. Aga me teame, et ta siin on, ega taha «Aerofloti» piparmündikomme.

KAKS NOORT MUSTLANNAT püüavad mu Adleri pargis kinni ja tahavad mulle kangesti selgeks teha, kui patune ma olen, kuidas üks tütarlaps olla minu pärast elu jätnud ja kuidas mulle jääb naisterahva needus, kui ma ei luba endale musta rulliniidiga «palvet» teha. Just nagu oleksid mu «Rasket vett» lugenud. Saan neist lahti peotäie vasega, kuigi mõtlen kahetsevalt, et nad võiksid oma jäätist ka ilma «palveta» minu juures pingil süüa. Pärast seda, kui ameeriklased rajasid Novoros-siiskisse tohtu suure tehase, on lõuna pepsi-koolast üle ujutatud. Lendurid toovad kingituseks koolat, nagu vanasti toodi roose lõunast. Sama on närimiskummiga, mida pruugib peajasjalikult lasteaed. Ja tädid aina pahandavad, et närimiskummi ehk «näts» läheb voodipesusse... Silma hakkavad ka käigukangi ilunupud. Maarjamaa tarbeks võiks neist koti täis laduda, kuid ma võtan ainult ühe, kuldkollase, naturaalse marjadega — noorele sovhoosi peainsenerile Ülo Pirnile.

BAABU KINGAD on esikus. Imestan, et tal on nii suur jalg. Nagu mehel. Baabu on tulnud justkui tuld tooma, võtab oma jalavarjud, kaevab aias ühe jorjeni välja ja läheb jälle. Tütarlapselikult pehmete näojoontega Erni saadab teda alati. Veel saadab. Nad on vanaemaga tore paar — tulid just koos külasurnuaialt. Õnnelikul inimesel olla palju sõpru ja rohkem kui kaks vanaema. Juba kümnekond aastat hüüan Hilda Lokki oma vanaemaks. Pahaks pole pannud, sest ka tema kirjade all seisab: «Kaukasias wana ema.» Siin ta mulle kirjutab: «... olin päris wilets mõtlesin et tuleb wist kõrwad pea alla panna, aga seda korda peasesin arsti abil, on ju ka aastaid turjal ja ega need ka kergelt ära elatud ole on elus mõndagi olnud. Eks see süda ole ju ka nagu ära kulu nud mootori osa ja eriti weel selle kuiwa ja kuuma suwe tõttu ei olnud ju wihma pea kolmel kuul kõik loodus janunes ja wägise kuiwas isegi puudest hakkasid lehed langema nagu sügisel.» Minu meelest kirjutab vanaema hästi, paremini kui lapselapsed. Ja raamatuid tahab, «Loomingutki» loeb. Filmimise ajal aga Baabu nägu jäigastub, tema karlssonlik hellus muutub võõristuseks... Mulle meenub, kuidas ta ühel pidulikul koosolekul kolhoosi klubis esinema pidi. Kontori juurest saadeti trükitud tekst talle autoga koju. Lugesime ja vangutasime pead: need polnud Baabu sõnad, mingi plakatlik värk, Ostap Benderi kõne, kui ta «Antiloop-Gnuul» autorallit edestas... Ja siis turtsatas Baabugi: «Ma olen Tiflisis kõnet pidanud ja nüüd pistetakse mulle kodus paberilipakas pihku, õpi

pähe!» Uue klubi saal oli tookord nõrkemiseni kuum, vesi jooksis mööda selga, istmik naksus dermatiinil. Esimees David Erkvania tegi Severini moodi lühidalt, kuid mulle tundmatu Kubanimaa kirjanik rääkis oma teostest kolmveerand tundi. Isegi «kangelane tiigrinahas» vaevles, tema kõrval meie Koidula, asendamas kuninganna Tamarat, ja Puškin, Aleksandr Sergejevitš... Siis tuli Baabu kord. Algul võttis ta küll paberi, kuid unustas selle peagi. Rääkis nii, nagu külarahvas teda on ikka rääkimas kuulnud. 1932. a. viidi ta esimene mees ära ning ta jäi kahe poja ja ühe tütrega maha. Kui saksa alpikütid sitsisid Kaukaasia peaaehelikul, saamata sealt edasi, kasvatas Baabu nagu kõik teisedki naised rannikul rinde jaoks maisi ja tubakat. Tema vanem poeg oli samuti rindel. Baabule aga anti 1949. a. töökangelaslikkuse eest tubakasordi «Samsun» kasvatamisel Lenini orden ja Kuldtäht. Tal on ka medal «Kaukaasia kaitsmise eest» jt. Nüüd võib Hilda Lokk viibida ükskõik missuguses sanatooriumis, lennata kord aastas tasuta edasi-tagasi ükskõik millisel Nõukogude Liidu siseliinil ning saada väljaspool järjekorda pileteid. Kuid mis on see kõik nähtud eluraskuste kõrval? Ja paljude vanainimene neid hüvesid kasutab? Eestimaal on Baabule kõige armsamaks kohaks Mõisaküla. Ja kui hea meel tal oli, kui me teda pärast jalaluumurdu Viljandi haiglasse vaatama läksime. Hea inimene oskab alati lihtsalt oma elu elada. Ta oskab sulle märkamatu taskusse pista pähk- leid ja kastaneid, leida kõige küpsema pirni.*

Sõda ei olnud kellegi eluplaanides ette nähtud, ei kosja-, ei kooliteel. Ja neile, kel oli juba oma elutee, tundus, et ta tabas neid elu kulminatsioonipunktis, kus tunned, milleks oled suuteline ja võimeline. Küllap see tundmus, nii südasuve kui elusuve katkestamine, lisaski sõjast pääsnud inimvaredele muserdust juurde ega lasknud neil iial jalule tõusta. Salmelastel olid omad plaanid. Kolhoosis oli juba kõrgema haridusega inimesi — agronoom Vambola Jänes, arst Ada Kivi, veterinaar Anton Joosing. Paljud noored alles õppisid, näiteks Helene Burmani tütar Feja jt. 1939. a. avati oma ambulatoorium. Seal töötas lastenõu- andla, terapeutika- ning hambaravikabinet. Sellepärast ei saa ma tänase- ni aru, kui ühes jõukas majandis avatakse laste spordikool, teises aga järjekordne baar... Ja mõlema üle tunneb Eesti TV «Aktuaalses kaa- meras» uhkust. Salmes kavatseti ehitada Psou jõele hüdroelektrijaam, kuid nüüd anti sajast hobusest viiskümmend paremat Punaarmeele, et raskemal momendil uuesti pöörduda veohärgade poole. Ühtekokku lah- kus esimese mopiga külast 70 meest, nende hulgas kõik brigadirid: Voldemar Room, Ernst Saviauk, Anton Lust ja Arnold Tšernjagin. Vabatahtlikena läksid Helmi Tiismuse kaks poega Hugo ja Konstantin, Anton Plado jt. Läks mesinik Rudolf Joosing ja agronoom Vambola Jänes, kes pani mahajääjatele südamele hoolitseda noorte tsitruspuude eest. Vanal Juuli Sägalal läks tema ainus poeg, 19-aastane Eduard.

Üldkoosolek valis esimeheks Matilde Bloki, noore, kuid majandusli- kult mõtleva naisterahva. Neil rasketel päevadel tegid uute brigadiri- dena ilma Leida Maasikas, Niina Geider, Luise Veeber, Leili Zimmer- mann. Niina oli alles õpilane, vaikne, mitte just jutukas tüdruk. Ometi suutis ta asendada Arnold Tšernjaginit. Vana Martin Krönström, kes mäletas veel Salme asunduse rajamist, ja Joosep Schneider töötasid kolhoosi mehaanikatöökojas 1942. aastal välja üle 500 tööpäeva. Kui Arnold Tšernjagin sai rindel «Punase Tähe» ordeni, saadeti talle järg- mine kiri: «Kallid seltsimehed, teie peksate seal sakslasi ja vabastate meie kodumaa fašistlikust rämpsus, ning meie oleme uhked teie kan- gelastegudele. Kuid ka meie pärast ei tule teil punastada. Nagu isegi teate, jäid kolhoosi pärast teie lahkumist üksnes naised, raugad ja lap- sed. Kuid kolhoos on korras ja majapidamine pole läinud langusele. [- - -] Meie kollektiivne majapidamine pole vähenenud, vaid vastupidi: ta on suurenenud, sest sel aastal me külvasime veel 10 hektari nisu. Kui tulete koju, kostitame teid pirukatega. Meie majapidamises on veelgi

* Suri detsembris 1977.

mõnesid muudatusi, nimelt oleme hakanud tegelema loomakasvatuse uue liigiga. Sel aastal esmakordselt ajas Teimuraz Aronia mägedesse kolhoosi kitse- ja lambakarja. See kari on alles väike, kuid ta on andnud juba tagajärgi. Andsime rüügile villa, ja teile, meie kallid sõjamehed, kudasid naised sooje sokke ja kindaid. Uueks aastaks saadame teile pakid. Saate juua meie kolhoosi veini, suitsetada meie tubakat ja maitsta puuvilja.» See oli neljakümne neljanda aasta lõpul ja võiduni polnud enam palju jäänud. Kodus aga võideldi saagi eest nagu elu eest. Kuid mitte kõik mehed ei näinud demobiliseerimist, ei saanud kodust maa-veini maitsta. Narva all langes Juuli Sägali poeg Eduard, kes oli autasustatud Isamaasõja I järgu ordeniga. Kui ma sellele vabatahtlikuna läinud noormehel mõtlen, meenub mulle eesti päritoluga revolutsionäär Paul Laasimir, sõjaväeväelisker, Petrogradi Sõja-revolutsioonikomitee esimene esimees, keda John Reed oma raamatus hulk aastaid nooremaks peab... Sõjas ja revolutsioonis küpsetakse üleöö, seal ei anta nii palju aega nagu kirjanikele. Helene Burmani tütar Feja oli lõpetanud meditsiinikooli ja läinud juba sõja esimestel päevadel vabatahtlikult rindele. Ta sai üheksa valitsuse-autasu. Tagasi tuli ka Hans Severin, kellele usaldati taas kolhoosi juhtimine. Ei puhatud pikalt. Artur Kivi öelnud naljatades: «Meid peetakse armeest demobiliseerituiks. Kolhoosis aga oleme, vastupidi, mobiliseeritud.» Rajati elektriijaam, hakati niisutama põlde. Nõudlik mesinik Rudolf Joosing polnud kunagi meesaa-giga rahul. Tõusid uued töökangelased, nagu Margarete Kamma jt. Süvenes sõprus Gruusia majanditega. Gagra partei rajoonikomitee sekretär Šota Getia pidas eesti kolhoosi üheks paremaks rajoonis. Vambola Jänes tutvus bioloogiateaduste doktori Vladimir Menabdega, kes näitas talle omakasvatatud hübriide. «Nisu aga nurusin ma õpetlaselt siiski välja,» lehvitas agronoom seemnekotikest. «Tuleval aastal külvame katsepõllule.» Nii et oli, mida 1947. a. kuldse sügisel ENSV talupoegade 42-liikmelisele delegatsioonile näidata. Pisut ehk pingutati ülegi, ka on delegatsiooni liikmete vaimustunud kirjad tollaegsest ajavaimust ümmarguseks lihvitud.* Üks Järvamaa talunaine jutustas, et kui perenaine hommikul tibulasse läinud, pannud selga toreda markisettkleidi, jalga valged kingad, juustesse torganud koguni lille... Aga üks oli kindel: kolhoosikord näitas Eestimaa kõhklevatele talupoegadele Salmes oma eelseid. Ainult et meil tuli laostumisest ning a-st ja b-st peale hakata, me ei saanud arvestada kümnetesse tuhandetesse küündiva aastapalgaga, millele lisandus rikkalik naturaaltasu, kuhu kuulusid isegi mesi ja vein. Sel ajal kui salmelased ostsid esimesed sõiduautod, oli meil mõnes peres tegu kõige odavama seinakella muretsemisega, et teaks lapsi kooli saata, piima meiereisse viia ja leibu ahjust välja võtta.

OLEME TAAS POLITORIGA POISSMEHED. Ja üle mitme päeva saab head maaveini maitstud. Vaatan nurgatõa jahedas vaikuses Baabu noorepõlvfoto suurendust. *Blow-up* kahekümnendate aastate paiku. Igas väljarännanu saatuses on embrüonaalselt külaaineline romaan. Romaani jaoks aga peab rappima inimest nagu kala. Ja mulle meenub üks teine lugu. Kunagi oli ühel Salme küla tüdrukul ilusa noore armeenlasega suur armastus, kisu või tükkideks. See oli kolmekümnendatel aastatel, ühismajandi aegu. Mõnede arvates oli see aeg juba lust ja lillepidu, aga varjud kaovad keskpäeval. Mehe kodus tuli igal õhtul ämma jalgu pesta. See hakkas linalakale noorikule vastu. Ta pesi suurest armastusest nädala, pesi kaks, siis kallas jalapesuvee ämmale kaela ning tuli ära koos südame all oleva pojaga. Isegi kinžallihirm ei suutnud teda tagasi viia. Aga hiljuti külla tulnud üksiku mehe läve kõrval, justkui maja alt kasvas välja viinapuu, see õige, nagu ütleb Laxness, ja ta pesu tahtis pesta.

SEE MITMERAHVUSELINE KÜLA on pidanud palju oma minevikust unustama, et ehitada uut eluviisi. Mitte alati ega kõiges pole see õnnes-

* Jüri Jürisonist Lennart Mereni on eestlased ikka olnud kanged reisilugude kirjutajad, kuid seekord maksti nii mõnigi honorar metsavendade poolt veritasus.

tunud nii, nagu ehk plaaniti. Aga inimeste ühine tahtmine on jäänud. Ja kui kellelgi on minu kirjutise suhtes midagi pahaks panna, vastaksin kadunud Maasika Maali sõnadega: «Sugulased ikka suured koerad!» Igatahes ka kõige raskematel aegadel, näiteks Kodusõja aastatel, mil kehtis sõjakommunism, ei tulnud opteerimisest siinmail midagi välja. Nad juba aimasid, et kodanlik Eesti pole suuteline neid kõiki vastu võtma. Nad jäid sinna, kus oli nende kodu ja kus neid alati oli austatud. Noored tulevad nüüd aga meeleldi Tallinna ja Tartu edasi õppima, ja kuigi kõigile ei ole jõukohane meie kõrgemate õppeasutuste nõudlikkus ning tihe konkurents sisseastumisel, on küllaga neidki, kes on siin edukalt ellu astunud.

SEE ON NAGU PREEMIA, et ma Baabu vanema poja ja pojapojaga Uus-Athosesse sõidan. Jutuajamistest olin teada saanud, et Ruudi Lestman oli koolipoisipõlves olnud suur arheoloogiahuviline. Ta oli sügavasti pettunud, kui õpetaja ta kirge ei mõistnud ning tema korjatud muistised lihtsalt vanasse kaevu viskas. Vilksatab mööda Bzõbi sild, kuid siit pole Riitsale ka praegu juurdepääsu. Mägede lumi tuleb kihutava auto akna taga lähemale. Filmin ühes tarandikus pühvleid, kel on vagur kodulooma ilme ja koguni kellakara kaelas. See Kaukaasias väljasurev tõug teeb üksjagu nukraks, kui mõelda filmidest ja piltidelt tuttavatele india (*Bubalus arnee*) ja aafrika pühvlitele (*Syncerus caffer*). Nad ongi pigem kooli näitlikud õppevahendid, et vaadake, lapsed, need on pühvlid. Eesleid ei näe sedapuhku üldse, muidu söövad siinsamas teepervel rohtu, kuid praegu on nad ei tea missugust eelsisaatusega kaasaskäivat tegevust sooritamas. Ferdinand Lestman jutustab rooli taga mõnusa loo, kuidas ühe eesli seljale oli maalitud õela autoinspektori masina number. Temperamentne lõunamaalane, nagu inspektor oli, otsis kõikjalt niini-metatud isand M'saudi, et talle lõpp peale teha. Ilmselt aga haistis pere-mees, et salapärase numbrimärgis ei peitu autoloterii peavõit, ning küüris selle õigel ajal maha. Nõnda päästeti ühe isand M'saudi elu, et ta võiks «haua äärel, ränga aastate ja hädade koorma all lookas» jutustada ebatavalisest juhtumisest Uus-Athose teel, «millele oli puistatud rohkem ohakaid kui reseedasid». Siinsed naljamehed kutsuvad eeslit «professoriks».

PÄRAST SEDA, KUI ME RANNIKUL Aule Paveliga juhuslikult olime kohtunud, viis ta mu Gagras Baradešvili tänavas elava abhaasi Gezerdovi perekonda. Aule ja Gezerdov olid üheskoos üle elanud neid raskeid aegu, mil krokodill võib sisalikuks muutuda, seepärast nimetavad nad endid abhaasi kombel verevendadeks. Ja olevat seda ka kriitilisel elumomendil otseses mõttes verrega kinnitanud. Gezerdovite pool tuli mul leiva abil kogu toit taldrikult kätte saada. Kuna pereisa oli tulnud äsja turult, roheline kinzakimp näpus (meenutab välimuselt peterselli), siis püüdsin sedagi kombe kohaselt peale hammustada, ise pisaraid tagasi hoides. Mis liig, see liig! Toostid keetsid oma tunni. Aule Pavel oli jälleenägemise puhul muhelev rahu ise, Gezerdov oma jämeda nina ja tumedate kõõrdsilmadega meenutas tulist sütt. Musta mässitud pereema viibutas viinaklaasi ja soovis mulle nii jumalakartliku kui jumalakartmatu ühiskonna nimel edu ja õnne. Neil on ikka veel säilinud see hea ja armas teadmine, et kunstniku, kirjaniku ja helilooja töö on raske ja õilis. Vist veel sellest ajast, kui mägedesse püstitati kirikuid ja sinna maaliti freskosid. Meil vaadatakse rohkem, kas nad ei joo, kuidas nad riides käivad, mitmes naine neil on.

VAATAMISVÄÄRSUSTE POOLEST on Riitsa järvele viimastel aastatel Abhaasia ANSV-s siginenud omapärane võistleja — koobastik Uus-Athose kloostri lähedal. Üks on nagu antiikmütoloogia iludusjumalanna Aphrodite ja teine nagu sepistusjumal Hephaistose maailm; esimene, nõiduslik veesilm ülal mägedes, teine igavene allilmapimedus. Riik kulutas viis miljonit rubla, et seda allilma kauniks teha ning kättesaadavaks muuta. Koobastiku avastanud keegi abhaasist karjus, onu Sandro tüüpi mees. Küllap teadsid koobastiku olemasolust ka kreeka-katoliku mungad, kuid hoidsid seda suures saladuses. Kaunilt roosatavad küpresside kohal endise kloostri kuplid. Hommikupäikeses jääb neist mulje nagu punasest tufist voolituist. Juba 1912. a. varasügisel kirjutas kloostris

öömajal olnud Tammsaare: «Aiad algavad mere äärest ja tõusevad mööda mäekülge kõrgemale. Nende pikkust võib verstadega mõõta. Põhja pool paneb järsk kaljusein aiale loomuliku piiri. Kaljuservalt paistab väike maja; see on nõndanimetatud Pääsupesa, endine mungakamber. Treppi mööda, mis osalt kivist, osalt puust, pääseb Pääsupesasse. Kõrgemale tõustes avab iga samm, mis edasi, ikka uued vaated ja iludused. Kahju, et ilm sel korral sumpas oli! Aga võib olla, et oli vaade nõnda veel ilusam, salapärasem.» Jätame auto parkimisväljakule ja astume mäeseina ehitatud kolmekorruselisse pronksi ja mosaiigiga kaunistatud hoonesse, kust lahtiste vagunitega metroorong viib korruga 130 inimest 1,2 km sügavusele mäe sisemusse. Neljakümne viie minutiga läbitakse viis omavahel ühenduses olevat hiigelsaali, ühtekokku poolteist kilomeetrit. Koobaste lagi meenutab oma kipsi- ja liivakivilõõridega vanaaegseid kaminaid mõnes Maarjamaa ordulossis. Nooremates saalides on granaatrohelisi, elutuid järvi. Avamisjärgus on veel kaks koobast. Peale selle on maa all terved uurimislaboratooriumid. Teadlastel on abiks kogenud speleoloogid ja uusim tehnika. Speleoloogia on Nõukogude Liidus noor teadusharu, oma koobastikest me oleme suutnud läbi uurida alles kahekümnendiku. Püreneedes ja Ungari karstialadel on see töö juba niisama hästi kui lõpetatud. Liigume hiirvaikselt piki selleks ettenähtud teid, mis käsipuudega ja võrguga piiratud, tundes, kuidas pea kohal lasub kogu Kaukasuse majesteetlik ja lumine raskus, kuidas ümberringi hõljub Maa enda aastamiljonite veest ja mineraalidest küllastunud hingeõhk, kuidas sind jälgivad Vasemäe perenaise silmad... Valgusefektidega rõhutatakse looduslikke skulptuure ja grottisemusi. Kүүnlavahaselt roosatavad stalagmiidid ja stalaktiidid, mille taha on oskuslikult peidetud valgusallikad. Kord seisad tardunud kivikose vastas, kord hingetu järve kohal. Tilkuv vesi möödab aja kannatlikkust. Siin näib kõik toimuvat aegluubis. Ja endalgi tekib järsku saatlik kiusatus: jääda maha kirjust ja ahhetavast seltskonnast, tungida malahhiitlaeka saladusse. Kuid see ei ole võimalik: kõigil peetakse rangelt silma peal. Kogu teekonda saadab kord iidne mägilaste laul, kord Bach. Jõuame viimase koopani, mille nimeks Tbilisi. See on nagu Bahrani varakamber.

Ürgpimedas koopas, päris aegade alguses, kui inimene ei teinud siin veel tuld, vaidlesid omavahel pliiatsijämedune stalagmiit ja niisama suur stalaktiit. «Mina tahan kasvada taevasse!» ütles koopa põrandal sirguv stalagmiit nooruki õhinaga. «Mina tahan kasvada maakera tuumani!» ütles jääpurikana rippuv stalaktiit samuti nooruki õhinaga. Ja tilkekivid muudkui kasvasid veest väljasadestuvate lubjasoolade kitsi ehitusmaterjali arvel. Umbes miljoni aasta pärast tundis stalagmiit, et miski on tema teel ees. «See ongi vist taevast,» mõtles stalagmiit ja kinnitus ahnelt nagu poolduv rakk. Samal ajal tundis ka teravaninaline stalaktiit, et miski on tema teel. «Ma olen jõudnud juba maakera tuumani,» mõtles stalaktiit salamisi ja kinnitus niisama ahnelt. Veel mõnikümme aastat hiljem leidsid teadlased nad ninapidi koos. Nad olid moodustanud imelise, küünlaroosa samba, millist ei ole üheski maises lossis. Nüüd naudivad neid sambaid Uus-Athose koobastikus turistid Bachi muusika ja valgusefektide saatel, et võpatuda aja kannatlikkusest, mida neile, surelikest kõige surelikumaile, pole iial puudutada antud.

KUIGI OLEN POISIKESEST PEALE huvi tundnud koobaste vastu, kuigi mu lemmikautorite hulka kuuluvad prantslane Casteret ja ungarlane Jakucsi, võreles kummalisel kombel mu peas hoopis teine, üldsegi mitte allilmaga seostuv mõte: *Aga tähed vilkusid Punasel Lagedal rohkem kui mujal.* Inimene ei mõtle pea kunagi sellele, millele peab. Ja kui ma pärast pimendamist, väikest hirmuefekt, pilgu randmekellale heitsin, tuli mul ette: just praegu, 7. aprillil 1976. a. kell 11.00 Moskva aja järgi avatakse Eesti NSV Ülemnõukogu istungite saalis Toompeal ENSV Kirjanike Liidu VII kongress.

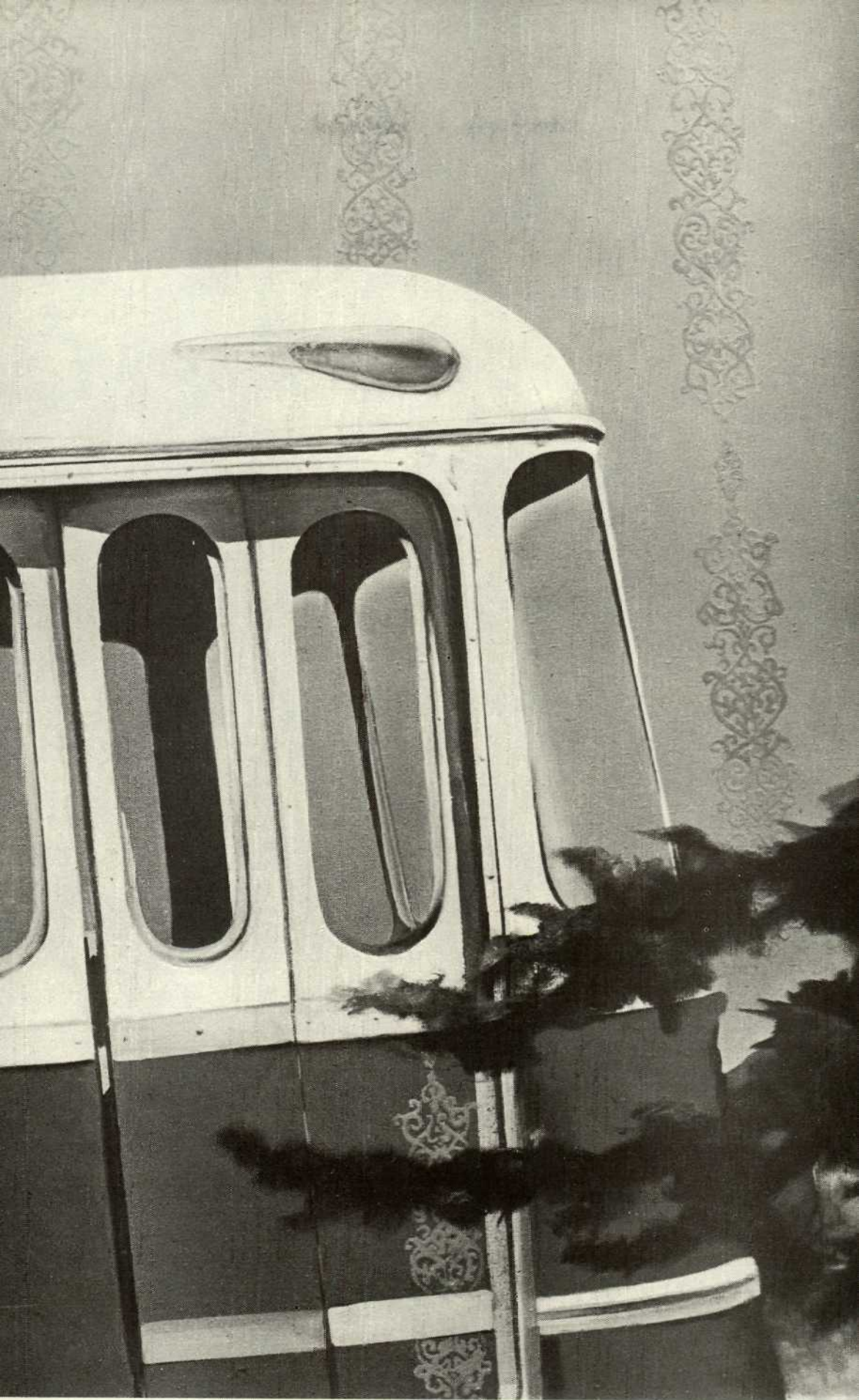
ALATI ÄHWARDAN END: reisin ükskord turismirongiga, kus kõik ette ja taha ära tehakse. Pealegi välistab see igasuguse võimaluse ja

moraalse õiguse midagi kirja panna. Aga ikka elan ma nende inimeste saatuses, kellest kirjutan. Ikka ja jälle tuleb pidada väsitavat maratoni, et omandada maailma globaalsusest ja läinud aegade raskustest pisutki ausat ülevaadet. Ja ometi on see osa, millest mul juba ülevaade on, vaid tühine segment Kersteni Jakobi hiigelgloobusel. Ei ole minulgi siit muud kaasa võtta kui kimbuke mimoose, mis tegelikult on kollane akaatsia ehk läätspuu. Viimane nimi kõlab üpris koduvillaselt. Nagu nähtamatu kuldvillaku mässin aga enda ümber siinsete perede külalislahkuse. Ma pole loodud Cassandra suuga: loodan kõige paremat. Tallinna jõudes lähen kõigepealt Pirosmanni näitusele Kadrioru lossi, kõrvus ansambli «Iveria» südamlük laul sellest unustamatu saatusega mehest.

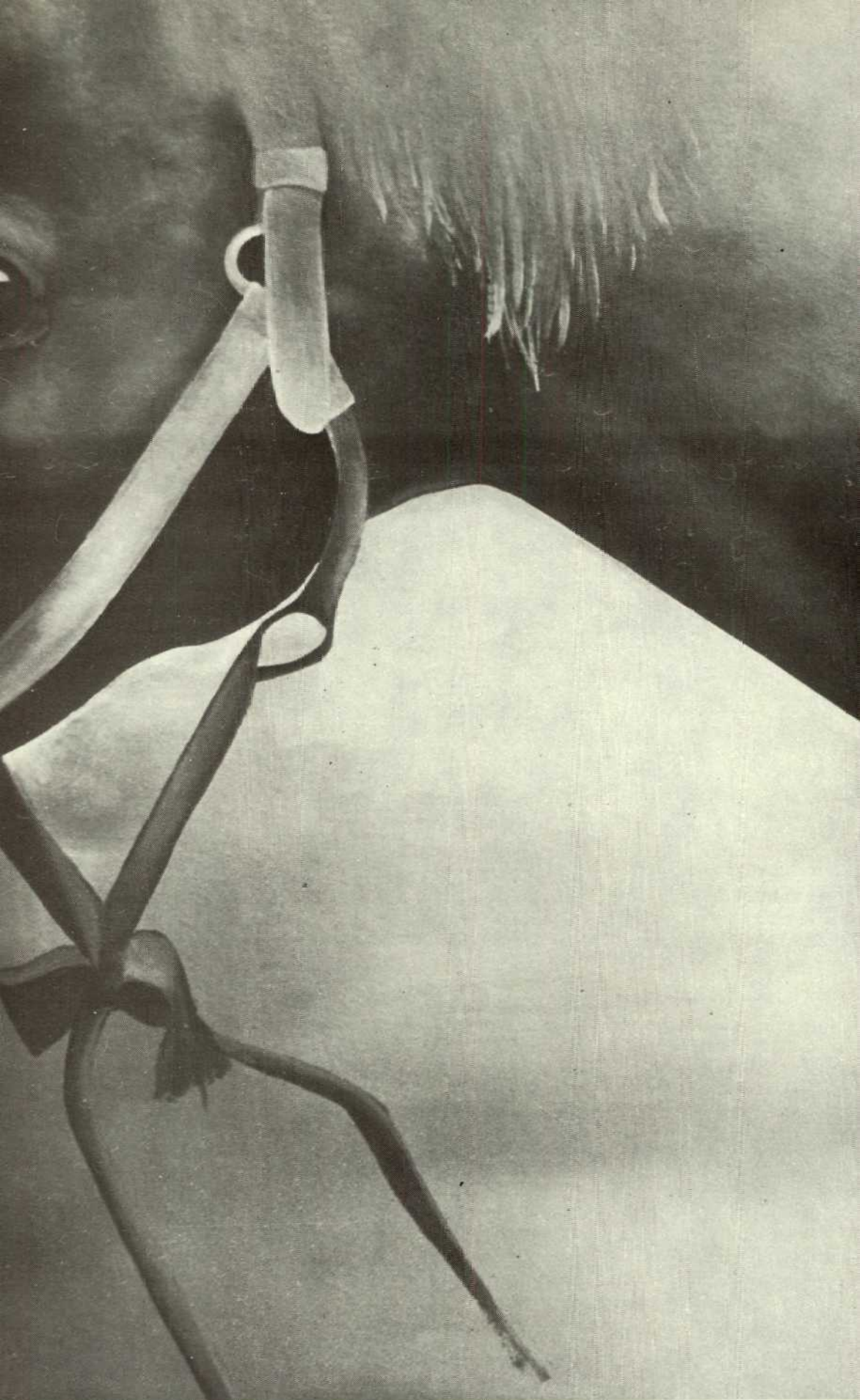
1976—1977

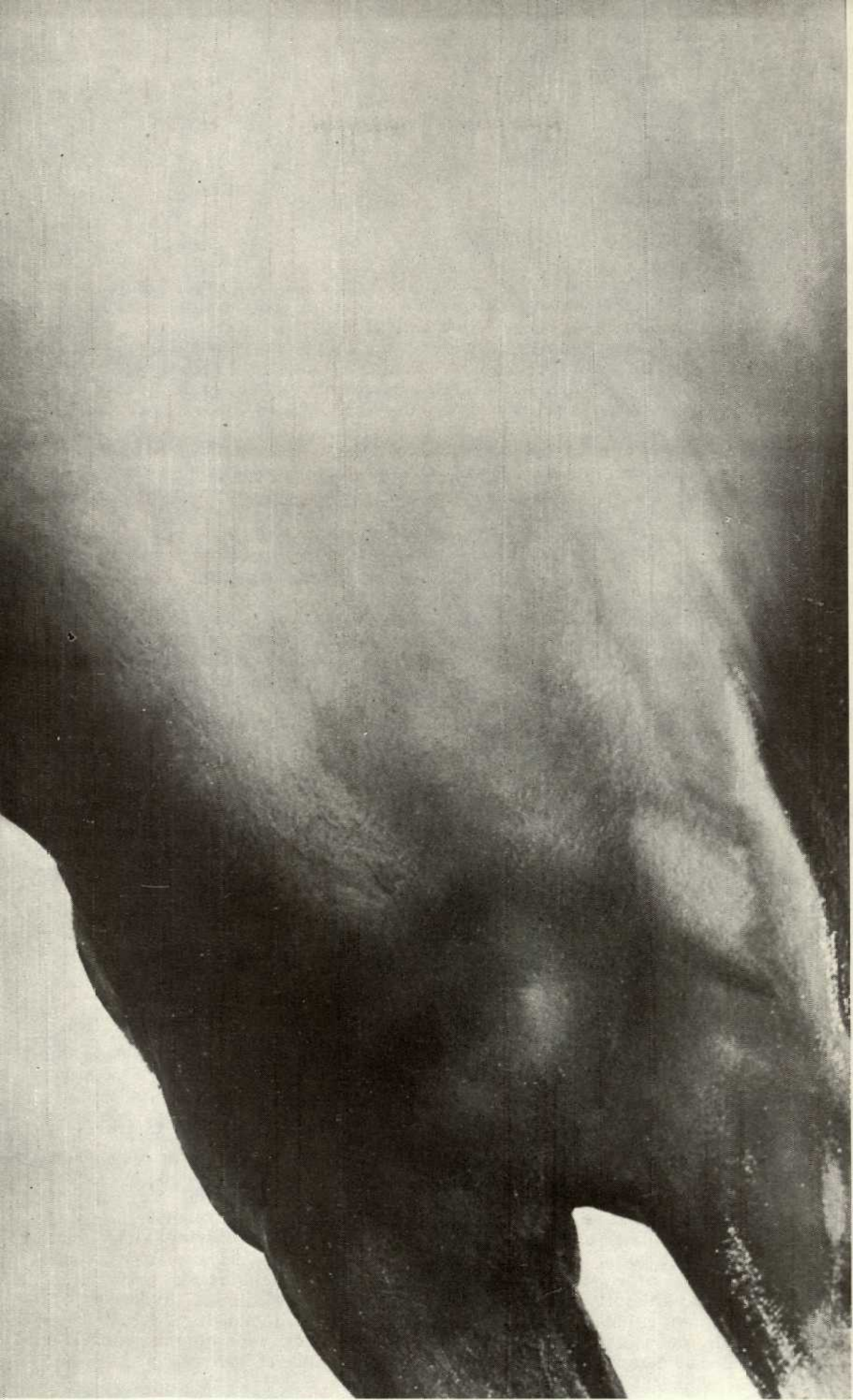
ENN TEGOVA

Mahajäetud omnibuss (Õli) 1978

AILI VAHTRAPUU

Hobusega väljas II (Õli) 1978

Aili Aareloid

KUIDAS PORTRETEERIDA KULTUURI

PORTREE RAAMIMISEST

Kõigist nähtustest kõige raskemini tunnetatav on inimesele tema ise. Peegliks, mille kaudu inimene näeb portreed oma olemusest, tunnetab loomingulist vabadust ja tõdeb teopiiride paratamatust, on kultuur. Aga püüdke ennast oma peegelpildi alusel defineerida! Loomulikult tunnete enda hõbeklaasilt otsemaid ära, kuid peegelpildi iga verbaalne kirjeldus näib teile osalisena, ligilähedasena, midagi olulist kõrvalejätvana. Oma peegelpildiga vastakuti olles tajute end seismas kukesammu kaugusel lõplikust identifitseerimisest. Samas te ei tea, kuhu seda sammu astuda.

Mõttele inimloomuse ja kultuuri seosest tuldi antiikühiskonnas (kui mitte varem!), mil sai selgeks, et tänu oma tegudele ja püüdlustele loob inimene midagi sellist, mida loodusēs pole olemas. (*Agricultura* all mõeldi maa ümberkujundamist, *cultura* all — inimese enese vaimu harimist.) Rohkem kui kahe aastatuhande vältel pole raugenud huvi anda kultuurile mingil moel lõplik ja ühene määratlus. Iseäranis on püütud seda teha nüüdissajandil. Kultuuri olemuse konkretiseerimisel ollakse sellegipoolest alles poolel teel.

Paarkümmend aastat tagasi lugesid ameerika teadlased A. Kroeber ja C. Kluckhohn kokku viimastel aastasadel tarvitusel olnud kultuuri-definitsioonid ning said neid üle kahe ja poole saja. Arvatakse, et tänaseks on see arv kahekordistunud. Tähendab — lausa defineerimisboom, mõistemäng, määratlemismõnu!

Defineerimismängul peavad siiski olema süvapõhjused. Intensiivne määratlusvajadus tekib koos mõistmispõuaga. Tõepoolest, kunagi varem pole inimkond nii selgelt tundnud tarvidust tunnetada kultuuri olemust. Praegusel arenguastmel on inimese tegevus saavutanud globaalsed mõõtmed. Sama on maksev ka selle tegevuse tagajärgede kohta. Üldtuntud on looduskeskkonna probleemid. Kuigi oleme harjunud (juba harjunud!) rääkima inimtegevuse ülivõimsast ja -ohtlikust mõjust elusloodusele, tasuks siinkohal meenutada, et sotsiaalsete suhete ümberkorraldamine on tänapäeval niisama intensiivne ja diskutiivne protsess. Seega on inimene praegu tõsiselt silmitsi oma tegevusega, selle tagajärgedega nii looduse kui ühiskonna suhtes. Seostekompleksis «inimene—loodus—ühiskond» on kultuuril (muude funktsioonide kõrval) täita eneseteadvustamise ülesanne.

Kultuuri võime vaadelda «teise loodusena», sotsiaalse elukeskkonnana, mille inimene loodust ümber kujundades on endale ajaloo vältel loonud. Mittlooduslikust elukeskkonnast saab juttu teha üksnes liigi *Homo sapiens* puhul. Miks ja kuidas kujundab inimene enesele unikaalse olemisviisi, millistes suhetes on ta seejuures loodusega ja kuidas arendab oma sotsiaalset loomust (inimese inimesestumise probleem!) — need ongi kaasaegse kultuuriuurimise sõlmküsimused. Olgu kohe lisatud, et nüüdisaja humanitaarteadustes kuuluvad need küsimused fundamentaalsete hulka, s. t. selliste hulka, mille lahendamine tooks kaasa olulise pöörde kogu teaduspildis (tõenäoliselt põhjalikuma, kui näiteks eluslooduse ja universumi evolutsioonilisuse avastamine või tungimine subatomaarsesse maailma). Avada kultuuriloomes olemus tähendaks inimapsühika süvakihtide ja inimtegevuse põhimotiivide kirjeldamist.

Kuigi kohati võib tunduda, et kultuuriprobleemid oma abstraktsioonidega on argitarvidustest kaugel, pole see tegelikult nii. Seda tajume kohe, kui juttu tuleb rahvuskultuurist. Ikka rohkem räägitakse vajadusest mõtestada lahti eesti kultuuri põhijooned, pidada «rehnutti» selle üle, mida eestlane väärtustab ja hindab, kuidas oma elukorraldust seab. Seda enam, et käesoleval aastakümnel pühitseme rahvuse juubelisünni-

päeva: sada aastat esimesest laulupeost, teatrimängutegemisest, emakeelse rahvalehe ilmumisest jne. Sada aastat aga on just sobiv ajapiir nähtuse üle arupidamiseks. Kultuurile enesele pärisnime andmata on seda raske teha.

KELLE KÄES ON TÕDE?

Kui kultuuridefinitsioone on mitusada, kas siis osa neist on valed? Kus peitub tõe kriteerium, mis ütleb, et ühed kultuuri-mõistmised on õiged, teised väärad? Kuidas ära tunda seda üht ja meie jaoks ainuõiget definitsiooni?

On selge, et mõistele «kultuur» kontuurjoonte tõmbamiseks tuleb lähtuda varasemast defineerimiskogemusest. Samas on lubamatud iga-sorti järsud alternatiivid, mis tunnistavad ühed teadmised absoluutselt õigeks, teised täiesti vääraks. Tee tõeni on täis vastuoksusi. Uus teadmus saab tuleneda varasemate sünteesist (mitte summast!). Arusaamad kultuuri olemusest on nõudnud aastasade-pikkust pingsat mõttetööd.

Teadusloos on üha suuremat populaarsust võitmas mõtlemisstiili ja -paradigma mõisted. Teadusmõtte arengut pole mõistlik vaadelda uute teadmiste ajaloolise kumulatsioonina, vaid ideekoolkondade paratamatu vaheldumisena. Inimkonna mõtteleos on maailma püütud seletada kord müüt-muinasjuttudele, kord kõikvõimsale algloojale apelleerides. Teaduslik lähenemine sai alguse alles neli-viis sajandit tagasi. Mõttestiili muutustest maailma seletamisel teeme juttu selleks, et mõista anda: ka arusaamad kultuurist on läbi teinud ajaloolise muutumiskäigu. (Veelgi enam, just tunnetusajalooliste mõttelaadide muutumine ise on üks tõsisemaid kultuurifenomene, mis näitab, kuidas inimene on omandanud uue ja täiuslikuma vaatenurga maailma-asjade tõlgendamiseks.) Seejuures oleks veider nentida, et üks mõttelaad oleks õige, teine mitte. Mõttelaadi genees on seotud ajastuga, konkreetsete majanduslike ja ideoloogiliste oludega ning loomulikult teaduste sisemise arenguloogikaga. Ühelgi ajastul ei looda lõplikke tõdesid, küll aga võivad mõned tõed olla ka järgmiste inimpõlvete teadmispagasi suhtes suurema väärtusega kui teised.

Ajalooost tunneme kõige erinevamaid kultuurikontseptsioone. Teame, et suur saksa mõtleja I. Kant mõõtis inimese kultuursust puhtabstraktse eetilise imperatiivi alusel, nähes inimvaimu loomepotentsiaali suubuvat üksnes eetilise kohustuse ahtakestesse raamidesse. Inimese enese seemine rikastumine, uute väärtuste loomine, sotsiaalne progress — ühelgi neist nähtustest pole kohta kantiaanliku aprioorse kohustuse kõrval. Teine sakslane O. Spengler on paljusid 20. sajandi kodanlikke mõtlejaid «ära teinud» «mustade prillidega», mille läbi nähakse ainult kultuuriasjade pahupoolt ja lähtutakse printsiipest «allakäigutrepist üles». S. Freudi õpetust pidi tuleb aga kogu inimkonna loomepüüdlusi mõista kui isiksuse allasurutud seksuaalkomplekside isesorti väljaelamist. Kultuur kui vaimne looming oleks seega inimese bioloogilise ebardluse kompenseerimise mehhanismiks.

Neile pessimistlikele lähendustele võiks vastukaaluks tuua Suure Prantsuse revolutsiooni kaasaegsete Voltaire'i, Diderot' jt. mõtted, kes pidasid kultuuri vahendiks, mille läbi on võimalik inimloomust paremaks muuta. Kultuur — see on haridus, kasvatus, inimlapse vormimine nägema pigem head kui halba, pigem tõde kui valet. Õelduga külgneb ka G. W. F. Hegeli arusaam kultuuri arengust. Hegeli sõnu parafraseerides kõlaks see nii: kultuuri läbi tunnetab inimene enese ja üldse maailma olemasolu mõtet, kultuurisfääris leiab inimene kokkukõla univerversumi seaduspärasustega. Siinkohal tasuks nimetada ka A. Schweitzeri inimkäitumise eetilise ja eluaustuse (elu säilitamise) printsiipe ühendavat programmi. Kuigi kõik nimetatud kultuurikontseptsioonid on oma olemuselt idealistlikud ning propageerivad abstraktse humanismi ideid, tuleb hinnata nende inimsust väärtustavat joont.

Kultuurilise arengu kui sotsiaalse progressi probleem on keskne marksismis, nõukogude kultuuriteoorias. Marxi sõnade järgi kajastab

kultuur kogu ühiskonna arengut ning selle alusel, millisel määral on inimene hõlmanud loodust, võib otsustada tema üldise kultuurilisuse üle. Tähendab, kultuur on see, mille alusel saab määrata inimese ühiskonnastatud seost loodusega, inimväärtustatud elukeskkonna arengut. Ja vastupidi, mida kõrgemal arenguastmel on sotsiaal-majanduslik keskkond, seda inimesestatum peaks olema *Homo sapiens*.

Niisiis, kultuurimääratluste analüüsil ja tõe kriteeriumide otsimisel on siiski kindel piiritähis ja selleks on inimene ise. Suhtumine inimese loomepotentsiaali ja arenguvõimekusse — see ongi kultuurikontseptioonide õigusmöödupuu.

TEADUSINTEGRATSIOONIST, TÄNAPÄEVA KULTUURIST JA SELLE UURIMISEST

Tänapäeva loodusteadustes on teadmised eluta ja eluslooduse nähtuste kohta omandamas kompaktselt süsteemset iseloomu. Teadmusintegratsioonist annab tunnistust uute piirteaduste (bioonika, keemiline füüsika jne.) ning sidusteaduste (küberneetika, infoteooria jne.) kiire areng. Samas on inimesega tegelevatele teadustele omane veel fragmentaarsus. Inimuurimise süsteemsusest ja terviklikkusest on hakatud rääkima üksnes viimasel aastakümnel (vt. näit. Б. Г. Ананьев, О проблемах современного человекознания. Москва, 1977). Teaduslooliselt on selline olukord mõistetav. Inimkonna näol on tegemist seni teadaolevaist kõige keerukama teadusliku uurimise objektiga. Objekti komplitseeritusega ongi seletatav inimest puudutavate teaduste (psühholoogia, sotsioloogia, sotsiaalsühholoogia jt.) suhteline noorus. Keerukama uurimine eeldab ju lihtsama tundmist.

Sotsiumi-uurijate põhiliseks sihtülesandeks nüüdistingimuses oleks integreerida teadmused ühiskondlike protsesside ja psüühiliste nähtuste kohta. Mõningad sammud selles suunas on tehtud, tunnistuseks kas või esimesed katsed luua üldist suhtlemisteooriat. Õpetusel kultuurist on vaadeldavas integratsioonis täita tähtis roll. E. Markarjan ja V. Kantor on avaldanud arvamust, et lähemal ajal asub kultuuriteooria teiste sotsiaalsete teaduste seas samasugusele positsioonile, nagu seda praegu on küberneetika eluprotsesside tundmaõppimisel või teadusloogika konkreetsete teaduste suhtes.

70-ndate aastatele iseloomulik kultuuriteooria kiire areng ei joutunud üksnes teaduslikest huvidest. Muutused kultuuri tõlgendamisel on kaasnud muutustele maailma kultuuripildis.

18.—19. sajandi, osaliselt ka käesoleva sajandi alguse kultuuriteoreetilise mõtte oli otseseoses kodanlike rahvuskultuuride tekke ja õitsenguga. Rahvuskultuuride väljakujunemise üheks spetsiifiliseks jooneks tuleks pidada ühiskondliku mõtte (poliitilised, majanduslikud jt. teooriad) ning kirjandus- ja kunstielu järsku intensiivistumist. On küllalt loomupärane, et vaadeldava perioodi filosoofid hakkasid kultuuri samastama selle antud ajaloolisel hetkel kõige ärksama osaga. Nii juhtuski, et valgustusfilosoofidelt pärit traditsioonide alusel käsitati kultuuri põhiliselt kui vaimse loomingu sünonüümi. Seejuures ei püütud kultuuri arenguseadusi kuigivõrd siduda teiste ühiskonnas toimuvate protsessidega. (Lausa vastupidi, küllalt sageli peeti kunsti ja haridust pelgupai-gaks ühiskondlike hädade eest.)

Alles kardinaalsed muutused inimeste eluviisides 20. sajandil sundisid teadlasi uues valguses nägema kultuuri olemust ja kohta ühiskonnas. Tõstatus kultuuri kui sotsiaalsete suhete tervikliku regulaatori küsimus. Endise pealisehitusliku «kaunistuse» asemel hakati kultuuris nägema ühiskondliku elukorralduse üht põhitähta. Globaalse massiteabe- ja liiklusteenistuse väljakujunemine on endaga kaasa toonud kvalitaatiivse muutuse maailma rahvaste kultuurilises arengus. Eelkõige väljendub see erineva sotsiaal-majandusliku korra ja ajalooliste traditsioonidega ühiskondade aktiivses suhtlemises, mille käigus on ilmsiks tulnud rahvaste eetiliste, esteetiliste jt. sotsiaalsete väärtuste suur ja vastastikust rikastumist võimaldav mitmekesisus.

Teatavasti iseloomustas varasemaid aegu kultuuride suhteline isolatsioon. Iseäranis markantselt oli see tuntav suurte piirkondade kultuurilahutatuse näol (näit. Aafrika, Siberi, paljude Lõuna-Ameerika, Austraalia ja Okeania kultuuride isolatsioon, eriti Lääne-Euroopa kultuuristandarditest). Regionaalne või rahvuslik kultuur oli informatsiooni- ja suhtelise küllaltki suletud süsteem. Isegi euroopa suurrahvastest rääkides võib öelda, et teaduse- ja kunstiuudised jõudsid naabriteni sageli mitmeaastase hilinemisega. Enamik inimesi ei jõudnud terve elu jooksul oma maakonna või kodulinna piiridest välja ning ei osanud seetõttu ette kujutada, et kusagil võidakse elada hoopis teisel viisil. (Meremeeste ja rändurite juttudel oli küljes pigem eksootiline kui tõsieluline maik.)

Globaalse liiklus- ja massikommunikatsioonisüsteemi loomine on põhjalikult kummutanud senised arusaamad kultuurinormidest, -traditsioonidest ja -kontaktidest. Olulisemaks uudsuseks võiks pidada respekti tekkimist maailma rahvaste kultuurilise mitmenäolisuse ees. (Tuletagem meelde, et kõigest pool sajandit tagasi domineerisid veel europotsentristlikud arusaamad, mis alahindasid aasia ja aafrika rahvaste kultuuri-saavutusi.) Ei piiratud üksnes kultuurilise heterogeensuse tunnistamisega, hakati juurdlema ka selle tekkepõhjuste üle. Niisugust probleemi-seadet varasem kultuuriteoreetiline mõte ei tunne. Valgustusajastust pärinevate arusaamade järgi iseloomustas kogu inimkonda üks ainuvõimalik kultuurilise arengu tee. Selle «redeli» ülaosas paiknesid prantsuse, saksa jt. euroopa suurrahvaste kultuurid, maailma teiste rahvaste kultuuriloomet aga vaadeldi kui niisuguse «ideaalredeli» madalamatel pulkadel olevaid.

Tänapäeva elukogemus näitab, et inimeste ideaalid, olmetööd ja käitumisharjumused on kõige tihedamalt seotud sotsiaalse elukorraldusega. Eskimote ja prantslaste elamud, rõivad, käitumisideaalid ja rahvalaulud on erinevad sellepärast, et nende rahvaste elukeskkond on erinev, mitte vastupidi. Kuigi eskimoneiu ei pese hommikuti silmi, ei tähenda see, et ta on parfüümitatud prantslannast ebakultuursem. Püsipakase käes tooks hommikune näopesemine kaasa tõsiseid nahavigastusi. Samas aga ei tunne prantslanna mitutkümme eri sõna lume varjundite tähistamiseks ja tema kultuuri seisukohalt pole sellel mingit tähtsust.

Niisiis, globaalse suhtlemissüsteemi väljakujunemine tegi nähtavaks rahvaste kultuurilise mitmekesisuse. Tekkis eripalgeliste kultuuritraditsioonide kooseksisteerimise probleem. Dialektika õpetab, et igal nähtusel on olemas vastandnähtus, ja nii on lugu ka kultuuri heterogeensusega. Niipea, kui intensiivsete kultuurikontaktide läbi saadi aimu kultuuride mitmekesisusest, viisid needsamad kontaktid heterogeensuse mahalihvimiseni, homogeniseerimiseni. Nii võibki öelda, et maailma tänase kultuuripildi puhul on tegu kaksipidiste arengutendentidega: kultuurilise enesemääramise (põhineb heterogeensusel) ja kultuurilise standardiseerumise (põhineb homogeensusel) dialektilise vastuoluga.

Väga teravaks on muutunud kultuurilise mitmekesisuse taustal toimuva ülemaailmse kultuuriintegratsiooni probleem (seda nii teoreetikutele kui ka praktikute aspektist). On selge, et nüüdisaja tingimustes ei saa rahvuslike kultuuriomapäraste täielikku säilitamist pidada enam ideaaliks. Teksasmood konkureerib mis tahes rahvariitiga ja ülikuulsad popansamblid on leidnud koha kõikide rahvaste enda (folkloorse) muusika kõrval. Kuid kultuurilist ühtlustumist absoluudiks seada pole samuti õige, sest regionaalsetel kultuurierinevustel on oma sügavad ajaloolised põhjused.

Erinevatest majanduslikest ja geograafilistest tingimustest johtuvad erinevused eluviisides, töövõtetes, käitumistavades ja ideaalides. Ja just viimastel on ühe või teise rahva kultuuriterviku kujunemisel määrav roll. Nõukogude kultuuriteadlase E. Markarjani hüpoteesi kohaselt tuleks etnokultuurilise mitmekesisuse otstarvet liigi *Homo sapiens* säilimisel võrrelda liigisisese polümorfismi vajalikkusega. Selle hüpoteesi kohaselt kätkeks kultuurinormide ja -traditsioonide liigne ühtlustumine endas ohtu inimese eluvõimekusele. Siinkohal näidet leida pole raske: kliimale mittevastavast, aga moekohasest riitusest või elamust tingitud

hädad pole meile sugugi võõrad. Mõistagi ei ole nohu ainus, mis *Homo sapiens*'i liigisäilivust ähvardab!

Globaalne kultuuriintegratsioon on toonud kaasa kultuurseks peetava isiksuse etalonide kiire muutumise. Kuigi meie kaasaegses maailmas pole tegemist sotsiaalse homogeensusega, on olemas tendents luua ideaale n.-ö. õnnelikust inimesest üldse. See aga tähendab, et inimene kistakse lahti oma kultuuri põhitraditsioonidest ning tal on väga kerge muutuda vaid hetkeväärtusi, oma kultuuri seisukohalt pseudoväärtusi teenivaks hüpiknukuks. Milles täpselt avalduvad kultuurilise järjepidevuse kaotanud isiku psüühika- ja teoväärastused, seda pole teadus täpselt fikseerinud. Aga olemas nad on ja rohked «massikultuuri ja -inimese» kontseptsioonide häirekellad juba löövad.

Niisiis, vajadus mõista kultuuri olemust, tema seost inimtegevuse ja mõtlemise põhijoontega on nüüdisaegse maailma toimimissuundade seisukohalt väga tähtis.

MINEVIKUPÄRANDIST TULEVIKUPERSPEKTIIVINI

Mõistel «kultuur» on väga kõrge abstraktsiooniaste. Teiste sõnadega, nimetatud mõiste kaudu püütakse kirjeldada äärmiselt komplitseeritud ja paljutahulist sotsiaalse tegelikkuse nähtust. Mõiste «kultuur» on muu hulgas mahukam sellistest abstraktsioonidest nagu «ühiskondlik-majanduslik formatsioon», «tootmisviis» jms. ning peab kajastama inimesestatud seost loodusega, sotsiaalse tegevuse kvaliteeti, üksikisiku psühhosotsiaalseid orientatsioone... Niivõrd keeruka kategooria formuleerimine on teaduslooliselt pikaajaline protsess, kusjuures liikumine toimub üksikult üldisele, detailidelt tervikule. Eespool sai mainitud, et teoreetilises kirjanduses tuntakse sadu kultuurikontseptsioone. Ka argises keelepruugis on tegemist sõna «kultuur» mitmeti-tarvitamisega (kultuurielu, kehakultuur, teeninduskultuur jne.). Hoolimata näilisest segadusest, on sellist mitmetähenduslikkust võimalik mõistlikult põhjendada. Nimelt leiab igas kultuurimääratluses kajastamist tolle ülikeeruka, fenomeni mõni konkreetne aspekt. Muidugi ei ole kõik määratlused võrdsed. Mõningatel juhtudel on kultuuritõlgenduses fikseeritud hulk olulisi tunnusoone, teistel puhkudel pakub määratlus aga kultuuri üsna fragmentaarseid ja teisejärgulisi omadusi. Esiialgu ei ole ühiskonnateadlased suutnud veel leida adekvaatset vastavust kultuuri kui sotsiaalse tegelikkuse nähtuse ja tema kategooriaalse väljendamise vahel.

Kultuuris on nähtud inimese sõpra ja vaenlast, teda on looduse ja ühiskonnaga nii vastandatud kui samastatud. Teoreetilised keerdkäigud on ikka olnud seotud konkreetsete ajastute sotsiaalsete ideaalidega ja teadusliku maailmapildi üldise arenguga. Tutvumine kultuuriteoreetiliste arusaamade ajaloo mõningate oluliste joontega peaks aitama süvendada arusaamist, kuidas on toimunud tunnetuse avardamine, liikumine pealispinnalt olemuse avamiseni.

Pöörduksime esmalt valgustusfilosoofiliste kontseptsioonide poole. Nimetaksime siinkohal Voltaire'i, Diderot'd, Rousseau'd, Herderit, Schillerit, vendi Schlegeleid, aga ka Hegelit ning Kanti. Vaadeldavate õpetuste keskseks tegelaseks on vaba indiviid, kes oma sõltumatust ning teoaktiivsust säilitada püüdes astub areneva kodanliku ühiskonnaga kindlatesse moraalivahekordadesse. Inimesele omistatakse neis teoriaals piisavalt egoistlikud taotlused, mida ta aga väljaspool ühiskonda ei ole võimeline rahuldama. Et olemasolev ühiskond on inimloomusega suuremal või vähemal määral vastuolus, tuleb leida tee inimese ja ühiskonna suhete harmoneerimiseks. Vahetalitajaks niisuguse eesmärgi saavutamisel on kultuur.

Eriline koht prantsuse valgustajate teooriates oli kasvatusel. Õilsate käitumisnormide sisendamise ja kaunite kunstide õpetamise läbi loodeti kujundada isiksust, kes astub välja ebaõiglase ühiskonnakorra vastu. Mõistlikuks ehk kultuurseks peeti inimest, kes tegutseb kooskõlas loodusega ning soovib luua head ja õiglast ühiskonda.

Seevastu saksa filosoofid sidusid kultuurse inimese sisemiste vaim-

sete eesmärkidega. I. Kant vaatles kultuuri aprioorse sotsiaalse kohustuse omaksvõtu aspektist. Kultuurse inimese tunnusmärgiks on tahtevabaduse kasv, loodusest kaasaantud kitsaste, egoistlike püüdluste mahasurumise oskus. Sellise tahtevabaduse saavutamiseks peab inimene olema teoaktiivne ja arukas. Kant leiab, et kultuur — see on mõistliku olendi võime püstitada enda ja oma vabaduse ette mis tahes eesmärgid. Kui I. Kant rõhutab inimese siseväärtusi, siis G. W. F. Hegel seab kultuursuse piiritähise inimesest väljapoole. Kultuurikontseptsioon on Hegeli objektiiv-idealistslikku laadi absoluutse idee õpetuse osi. Erinevalt oma eelkäijatest ei näe Hegel kultuuris üksikindiviidi enesetäiustamist, vaid inimkonna üldist arengutendentsi. Kultuur on inimsoo vaimse realisatsiooni selline etapp, mil suudetakse vabaneda subjektivistest kapriisidest ning tõusta vabaduse ja tahte üldiste ja formaalsete printsiipideni. Kultuur on seotud vaimuse arenguga, mille lõppeesmärgina inimkond tunnetab oma ühtsust universumiga ja saavutab substantsionaalse moraalsuse (siin tulebki mängu Hegeli kurikuulus absoluutne idee: inimkonna ajaloolises arengus kujunev kultuur on absoluutse idee viimaseks enesetunnetuslikuks etapiks).

Valgustusfilosoofide õpetustes kujunes «vaimuelust» mõiste «kultuur» sünonüüm ning nii läks ta 18.—19. sajandi teadus- ja kunstielus käibe. Tegemist on idealistliku lähenemisega, mille puhul seost inimese praktilise materiaalse tegevuse ja vaimsete, loov-mõistulike suhete vahel peaaegu üldse ei nähta. Vaimseid väärtusi absolutiseeritakse. Eri-lisele pjedestaalile tõstetakse kunstid, mis olevat loominguilise tahte selgemaid avaldusvorme.

Kultuuri ja vaimuelu identifitseerimise omalaadsemaid interpretatsioone ulatub oma juurtega käesoleva sajandi esma-aastatesse, mil W. Dilthey lõi nn. vaimuloolise meetodi, mis kujutas endast loodusteaduslikule analüüsile vastandlikku käsitusviisi. Püüti välja töötada kultuurinähtuste immanentseid seaduspärasusi. Vaimuloolise meetodi põhijooneks peeti intuiitset (sageli irratsionaalset) sisseelamist ühes või teises kultuuris valitsevasse ideemaailma. Seda laadi kultuuriinterpretatsioonid on kodanlikus mõttemaailmas elujõulised veel tänagi.

20. sajandi künnisel hakkasid kultuuri vaimueluga samastavate arusaamade kõrval tekkima hoopis uutmoodi ettekujutused kultuurist. Uue paradigma sünni on seotud eelmise sajandi teise poole teadusmeeste E. Tylori ja H. Spenceri nimedega. Esimene neist seadis uurimiseesmärgiks kirjeldada kultuure loodusteadusliku täpsusega (täielik vastand Dilthey meetodile). Teine rakendas (tõsi küll, väga spekulatiivselt) eluslooduse evolutsiooni analüüsivaid printsiipe rahvaste kultuuriajaloo arenguseaduspärasuste fikseerimiseks. Hiljem on väga tähtsat osa mänginud freudistlikud kultuuritõlgendused ning prantsuse sotsioloogilise koolkonna esindajate (Maussi, Dürkheimi, Halbwachsi jt.) õpetus nn. kollektiivsest teadvusest. Kõiki eelnimetatud õpetusi sünteesides ja edasi arendades hakkas 20-ndatel aastatel välja kujunema uus teadusharu, mida kõige üldisemalt võiks nimetada kultuurantropoloogiaks (nimetus on tinglik, sest selle teadusharu esindajad figureerivad ka etnopsühholoogide, teoreetiliste etnoloogide jms. nime all).

Kultuurantropoloogilise mõttelaadi genesil me sünnikohal pikemalt ei peatu, kuigi see on iseenestest üsna huvitav. Püüame järgnevalt analüüsida ainult seda, kuidas vaadeldav mõttelaad tõlgendab kultuuri olemust. Esmajoones maksab rõhutada, et tegu on õpetusega, kus tegeldakse kultuuri sotsiaalse sisu lahtimõtestamisega. Kesksed on saanud erilaadsetes ühiskondades eksisteerivate eriilmeliste kultuuride probleemid. Kuigi fookuses on kultuuri sotsiaalsuse küsimus, ei tähenda see veel, et tegemist oleks materialistliku lähenemisega. Just vastuoks, kultuur samastatakse nn. kollektiivse teadvuse ja selle struktuuriga. Mõne indiaanisuguharu, neegrihõimu (kultuurantropoloogid tegelevad valdavalt nn. traditsiooniliste ühiskondade uurimisega) vms. kultuur identifitseeritakse konkreetse sotsiumi piires üldtunnustatud religioossete uskumuste, moraaliarusaamade, teadmiste, käitumisnormide jms. kogumiga. Kollektiivsed teadmised antakse pärimuse kaudu põlvest põlve edasi ning praktiliselt on nad kollektiivi kõikidele liikmetele

ainukohustuslikud, nende mõtlemise ja käitumise põhikujundajad. Kultuurantropoloogilise mõttelaadi keskseid tõesid on see, et iga inimese käitumine on determineeritud selle kollektiivi käitumisnormide ja teadmissüsteemidega, milles ta elab. (Täpselt jalgade pealt pea peale pööratud materialism!) Kollektiivset teadvust vaadeldakse teadmiste, väärtuste ja normide reservuaarina, mille vahendusel üksikindiviid «tankitakse» kogu eluks vajaliku ideepagasiga, s. t. muudetakse konkreetse ühiskonna suhtes kultuurseks kodanikuks.

Mõistagi on ka see mõttelaad oma loomult idealistlik. Seejuures on tegemist objektiivse ja subjektiivse idealismi huvitava sümbioosiga. Subjektiivse idealismi kajastuseks tuleb pidada seisukohta, mille järgi inimese tegelik käitumine ja elukorraldus genereeritakse subjekti teadvuse alusel. Teisalt võib aga täheldada platonistlikku tüüpi objektiivse idealismi tunnusjooni: kollektiivne teadvus on üksikindiviidide teadvusest väljaspool asuv ideede maailm, millest johtuvalt realiseerub sotsiaalne praktika.

Kultuurantropoloogiline mõttestiil on olnud valitsev anglo-ameerika maades. Et nimerohkest piirata, mainigem vaid eriti silmapaistvaid teadlasi, nagu R. Benedict, D. Bidney, I. Hallowell, A. L. Kroeber, M. Mead, P. Radin, R. Redfield, L. White jt. Ulatuslikult on tegeldud empiiriliste nn. väliuurimistega, mis seisnevad paljude aasia, aafrika ja ameerika pisirahvaste (ainud, tulemaalased, kaska indiaanlased jne.) kultuurifenomenide kirjeldamises. Põhihuvi tuntakse moraali, religiooni, perekonnaelu, töötavasid jms. puudutavate väärtushoiakute ja käitumisnormide vastu.

Tänu kultuurantropoloogide tegevusele ei samastata kultuuri mõistet enam kõrgarenguriikide teaduse- ja kunstisaavutustega. On saanud selgeks, et teiste rahvaste töö- ja olmeharjumustele, kunstiloomele ning moraalile ei maksa vaadata kui «barbaarsusele». Iga kultuur põhineb teda loova rahva ajaloolisel arengul, mistõttu on otstarbekas teha juttu kultuurilise võrdsuse printsiibist (mitte segi ajada sotsiaalse korraldusega, mille poolest ühiskonnad kaasaegses maailmas erinevad väga tugevasti). Kõige kergem oleks seda printsiipi väljendada nii: kui sa tahad, et sinu ja su rahva harjumuste ning traditsioonide vastu austust tuntakse, siis ära alaväärista neid, kes pole sinu sarnased.

Omapäraselt on püüdnud kultuuri olemust lahti mõtestada prantsuse strukturalistid — C. Lévi-Strauss, M. Foucault, R. Barthes, J. Lacan jt. Nimelt seostavad nad inimkonna kultuurilise geneesi mõtlemisstruktuuride ajaloolise arenguga. Tegeldakse inimõtte «arheoloogiaga», s. t. rekonstrueeritakse oletatavalt universaalseid tegelikkuse tähistamise märksüsteeme. Strukturalistliku analüüsi loogika oleks järgmine. Inimtegevusel on märgiline iseloom, tänu millele luuakse looduses tundmatu olemissfäär — kultuur. Kultuur — see on sotsiaalset kooselu tagav tähendustesüsteem. Kultuuri mõistmiseks tuleb lahata tähenduste geneesi, mis omakorda aga eeldab inimõtte mehhanismide avamist. Strukturalistide uurimisvaldkond on seejuures küllaltki mitmekesine: Lévi-Strauss tegeleb etnoloogiaga, Lacan psühholoogia ja psühhiaatriga, Barthes kaasaegse kirjandusega, Foucault teadusajalooga jne.

Strukturaliste ei huvita märksüsteemide heterogeensus (võrreldem neid kultuurantropoloogidega, kelle uurimisaineks oli just kultuuride mitmekesisus). Eluslooduse analoogidele tuginedes püütakse leida psüühilise tegevuse universaalomadusi. Lévi-Strauss peab sellisteks mõtlemisprotsesside opositsionaalsust (inimene armastab vastandada paremat vasakule, head halvale, oma võõrale jne.) ning metafoorsust (enda samastamine tootemloomaga jne.), Lacan aga kultuurilise tähenduste maailma vastuvõttu isiksuse kolmel tasandil (reaalne, kujutlev ja sümbooliseeriv Mina).

Strukturalistide kultuurikontseptsioonidele hinnangu andmine on vägagi komplitseeritud ülesanne, seda juba seetõttu, et nende puhul pole võimalik kõnelda mingist ühtsest rühmitusest või koolkonnast. (Eriilmelistele autoritele ühtse hinnangu andmine on niisama vähe otstarbekas kui ravimite väljastamine palati kõigi haigete temperatuuride keskmist silmas pidades.) Tunnustavalt võib igal juhul märkida nende

metoodilisi katseid ja ühtlasi humanitaarteadustes kasutatavate uurimisvõtete rikastamist. Asjalikud on ka nende probleemiseaded kultuuri mehhanismide ja universaaltüpoloogia kohta. Samas aga ei ole strukturalistid vabad idealistide tüüpilistest hädadest. Idealismi mõju avaldub muu hulgas teadvuse muutmises iidoliks, illusioonis teadvuse kõikvõimsusest kultuuriloomingus. Loomulikult ei kavatse me eitada seost tegelikkust aktiivselt-märgiliselt kajastava inimteadvuse ja kultuuri geneesi vahel. Vastupidi, omadus peegeldada objektiivset reaalsust selliste mõtteliste reproduktsioonide nagu ideed, teadmised ja väärtushoiakud vahendusel on olnud väga oluliseks komponendiks *Homo sapiens*'ile iseloomuliku kultuurimaailma tekkel. Äärmiselt vähe tõenäoline on ainult see, nagu võiks nende kahe nähtuse vahel kehtida struktuurianaalooogia. Mõttemaailma geneses ja realiseerumine saab toimuda üksnes inimeste vahetu sotsiaalse tegevuse läbi, milles omakorda luuakse ühiskondliku teadvuse põhijooned. Sotsiaalse praktika määravat osa mitte nähes samastavad strukturalistid kultuuri selle ühe komponendiga — tekstide summaga, s. o. müütidega, kirjandusteostega, teadustraktaatidega, isiksuse testidega. Lahutades tekstid sotsiaalsest keskkonnast, kus nendel on inimeste jaoks konkreetne tähendus, saab tööpoolest teha mitmesuguseid abstraktsioone. Küsimus on vaid selles, kas me teeme otsustusi tekstide endi või sotsiaalse tegelikkuse kohta, milles tekstid loodi. Strukturalistidel kipub see asi vahetevahel segi minema. Suure hulga eri rahvaste müütide analüüsimise teel (C. Lévi-Straussi moodi) saab kindlasti leida põhipunkte nende tüpologiseerimiseks. Samas võib aga sügavalt kahelda väites, mille järgi müütide tüpologiseerimine on võrdväärne mõtlemise universaaliatega leidmisega. (Arvatavasti võib hea tahtmise juures need tekstid ka nii ära rühmitada, et esiplaanile jäävad hoopis mõtlemiserinevused!) Veelgi ennatlikum tundub väide, et teadmine kultuurimehhanismide üldisusest tuleneb teksti universaaliatest.

Oleme nüüd teinud linnulennulise ülevaate kolmest ajaliselt üksteisele järgnenud kultuuri käsitlemise viisist ning võime nentida, et kultuuriteoreetiline mõte on arenenud nii laiuti kui sügavuti. Värskemad probleemiseaded kultuuri olemusest on varasematest märksa komplitseeritumad ja teravmeelsemad. Põrmugi pole aga vähenenud oht teha ühekülgsed, spekulatiivsed üldistusi. Paljudele kodanlikele kultuuriteoreetikule on komistuskiviks saanud suutmatus ühiskonnaelu materialistlikult mõista. Kultuurifenomeni puhul on suur osakaal vaimsel komponendil, mida kiputakse aga absolutiseerima. Kuid nende õpetuste juures on hindamisväärne heuristiline moment. Materialistlikust «puhastustulest» läbimineku järel võib mõnigi esialgu spekulatiivne idee olla omamoodi tõukeks kultuuri olemuse põhjalikumale mõistmisele.

VÄIKE PORTREEVISAND

Nüüdisaja humanitaarteadustes pakutakse välja mitmesuguseid kultuurihüpoteese, -mudeleid ja -teooriaid. Oleme jõudnud kultuuri olemuse mõistmisele märksa lähemale, kuigi mõningate juhtteoreetikute arvates peaks kvalitatiiivne hüpe kultuuriteoorias saama teoks alles kusagil 10—15 aasta pärast.

Selline teadussituatsioon lausa ärgitab esitama omapoolset kultuuriinterpretatsiooni. Õigupoolest pole väljapakutav sedavõrd tõlgendus, kuivõrd võimaliku arendatuma kontseptsiooni visand. Aga vahest pakub sellinegi poolhüpoteetiline esitus mõtlemismaterjali edasiseks.

Igasugune hüpoteesi püstitamine algab eelduste väljatoomisest. Läh-tugem siis järgmisest:

- a) kultuur on inimkonna lahutamatu kaaslane, ühtaegu võib teda vaadelda kui puutumatu looduse vastandit;
- b) kultuur on seotud kogu ühiskondliku elukorraldusega, sotsiaalse taastootmise ja arenguga;
- c) kultuur kandub põlvest põlve edasi ning kindlustab seeläbi sotsiaalse tegevuse järjepidevuse;
- d) inimene ei sünni kultuursena, vaid saab kultuurseks, s. o. kultuursus

programmeeritakse mitte geneetiliste, vaid sotsiaalsete faktorite poolt kasvatuse käigus.

Meie hüpoteesi põhiväide võiks kõlada nii: kultuur on ühiskonna «ideepagas», mille loomine ja talletamine toimub sotsiaal-ajaloolise arengu käigus. Tehes läbi esemestumise ja taasideestumise metamorfoosi, kujuneb ideepagas sotsiaalset elu organiseerivaks jõuks.

Asugem nüüd tõestuse juurde. Mõiste «kultuur» on samasugune abstraktsioon nagu kategooriad «baas», «pealisehitus», «ühiskondlik-majanduslik formatsioon» jms. Tegelikult eksisteerivad üksnes reaalsed inimesed, kes töötavad, söövad, magavad, suhtlevad, toodavad omasuguseid. Otsides vastust küsimusele, mis on kultuur, tuleb tavaliselt elulolist üks kindel aspekt abstraherida ja määrata kindlaks selle kvaliteetidid.

Inimeste elu on võimalik vaadelda kui materiaalsel, bioloogilisel ja vaimset tootmist. Tegelikult on need kolm sfääri üksteisest tihedalt läbi põimunud. Teoreetiliselt on neid aga võimalik lahutada ning tänu sellele saame näidata, kuidas vaimse tootmise (s. t. ideede, teadmiste, väärtuste, normide jne. tootmise) sfäär kujuneb aluseks nähtusele, mida nimetatakse kultuuriks.

Peale mõiste «vaimne tootmine» on kultuuriasjadest rääkimiseks oluline võtta tarvitusele ka kategooria «inimtegevus», mille rakendamine muudab arutluskäigu esialgu küll keerulisemaks, kuid loodetavasti aitab asja lõppkokkuvõttes selgemaks rääkida.

Analoogiliselt mis tahes loomaliigile on võimalik kirjeldada ka liigi *Homo sapiens* elu- ja käitumisviise. Eelkõige pakuvad huvi tegurid, mille poolest inimekäitumine erineb igasugusest muust looduses esinevast. Inimekäitumisele ainuomastest joontest märgitagu:

- 1) erinevalt mis tahes loomast ei hangi inimene eluks tarvilikku loodusest valmiskujul, vaid töötleb keskkonda vastavalt oma vajadustele ümber. Teatavasti nimetas K. Marx looduse ümberkujundamise käigus tekkivaid inimestevahelisi suhteid tootmissuheteks, s. o. ühiskonna fundamentaalsuheteks;
- 2) inimene saab elada ja oma tarbeid rahuldada üksnes kollektiivsel viisil. Robinsoni-jutud on pelgalt ilusad muinasjutud, sest ükski inimene ei suuda täielikus üksinduses valmistada kõiki oma eluks vajaminevaid vahendeid. Veelgi olulisem on kollektiivi osa psüühiliste protsesside realiseerumises, sest sotsiaalsetes suhetes mitteosalev inimene polegi inimene, vaid on loom;¹
- 3) inimesele on omane ideaalne (mittemateriaalne) maailmataju, s. t. ta kajastab reaalsust mitte ainult vahetu tegevuse, vaid ka mõttelis-sõnaliste kujundite kaudu. Ühtlasi on inimene võimeline nn. ennetavaks tegelikkusepeegelduseks. Tähendab, enne teo sooritamist on tal vaimusilma ees ettekujutus, kuidas midagi teha. Veelgi enam, just ennetav tegelikkusepeegeldus loob võimalused n.-ö. mõtteliseks modelleerimiseks: planeerimist, fantaseerimist jms. kujutusviise kasutades saab inimene leida optimaalsed variandid edasiseks praktiliseks toimimiseks.

Inimtegevuse spetsiifika ja kultuur on omavahel tihedas vastasmõjus: kultuur on saanud võimalikuks tänu sellele eripärale ja see eripära on tänu kultuurile üha süvenenud. Spetsiifilise inimtegevuse tagajärjel muutub pidevalt *Homo sapiens*'i elukeskkond ja ka ta ise. Samas peavad need muutused mingil viisil kinnistuma, et kujuneda järgneva sotsiaalse tegevuse aluseks. Kultuur kui ühiskondlik ideekapital on seotud nii inimese loova tegevuse enda kui ka selle resultaatide kinnistamisega.

Iga ühiskond püüdleb elatusvahendite hankimise ning sotsiaalsete suhete korraldamise uute ja produktiivsemate viiside poole. Nii oli see ürgühiskonnas, kus teo ja mõtte vahendusel otsiti sobivamaid variante primitiivsete tööriistade valmistamiseks, nii on see tänapäeval, mil tegeldakse põllukultuuride saagikuse programmeerimisega, automaatsüsteemide täiustamisega vms. Sotsiaal-majandusliku arengu lahutamatuks ja

¹ Selle väite tõestuseks on juhtumid, kus inimbeebi on sattunud loomade juurde ning need pole teda ära söönud, vaid on ta «adoteerinud». Loomade poolt üleskasvatatud olendil on inimese kuju, kuid ta käitub nagu loom.

hädavajalikuks osaks on uute ideede tootmine. Täpsemini öeldes, materiaalsete olude muutumine tingib ideede arengut, viimane omakorda hoogustab materiaalse keskkonna kujunemist. Just majandusliku tootlikkuse teataval arenguastmel on võimalik ideede tootmise suhteline iseseisvumine (inimkonna ajaloos on üheks niisuguseks perioodiks antiikaeg).

Ideepagasi omamine on sotsiaalses elus vältimatu. Inimühiskond poleks ürgajast kaugemale jõudnud, kui metslastest tarkpead poleks toidupoolise hankimiseks kohmaka nua asemel kasutusele võtnud paindlikku oda või esitanud endale küsimust, kas jahihõnne heitlikkusel on ka mingid põhjused. Kõrvuti primaarsete elutarviduste rahuldamisega on inimeste elu üheks osaks alati olnud uudisideed, väljendugu need siis kas müüdiloomises või filosoofilises traktaadis, algeliste tööriistade teiseksmuutmises või elektrienergia kasutamisevõimaluste väljaselgitamises.

Ideepagas on vaadeldav kui teadmiste, väärtushinnangute, käitumisnormide jms. kogum, omamoodi tagavara, mille inimesed on pika ajaloolise arengu vältel kokku kogunud. Seda pagasit antakse põlvest põlve edasi ning mõnes mõttes võib seda vaadelda kui sotsiaalset mälu (muuseas, võrreldes seda kultuurantropoloogide kollektiivse teadvuse ideega). Samas on ideepagas ka «kapitaliks», mis paneb aluse laiendatud vaimsele taastootmisele ehk, argikeeles öeldult, uute ideede sünnile. Seega pole ideepagas mingi konstantne suurus ja analoogiliselt üksikinimese mälule muutub pikkamööda ka sotsiaalse mälu sisu. Päris õige ei ole väita, nagu osa ideid lihtsalt kustuks sotsiaalsest mälest. Pigem on asi nii, et osa teadmisi ja väärtusi kaotab oma aktuaalsuse ning salvestub tumber sotsiaalse mälu mitteoperatiivsetesse osadesse. Näiteks pole nüüdisajal oluline teada, kuidas ehitada vaaraode hauakambrit, kuid tarviduse korral on seda teadmist võimalik taastada. Tõsi, on olemas ka selliseid ideid, mida väga pikka aega pole ükski inimene rakendanud ega kasutanud ning praktiliselt on inimkond nad unustanud. Eriolukordades on isegi selliste «mäluühikute» taastamine osutunud võimalikuks (näit. vanade kiilkirjade dešifreerimine, üksikute tekstilõikude alusel mõne iidse rahva religioossete uskumuste rekonstrueerimine vms.).

Juttu tuleb teha ka ideepagasi ehk kultuuri üldnimlikust ning konkreetsele rahvale omasest vormist. Üks osa teadmistest, väärtustest ja käitumisnormidest tekkis üheaegselt väga paljude rahvaste juures ning on seetõttu üldnimliku iseloomuga. Nimetame üksnes mõnda, nagu ratta kasutamist jõuülekanne mehhanismina, päikeseornamente rahvakunstis või vanade inimeste elukogemuste austamist. Teise osa üldnimlikust «andmepangast» moodustavad ideed, mis on väga ulatuslikult mõjutanud ja mõjustavad nüüdisajalgi kogu inimkonna arengut. Niisuguste ideede hulka võib lugeda antiikmaailma mõttesaavutusi, renessansi humanistlikke taotlusi, revolutsiooni sajandivahetuse loodusteadustes jne. Meie päevil on välja kujunemas üldnimliku kultuuri kolmas osa: kiire teabevahetuse tulemusena tekkiv unifikseeritud teadmiste ja hoiakute süsteem, näiteina siinkohal reaalteadusliku maailmapildi ühtlustumine, moe globaalsus jms.

Maailmakultuuriga kõrvuti võime rääkida iga rahva enda kultuurist, oma ajalooliselt talletatud ideepagasist. Ideetootmise ürgsemaks vormiks on just rahvaste (suguharude, hõimuliitude, rahvaste) kultuurid, kuna üldnimliku ideeühenduse teke on suhteliselt hiline nähtus. Mõelgem kas või antiikkultuurile, mis oma õitsengu perioodil oli ikkagi ühe rahva kultuur, alles palju hiljem hakati temasse suhtuma kui üldnimliku vaimse progressi kindlasse etappi.

Millistest komponentidest koosneb rahva ideekapital ehk kultuur? Liigagi sageli kiputakse seda samastama vaimse tootmise üksikute harudega — kunstidega, filosoofiaga, harvemini lisatakse siia juurde veel teadus. Tegelikult on ideepagas hoopis suuremahulisem. Iga rahva kultuur on võrdne kõigi selle rahva poolt ja selle rahva tarvis loodud teadmiste, väärtuste, mõtlemis- ja käitumisviiside hulgaga. Et öeldut paremini avada, loetleksime veel mõningaid rahva ideepagasi elemente: a) töötegemise viisid ja suhtumine töösse ning töö objekti (põldu, metsa, vabrikusse jne.);

- b) perekonna ja koduga seotud käitumisnormid, harjumused, tavandid ja rituaalid;
- c) arusaamised riiklikust korraldusest ning selle pinnal tekkivad poliitilised ja ideoloogilised doktriinid (muide, need ideed olid embrüonaalsel kujul olemas juba sugukondliku korra ajal, kus nad avaldusid näit. pealiku statuudis jms.);
- d) üldist maailmapilti kujundavad teadmised ja arusaamised. Olenevalt ajalooetapist on need esinenud kord suguharu teket seletavate müütide ja muistenditena, kord kõikehõlmavate ainujumala-kontseptsioonidena. Nüüdisajale on tunnuslik teaduslik-faktoloogiline tegelikkusekirjeldamine ja tõlgendamine;
- e) lõpuks on iga kultuuri paratamatuks osaks ideepagasi põlvest põlve pärandamisega seotud traditsioonid, normid ja töökspidamised. Nüüdisaegses ühiskonnas kutsutakse seda osa haridussüsteemiks ning see on kujunenud tõhusaks ühiskonna ideekapitali taastootvaks lüliks. Kümme tuhat aastat tagasi täitsid sama funktsiooni noorukite initiatsiooni protseduurid. Muidugi ei ole nimetatud loend kaugeltki kõikehõlmav. Vaimse tootmise valdkondi, mille tulemusena sünnib kultuur, on kindlasti palju rohkem.

Kultuuri rahva ideepagasiga samastades võib väga kergesti libiseda idealistliku ühiskonnakäsituse pinnale. Otsustava tähtsusega on küsimus ideekapitali levikumehhanismist, s. o. inimeselt inimesele ja põlvest põlve edasikandmise vormist. Idealistide järgi piirdub see lihtsalt inimeste psüühiliste kontaktidega. Seevastu materialistid räägivad sotsiaalse mälu sisu (idee) esemestamisprotsessist ning rõhutavad, et vaimse tootmise eesmärgiks on sotsiaalse praktika taasloomine ja edasiarendamine. Paljud ideedest sünnivad selleks, et asjastuda uutest tööriistadest, elamutüüpides või tarbeesemetes ning hõlbustada seeläbi inimeste eluolu. Selliste ideede sotsiaalseks levikumehhanismiks ongi konkreetsete esemed (s. o. samad tööriistad, ehitused jms.). Nii on originaalse konstruktsiooniga egiptuse püramiidide või rooma termide idee kandunud meie aega tänu nende ehitiste endi säilimisele. Kuid ka poliitika või kunsti valdkonda kuuluvad ideed ei saa eksisteerida, tegemata läbi ühiskondlikku esemestamisprotsessi. Poliitik, kes kannaks riigikorralduse edendamise ideid üksnes oma peas ega propageeriks neid raamatuis või ajakirjanduses, oleks ju surnud ideede autor. Konkreetsete näitusesaali, publiku ja piltideta poleks olemas kunsti, noodikaupluste ja pillivabrikuteta muusikat ning raamatute ja raamatukogudeta kirjandust. Õpikute, koolimajade ja õpetajate abita ei saaks Juku kunagi teada seda, mida Juhan juba teab. Näiteid ideekapitali esemestamisest võib tuua lõputult, sest sellega on seotud kogu inimeste materiaalne tegevus.

Traditsiooniliselt on eristama hakatud materiaalselt ja vaimset kultuuri. Harjumuseks on saanud pidada hooneid, töö- ja tarbeesemeid, rõivaid jms. materiaalse kultuuri sfääri kuuluvaiks, kirjandust, teatrit, muusikat jms. aga vaimse kultuuri ilminguiks. Uurimispraktika seisukohalt võib sellisel jaotusel isegi otstarve olla (kummagi sfääriga tegelevad eri teadusharude esindajad), kuid ühiskonna ja kultuuri tervikmõistet silmas pidades on see igal juhul väär. Mõttekam oleks rääkida kultuuri kui ideekapitali sisulisest ja vormilisest küljest. Sisulise külje moodustaksid ideed ise oma mitmekesisuses, vormiline külje aga hõlmaks nende ideede esemestamisprotsessi, materiaalselt levikumehhanismi. Kultuurist saame tervikpildi siis, kui jälgime mõlemat poolt nende vastasmõju. Kui etnograafid uurivad elamutüüpide ajalugu, siis püüavad nad konkreetsete hoonete taga näha inimvaimu loometeed. Kui kunstiteadlane analüüsib maalikoolkonna arengut, jälgib ta loome meetodi ja ideeühtsuse kõrval materjali realiseerumist. Täheandab, tegelikult polegi kultuuri vaimse ja materiaalse külje ühtsuse printsiipi äärmuslikult ignoreeritud. Seetõttu pole mõistet «vaimne kultuur» ja «materiaalne kultuur» oma tavakasutuses kuigi täpsed.

Seega on hüpotees kultuurist kui ühiskonna ideepagasist esitatud ja tõestatud. Hüpoteesi meeldivuse ja vastuvõetavuse kohta pole tema autoril enam sõnaõigust.

Mihkel Mutt

ÜKS VANAMOELINE EESTI KIRJAMEES

Juhan Peegel on suhteliselt vähe kirjutanud. Ei saa öelda, et ta hilja oleks alustanud («Mereaju» dateering on 1938), aga harva küll on tema kui kirjaniku nimi siin-seal vilksatanud, ehkki kunagi mitte ka päriselt silmist kadudes. Alles käesoleval kümnendil paistab kirjanik suurema hoo sisse saanuvat ja (oletatavasti) senisele jõudetunni-harrastusele rohkem aega ning energiat pühendanuvat. Terve tema looming on leida kolmest suuremast üksusest: «Lühikesed lood» (1970), kus taastrükitud valdav osa 1966. a. «Saaremaa motiividest», «Teed ja ristteed» (1976) ning fragmentaarium «Ma langesin esimesel sõjasuvel» läinud aasta «Sirbi ja Vasara» joone all. Juhan Peeglit tuntakse ka andeka humoristina, sellel alal on ta pidevalt tegelnud, kuid käesolevas kirjatükis ei pööra me eraldi tähelepanu tema ande nimetatud tahule, jättes nõnda vaatluse alt välja paroodiäd Rosenstrauchi nime all (1974) ning vested-naljad perioodikas, keskendudes tema tõsiproosale, mis ajalisele hajutatusele vaatamata moodustab vägagi homogeense ja kompaktselt terviku.

Niisugusest üldistusest ei hoia tagasi isegi tõik, et nüüdisaja lugejale pole Peegli looming ühesuguse kunstilise elamuse allikaks, sest autori kirjanduslik meisterlikkus on pisitasa, aga kindlalt kasvanud. Tänane juubilar alustas vähenõudlike pilidikete, portreede ja mõtisklustega. Tõtt-ütelda iseloomustab kogu tema varasemat loomingut hõlmavat «Lühikesi lugusid» publitsistlik joon, ehkki mitte võrdsel määral, sest mitmes seelses loos on sama hästi kui olemas novellimahuline tegevustik. Teises jutukogus on Peegli elukujutus kaugenenud publitsistlikust ikka kujundlikuma, ikka kirjanduslikuma poole. Autori võimekuse kasvust annab tunnistust romaanimõõtmega fragmentaarium, ehkki, nagu hiljem täpsustame, koosneb «Ma langesin esimesel sõjasuvel» struktuur episoodidest ja pisipaladest, nagu Peegel neid ennegi kirjutanud, mis aga nüüd keskse telje ümber koondatud.

Nii harali loomingut ei suuna ühise nimetaja alla üksnes viimistletult selge ja rikas stiil ning sümpaatne kaldumus vanamoodsasse maneeeri, vaid eelkõige Peegli kiindumus lihtsate inimeste igapäevasesse ellu, mille kujutamisel on kolmandiku sajandi vältel püsinud muutumatu autori vaatenurk ja eetiline hoiak. Sellepärast polegi eriti raske visandada tema sule all kuju võtnud maailma, elu sellisena, nagu tema seda näeb ja näha tahab, tuues kinnituseks näiteid üle terve loominguga, ilma et peaksime iga kord märkima aastaarvu.

Juhan Peegli looming on lihtne. Sellest saab aru igaüks, kes mõne ta raamatut lahti lööb. Võrreldagu seda nüüd Saluri või Vahinguga! Peegli lihtsus on ehtsalt vanamoodne, aga mitte halvustavas tähenduses (elementaarne, labane). Mulje kõikevaldavast lihtsusest tekib mitme tasandi koosmõjust, millest korriti määravamaks saab kas sõnastus, kujutatav objekt oma n.-ö. naturaalsekus või autori vaatenurk. Lihtsad on inimesed ja lihtne nende elu. Juhan Peegli meelistegelesteks on tema kunagised kaassaarlased. Alati pole see küll otse välja öeldud ja pole ka tähtis, oluline on tüüp, s.o. tavaline maainimene. Linnameestest — nii valgetes kui sinistes kraedes — jõuab tema juttudesse ainult kauge kaja, välja arvatud fragmentaarium, sest elu ise tingib, et ühte väeossa satuvad erineva sotsiaalse päritoluga sõdurid.

Peegli lihtsate (ei saaks öelda «väikeste») inimeste olu saaks iseloomustada mõistega «võõrandumatus». Võõrandumine tähendab kõige lihtsamalt, et indiviidile on jäänud võõraks midagi niisugust, mis normaalselt peaks talle just väärtuslik tunduma, et ta ilmutab ükskõiksust inimtegevuse mõne haru (töö, suhtlemise, paljunemise vms.) vastu, milleta täisväärtuslik elu pole mõeldav. Esmalt peaks nimetama elu võõrandumist iseendast, n.-ö. totaalset võõrandumist. (See pole küll teooria-pärane, aga ärgu olgu.) Normaalsel inimesel on eluinstinkt. Selle nõrgenemine ongi minu arvates elust võõrandumine ehedaimal kujul.

MIHKEL MUTT

(Kuidas võib tekkida säärane suhtumine omaenda eksistentsi? Siin ei kõnele me kangelaslikest eneseohverdustest, sest neil puhkudel ületatakse looduslik instinkt hoopis ülevamal ajal, mille eesmärgiks on ikkagi elu, ainult teiste inimeste oma. Mulle on alati tundunud, et kõrgustesse pürgiv vaim võib seal «üleval», maast lõpmata kaugel igasuguste veidrustega hakkama saada, kaasa arvatud ise-enese mõttes kahtlemalöömine. See on õnneks jõukohane vähestele teoreetilistele vaimudele. Teine ja levinum moodus ei eelda filosoofilisi spekulatsioone, eshatoloogiline disponeeritus tekib enam emotsionaalsel pinnal, järeleandmisena ajastu meeoludele (mille taga on mõistagi sotsiaal-majanduslikud põhjused), mis võib teinekord suubuda kõikehaaravasse ükskõiksusse. Kes aga on ükskõikne ümbritseva suhtes, ei hooli varsti iseendastki. Peagi ei viitsi säärane inimene enam peadki pöörata, kui astub trotuaarilt asfaldile, et vaadata, kas ei tule sõiduk väle. Sel pole tema jaoks tähtsust. Kui surmaga mängida, siis elu on ainult trikk (J. Üdi). Loomulikult ei pruugi kirjeldatud tunnetuse tee viia loogilise lõpu, suissiidsete mõteteni, päädides hoopis sageli totaalsesse hingehaigusse.)

J. Peegli tegelased seevastu on lahendanud elu põhiprobleemi — olla või mitte olla — igal juhul jaatavalt. Loomulik-looduslik-stiihiline-naivistlik (kuidas olekski täpsem) imperatiiv kuulutab: elu on kõrgemal kahtlustest, teispoole arutlusi. «Aga kui tõesti on elu antud, siis tuleb seda ikkagi elada.» («Väekargajad».) Ka siis, kui kogu suguselts hukkunud ning ümberkaudsete külade kirikuraamatutes kaks hirmsat sõna «omnes mortui». Surma ei tohi kartä, ei tohi talle alla anda, leiavad Võlla küla neiud, minnes katku ajal kiigemäele (pidu katku ajal!), ja lahinguis rapitud polgu rampväsinud riismed võtavad üles rivilaulu (fragmentarium). Surma ei pelga ka Lauri-Jaagu vanaisa, kes talle järele tulnud Liiva-Annusega üpris tseremoonitsemata ringi käib. Analüüsigem lähemalt, kuidas saavutub nende inimeste elus säärane võõrandumiskauge seisund.

Inimliku olemise konstitueerivaks elemendiks peetakse tööd. Peegli tegelaste elu põhisisu moodustab kurnav füüsiline töö. Sellele vaatamata on töö nende meelest austust vääriv, lausa püha toiming. Teda võib tõega pidada inimeste pärisosaks. Sest tööst ei saada ainult lauale ja selga, vaid samavõrd oluline on ta kasvatulikus mõttes. Töös on kohe näha, mis keegi väärt. Töö päästab hinge. (Siinkohal tundub, et viimasel ajal hoogustunud väärtuste ümberhindamine, kelle elustiili pidada õigemaks, kas Andrese või Pearu oma — ei suuda kumbagi troonilt tõugata, sest ka armastusevabas Sisyphose-töös võib ellu omamoodi sidestuda, mis aga viimasel instantsis on tähtsaim.)

Pühaks peetakse kõike, mis elu kestmisega seotud. Toit on sakrament, söömine rituaal («Vana söömarend»). Hardust suurendab teadmine, et sööki on jaopärast ja seegi oma kätega muretsetud. Nii saame siit väärrika põhjenduse eesti talumehe söömist noore haritud eurooplase pilguga kirjeldanud Baeri («Eestlaste endeemilistest haigustest») negatiivsele muljele soomeugrilase tuimast ahnest kõhutäitmisest. Siiski tuleks arvata, et traditsioon traditsiooniks, aga paljas rituaal ei kesta kaua, kui talle aluseks olnud müüt on kaotanud oma elulise tähtsuse. Enam ei tohiks eeskujuks seada karmi ja võimukat pereisa, kes suud paotanud lapsele lusikaga pähe koputab ning peale käratab. Just vastupidi, peaksime püüdma nimelt söögiaega mitte omaette nohisedes ja taldrikusse vahtides mööda saata. Nii võiksime üle olla oma mineviku vähem lugupidamist väärivast osast.

Õlu on püha jook. («Õllega on hullem südamevalu kui siis, kui lehmil vasikas tuleb».) Sest ta ehib tähtsamaid elusündmusi ja tema tegemiseks on palju vaeva kulutatud. Tähtis on ka saun, sest seal on nii surdud kui sünnitatud. Austada tuleb maad (mullast saab elumõtte — «Rahapada»), merd ja kodupaika, mis sest, et pinnas on klibune, meri tujukas ja võõrsil leib magusam ning naised ilusamad. Kokku võttes on tegemist stiihilise austusega elava ees, mis laieneb loomadele (kassil kah hing — «Juulius») ja hooele ümberkäimisel esemetega (kuidas mehed kiindusid oma suurtükki! — fragmentarium.) Kõik, millesse inimesel on vahetu suhe, mis vaevaga saadud, on talle armas, «oma», mitte-võõras. Säärase harmoonilise elukäsituse loogilise järjena pole surmgi katastroof — aga veelgi vähem pääsemine! —, vaid maapealse tee loomulik jätk, nõnda siis endastmõistetav nii koolejale kui ka ligimestele. Seda enam, et inimene ei lahku kunagi päriselt. «Suurem osa minust on jäänud siiapoole Toonelat ja see on armastus. [---] Miks muidu peetakse siis hingedepäeva, miks muidu olen ma siin, teie juures? [---] Olen minu kätega tehtus ja minu sigitatus [---].» Säärane ellusuhtumine on stiihilispanteistlik.

Nagu inimeste elulaad, selline ka nende mõtte- ja tundemaailm. Puutudes päe-

vast päeva kokku vahetu eluga, on saare meeste ja naiste tundeis siirust ja sügavust, jutus aga kavalust. Iseloomulik, kuidas vana Triin, tahtes väljendada sõnus kogu oma hingesisu, lisab «diasporaas» elavaile lastele saadetavasse kirja järgmise rea: «Sörves on kevad ja kõik on nii ilus.» («Triin.») See toob meelde Peet Vallaku «Maanaise» puändi, kus nimitägelane mõtleb pikalt, kuidas proovida uut sulge, ning kirjutab siis «must reheahi». Sest sõnu teha pole sellel rahval viisiks. Kui Kaarlil sureb elukaaslane, siis pole ta jutt harilikust vähem asjalik, ning ometi oleks piinlik talt pärida, kas ta oma eite armastas või ei, sest «armastus võib olla ka nii üliväga loomulik ja lihtne, et nagu ei oskakski talle seda suurt nime anda» («Armastusest»). Kinnitagem lõppevat lõiku Peegli enda ühe toreda detailiga jutust «Viha», kus lõunatunniti tagakambris visalt kirjatarkust puurinud peremees kirjutab esimese iseseisva lausena piibli ette puhtale lehele: «Minna ollen Karel Mo Naene Reet. Meite labsed Matis Jurri Edo. Kevvade tulli warra Jurri päwal ollid kassed Lehtes.» Kas pole siin omal kombel juba kõik öeldud?

Juhan Peegli tegelaste probleemid kasvavad orgaaniliselt välja nende seisundist, mis neid automaatselt vastandab muule maailmale. Kõige silmatorkavamaks anti-poodiks on linn. Muidugi mitte iseeneses, vaid vaenuliku mentaliteedi kandjana, patupesana, mis genereerib ebaterveid meeleolusid ja ähvardab tungida ruraalsesse esmapuhtusse ning laostada sealset eluväärtuste struktuuri. Kui «Vanas seinakellas» tunneb külast lahkuv minategelane, et ta ei taha sinna majja tagasi minna, siis pole põhjuseks auto, külmkapp, poola lakk, mitte noorte inimeste hõlpsaks tehtud elu, vaid nende kaine ellusuhtumine (ühest lapsest aitab küll, teine korrus tuleb välja ehitada jne.) ning oma mineviku — vana seinakella — häbenemine. Peegel on vahel lausa kibestunud, ent kui ta leebub, siis ta asetab maarõõmud linnalõbudest muheda vastandamisega lihtsalt kõrgemale. Sääraselt tohiks mõista «Sagara sooja vihma» nonkonformismi, kus peategelane kahetseb kummisäärikuis noori plikasid, kes enam ei tea, mis mõnu on läbi loikude paterdada. Ta võtab jalad lahti ning astub ise esimesse värskesse lompi.

Vastandus maa — hea, linn — paha on tihti üpris lapidaarselt välja mängitud. Üldisemas plaanis tähendab see inimese juurte küsimust. Oige mees ei lähe kodukohast päriselt kuskile, ei page linna ega üle-mere. Nii ei mõista vana Triin, miks lapsed võõrsilt kord juba tagasi ei tule, ning Pao-isa valutab südant tütre pärast, kes oma poisiga mingi hinna eest ei taha maale jääda. Kodukoht seostub Peegli otseselt maaga. Eestlane on talle ikka maamees, nagu too end ise läbi sajandite nimetas. Autor ütleb otse välja mõtte, mis pidi paratamatult tekkima end sääras-tes tingimustes säilitada tahtva rahvakillu peas. Maad tuleb ikka harida. Muld on must, mitte valge või punane. Ja kui peremees «Mässaja» lõpul selles arvamuses kõhklemata lööb, on tema traagika ja jutu mehhanism nimelt säärase triviaalkuju- telma üheaegne õigsus ja piiratus laiema ajaloolise tõe suhtes. Maaga kokkukas- vanud inimesele pole põld või heinamaa üksnes majanduslik, vaid ka psühholoogi- line väärtus. Seepärast saab autor aru vanast naisest, kes esimesel kolhoosikevadel põldu narrida ei lase ning omal algatusel rukki maha teeb, ning Kustu mure heinamaasiilu pärast, mida üheksa inimpõlve haritud, mis aga nüüd kui ebaren- taabel sööti jäetud. Autor ei tea, kas «Kustu südamevalu on lubatud või lubamatu asi praegusel ajal, kus meil nii palju uudismaad üles haritakse» («Söötis põld»).

Peegel on kinni talle kord armsaks saanud areaalis. Tema sümpaatia selle vastu on varjamatu: «Minu süda on ikka ja alati olnud siin — isaisade kehval maal.» («Söötis põld».) Aga humanistina huvitab Peeglit inimene kui niisugune, kelle kal- lal ta arutleb, kelle elu peab müsteeriumiks. Ta filosoferib maisest matkast ter- vikuna, aga ei lasku metafüüsikasse, varjates oma elutarkuses päris elegantselt, kuidas sellest kõigest arusaamine üle jõu käib:

«Kui ma nüüd ulataksin vaatama üle terve maa, siis on see täis inimeste jälgi. [- - -]

Mis ma ütlen?

Ma ei ütle midagi.» («Vanaisa».)

Ta ainult imestab — ennäe inimest! Paljud Peegli tegelased on samasugused meelemõlgutlejad. Tika-Priidu võib pisimatki detaili issanda looduses järsku lapse- pilguliselt imetlema jääda ning normipäeva hoopis unustada. Jääger Priidu («Mets») uneleb samuti pidevalt ei tea millest. Filosoofilisi konstruktsioone nad keegi välja ei hau, sest nende süvenemised on suunatud teisale, need pole üldse mitte sõnades väljendatavad, suundudes hinge lätetele, kaedes vahetult iseennast. Täitsa arusaadav, miks Priidu äikese ajal kivile ronis ja käed taeva poole sirutas!

Autori inimarmastus on suur. Seejuures ta ei näe ega pea ka vajalikuks inimeses inglit näha. Kui ta ütleb Tika-Priidust kokkuvõtet tehes: «Mitte ei saanud tast positiivset portreed!», siis kõlab selles varjatud võidurõõm. Inimene on huvitav iseloomuveidruste ja isiklike krutskitega. Olgu selle näiteks kas või «Leitud lapsukese» jantlik lugu ning jutustaja-taadi tusane resümee, et enam selliseid lugusid ei «juhtu-gi». Anekdootlikke seiku, kus inimene just nii mitmete külgedega avaldub, nagu ta loodud, kohtab fragmentariumis üle lehekülje.

Oleme nüüd Peegli kujutatud maailma eetikast ja tema inimestest põgusa pildi andnud ja heitkem ka kiirpilk juttude kunstiilmele. Esmalt paar sõna täpsemalt publitsistlikkusest, sest seda sõna olen mitmel korral eespool suhu võtnud. «Lühikeste lugude» puhul on see küll peaaegu iga pala puhul kasutatav. Kuigi kohtab ka puhas žanri, nagu portrees («Kalamees ja meri»), vestes («Lorijutud Mihklist ja minust») või palades «Saare õlu», «Läänemere isand» ja «Vana söömarend», mis kujutavad endast kolmele objektile pühendatud jutlusi, on publitsistlik element enamasti segamini ilukirjanduslikuga. «Lühikeste lugude» ülesehitus näeb sagedasti välja nõnda: mõnel tegelasel lastakse jutustada lugu (elukaik, tähendusrikas episood vms.), vahel teeb seda — muidugi suhteliselt erapooletult — autor ise, siis aga võtab kirjanik päris enda nimel sõna ning hindab jutustatut, paneb asjad paika. Kui raamatule on üldse iseloomulik aktiivne autorihoiak ja ta agiteerib meid varjamatult teatavate väärtuste kasuks, siis kirjeldatud raamvõttes leidub ka klassikalisi jutustaja-pöörumisi: «Anna andeks, Sander, et su lugusid meenutan [---].» («Vana soldat»), «Kui sa, armas lugeja, juhtud [---].» («Tarbetu inimene».)

«Teedes ja ristteedes» säärast avalikku suhtumist ei o'le. Autor laseb kujutatul kõnelda enda eest. Peegel on lisanud tiitellehele pärispealkirja alla lugejat enda lainepikkusele häälestava žanrimääratluse «vanamoeline jutuahel», ning see on mõnes mõttes väga täpne. Nii vanamoelisuse kui ka struktuuri suhtes, sest enamjagu tema teise kogu juttudest koosneb mitmest aheldatud episoodist, ja haarates ajaliselt küll kaunis laialt, pole fokuseeritud, vaid libisevad ühelt laineharjalt teisele. Mõnikord jätab «vahefiniš» hoopis tugevama lõpetatuse-mulje ning on teravam kui pärislõpp ise («Mets»). Vahel toimub jätkamine teises laadis, nagu jutus «Vanaisa», kus nimitegelasest taadi heietustele-mõtisklustele järgneb hoopis teise stiiliga kirjeldatud müütiline retk üle Toonela jõe varjuderiki, misjärel jällegi saab sõna hingeliblikana koju lennanud vanaisa, kes talle omases ülevdatud sõnastuses annab oma õnnistuse siiajäänule.

Psühholoogiliselt kõige õnnestunumad on minu arvates «Meeletus», kus lödvunud seisustesuhetega kaasnevad varjatud patukired à la «Mäeküla piimamees», ja «Kivi», milles therèse-raquin'likult püsib kahe elava inimese vahel painena surnu ja pinget lisab teadmatust, kui palju võisid Laasu alateadvusest lähtuvad biovoolud Eedu tapnud kivi langemisele kaasa aidata. «Vabanemise» katku-villulik peategelane läheb vabasurma, mis, meenutades Peegli loominguga üldist suhtumist surma, on kaunis erandlik. Ent nimeta noormees eelistab niisugust tegu sunnitööle Siberis, nõnda siis ikkagi jaatades inimväärset vaba elu. «Mässaja» motiiv pole ehk kõige uudsem, aga see lugu on esitatud värvikalt ja dramaatiliselt.

Juhan Peegli seni mahukaim terviklik teos, fragmentarium «Ma langesin esimesel sõjasuvel»; on leidnud laia ja tänuliku lugejaskonna. Selleks on mitmeid põhjusi. Kõigepealt annab «Ma langesin...» teavet ajast, mille mõju ajalises perspektiivis on üha suurenenud, aga millest juba poolteisel põlvkonnal puuduvad isiklikud kogemused ning mille kohta eri allikatest on käibel vasturääkivat informatsiooni. Tundub, et Peegel on talle omase aususega maalinud sellest perioodist suhteliselt objektiivsema pildi kui mõni teine. Tema peategelane on küllaltki usutav, sest talle pole kindralstaabi probleeminägemist tagantjärele pähe pandud ning teadlikkust pole tal ka suurt rohkem, kui võis vist olla kitsastest oludest pärit «noorel» sõja esimestel kuudel. Igal juhul on see üks võimalik variant teadvuses koos eksisteerivatest klassi- ning rahvuslikest sümpaatiatest. Teos on tulvil tolle perioodi kujutamisele iseloomulikke vastandusi (kaks sõpra, kellest üks peaks «paberite» järgi olema kulak, teine proletaarlane; kontrast propaganda ning esimeste Pihkvamaal nähtud kolhooside vahel; poolehoid nõukogude võimule ning ebaseaduslike repressioonide tõrjuv mõju jne.). Huvitavad on tagasivaated kodanliku Eesti, kaasa arvatud ajateenijate ellu. Omaette väärtus on autori silmanähtav kompetentsus sõduriargoos.

Fragmentariumis on rikkalikult isikupäraseid portreid tsiviiliskutest ohvitseri-

deni. Napisõnaliselt on rasvases kirjas jätkatud nende käekäiku kõiketeadja autori positsioonilt. See võte annab teosele omanäolise meeldiva avaruse. Mõni kommentaar on küll natuke õõnes (võluv brünett kabareelaulja, keda hiljem süüdistati koostöös Nõukogude luurega), kuid on vägagi tähendusrikkaid detaile (aus mees Kirsipuu, kelle perekond rehabiliteeriti, astub kuuekümnendail aastail parteisse).

Zanrinimetusena õigustab «fragmentarium» end täielikult. Selles on läbivad tegelased ja ühtne ajaloo-foon — sõda, mille kulg kui sündmustetelg joondab järjestikku lükitud pildikesi, portreid ja refleksioone, nagu Peegel neid põhimõtteliselt varemgi on loonud. Näib, justkui oleks arenguspiraalil keerme võrra kõrgemal algust korratud. Ent kui Peegel publitsistliku koega paladest liikus kunstivalmimate poole, siis kas ei või memuaarne mälestuste jadagi kulmineeruda igapidi täiuslikus romaanis? Arvan siiski, et ei. Peegel on põhimõtteliselt teist laadi kirjamees.

Ütlesin nimelt kirjamees, luues nõnda parema puudumisel isetegevuslikult suhteliste vastandmõistete paari, mille teiseks liikmeks on «päris» kirjanik, kelle ande spetsiifikat tuleks seostada peamiselt ühe konkreetse oskusega. See tähendab võimet vahendada elu teose kui tervikkujundi kaudu (suurel määral seisneb säärane oskus fabuleerimiskunsti, aga muidugi mitte ainult). Küllap teame oma igapäevast mitmeid inimesi, kel on väga hea keeleline kuulmine, peen analüüsivõime ja ergas fantaasia ja kes seega mõnes kirjutamiskunsti osaharus väga võimekad, kuid kel puhta *fiction*'iga midagi välja ei tule. Kui nad püüavad «kirjandust teha», sünnib kõle ersats, sest neil puudub võime modelleerida elu totaalselt (nagu ei saa eitada sedagi, et jutugenererimise annet on vahel langenud osaks neile, kes oma sisemise kultuuri poolest ei suuda realugejast ees olla seda sammukestki, mida talt igal juhul nõuda tuleks. Eelnev arutluskäik kehtib põhimõtteliselt kõikide kunstide puhul). Aga kui nad millestki muust kirjutavad, on see tihti naudinguga loetav. Sellel ei tohiks olla põhimõttelist tähtsust. Kordan millalgi «Sirbis» juba väljendatud mõtet (seoses «Loomingu» aasta-ülevaatega): vaimsus on üks, ei ole oluline, mis kujul ta parajasti väljendub. Meie päevil on kombeks pidada kirjanikuks verbaalse meediumi kasutajaid, kel jutumeistritega suhteliselt vähe ühist. Loomingusühholoogiliselt eristab neid «puhtast» kirjanikutüübist kõige sagedamini asjaolu, et nad vajavad karkassi, millele rajada oma vaimuehitis. Selleks võib olla kellegi elulugu (suurmeeste biograafiade autorid), matk või ekspeditsioon (reisikirjandus), isiklikud mälestused (memuaristika) vms. Siirdvorme on palju. Avarama definitsiooni järgi on kirjanik inimene, kel millestki midagi öelda, mis ka teisi inimesi huvitada võib ning kes oskab seda kultuursetes vormis teha.

Räägin seda praegu seepärast, et Peegel ei ole minu arvates päris «puhas» kirjanikutüüp. Teda lugedes ei saa lahti tundest, et loetav pole väljamõeldis, vaid just nagu autori kõrvu ulatunud millalgi päriselt juhtunu. Kõige lähemal päriskirjanduse standardile peaksid seisma «Teed ja ristteed». Aga nende sümpaatsusele vaatamata on sealgi aimata välist, ja just nimelt mujalt saadud toetust, ehkki mitte ümberloomata eludokumentaalsuse näol, vaid kirjanduslikelt eeskujudelt. Nende lugude väljenduslaad pole sündinud spontaanselt, s. t. nende vorm pole sisu üleminek vormiks, vaid valitud (alateadlikult?) juba olemasolevaid võimalusi silmas pidades. Pole vist vaja targutleda, et eeskujusid kasutada, nagu kõike siin ilmas saab teha nii hästi kui ka halvasti. Praegusele teoretiseerijale tundub aga tähtis, et seni tehtu põhjal otsustades pole Peegel romaanikirjaniku natuur. Tema andelaad on teist liiki.

Peegilil on terav silm, terve mõistus, elutark huumor ja hea eesti keel, mis sündinud asjade ülestähendajale nagu loodud. Oma kirjatöodes on Peegel küll kangekaelselt eiranud keskkonda, milles ta viimased kolmkümmend aastat pidevalt viibinud (linn, kultuuriringkonnad), kuid ikkagi — võtaks ta vaevaks kirjutada veel teisigi fragmentariume, sealt peale, kus esimene lõppes, oleksin nende tänulik lugeja. (Niisugust «suunavat sõrme» ei tohiks päriselt samastada määgiva nõudlusega, mis fetišeerib teemat, küsides teoste järele kitsekarjuste, leititöötajate, tuletoorjate või teiste kitsamate erialade probleemidest. Siin lähenetakse ühe konkreetse kirjaniku loomingu, kus teatav teemadering võiks käsitlemist leida. Lõppeks pole ju midagi ebaloomulikku, kui kirjanik kujutab oma lähemat ümbrust.) Aga võtkem mõttes veidi tagasi ning vaadeldgem allpool, kust võiks Peegli juurest mõjutusi otsida.

Peegel on arhaiseerija, ning vististi «parandamatu» — esimestest loominguulistest sammudest tänaseni. Kõigepealt välist nipet-näpet: teise jutukogu tiitlipöörde

vanas šriftis moto, jutud ei lõpe nii, nagu trükirida loomulikult ära murtakse, vaid on kujundatud sümmeetriliselt otsekui ammustel ausammastel. Ja siis veel arhailine või haruldaste murdeleidude poolest rikas sõnavara. Huvituses rahvajutudest eelistab Peegel kujutada vanemat aega või siis keskkonda, kus veel vähegi on alles endisaegsest elulaadist. Autori enda vaatenurk pole noore inimese oma, kuivõrd mõtisklevat pilku kaldume eeskätt ikka hallpeale omistama. Erilist huvi paistab Peeglile pakkunuvat möödunud sajandi väljenduslaad, mis meile tolleaegse sentimentaalse massikirjanduse kaudu tuttav. (Muide, ka oma paroodiates «Kolm tahedat vahelugemist» on Peegel kasutanud objektkeelena just seda stiili.) Puhtkeeleline sarnasus on vaevumärgatav (lauseehitus, pöördumisvormid jms.), määramatundub autori igavikuline vaatepunkt ning kujutatud motiivide valik, eriti aga juttude terviklik vagatõsine häälestatus, mis on keeruliste transformatsioonide kaudu nähtavasti ka sellest kihistusest pärit. (Et vanamoeline väljenduslaad on Peeglile peaaegu genuiinselt omaseks kujunenud, selles on ilmselt oma osa ka tema kompetentsusel möödunud sajandi ajakirjanduses.)

Arhailisus seostub meie kujutlusis kindlasti suurema või väiksema pateetikaga. Seda soont on Peeglil kõvasti, kõrvuti naljameelega (tõsidusest naeruni on üks samm?). Arhailisus kombineeritult kõrgeetikaga annabki pateetilise pingestatuse (resp. pinguldatus) nagu «Väekargajates». Või võtkem säärane jutulõpp: «[---] selle all magab töömees, kes oskas maa peal kõike teha, aga keda ei olnud vaja ei taevas ega põrgus!» («Tarbetu inimene».) Lisagem juurde eespool publitsistlikkuse pihta toodud näited. Lõppeks, ka fragmentaariumi rasvases kirjas «telegrammid» mõjuvad pateetiliselt, nagu teeb meid härdameelseks iga lühike, ent ülevaatlik pilt inimestel.

Eespool sai juba öeldud, et Peegel on vähe kirjutanud. Kas kirjanik peaks ülepea vähe või palju kirjutama? Kultuuriloost on teada ühe-raamatu-kuulsusi (Rostrand-Carroll-Munthe) ja «kirjutamismasinad» nagu Lope de Vega või Dumas vanem. Raske on nende meeste puhul arutleda, kas kvaliteet sai kannatada kvantiteedi all või ei, saanuks «Eugénie Grandet» parem, kui Balzac jätkuks «Isa Goriot» kirjutamata ning kasutanud kokkuhoitud energia esimesena nimetatud romaani peale. Niisugused arutlused ei vii kuhugi. Mõtisklegem siis teises suunas, kas tohib nõuda kirjanikult alati tippteoseid, kas peaks ta iga järgmine teos olema küpsem eelmisest või on kirjanikul moraalne «õigus» ka lihtsalt järjekordne raamat avaldada? Vastus sõltub küsimusest, milleks me kirjandust peame. Ühtpidi on kirjanik profession ja raamatute avaldamine elatusvahend (juuresolijatest ei räägita, nagu see pole üldse asjakohane mittelelukutseliste autorite puhul). Teisalt kanname kõik ühes oma hingesopis kujutlust kirjandusest (ja kunstist üldse) kui vaimu iseolemise sfäärist, pühast ja vabast, mille puhul teenistusest kõnelda on lihtsalt teotav. Õigust on mõlemas vaatepunktis. «Ja puhus mu katusekambri tuul», kirjutas Haava; teisalt, kui kirjandus on ainult kaup, siis kaob ära tema funktsioon kultuuri eneseteadvusena, mis eeldab vabadust. Üldiselt peaks aga avaldatud lehekülgede arv sõltuma siiski sellest, palju kellelgi öelda on. Ideaalse proportsioonina võiks tuua soovitus ühest hoopis teisest eluvallast: nii tihti kui vajalik ja vähe kui võimalik. Juhan Peegel pole vist küll iialgi tühje sõnu teinud, lehekülgi vastutustundetult vorpunud. Kõik, mis öeldud, on selge ja mõttega. See on väga sümpaatne omadus ja annab tunnistust austusest nii lugeja kui kirjasõna enda vastu. Eriti tuleks rõhutada viimast. Kirjanik-olemisse kuulub selge seisukohavõtt oma tegevusse. Mulle tundub Peegli suhtumine kahesugune. Ühest küljest vaadatuna ta justkui ei peaks «paberimäärimist» millekski niisuguseks, millega tõsisel inimesel sobiks tegelda, vähemasti mitte kogu aeg, teisalt kiirgab tema raamatutest peaaegu harrast lugupidamist kirjasõna vastu, milles tundub — muidugi akadeemiku tasemel — sarnasust tolle korra juba mainitud peremehega, kes oma kambrikeses piibli kallal kallist puhkeaga kulutas («Viha»).

Kirjanikke on paremaid ja halvemaid. Nagu pole võimetelt võrdsed ka kuduajad, pagarid, ehitusmeistrid ja kõik teised. Kuid kui elumaju läheb vaja järjest uusi, sest nad on ühes eksemplaris ega püsi igavesti, siis romaani või luulekogu tarbijaskond on praktiliselt piiramatult. Inimene suudab elu jooksul lugeda kaks—neli tuhat raamatut. Käesolevaks ajaks (kui võtta arvesse enne ja pärast sõda avaldatud originaal- ja tõlketeosed) on eesti keeli ilmunud juba küllalt palju heal tasemel kirjandust, mille hulgast leiaksid oma tuhanded kätte ka vastandlike maitsetega lugejad. Siit võiks teha väga ketserliku järelduse: praktiliselt poleks vaja meie oma kirjanikel juurde kirjutada. Piisavalt väärtuslikku on juba olemas. Edaspidi võiks piirduda paari tosina tõlkega maailma bestselleritest. Säärane arut-

luskäik lonkab esmajoones seetõttu, et ka geeniuste puudumisel tuleb rahvuskultuuri jätkata — juba tema enda pärast. Kultuur on iseväärtus. Teiseks, igasugune kirjandus on tähtis kõigepealt oma rahvuse jaoks. Juhul muidugi, kui ta suudab olla representatiivne. Sotsiaalpsühholoogiast on teada, et inimesed tunnevad erakordset huvi ja neil on eelsoodumus teoste suhtes, mis käsitlevad nende lähemat ümbrust (eriala, kodumaad vms.). Niisuguseid saavad kirjutada ainult eesti oma kirjanikud. Kui nad seda ei teeks, poleks neil küll erilist mõtet. Välja arvatud need vähesed, kes suudaksid ka maailma asjade arutamisel kaasa rääkida. Peegel on kindlasti käsitlenud probleeme, mis meie olevikku määravad, seega tähtsad on. Ta juhib tähelepanu rahvuslikele juurtele, soovides meidki neid armastama panna. Ajal, mil vaim võib tõusta kõrgustesse, kus maad enam ei paistagi, on tervislik, kui keegi tema mullasele päritolule osutab.

ÜHT JA TEIST VÕÖRSIL LOETUST

Eelmise aasta lõpus ilmus Lääne-Saksamaal raamat, mis kannab pealkirja «Ma tahaksin pilvega purjetada». Teose kokkuseadmisest võtsid osa saatkonnad, ajakirjad ja koolid üle kogu maailma. Selle omapärase raamatu kaante vahel on ainult laste kirjad ja joonistused. Kirjades jutustavad tervelt neljakümne kaheksa maa tüdrukud ja poisid sellest, missugune peaks olema maailm ja nemad ise nii täna kui ka homme. Nimetatud raamat (pealkirjaks tsitaat ühest kirjast) on pühendatud rahvusvahelisele lasteaastale. Kaassõnas öeldakse, et teos kujutab endast otsekui dokumenti, mis ütleb meile, missuguseks tahab uus põlvkond maailma ehitada.

Soove on palju ja erinevaid, telegrammistiielis ja kirjandivormis, isiklikke ja globaalseid. Tahaks loota, et koostajad on tuhandete kirjade läbitöötamise järel teinud ausa ning tendentsivaba valiku ja et ühe või teise soovide-rühma proportsioonid raamatus vastavad algmaterjali proportsioonidele. Kui nõnda, siis on lausa hämmastav lugeda, kui vähesed soovivad endale autot ja kui paljud hobust, kui vähesed tahavad elada linnas, kui arvukalt on maale, mägedesse, rahulikule saarele igatsejaid, kui napp on näitlejate ja filmitähtede arv tulevikus ja kui suur talunaiste, loomaarstide, aednike, looduskaitstjate seltskond! Kas ennustab see urbaniseerumistendentsi vaibumist uue põlvkonna rakkesse asumisel? Raske öelda. Üks on aga kindel: loodus on tüdrukutele ja poistele lähedasemaks ja igatsetumaks saanud kui paarkümmend aastat tagasi. Seda võime ka Eestimaal kogeda, Tallinna liit-kõrg-kärgkodudes tähele panna.

Kas on Läänes urbaniseerumistüdimus nõnda märgatavaks muutunud, et sellest ka seelses lastekirjanduses juttu tehakse?

1978. aasta lõpul avati Müncheneri Rahvusvahelises Noorsooraamatukogus maailma lastekirjanduse aasta-ülevaatenäitus. Inglise — Austraalia — Uus-Meremaa raamatuid tutvustavas bülletäänis öeldakse, et uue nähtusena ilmneb viimasel ajal ingliskeelses lastekirjanduses tendents «Eemale massist!». Edasi selgitatakse, et see märknimetus kätkeb lugupidamist iga üksiku elusolendi vastu, tähendab inimeste sugulust kõige elavaga maailmal, õigust rahuldada oma põhitarvidusi, ja et lapse põhitarviduseks on võimalikult lähedane suhtlemine loodusega, olla kaitsitud üha kasvavate tehnoloogiliste ohtude eest. Teisal öeldakse, et flora ja fauna seisukohalt väljendub see eluruumi kaitsmise vajaduses, kui metsad ja muud looduslikud alad tööstuse edenedes ohtu satuvad. Veel nimetatakse, et «Eemale massist!» deviisi alla mahuvad ka raamatud, mis lubavad tugeval isiksusel teistest (s. o. massist) erineda, teistega vastuollu minna, teisi ignoreerida.

Ilmselt on uue deviisi puhul tegemist ammu tuntud loosungi «Tagasi loodusesse!» mitmekülgsema ja sisurikkama variandiga. Kahjuks aga pakutakse lisaks kõigele heale veel kahtlase väärtusega «üliinimese-õpetust». Looduses esinevad vastandseisud laiendatakse üksikisiku ja «madala» massi vahekorrale. Arvatavasti ei ole viimane seisukoht siiski valdav, sest teistes artiklites-ülevaadetes on uue tendentsiga seoses juttu üksnes loodusesse pääsemisest ja looduse kaitsmisest.

Pöördume nüüd kirjanduse enda poole. Kuidas on tendents «Eemale massist!» väljendunud saksa- ja ingliskeelse lastekirjanduse mõne viimase aasta toodangus? Kas laste soovid «Tagasi maale, tagasi loomade juurde!» on kirjanikele südamelähedasteks saanud?

Kui puhtilukirjanduslikud teosed tõsta kahte ritta: a) jutud loomadest, b) jutud lastest, loodusest ja loomadest, siis saavad need riidad üsna ühekõrgused.

Artikli aluseks on lugemistöö, mida sai kaks ja pool kuud tehtud Müncheneri Rahvusvahelises Noorsooraamatukogus. Enamik tähelepanekuid pärineb viimastel aastatel ilmunud saksa- ja ingliskeelsest kirjandusest.

Loomajuttude kaaluka osa moodustavad jutukogud niisugustelt silmapaistvatelt meistritelt nagu Ernest Seton-Thompson, Rudyard Kipling, Jack London, Josef Guggenmos... Nende meeste kirjanduslik tase ja ainetundmine on teada.

Seda laadi realistlike loomajuttude kategooriasse käivad veel näiteks lood kuulsal võidusõiduhobuse elukäigust, loomade olemisviisidest, vapratest ja ustavatest karja- või kelgukoertest, elevantidest, hamstritest, hulkurkoera võitlustest ja kannatustest... Niisuguste teoste haare ulatub mutist vaalani, koolibrüst jaanalin-nuni. Need on pea viimseini elust mahakirjutatud palad, milles pakutakse loomade-lindude tõsimeelseid portreid või episoodide tõestisündinud olukordadest. Ja nagu ikka, oleneb emotsionaalse laengu autori võimekusest, kuigi peab ütleva, et vahel osutub teose loetavuse pandiks juba ainuüksi ainevaldkonna õnnestunud valik. Küllap ahmib iga noor lugeja lehekülgi, kus kirjeldatakse madalikule sattunud vaala päästmist, kus räägitakse politseikoerte põnevatest ülesannetest, kus jutustatakse metsikust valgest mustangist, kes kord nähtavale ilmub, kord jälle pree-riasse kaob.

Rohkem probleeme tõstatatakse loomajuttudes, kus loomtegelased on pandud kandma mingisugust argiinimlikku või globaalset muret. Kui eespool põgusalt vaadeldud juttudes kõlavad loomadesse suhtumise, loomade käitumise motiivid, siis paljudes inimestatud looma lugudes avaldub muu hulgas selgesti ka too «Eemale massist!» teema.

Siin põgeneb küülikupoiss mustkunstniku käest ja linnarahva jalust metsa. Met-sas hakkab ta elama oma uue sõbra, jänesepoisi perekonnas. Ta on rahul ja õnnelik. Kui aga metsarahva lemmik orav ära kaob, elavad küüliku- ja jänesepoiss läbi raskeid otsimisvaevu, päästavad orava ja teenivad sellega kogu metsarahva lugupidamise.

Siin põgeneb elevant tsirkusest ja hakkab oma elukeskkonda tagasi püüdlema. Selle käigus saab ta teiste siit-sealt põgenenud loomade juhiks. Lugu lõpeb pidulikult: elevant kuulutatakse loomade saarevabariigi esimeseks presidendiks. Ainulaadses vabariigis elavad inimesed ja loomad sõbralikult üheskoos. Elevant-presi-dent aga on saareriigi mudilaste kõige parem sõber.

Siin võitlevad hiireema ja rotid oma elupaiga eest, mida ähvardavad võimsad masinad, sest käsil on uudismaa tegemine.

Siin hakkab jänesepoiss jalgsi peole minema, sõbrad aga kasutavad õhupalli, autot, mootorratast või helikopterit. Reibas matkamees jõuab kohale õigel ajal, sõbrad jäävad mitmete äparduste tõttu hiljaks.

Siin pääseb karu taltsutaja käest ning jõuab õnnelikult metsa tagasi.

Siin kujutatakse kodustatud ronka, kes on oma normaalsest elulaadist välja rebitud ja teeb nüüd külarahvale palju pahandust.

Suurem osa selletaolisi selge moraaliga jutte on mõeldud väikelaste lugemis-lauale. Ühe osa neist võib liigitada pildiraamatuteks, kus tekstil on pilte toetav-selgitav ülesanne. Autorid pole püüdnudki õpetusiva varjata või rüütada. Arvata-vasti pole selleks ka vajadust, sest loosungina esitatud kutse looduslähedusele, looduse kaitsmisele, looduses olemisele vajab üksnes emotsionaalset illustratsiooni, veelkordset meeldetuletamist. On ju väikelapsed ka suurlinnades eeskätt huvita-tud kõigest elavast: lillest, tuvist, koerast. Vaimustumine loodusest on neile otse-kui sündides sisse kodeeritud. Vist pole me keegi näinud poisipõnni, kes vaimus-tusest õhhitades mõne riistapuu kõrvale kükitaks, küll aga teeb ta seda tingimata koera või kassi juurde sattudes!

Paljudes raamatutes juhtub personifitseeritud loomadega seesuguseid lugusid, mis tüdrukuid ja poisse juba tõsiselt mõtlema ning juurdlema panevad. Ühele või teisele loomale iseloomulikku kehaosa, looma teatud käitumisviisi on autor kasutanud kui nii- või naasuguse sisuga sümbolit. Sobivaks näiteks selle juurde on lugu eesl Edwardist, kes esineb tsirkuses ja kellele peremees enne oma surma ütleb: «Ära kellelegi oma kõrvu näita!» Pärast matuseid tõmbab eesl peremehe riided selga, peidab pikad kõrvad hoolikalt mütsi alla ja läheb tööd ning õnne otsima. Ent kõrvade varjamine ei aita, Edwardil juhtub kogu aeg äpardusi, ta ei leia tööd ega õnne. Jutustuse puänt on selles, et paljude ebaõnnestumiste järel saavutab Edward oma õnne just eeslina, kes oma pikki kõrvu ei häbene ega peida. (P. Dumas, «Lugu Edwardist».)

Teine, lõbusam raamat räägib alati nälgasest kirebust, kes igatseb kordki elus silma paista. Suur ja kauaoodatud hetk saabub. Kirbul läheb korda tsirkuse jõu-meest just siis hammustada, kui see raskust pea kohal hoiab. Jõumees pillab kangi maha, tsirkuseloomad ehmuvad raksatusest. Tekib üldine segadus ja paanika.

Ainult kirp rõõmustab. Temal on kõht täis. Ka tema on midagi suurt korda saatnud! Tema on ah-missuguse segaduse sünnitanud! (Annegart Fuchshuber, «Kirp».)

Mõnesugust mõttetööd nõuab lugu valgest ja uhkest kassinoorhärrest, kes peab abiellumisplaan. Elukaaslaseks on ta valinud koheva sabaga rebaseneiu. Ent noorhärri saab oma upsakuse eest valusa õppetunni ning leiab seejärel, et üks tavaliine kassipreili on talle siiski kõige sobivam partner... Võib-olla annab siit välja lugeda koguni seda, et iga mees olgu oma seisusega rahul, ärgu hakaku saksemate hulka trügima. (Ruth Hürlimann, «Uhke valge kassihärri».)

Nõrga ja tugeva, suure ja väikese vahelkorda selgitab raamat, kus tegelasteks on hiir Amos ja vaal Boris. Suur ja väike on head sõbrad. Boris päästab Amose merehädast. Viimaks saab ka hiireke oma abivalmidust tõestada. Ta aitab omakorda vaalal keerulisest olukorrast pääseda. (William Steig, «Amos ja Boris».)

Kui vahepeal heita loendav pilk loomajutu kangelaste galeriile, siis on peatselt selge, et kirjanike lemmiktegelaseks on hiir. Lastekirjandust vaatlevates artiklites on seda nähtust naljatlevalt hiireloogiaks nimetatud.

Hiirepoiss on ka Ralph, kes noomimiste ja tõrelemiste eest oma mootorrattaga kodunt laia maailma kihutab. Aga peagi kogeb ta, et «iseseisvuse teel» varitsevad kohutavad hädahud: küll hiiliv kass, küll traatvarbadest puur... Jutustus on kirjutatud meeldiva kerge ironiaga, moraalile pole täppi näpuga peale vajutatud. (Beverly Cleary, «Jooksik Ralph».)

Arvata võib, et Ralphi-jutu loomisele on autorit ajendanud ka nn. motoratsanike armee, mis USA maanteedel enesetapjaliku kiirusega ühest paigast teise kihutab. Muuseas: laste ja noorukite enesetapmistega sazenemine on Läänes kujunemas süngeks probleemiks. Statistika ütleb, et iga teine surmajuhtum 10—24-aastaste hulgas on kas enesetapp või siis oma tervisesse otse enesetapjaliku hoolimatusega suhtumise tagajärg.

Kas hiirepoiss Ralphi kurb jooksikupõli lugejat selles suunas mõtlema paneb, on küsitav. Küll aga näitab see jutustus tehnikaajastu ühe valusa kaasnähtuse tungimist ka lastekirjanduse lehekülgedele. Naiivselt, aga ikkagi.

Kui veel silmapilguks tolle kohutava tõsiasja juures peatuda, siis tuleb nimetada Arnold Madisoni raamatut «Enesetapp noorte hulgas», mis möödunud aastal USA-s noortele lugejatele välja anti ja milles autor noorte enesetapu põhjusi analüüsib. Peale psühholoogiliste ja emotsionaalsete põhjuste loeb autor enesemõrvade kaudsete põhjuste hulka võidukihutamiste kõrval ka alkoholi ja uimastite kasutamise. A. Madisoni arvates peitub nende kolme mõtlematuse taga kohatine alateadvuslik surmaigatsus! Igatsus või mitte, aga noore organismi hädahohtu viimise, otsese hävitamise ja mõistuse hullutamisega on tegemist igal juhul.

Loomajuttudest rääkides ei saa mööda vaadata mõnest teravmeelsest süžeeikälgust või leidlikust arendusest. Nagu näiteks: väike arg tiigripoiss degradeeritakse tiigriseisusest. Nõnda, ilma tiigri nimeta peab ta läbi ajama seni, kui on oma tublidust ja julgust tõestada suutnud. Seejärel «tiigristatakse» ta uuesti. Või teine näide. Tänuhulka loomaaloomad ehitavad oma heale hooldajale uue maja, sest vana peavarju on tormihoog minema viinud. Kolmas näide. Tuvil nimega Olivia tuleb pähe oma pesapaigast kaugele lennata. Teel kohtab ta paljusid linde. Lugeja õpib tundma lindude elu, nende tavasid ja muresid. Neljandaks: hobune jutustab oma eluloo ja selle taustal ka perenaise armastusloo kuni loomaarstiga kihlumi seni. Viimaks: väike must lind on õnnetu, sest tema õed on ilusad kirjud. Viimaks saab õöst õnnetu linnu hea ja mõistev sõber... Ja veel üks näide, mis pole küll pärit loomajuttude vallast. Linnas ei ole ühtki puud. Aga inimesi, kes puid armastavad ja nende eest hoolitseksid, leidub hulganisti. Puud võtavad nõuks linna rännata. Seal tekivad neil arusaamatused politseiga, kes peab korra järele valvama. Kord aga ei näe linnas ette ei puid ega pöösaid. Kõik laheneb õnnelikult ja seni igavhallid tänavad muutuvad elanike rõõmuks rohelisteks ning õiteküllasteks.

Nüüd siis too teine raamaturiit. Mäletatavasti olid selles ilukirjanduslikud teosed, kus lapsed tegutsevad looduses või koos loomadega, kus nad tunnevad sellest rõõmu ja asuvad hoidja-kaitsja positsioonil.

Väga paljude selle riida teoste juures torkab kergesti silma ühelaadne arengukäik, ühelaadne ülesehitus ja probleemikäsitus. Nii-öelda tüüp-karkass. Poiss ja tüdruk (poisid, tüdrukud) saavad mingil moel (kingitusena, leiuna, pärandusena, päästmise eest tänuks) kas koera, kassi, hobuse, poni, vasika, lamba, hamstri või piibri omanikuks. Uus «perekonnaliige» tekitab kodus tõrke. Ema-isa (naabrid, vanem õde, vend, vanaisa, vanaema, tädi) näevad loomas (loomades) ainuüksi tüli

ja pahandust. Poiss-tüdruk (poisid-tüdrukud) astuvad looma (loomade) eest välja, aga tülid ja pahandused ei jää olemata. Viimaks kõik laabub. Tõrkujad (ema, isa, naabrid...) muudavad meelt, leebuvad, hakkavad looma (loomi) koguni armastama, asuvad lapse ja looma (laste ja loomade) poolele. Täielik vastastikune mõistmine, ilus ja liigutav *happy end*.

See skeem on käigus peamiselt neis raamatuis, mis kujutavad tegelasi linna või asula oludes. Maale, taludesse viidud sündmustik ei allu nõnda selgele tüüpehitusele. Seevastu võib maa-valdkonna teostes tähele panna sentimentaalsust, maa-elu romantiseeritud maalimist. Tendentsi «Eemale massist!» olemasolu silmas pidades on selline magusavõitu kujutamislaad loogiline ja mõistetav. Imearmas lapsepõlvekodu, unustamatu koolivaheaeg maatädi juures, ilusad matkapäevad ja -ööd, kaunid hobused ja varsad vanaisa tallis...

Onneks ei määra šablooni järgi tehtud jutud siiski jutukirjanduse üldpilti. Vähemalt nendes teostes, mis räägivad lapsest ja loodusest, ning vähemalt mitte selles raamatute valikus, millega oli võimalus tutvuda.

Mitmeid teoseid lugedes tundub, nagu oleksid need lausa tendentsile pühendatud! Nõnda tugev ja haarav on neis peategelase püüe elada eemal linnasaginast, linna kaledast ükskõiksusest. Sealjuures jätab autor sageli rahulikult kahe silma vahele ühe või teise situatsiooni põhjendatuse ja võimalikkuse. Ta heidab olukorra loomise eeltöödele käega ja pakub valmisolukordi, -episoodide, -pilte. Ta pöörab tähelepanu olukorrale endale, selles peituvatele pingetele, rõõmudele, muredele, üleelamistele. Imselt on need autorid laste lugemispsühholoogia head tundjad. Nad teavad, et lapsele on tähtsad situatsioonid ja neis valitsevad pinged. Aga situatsioonide väljakujunemise, nende põhjendamise maalingutel on sealjuures õige ebaoluline väärtus.

Nõnda-öelda uut tendentsi järgivaist raamatuist jätab tugeva mulje Jean Graighead George'i «Siinpool mägesid». Poiss põgeneb New Yorgist metsa, sinna, kus kunagi asus mägede jalamil tema vanaisa farm. Metsas kohendab poiss endale elupaigaks suure õõnsa puu ja toitub metsaandidest. Ta leiab noore kotka ja õpetab selle endale toitu küttima. Ta meisterdab endale jänese- ja kitsenahast rõivad ning teeb muudki selletaolist, et söönud olla ja ellu jääda. Aga linnasagin ja sensatsioonihimu tungivad poisile ka siia järele. Ajalehes ilmub kõmuartikkel metspoisist. Tulevad uudistajad, tulevad ka ema ja isa. Poiss peab New Yorki tagasi minema. Aga talle jääb lootus, et pärast 18. eluaastat võib ta täiskasvanuna ise ja ainult ise oma eluolu määrata. Ja muidugi ka looduse rüppe tagasi tulla.

Ehkki on uskumatu, et poissi tõsiselt taga ei otsita, et ta oskab kotka jahilinnuks välja õpetada, et ta üldse suudab talve üle elada, ehkki jah... Ent ometi on raamatust õhkuv kutse loodusesse, loodusromantika ja poisi suur soov rahuliku elu järele nõnda ehtsad, et «aga ja kuidas» pisenevad ning kaotavad oma segava funktsiooni. Võidutseb situatsioonide sisepinge. Ka täiskasvanud lugeja puhul. Sest meis kõigis hingitsev loodusläheduse soov saab selle poisi loost küllaldaselt meelepärast toitu. Me oleme meeleldi valmis end poisiga samastama ja niisama hõlpsasti raskusi ületama. Meil ei tule lugedes pähegi tõrkuda või olukordade võimalikkuses kahelda.

Hoopis suuremat mõttelaengut kannab A. S. Stewardi «Silas ja Con». Poiss Silas põgeneb ema juurest, poisi hulkurielu kaaslasteks saavad koer Con ja riideräbalatest tehtud ahvipärdik. Poiss ja koer on pidevalt näljas, nad kannatavad külma, aga nende hulkuriteedele ei näi lõppu tulevat. Peagi hakkavad Silase kaaslasteks veel inimeste poolt põlatud kass, kodutu kana koos tibudega ja peremeheta mullikas. Selle kurva ning lootusetu seltskonna rännutee lõpeb väikesel saarel. Seal leiavad nad endale kodu. Saare omanik on ainus inimene, kes poissi mõistab, kes on tema vastu lahke ja heasoovlik. Nii allub Silas ka saarel valitsevale elukorraldusele.

Tahes-tahtmata sunnib jutustus autori taotluste üle aru pidama. Kas usub kirjanik tõesti, et ainus väljapääs ükskõiksest, julmast ja täis virelemist linnaelust on mere- ja soosaartele, metsatihnikutesse ümberasumine? Või ütleb ta, et ainult sotsiaalsetes ümberkorraldustes on inimkonna väljapääs? Või inimlikkuses, inimlikus suhtumises? Või ütleb ta oma teosega veel hoopis midagi muud?

Mitmed autorid on kasutanud palju lihtsamaid vahendeid, et lapsi maaelu võludega tutvustada, nende hinge maaelu tunnetust tilgutada. Meelisvõtteks on kirjeldused tüdruku või poisi koolivaheajast maal sugulaste juures. Seal avastavad lapsed enda jaoks looduseimesid, seal on tingimata suur ja ustav koer, seal valitseb inimeste keskel hell ja soe loomaarmastus, seal õpivad lapsed hobuste ja

teiste loomade eest hoolitsema, seal kasvavad loomad ja loodus nelle kindlalt südame külge. Maal veedetud päevad on aasta rikkaimad ning jäävad kauaks meelde ja südamesse.

Küsitlused on näidanud, et suure ülekaaluga on muude loomade ees laste lemmikuteks koer ja hobune (poni). Seda tõdemust on kirjanikud oma töödes hoolstasti silmas pidanud. Peamiselt muidugi suvevaheajajuttudes.

Kristin on pärinud hobuse ja viib selle üksipäini läbi kogu Lõuna-Prantsusmaa ning üle piiri Šveitsi välja. Võib juba arvata, kui paljude murede ja raskustega peab tüdruk seejuures rinda pistma. Ent ikka ja igal pool leidub inimesi, kes lapsi ja loomi armastavad, kes Kristinil ja tema Midil edasi rännata aitavad.

Uli kardab koeri, siis aga otsustab neid lähemalt tundma õppida, sest tuntud olendit ju ei kardeta, temaga osatakse ümber käia. Nii saab Ulist koerasõber ja -spetsialist. Uus truu kaaslane Rex aga päästab Uli äpardustest.

Inka, Jane, Britta, Agi, Andrea... hoolitsevad ponide eest. Claudia, Hans, Christoph, Lea, Ilse... koerte eest. Neid tegelasnimesid on lootusetult palju, et siin ritta lükkida. Näiteks 1975/76. aastal ilmus ainuüksi saksakeelses lastekirjanduses 23 hobuse või poni kaitsmise, hooldamise, treenimise ja armastamise juttu. (Koerajuttude kohta statistika puudub.)

Ühes jaos hobusejuttudest on hobune kujutatud kui hooldamise ja imetlemise objekt, kellega on vaimustav ratsutada. Teine jagu hobusejuttudest (ka koerajuttudest) püüab tõsisemaid küsimusi käsitleda, püüab hobuse (koera) kaasabil noore inimese psüühilistesse üleelamistesse ja mõttekäikudesse tungida. Nii vaatleb Ingeborg Heidrich oma raamatus «Nuja tütar» inimese elukäiku alates kolmandast kuni kahekümnenda eluaastani. Ta teeb seda sel kombel, et viib lapse-tüdrukuneiu kasvamise, arenemise, omile jalule tõusmise, endale elus koha leidmise seosesse hobusega, kes oma olemasoluga on tüdrukule sõnatuks, ent ikkagi targaks trööstijaks, kaasamõtlejaks, kaasotsustajaks, ustavaks nõuandjaks olnud.

Yutaka Sugita mudilasraamatus «Gottfried on minu sõber» võib laps koeraga mängida, temaga koduselt natuke tõelda, end tema sooja kasuka vastu suruda ja rahuneda, jutustada temale kõigest sellest, mida keegi teine tavaliselt kuulata ei taha. Nõnda aitab koer lapsel päevaseid üleelamisi edasi anda, neid analüüsida, oma murede üle mõtiskleda, rängast üksiolekutundest lahti saada.

Looma õilistav mõju lapsele on arvukate teoste juhtmõtteks võetud. Ja selle esitamiseks on niisama arvukalt loomi-linde appi kutsutud. Üks mõjukamaid teoseid sellest valdkonnast on kahtlemata Byrd Baylori värsslugu (riimkõnet on üldse vähe) «Kotkas, ma olen sinu vend». Rudy Soto unistab lendamisest. Ta usub, et kui temast saab kotka vend, siis oskab temagi ühel päeval lennata. Nii rõõvib ta kaljupesast kotkapoja. Lind kasvab Rudy hoole all suureks, aga jääb nukraks, lausa õnnetuks. Siis ronib Rudy kaljule ja laseb kotka vabadesse. Ja nüüd korraga tunneb Rudy, nagu lendaks ta kotkaga kaasa, nagu oskaks temagi tõepoolest lennata.

Õilistavaks loomaks on peale kotka kutsutud veel muidugi koer ja hobune, aga ka hamster, lammas, siil, põldpüü, kass, eesel, piiber, küülik. Mitmes teoses mõistavad lapsed Rudy kombel seda, et loom kuulub looduse juurde, kuulub oma keskkonda. Ja selle mõistmiseks ning metslooma vabadesse laskmiseks peavad lapsed oma egoistlikust, pimedast loomaarmastusest võitu saama, peavad suutma end sundida looma heaolu esiplaanile seadma.

Samasse riulisse tuleks asetada ka need teosed, mis jutustavad loomade õilsusest, abivalmidusest, isegi omamoodi seltsimehelikkusest. Mõneski raamatus jääb see kõik deklaratsiooni tasemele, autor pole suutnud looma ilma härdameelsuse ja võltsi romantikata esitada, õilistamise pintsli tõmbed on selgesti näha. Tihti kujutatakse loomade instinktiivset käitumist vaata et kõrgemat närvitalitlust eeldavana. Kokku võttes on viimase suunitlusega lapse-loomajutte vähe. Loomade õilsuse, abivalmiduse kujutamisel langeb pearaskus puht loomalgudele, mida sai eespool lühidalt vaadeldud.

Kahest lapse- ja loomaloost tahan ma aga tingimata pisut lähemalt jutustada. Need olid mõjusad oma ootamatu olustiku ja tugeva kirjandusliku teostuse tõttu.

Meile juba tuttava Jean Graighead George'i raamat «Julie ja hundid» pajatab kauges põhjas elavast eskimo tütarlapselt. Julie otsustab alustada rasket rännakut läbi jää- ja lumekõrbe. Ta tahab külastada oma isa, kes on ameeriklannaga abtellenud ja elab nüüd tsiviliseeritud maailma piirilal. Sealt edasi mõtleb Julie pääseda San Franciscosse, kus elab tema kirjasõber. Julie varustab end nõnda, nagu tema isa, kunagine kütt, on teda seesuguste rännakute jaoks õpetanud. Ent

olukordadest tingitult jääb tütarlaps teel peaaegu nälga. Nüüd aitavad teda hundid. Hundikari jätab oma saakloomast alati midagi ka Julie tarvis. Hundid otsekui saadavad abitud tütarlast ja hoolitsevad, et ta nälga ei jääks. Nii lähebki tegelikkuses täide kütist isa õpetus, et hunt on eskimo sõber. Ühel päeval söötab hundikarja kohale lennuk. Selle pardalt kõlavad lasud. Ohukütid tapavad hundikarja juhi. Sellesama hundi, kes otsekui korraldas Julie saatmist ja toitmist, kes kinnitas isa sõnu, et hunt ei jäta eskimot hätta, Julie jõuab isa juurde. Seal selgub, et see on ta isa lennuk, mille pardalt jääväljadel hunte kütiti. Julie põgeneb isa uuest kodust, loobub ka San Franciscosse sõitmisest. Ent peagi tuleb ta isa juurde tagasi, sest tal pole valikut ja ta tunnetab, et huntide ning eskimote sõprusajad on tagasipöördumatult möödas.

Teisena silmahakanud omapärase jutustuse autor on Allan W. Eckert. Raamat kannab pealkirja «Juhtum Kotkamäel». Teose peategelane on väga väikest kasvut kuueaastane Ben. Poisil on otse imepärane võime loomadega kontakti leida. Kord pärast seda, kui Ben on kodus tõrelda saanud, jookseb ta preeriasse. Õnnetuseks kukub ta mägrakoopasse ega saa sealt enam välja. Kuid emamäger võtab Beni omaks; toob talle süüa, imetab teda, soojendab oma kehaga. Beni otsitakse, aga ei leita. Kui uru juurde juhtub otsijana üks väga julm mees, ei anna Ben endast talle märku, sest ta kardab seda jõhkardit. Poiss elab koopas emamägra hoole all terve suve. Lõpuks satub koopa juurde Beni vanem vend. Ent Ben on nõnda metsistunud, et hakkab vennale vastu, ka mäger tuleb poisile appi. Ben viiakse siiski koju. Jutustus lõpeb sellega, et julmur aetakse igaveseks ajaks neilt aladelt minema, sest ta tappis mägra. Võib-olla sellesama, kes Beni omaks võttis ja surmast päästis.

Ka neis kahes raamatus jääb mõndagi põhjendamatuks. Võib küsida, miks Julie ränkraske rännaku üldse ette võttis, kas lihtsamini poleks saanud. Võib küsida, kuidas otsijate koerad Beni üles ei leidnud. Võib küsida muudki ja ütelda: ülesehitus on justkui savijalgadel. Aga ka neis jutustustes jäävad need küsimused ja ütlemised emotsionaalselt mõjukate episoodide ja maalingute varju. Autorid on suutnud tunnetatavaks kirjutada just selle, just need tõesed, mida nad on noorele lugejale sisendada tahtnud.

Ülevaate alguses sai vihjatud, et teoreetikud pakuvad «Eemale massist!» tendentsi üheks koostisosaks ka looduse kaitsmise ideed. See on igati arusaadav, sest meile nii armas ja meie poolt tagaigatsetud loodus ootab, et me teda eneste eest endi jaoks kaitseksime. Üeldu kõlab kentsakalt, aga elu näitab, et loodus ise, tema taastumisvõime ei tule meie rüüstamis- ja saastamistöö tagajärgede silumisega kuidagi toime. Oma jõudu mööda on näotutes loodusevaenulikes ettevõtmistes osalisteks lapsedki. Aga õnneks kohtame noortel ka teistsugust, meeldivalt peremehelikku ja loodusesõbralikku suhtumist. Viimane leiab kajastamist kirjanduseski.

Hannes E. Müller — «Aksioon L» (L — esimene täht sõnast «looduskaitse»). Grupp šveitsi poisse ja tüdrukuid teab, kui mõtlematult eluruumi mürgitatakse ja kui suur hädasoht seetõttu inimesi tulevikus ähvardab. Lastel on kogemusi, et ametlik masinavärk töötab aeglaselt, seepärast otsustavad nad omal käel ühteist ette võtta. Tegutsemisõhinas seavad nad endale liiga raskeid eesmärgi, saavad selgeks, et otsustavat abi suudab pakkuda siiski üksnes seadusandlus. Küll aga on lastel lõpuks ometi korda läinud juhtida üldsuse ja tollesama seadusandluse tähelepanu olemasolevatele ebakohtadele. Üks retsensent ütleb oma kirjatüki lõpus: «Kui leiduks niisuguseid täiskasvanuid nagu need lapsed, siis võiks paljugi olla hoopis paremini korraldatud.»

Bianca Bradbury — «Koer tuleb harva üksi». Kaksikud Tom ja Sylvia armastavad üle kõige loomi, iseäranis koeri ja kasse. Neil on juba oma väike «loomaaed», ent ema-isa ei luba seda laiendada. Mida siis peavad lapsed tegema, kui neile hakkab järele kõndima kodutu koer või kui tahetakse üht kassipoega magama panna... Nad peavad ju loomad oma hoole alla võtma! Kaksikud võitlevad vanemate keelu vastu, nad trotsivad kaaslaste pilkeid ja püüavad kummutada inimeste julmi arusaamasid... Lapsed asutavad loomakaitseklubi. Ent nüüd alles raskused algavad... Teose käigus õpivad peategelased tundma täiskasvanute meelelaadi ja enda tegutsemise piire.

Bernhard Gramlich — «Jukka ja metspardid». Salkkond poisse astub samme, et Helsingi sadamas, mille vesi on õlist reostatud, saaksid pardid siiski elada ja toiduda ning et talveks kohalejäänud linnud kinnikülmunud vetel nälga ei kannataks. Poiste algatusel astubki linnavalitsus partide kaitseks vajalikke samme.

Jutustuses hoolitsevad poisid veel kodutu töötatöölise eest. Ja kuigi mees ühel päeval nende hoole alt lahkub, usuvad poisid, et hädas olles leiab ta nende juurde tagasitee. Tulevad ju tagasi ka lõunasse lennanud pardid. Raamatus kõlab sõpruse, loodusearmastuse ning vastutustunde teema. Kõlab motiiv, et on olemas linde-loomi ja ka inimesi, kes ilma mõistva toeta elada ei suuda.

Neis ja teistes nendetaolistes teostes on tegevuse kandjateks positiivsed tegelased. Lugeja läheb dünaamilise sündmustikuga usaldavalt kaasa, rõõmustab kanglaste edu üle — tunneb, et just nõnda tuleb toimida, ütelda või käituda. Otsekui kontrastiks niisugustele emotsioonidele, niisugusele kaasaelamislaadile on Hannelore Valencaki teos «Vihmanöid». Siin peab noor lugeja töö avastamiseni jõudma negatiivse kaudu.

Nanni on tüdruk, kes usub võlujõusse. Kord soovib ta sõbranna ees suurustada ja nõiub, et vihm üle jääks. Ta nõidus lähebki täide. Vihma ei saja enam nädalate ega kuude viisi. Põua tõttu algavad metsatulekahjud, kaevud on kuivad, viljasaak hädaohus, tuletõrjuja hukkub leekides... Aga Nanni ei taha ikka veel vihma tagasi nõiduda, sest vanasse veskisse olevat maetud varandus ja seda saab kätte alles siis, kui veskioja on täitsa kuiv. Ent sõbratar Josefa hakkab Nannit terroriseerima. Ja Nanni läheb hädas kaplani juurde pihile...

Sugestiivne raamat, mida kannab kaks sügavat mõtet. Esiteks: looduses valitsevat tasakaalu ei tohi mõtlematult rikkuda, igasugune omavalitsemine võib olla traagiliste tagajärgedega. Teiseks: üksikisiku ahnus võib kõigile teistele õnnetusi kaasa tuua. Et need kaks motiivi kõlavad koos, siis on laste lugemisemotsioon kahekordselt ere ja vapustav. Autor tahab hoiatada. Ehkki ta teeb seda võlujõu, kaplani tarkade sõnade ja kohati ülepakutud sentimentaalsuse kaasabil, kõlab teos ometi kirgliku hüüatusena, et loodus kui varandus ei ole ahne mõtlematuse ja rumala võimutsemise objekt.

Seoses hoiatamisega peab märkima veel üht teost: Mark Brandise raamatut «Alarm maakeral». Kustunud vulkaaniline massiiv Kilimandžaro hakkab äkki tuld purskama. Kraatrist paiskuvad välja radioaktiivsed kivimid, tulejõgedena voolab radioaktiivne laava... Radioaktiivsuse pöörane tõus ähvardab katastroofiga kogu inimkonda. Osa maakera elanikest peab teistele planeetidele ümber asuma... Kohutava katastroofi põhjuseks on asjaolu, et vulkaani kraatrisse on nagu hiiglaslikku prügikasti heidetud maailma tööstuse radioaktiivseid jäätmeid. Seda on tehtud tulevikule mõtlemata.

Autorite hoiatusi meeles pidades oleks nüüd õige aeg vaadelda ka seda lastekirjanduse löiku, mis tutvustab lapsi keskkonnaga, mille kohta hoiatused käivad. Seega siis populaarteaduslikud ehk aineramatud.

Kui võtta hulga või proportsiooni mõõtühikuks toosama alguses äraproovitud raamaturiit, siis võib öelda, et ainekirjanduse riit on kogu jutukirjanduse riidast ainult kolmandiku-neljandiku võrra madalam. Tähendab et saksa- ja ingliskeelsete lasteraamatute hulgas on teadmiste pakkumine olnud viimastel aastatel igati auväärnel kohal. Seda kinnitavad ka rahvusvaheliste näituste muljed, saadud kevadel Bolognas ja sügisel Münchenis.

Aineramatute (teadmisaamatute) vaatlust võiks alustada ajakirjast «Canadian Children's Literature» võetud tsitaadiga. Selle autoriks on Roderick Haig-Brown, kes on loodusest-loomadest kirjutanud kaks tosinat raamatut ja saanud mitmeid Kanada kirjandusauhindu. Ta ütleb:

«...Mitte ükski loodusefakt, kui seda on tõemeeli uuritud ja kui sellest tõemeeli kirjutatakse, ei mõju lapse arusaamadele halvasti. Inimkonna õnnetus seisneb selles, et inimkond on loodusest liiga kaugele eksinud ja teab seetõttu väga vähe looduse loomulikest asjadest. Kui mõni ei tihka rääkida lastesaamisest ja sünnitamisest, ärgu siis rääkigu. Aga loomade ja lindude elust, veest ja tuulest ja maast peavad lapsed lugeda saama ja teadmisi koguma. Kõik, mis on nende valdkonnadega seotud, on puhas ning rikkumatu...»

Need sõnad ilmusid 1975. aasta suvel. Nad olid õiged enne seda ja on õiged ka täna, homme ja ülehomme. Rääkida kõigest ning tõsise asjalikkusega ja aususega! Selle poole pürgimisest kõnelebki too aineramatute riit, mida läks korda lugeda, peamiselt küll sirvida.

«Ma saan endale venna», «Sünnitamine» — mõlemad fotoraamatud jutustavad umbes 6—7-aastastele, mis on perekonnas teoksil, kui oodatakse õekest või vennakest. Millised muudatused leiavad aset ema välimuses. Kuidas ja miks peab ta end hoidma. Kas on midagi kuulda, kui sa kõrva vastu ema kõhtu surud. Miks on isa nüüd ema suhtes iseäranis tähelepanelik ja abivalmis. Missuguseid beebitarbeid

muretsetakse. Ja kuidas uus perekonnaliige ilmale sünnib... Kõik saab selgeks. Võltsi häbi ei ole. Võltssaladusi ei jää.

Nendestsamadest küsimustest annavad üldjoontes märku teisedki pealkirjad: «Partneriotsing ja abielu loomariigis», «Öitsemine — võrgutav signaal».

Soojääkamisest jutustavaid raamatuid on siiski mõõdukalt. Võiks öelda, et isegi tagasihoidlikult. Suhe ülejäänud teadmiskirjandusega umbkaudu üks viiekümne kohta. Neid raamatuid ei ole lastele pealetükkivalt palju, need on loomulik osake teadmisi pakkuvate teoste üsnagi suurest hulgast. Aga peibutusmängu ja lastesäämist ei ole ka häbelikult olematuks vaikitud, nagu seda mõnel pool ikka veel kombekaks peetakse.

Seksuaalkasvatusest rääkides maksab lühidalt puudutada ka üht teist laadi raamatut, kus muude probleemide hulgas pole sedagi kasvatustöö lõiku ära unustatud. Raamatu autor on šveitsi kirjanik ja ajakirjanik Eva-Maria Felix, raamatu pealkiri «Punane jutulõng». Saatesõnas on öeldud: «Abimees lasteaednikele ja neile, kes selleks saada tahavad; abimees esimese klassi õpetajatele ning emadele, isadele, vanaemadele, onudele, tädidel ja kõigile, kellelt päevast-päeva nurutakse: «Jutusta mulle midagi!» Abimehes leiduvad lugemispalad on varustatud küsimustega lookese «läbitöötamiseks». Ühe pala all on need niisugused: «Miks ostavad poisid sekspilte? Miks nad neid peidavad? On neis piltides midagi halba või tuntakse millegi ees hirmu? Mida mõeldakse seksuaalsuse all? Mida armastuse all? Kas siin tuleb vahet teha?» Paistab, et seksuaalkasvatusega tehakse algust õige varakult, et seda tehakse rööbiti kõigi teiste kasvatustöö valdkondadega. Nüüd võidakse õlgu kehitada ja ütelda, seal maal tingib varajase seksuaalkasvatuse igasuguste sekspiltide, -ajakirjade, -kinode, -shoppide olemasolu, nende kahjulik ja väär mõju noore inimese arusaamadele. Vastuseks võiks küsida, kas meil hoolitseatakse laste esteetilise kasvatuse eest seepärast, et ümberringi võimutseb väarestetika?

Olgu sellega, kuidas on, lähme teemat pidi edasi.

Tinglikult võiks teadmisi pakkuvad raamatud jagada kahte suurde rühma. Need, mis tutvustavad fakte, ja need, mis pakuvad probleeme või näpunäiteid. Arusaadavalt on faktiraamatud ülekaalus, sest maailmas on laste jaoks palju tundmatut ja salapärast.

Üheks faktikirjanduse tüüpnäiteks sobib sari «Mis on mis». Siiani on ilmunud kuuskümmend raamatut. Neist kaks kolmandikku räägivad loodusest: maast, õhust, veest, reptiilidest, lilledest, kõrbetest, inimesest, kassidest, mineraalidest, kuust ja tähtedest jne. Raamatud on läbisegi 50-leheküljelised, suures formaadis, rikkalikult illustreeritud. Tekst on asjalik, ent lastepärane, seletusi aitavad mõista skeemjoonised.

Sarju on teisigi. Ühes, «Minu sõbrad loomad», pakutakse värvifotosid ja teksti, kusjuures alati on loomi pildistatud koos lastega. Teises jutustatakse inimestest jääs ja lumes, kuumuses ja liivatormis. Kolmandas loomariigi rekorditest, loomade muundumisvõimest ja muudest «trikkidest», sõjast ja rahust loomariigis. Neljas sari kannab pealkirja «Meie sõbrad hobused» ja sellest on ilmunud juba kolm köidet. Viies seeria pajatab maadest, mille kliimat ja eluolu mõjutavad suured hoovused.

Üksikteoste teemade ringi võiks alustada tigudest, kes on eksisteerinud juba 600 miljonit aastat, ja linnuraamatust koos linnuhääli tutvustava heliplaadiga ning lõpetada uute seisukohtadega vereringe ning toitumise alalt ja kuujaama ehitamise võimalustega.

Ainele omapärase lähenemismooduse tõttu jäid meelde veel järgmised raamatud. Kirjanik loobus tööst laua taga, läks delfiine treenima, rändas õpetatud delfiinidega läbi Euroopa, õppis oma hoolealuseid tundma ja pani seejärel oma tähelepanekud laste jaoks kirja. Teine autor asutas Londonis asuvasse elukorterisse loomaaiat. Seal leidsid peavarju ahvid, linnud ja madu... Raamat aga jutustab tähelepanekutest ja tööst, mida see varjupaik pakkus. Kolmas kirjamees on ameti poolest politseiohvitser, Arktikas triiviva politseikordoni kapten. Raamatusse on talletatud fakte ja meeolulipilti karmist lumisest loodusest ning eskimote elust.

On jäänud veel üle madal riidake raamatuid, millele tasuks lõpetuseks pilku heita. Niisiis: mõned näited selle kohta, mis laadi probleeme teaberaamatud laste ette seavad ja mida lastele õpetatakse.

Tasakaal looduses, hädavajalik bioloogiline kokkukuuluvus: «Oskad sa arvata, kui palju maailmas siis liblikaid oleks, kui linnud liblikaid ei sööks!»

«Astronoomia on tänapäeva hobi» — õpetusi taevalaotuse vaatlemiseks, tundma-õppimiseks, pildistamiseks.

Ülevaade koeratõugudest, nõuandeid koerte treenimiseks, hooldamiseks, ravimiseks, toitmiseks, näpunäiteid teemal «Missugune koer sobib missugusele lapsele».

Niivõrd ei seletata, kuivõrd pakutakse lähtematerjali loomade ja taimede elukäigu üle mõtete mõlgutamiseks (loomade väljasuremine, tsivilisatsiooni halvad küljed jne.).

Kodustatud loomadel on säilinud oma ürgne sisemaailm, mis ei pruugi inimese soovide ja käitumisega kokku sobida. Inimeste käitumisvead võivad loomi ärritada ja inimestele seega eluohtlikeks saada.

Maakaartide lugemise õpetus.

Seeria «Raiskajal tuleb puudus kätte!» — metsloomade arutust küttimisest, maa-keratoiduvarudest, elukeskkonna hoidmisest, maapõuevaradest.

Näpunäiteid loomade jälgimiseks ja nende joonistamiseks.

*

Juba sellesama linnulennulise ülevaate alusel võib kinnitada, et loodus on väärtkirjanduse abil lastele õige mitmeti tuttavaks ja tunnetatavaks tehtud. Püüdes mingit ranget ja mõistusparast skeemi luua, võiks selle definitsioon kõlada nõnda: õige laiahaardeline ainekirjandus loob lugeja teadvuses selle baasi, millele ilukirjandus oma tunnetusliku pealisehituse rajab. Sealjuures on mõlemad — nii baas kui ka pealisehitus — päris parajal määral mitmetahulised ja enamikus üsnagi heal kirjanduslikul tasemel. Nii kõlaks hinnang sellest neljasajast, käesoleva ülevaate aluseks olnud teosest lähtudes. Ühe neljasajase hiiglakogumiku analüüs aga lubab oletada niisamasugust hinnangut teise, kolmanda, neljanda, kaheteistkümnenda... neljasajase kogumiku kohta. Nii et lastel on, mida lugeda ja millest rõõmu tunda.

Jah, aga... Tõepoolest on olemas aga, mis ähvardab väärtkirjanduse mõjujõu päris tagaplaanile tõrjuda. Kapitalistlikul maailmal on kaks palet. Ja kuigi see võib antud teemaga kirjanduse vaatlemisel ehk vägivaldsena tunduda, ei saa ma toda kahepalgelisust just nimelt selle kirjandusloiguga seoses puudutamata jätta.

On aabitsatõde, et raamat saab lapsele mõju avaldada, talle teadmisi ja emotsioone anda ainult siis, kui laps raamatut loeb. Kui aga raamat lapseni ei jõua, siis on mitmekesine ja üsnagi heal kirjanduslikul tasemel neljasajane kogu ilma vähimagi funktsioonita, on lihtsalt mitmekümne kilogrammi paberi väärtusega. Seesugused mõtted kipuvad pähe, kui mõningate arvudega tõtt vaatad.

Tavalise raamat tavaline trükiarv on Lääne-Saksamaal 8000 eksemplari ümber. Neli rahvusvahelist preemiat saanud teos «Krabat» (autor Otfried Preussler) on kuue aasta kestel ilmunud 170 000 eksemplaris. Aga nelja tuntuma koomiksvihiku iganädalane trükiarv on: 454 000, 339 000, 337 000, 191 000 eksemplari. Viimastele lisaks veel igat masti vesternid, krimid, naisteromaanid, fantastilise sisuga stereotüübid. Kohalikud uurijad kinnitavad, et kõik lapsed loevad-vaatavad koomikseid, et on kujunenud tõsise lugemis- ja kirjandushuvita noorte armee. Seega on triviaalkirjanduse uputus omandanud tõepoolest hirmuäratava ulatuse, on tõepoolest juba õnnetuse sümptomidega. Kas oskavad pedagoogid, lastevanemad või lapsed ise selles sogases tulvavees kaitse- ja päästevahendeid leida? Tapmisest ja tagajamamisest, seksist ja lausa pornograafiast kubisev odava kaanehinnaga labasus varjutab väärtkirjandust ja tema häid emotsioone. Sügava murega tuleb küsida: «Kui palju lapsi on looduse ilust, kaugelest maadest ja looduskaitse ideest kirjanduse abil osa saanud?» Ma kaldun arvama, et neid võiks palju-palju rohkem olla. Mis aga puutub triviaalkirjanduse suhetesse loodusega, siis aitab selle illustreerimiseks ainult ühest näitest. Koomiksiajakiri «Fantastic» lubas oma alatistele tellijatele saata preemiaks mitmesuguseid plastmassist arme. Noored võivad need endale külge kleepida ja seega kõigile tõestada, et nad kuuluvad «vägivalla vennaskonna salajasse ühendusse».

Jääb ainult lootat ja soovida, et loodust armastav väärtkirjandus suudaks läänemaailma noori palju arvukamalt «looduskaitsete vennaskonna avalikku ühendusse» kaasa tõmmata.

PROFESSORI MISSIOONIST

Mitu põlve eesti haritlasi seostab psühholoogiat Eestis ja omaenda psühholoogia-alaseid teadmisi eeskätt professor Ramuliga, tema loengutega, seminaridega ja raamatutega. Ramul alustas õpetamist Tartus eesti ülikooli alguses 1919 40-aastase mehena, ja kui ta 1975 95-aastaselt suri, oli ta tegev professor-konsultandina. Vahepeale mahuvad õppe- ja kirjatöö kõrval ülikooli eksperimentaalpsühholoogia ja pedagoogika laboratooriumi asutamine (1921) ning juhatamine; professorikutse omandamine (1928); doktoriväitekiri (1939); juhtiv tegevus Akadeemilises Filosoofilises Seltsis ja Eesti Psühholoogide Seltsis. Tema õpilased meenutavad erudeeritud loenguid, mida professor pidas kinnisilmi, monotoonselt, vältides teadlikult emotsionaalsust näoilmes ja liigutustes, — teadlane peab suhtuma tõsiasjadesse kainelt ja erapooletult, laskmata end tunnetest kaasa kiskuda. Mäletatakse Ramuli demonstratsioonikatseid Saksamaalt ostetud või Tartus ehitatud katseriistadega, mis säilivad ülikooli psühholoogia kateedris. Tänapäev loetakse Ramuli populaarteaduslikke raamatuid. Mitmes ülikoolis olid veel hiljaaegu kasutusel tema «Sissejuhatus eksperimentaalpsühholoogia meetoditesse» ja «Demonstratsioonikatseid psühholoogiast». Psühholoogia ajaloo uurijad viitavad Ramuli artiklitele eksperimentaalpsühholoogia ja psühholoogias matemaatika kasutamise eelloost, mis ilmusid ajakirjas «American Psychologist». Kevaditi peetakse Tartus Ramuli päeva. 30. mail tähistame tema sajandat sünniaastapäeva aktusega, sügisel järgneb juubelikonverents. Olid teened ja neid hinnatakse, võib kõhklemata ütelda.

Need olid märkmed teeneka teadlase sajandaiks sünniaastapäevaks. Ent mõtete hulgas on muidki. Teadus on seletamine. Professor Ramul ei seletanud mitte ühtegi nähtust ei inimese ega loomade psüühikas. Psühholoogia ei tunne Ramuli katset, fenomeni, efekti, illusiooni, meetodikat, hüpoteesi ega teooriat. Oma raamatutes, mille hulgas ei ole teaduslikku monograafiat, jutustab ta ümber seda, mida teadlased uurisid ja seletasid. Kõikide nende Saksamaalt toodud ja omaehitatud katseriistadega ei ole tehtud ainsatki katset, mis oleks viinud lähemale mõne nähtuse seletamisele, vastanud mõnele küsimusele. Kõik katsed olid demonstratsioonikatseid loengute näitlikustamiseks. Hea haridus, eruditsioon, üldistusvõime, töökus, teadlikult ja sihikindlalt kujundatud teadlaseisiksus — ja ei mingit teadust. Miks?

Lihtsat vastust ei ole. Olud? Õpiti heades ülikoolides, käidi alatasa end välismaal täiendamas, kogu erialane kirjandus oli kättesaadav. Kaks meest kirjutasid väärtuslikud psühholoogia-alased monograafiad — 1897 ilmus Rudolf Kallase «System der Gedächtnislehre», 1940 Juhan Torgi «Eesti laste intelligents». Psühholoogia ei olnud meil mitte üksnes retseptiivne. Ei olnud nii, et väike rahvas ja sada muud häda. Suutmatust? Aga Ramul ei püüdnudki vist midagi seletada, igatahes pole säilinud

ka mitte nurjunud katsetusi. Pealegi oli ta kahtlemata võimekas. Tagasihoidlikkus vales paigas? Kindlasti mitte. Ramul on korduvalt rõhutanud oma teeneid eesti psühholoogia rajamises. Kuidas siis seletada seda, et Ramul ei leidnud kõikide psüühiliste nähtuste hulgast ainsatki, mis oleks sundinud teda küsima miks, sundinud seda uurima? Ta elas ajal, mil rajati tänapäeva psühholoogia, mil tõusid ja langesid psühhoanalüüs, biheiviorism, gestaltpsühholoogia, mil psühholoogias avastati uusi nähtusi ja uurimisvaldkondi, uuriti ja vaieldi. Miks jäi Ramul selle kõige juures pealtvaatajaks, kõrvalseisjaks, huviliseks omaenese teaduses?

Selleks võis olla mõni isiklikku laadi põhjus, mida me ei tea. Tõenäolisemalt on tegu üldisemate tendentsidega. Keda meil targaks peetakse? Seda, kes palju teab. See meie avaliku arvamuse ettekujutus targast inimesest erineb uusaja teaduses omaksvõetud kriteeriumist, mille järgi tark ei ole mitte kõikiteadja, vaid see, kes loob uusi teadmisi. Mida enam inimene tahab omal maal prohvet olla, seda enam peab ta arvestama avalikku arvamust. Professor Ramul oli ja on eesti psühholoog number üks, avaliku arvamuse silmis õieti ainuke eesti psühholoog. See ei olnud temale ükskõik, ta on ise vaeva näinud selle maine loomisel ja säilitamisel. Noblesse oblige. Prohvet ei tohi eksida. See, kes kordab teiste tarkust, rõhutades seejuures distantsi, on eksimiste eest kaitstud. Kindlam on olla populariseerija kui looja. Kui võimekas inimene orienteerub avalikule arvamusele, siis saavad temas õppejõud ja rahvamees jagu teadlasest.

Professor Ramul hakkas esimesena rääkima eesti psühholoogiast, pidas end selle rajajaks ja juhiks. Teaduse eneseteadvuse seisukohalt on nüüsgune regionaalne-riiklik jaotus naljakas, — teadus jaguneb koolkondade ja voolude, mitte maade kaupa. Koolkonda juhib see, kes on parem teadlane, kes paremini seletab. Regionaalset-rahvuslikku teadust juhib rahvamees, populariseerija ja organiseerija. Teda tuntakse ja tunnustatakse teadusväliste teenete eest. Saavutusvajadus on teadlastel keskeltläbi kõrge. Jutt eesti psühholoogiast kui omaette asjast orienteerib läbilõõmisele pigem asjaajamise kui teadusetegemise kaudu. Kellel jätkub jaksu mõlemaks?

Rahvuskultuuri seisukohast on see oluline, et meil on aastakümned propageeritud psühholoogiaalaseid teadmisi. Oluline on seegi teadmine, et meil on «oma» psühholoogia. Mõlemad asjad on suurel määral professor Ramuli teeneks. Teadurite arv kasvab kiiresti, tuleb leida tark kompromiss teadusliku ja rahvuskultuurilise tegevuse vahel. Seletamise ja selgitamise vahekorid on probleem, mis tuleb lahendada. Ka vastuolu «oma» teaduse ja suure teaduse, organiseerimise ja teadusetegemise vahel ei ole paratamatu. Selle probleemi lahendus on oma koolkondade rajamine.

Professor Ramul oli õppejõud, rahvavalgustaja, organiseerija. Oleme täpsed ja peame teda tema tähtpäeval meeles sellena, kes ta oli, kes ta olla tahtis.

RUNNELIST, «KODU-KÄIJA» PUHUL

Hando Runnel: «Kodu-käija».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 215 lk.

Alljärgnev ei ole õigupoolest «Kodu-käija» retsensioon; näiteks on siin lähemalt vaatlemata jäetud selle raamatu väga huvitav, nõrke kompositsioon ja kõik, mis sellest järelduks. Tegemist on pigem katsega üles märkida üks mõeldav mulje Runneli senisest luulest, milles paratamatult räägivad kaasa ja võib-olla paiguti uusimast ülegi varasemad raamatud ja varasemad lugemised.

Runneli teemaks ja taganttõukajaks on suurelt jaolt olnud nn. passiivsed negatiivsed emotsioonid (tühimus, kurbus, jõuetus- ja väsimustunne, masendus); teemana, harvemini ehk taganttõukajana esinevad ka aktiivsed: viha, löömahimu. Tema poeetilise mina probleemiks on, kuidas nimetatuist vabaneda või kuidas neid taluda. Üks tee on muidugi luuletamine ise. Ja ongi hulk luuletusi, mida sellest vaatenurgast võib võtta kui vastava elamusseisundi või meeleolu väljaelamist (paratamatult ka fikseerimist, kinnistamist, aga kinnistamist juba väljaspool tundvat ja väljendavat subjekti, millest siis, lootkem, ka kerendus viimasele). Nimetagem siinkohal näiteks luuletusi «Ära», «Kaua sa kannatad», «Üle maa, üle mäda», «Saatus», «Raskemeelsus», «Nii palju töotusi», «Sealpoolsus», «Katkemine», «Tüdinud kõigest», «Kui päikene loojub», «Sõbrad», «Mõnitus»... Räägid kõva selge häälega oma südamekoormast, samas ise edasi sammudes; üks aitab, soodustab teist: rääkimine sammumist, sammumine rääkimist. Seda võiks nimetada pihiefektiks, kui pihi mõiste nii tihedalt ei seostuks süü ja patu mõistega. Muidugi, süü-motiiv ei ole ka Runnelile päris võõras ning, teiselt poolt, kes ei tunneks mõtteviisi, mille kohaselt üleüldse igasugu-

sed vaevavad hingeseisundid saadetakse meile kui meie endi süüde ja pattude karistus (südametunnistus, südame tunnistus: süda tunnistab patte, mida me teadvustamast ja teistele tunnistamast tõrgume, ja seepärast valutab). Kuid Runneli kurbuse- ja masendusekäsitlus on põhiliselt siiski teine. Tema poeetiline mina tunneb oma südant põhiliselt puhtana ja oma valu niisiis teenimatu karistusena — kui sel juhul üldse karistusena ja mitte millegi genuinselt inimese ja inimeste juurde kuuluvana (milline teadmine vist palju ei lohuta). Nõnda ei pihi ta siis ka mitte masendust põhjustanud süüd, vaid masendust ennast, ning pihtimise all tuleb siin mõista seda «ilmaliku pihi tuntud võimalikkust», millele Jüri Üdi ühes oma värss-seisukohavõtus vihjab, teiste sõnadega: luule eneseväljenduslikku funktsiooni. Kui otsida neile luuletustele, sellele pääseteele ning tema käimise viisile sobivat koondnime Runneli enda pruugist, leiad ühe tema varasema luuletuskogu pealkirja: «Avalikud laulud». (Muuseas oli nimelt see väike raamat teemärgiks, millest alates hakkas esile murduma too tõeline ja keeruleine Runnel, keda me nüüd aastate vältel oleme tundnud.) Ka tolle raamatu moto — «Ma olen ilus nagu surm / ja sama avalik kui tema» (Verhaeren) — sobib hästi kogu kõnealusele suunale Runneli loomingus. Kuigi eri küsimus on surma kui lahenduse ilu: seda Runnel eriti ei kuuluta, küll aga sellise lahenduse piisavat loomulikkust, loogilisust, enesetmõistetavust.

Niipalju sellest. Kuid, nagu öeldud, on Runnelil teisigi vabanemise või talumise teid peale pihtimise ja surma. Nimetagem järgmiseks võllanalja, mille kaugeltki mitte ainsaks, kuid küllap vist kenimaks näiteks võiks sobida «Marss» (esimest korda kaante vahel

ARVUSTUSED

«Kodu-käijas», lk. 142, rahvasuus ringlemas juba ammu)*, kus võib-olla kõige hullem ja ühtlasi kõige ammen-davam tõdemus, milleni inimene üldse võib jõuda — tõdemus, et «meie saat-sus ei sõltu meist» —, esitatakse uudis-maaraadajalikult ulja marsilauluna.

Võllanali on teatavasti eriti tõhus kurvastuse peletaja nendel juhtudel, kus kurbuse ajend või allikas on tea-da ning sama hästi on teada ka see, et ega hammas ta peale hakka, pääsu ei ole. Siis aktualiseerub see vana printsiip, mis ütleb: kui surra, siis muusikaga. Kus aga kurbuse tekitaja hajub kuskile täielikku impersonaal-susse, metafüüsilisusse, elu-, mõtte- ja tundevisi põhialustesse, kust ei saa kuidagi kätte seda, mille või kelle üle oma võllapuu kõrguselt naerda, ja samas on tüdimus liiga suur selleks, et teda veel kurbuseks nimetada ja

* Üldiselt tuleb küll öelda, et võlla-ja lõõplaulude suhteline hulk ja osa-kaal «Kodu-käijas» näib olevat mõ-neti väiksem kui Runneli senises ko-guloomingus, saati siis veel selles osas, mis sealt rahvasuho on läinud (teiste sõnadega, et «Avalikest lauludest» ja «Lauluraamatust» on «Kodu-käijas» võetud vähem, kui esimese hooga oleks oodanud), mistõttu esimene mulje «Kodu-käijast» oli kuidagi «kaunim», kui oled harjunud Runnelit seni ku-jutlema. Mitmekordne lugemine pani siiski kõik paigale, aimatavaks sai püüd vältida peale kunagise õpilasli-kuma ja katselis-juhuslikuma ka liig-följetonlikku. Mil määral on see püüd olnud autori, mil määral kirjastuse oma, mil määral mõlema kokku, pole retsensendile teada (kujutleda võib mitmeid vahevariante), nagu ka mitte see, kui rangelt oli raamatu maht ette kindlaks määratud. Üldfilosoofilisemad satiirid, nagu ka paras jagu puhast huumorit, on «Kodu-käijas» esindatud, konkreetsemat aadressi kandvad kõr-vale jäänud, nagu ka mõned «mitte-satiirilised» aja- ja aegade liikumise laulud (kahju näiteks ikkagi, et «Loomingu» Raamatukogu» paber-kõidetest ei jõudnud nüüdki kõvade kaante vahele «Kasuõpetus» ja «Hää-ve (pro live)» «Avalikest lauludest» või «Mets on kõrge» «Lauluraama-tust»). Lohutagem end sellega, et ega nad seepärast maailmast kadunud ole; võib-olla toob tulevik Runnelilt veel teisigi — teistel alustel tehtud — va-likkogusid (sest paha siiski, kui raa-matud rahvasuus liikuvast liiga irdu-vad). Mida aga praegusegi juures oleks tahtnud kindlasti näha, on auto-ri seniste teoste bibliograafia: see oleks omaltpi poolt tõstnud nii raa-matu enda esinduslikkust kui ka ju-hatanud «peale kasvand põlvedele» (vt. lk. 7, «Ma tean et päike liigub») kätte võimaluse, kust lugemise ajal loodetavasti tärkavale uudishimule ra-huldust leida.

teda lauldes või ilusasti rääkides kur-ta, ja kus surmgi kui lahendus ei tule järsku enam meelde või ei tundu äkki enam vastuvõetav ega usaldusväär-ne, — mis teha seal? Seal harjutakse elama oma painajaga koos «siin ju-huste tuulte ja saatuse üksluises üsas», lugedes ühekaupa järjekorras üles kõiki selle võrdselt reaalseid, võrdselt viirastuslikke detaile, nii et kokku moodustub mingi monumentaalne argi-inferno, milles ka sul endal on üks väga kindel ja kõige muuga sisuliselt samaväärne koht: «oled kui see, kes küll on, kuid kes kaotanud enda». («Kaotaja», lk. 163.) Omamoodi mahu-ka analoogiana tsiteeritud luuletusele võiks vaadelda mulluses «Loomingus» nr. 4 ilmunud Jaanus Andreus Noo-remba näidendit «Küüni täitmine» (kahest mehest, kelle poole on lavas-tamise, ehk siis ka retsenseerimise puhul soovitatud pöörduda, kannab üks Hando Runneli nime), eriti selle tegelaste pajatustest koosnevat liini, millest üks on hullem ja tontlikum kui teine ja samas on ometi kõik täiesti igapäised.

J. A. Nooremb üritab oma argiku-rioomite rea otsad kokku vedada teatavasse igaviku-müüti, ning sinna pürib ka «Kaotaja» konkreetustest prohvetlikku kujundikeelde ülenev Runnel («Lõpp», «Müüt»). Kuid Noo-remb valib kergema tee: ta laseb oma teatri kõige täiega maha põleda ja saab seega vaevast lahti, s.o. tema lunastus tuleb maisele käegalöömisest. Miks ka mitte. Ent *grand old* Runnel ei lähe oma nooremba kolleegi liu-laskmise-tee ja on seega muidugi veenvam: tema müüt ei vastandu tema kogemusele, pigem kujutab selle eriti intensiivset ja eriti tihedalt väljendatud läbielamist, nagu müüdile kohane ongi. Sellel kõrgusel või selles sügavuses pole surm enam lahendus, sest surm pole lihtsalt võimalik, ning tuleb leppida igavese eluga, elu iga-veese kestmisega, kusjuures omadustelt on see elu ikka selline, nagu ta su meelest senigi oli: murelik, katastroo-filine («Üks mure neid ajas küll ilma pääl, / ei muidu see paat oleks seis-nud säääl. / Paat põhjani pehkinud, pardani vees. / Ja mõlemad sõudsid, see naine, see mees.»; «Kas põgeneda või põlvili heita, / veel mõelda ei jõudnud, kui käratus käis, [---] Ei paistnudki lõppu tol langemisviivul, / sel polnudki lõppu, mis lõpuna näis.»). Kes kasutas kord väljendust «perma-nentne viimnepäev»?

Kas sellises tunnetuses on lunastust, kas see on pääse- ja talumistee? Arvan, et on, vähemalt niivõrd, et sellise intensiivsuse ja selguseni jõudmine ning selles karastumine on nagu põrgust läbikäimine, millele järgneb uus sünd. Uue ringi motoks võiks olla «kui juba elada, siis muusikaga». Ja nii see käibki: «Muusikat olgu me maa- ja, / tantsu olgu me toas, / pudrukest olgu me pajas, / rohelist olgu me roas.» (Lk. 137.) Uues ringis otsitakse vastukaalu elu painavusele elu enese tasandilt, ehitakse elu endaga, loodetakse endale ja lähimatele ning saadakse mõnelgi korral kinni usu ja lootuse «lõputa lõngast» (lk. 55),*kuigi tihti jääb kaasa kõlama väikene visa «paraku» (vt. «Laul õnne paratamatust saabumisest», «Mõru ning mööduja», lk. 25, «Kodu-käijas» puudub). Ilmub kauneid mikro- ja makrokosmost siduvaid kujutelmi («pulsi pimestav purpur», lk. 55, «pulsi purpurne kaja», lk. 209), igavik võib saada ka positiivse tähenduse (vt. «Külva maha, külamees», lk. 140). Hakkab hargnema poolfantastilisi, unenäolisi kujutelmi, kuskilt otsast bodläärlikke, kuid hajutatud äärjoontega, mida õudsemaid, seda humoorikamaid — nagu lastele räägitavad tondijutud («Kassid», «Vähid»). Luule pakub tõesti tagasitee (vt. lk. 209); tänu uusimatele luuletustele ei jää raamatus hilisema pidemeta ka varasem, napp «Maa laste» ja küllalt rohke «Laulud tüdrukuga»-aegne, heitluste-eelne lüürika, ning ühtlasi saab selgeks, kui paras hetk on olnud kodus käia ja välja anda selline valikraamat kui ühe ringi kokkuvõte.

Veel üks Runneli tähtis joon on jäänud nimetamata: tema jonnakas-trotslik poleemilisus. Selle kirjutise seoses tähendab see, et peale kurbusest kantud luuletuste on Runnelil ka programmiline luuletus «Kurbade kaitseks» või sellest veel programmilisem ja tõrklikum «Jõuluöö» (lk. 191). Visnapuu on kunagi laulnud: «Laske mul olla kurb. Kurbus jumalast on / kingitus meile siin.» ja «Kurbusen jumala hääl / kõneleb mulle hääd. Vaikne jumala hääl [---]». Visnapuu kurbus on ilus, on mahedalt eeleegiline. Runneli kurbus on kõva ja kandiline, ei see kõnele talle midagi hääd. Kuid kui on vaja, teeb ta ka selle töö ära, sest keegi peab ju ka kurb olema. Runnel võib olla kurb ka põhimõtte pärast, kas või kiusu pärast, et see mõnele ei meeldi. Seegi on üks oluline varjund.

Õeldu muidugi ei ammenda Runnelit; küllap leiaks talt luuletusi, mida oleks raske masendusimpulsile taandada, või teisi, mis on sellest kaugele eemaldunud ja niivõrd iseseisvunud, et tulemuse seisukohalt vaadates pole tekkeloo algusel enam mingit tähtsust. Siiski ei pääse need allakirjutanu silmis määrama; Runneli pale oma põhi-joontega on üpris selgesti piiritletav, parimas mõttes ühetaoline ja stabiilne. Kui peaksin Runneli luulest veel kord kuskil kirjutama või rääkima, ei otsiks ma, mida öelda siinööldust põhilises erinevat, vaid kirjeldaksin sama maastikku teiste sõnadega. Kirjeldaksin Runnelit kui meie praegust võib-olla kõige eestilikumat luuletajat, kui eestilikkuse all teatavas harjunud, kuid ega seepärast veel mitte vales mõttes mõista talupoeglikku, maaharijalikku tõsidust, kategoorilisust ja absoluutsust, mida hingepõhjast saadab hell põhiheli ning mis välissuhteis on häälestunud kaine skeptitsismi ja ärapöördumise lainele. Ning mille juurde kuulub mõõdukas eneseiroonia, igatahes oma piiride teadmine ja arvestamine. Ning milles uuemal aegadel on siiski tunda ka kontaktivõtmise himu või leppimisvalmidust pool-sundkontaktidega ning rahuldamatusest kogunevat tülipimust ja kibedust. Võtaksin, riskides Tammsaare-aasta järelmürgitusega, veel kord Andrese ja Pearu ja võrdleksin Runneli lüürilist mina sünteesiga ühe tõsidusest ning tõe- ja õigusejanust ja teise poeetilisusest, ilma esimese maniakaalsuse ja tigiduseta ning teise urgitsejalikkuseta. Niisiis vist hoopis Põrgupõhja Jürkaga, Vanapaganaga, kuid sel juhul omakorda ilma viimase põhimõttelise lihtsameelsusega, millel võtab aega, enne kui Kaval-Antsu läbi näha, ja seepeale peab ta tolle muidugi tingimata maha lööma. Runneli Vanapagan ütleb oma Kaval-Antsule: «Sa tuled mu juurde, mees, / ja kõneled tulevalast. / Ma und näen külmunud kalast», ning jätkab oma haoraiumist, küsimata, kas sellel on või ei ole mingit seost Kaval-Antsu tulevalaga: viimane ei saaks teda kuidagi ei aidata ega ka tõsisemalt segada. Runneli minal on oma maailmas ja mälestustes palju armastada, abstraktne tulevala ei paku midagi olulist juurde, ainult jõudu on vaja. Edasi tsiteeriksin rööbiti Camus' Sisyphose-müüdi ja Runneli «Kodu-käija» algust: «On üksainus tõesti tõsine filosoofiline probleem: enesetapp. Otsustada, kas elu väärrib elamise vae-

va või ei vääri, tähendab vastata filosoofia põhiküsimusele. Kõik muu — see, kas maailmal on kolm mõõdet, kas vaimul on üheksa või kaksteist kategooriat, tuleb teises järjekorras. See on lihtsalt mäng; enne tuleb vastata.» (Camus); «Ma tean et päike liigub, / see mind ei liiguta» (Runnel). Sarnasus on indiviidile keskendumises, kõik muu «ei liiguta». Erinevus (toodud tsitaatidest väljapoole jääv) on selles, et Runneli poeetiline mina n.-ö. algeisus — päris varane moorus välja arvatud — teab ilma pikemalt mõtlemata, et elu enamasti ei vääri elamise vaeva, aga et elama millegipärast siiski peab, mistõttu tast saab küll hooti enesetapja — nagu kunstis võimalik —, aga samavõrd põhinõtteline edasielaja, nii surma kutsuja kui ka peletaja, nii elu omalt poolt vääristada, «maailma parandada»-püüdja kui olemasoleva maailma väärtuste üha suurem tunnustaja. Väimast huvitavad ka maailma mõõtmed ja vaimu kategooriad — «valguse jaotuvus maailmaruumis» ja muud sellised asjad, samuti meeleline rõõm; see, kes enesetapust peaaegu et algab, kes Camus' ja Sisyphose küsimusele otsemaid ära vastata võib, peabki sellega rõõbiti tegelema «teisejärguliste küsimustega», «lihtsalt mänguga», sest muidu võib ta kogemata unustada, et «see õnn on üürike, mil süda rinnus taob». Elu ja luule ei ole filosoofia, kummaltki ei nõuta viimseid konsekvense. Ja eks ütle Camus'gi: «Keha otsustused väärivad vaimu omi.»

Runnel on palju ennast vaevanud, on oma jumala ja kuradiga heidelnud, ning on ka kuhugi välja jõudnud. Nii üks kui teine asjaolu väärivad lugupidamist, imetlust. Neid heitlusi truult dokumenteerinud luule on terviklikumaid, ehtsamaid ja toekamaid, mida meil üldse võtta.

Ja lõpuks ei saa ma hoiduda kiusa-

tusest tähendada siin üles üks mälestus, olgugi see seotud Runneli isikuga, mitte tema luulega. Või lihtsalt fikseerida üks pilt, kas või tulevaste biograafide tarbeks, kas või Runneli äsjase neljakümnenda sünnipäeva õigustusel, mida võib mõnel juhul lugeda oluliste juubelite hulka kuuluvaks. See on pilt noorest Hando Runnelist, kes aeg-ajalt, vahel kõige ootamatuma ilmaga kuskilt Paide või Järva-Jaani kandist mootorrattal Tartusse ilmus — Tartusse kui kultuurikeskuse. Ma ei tea, kui palju on praegu või oli tollalgi neid, kes kasutavad mootorratast vaimuvalguse hankimiseks või kes vaimuvalguse hankimiseks kasutavad kas või mootorrattast, sadagu vihma ja puhugu tuul. Allakirjutanut see igatahes rabas, ja kui ma praegu räägin sellest säherdusel poollõõpival toonil, siis vaid teesklemaks üleolemist tollasest muljest, milleni ma päriselt ei looda ega tahagi jõuda. — Runnel on olnud paljus iseõppi ja unifitseeruva hariduse ajastul, on olnud kirglik enesekujundaja faktipuru ja õige mõtlemise omandamise ajastul, oma isikupärase vintske ja juurikaliku eetose säilitaja mängureeglitega kaasaminemise või neile allajäämise ajastul. See on tee, mille käijaid ja käia proovijaid on alati, ja nendel omakorda küllap ka võite ja saavutusi, kuid eramusel kuluvad need isiklike hingevajaduste rahuldamiseks. Mis muidugi ongi tähtsaim. Neid, kes suudavad sellelt teelt ka midagi üldisemat anda, ja anda nõnda, et see ka vastuvõetav on ja et sellest võib abi saada — neid tuleb harva ette, kui väga ka kirjandus, kunst ja kultuur ei õitseks. Neid polegi palju vaja. Siiski — koos tänulikkusega — lootkem, et Runnel omas liigis viimaseks ei jää.

Paul-Eerik Rummo

SINOLOOGILISEST VAATEPUNKTIST

Arvo Valton: «Tee lõpmatuse teise otsa».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 384 lk.

Ei mäleta, et viimastel aastatel oleks ühegi teise romaani lugemine tekitanud nii vastakaid mõtteid ja tundeid. Raamatu kirjutamisest kuulates olid ülekaalus positiivsed: rõõmustas juba kas või eesti kirjaniku julgus näha

maailma Maarjamaa ja isegi Euroopa kitsukestest raamidest laiemalt. See aga küllap osutab «Noor-Eesti» kunagise tuntud loosungi tähtsusele: olemest vist ikka saanud eurooplasteks, sest Euroopa suurkirjandustes on orientaalne temaatika juba sajandeid üpris tavaline.

Romaani lugedes meeldis autori siiras püüd mõtestada sündmusi, esitada

ARVUSTUSED

neid mitte üksnes Ida-Aasia ajalooterviku, vaid ka globaalsemate probleemide manifestatsioonidena. Püüd rõõmustas, teostus hakkas aga lehekülglehekülje haaval üha rohkem häirima, nii et tunded süvendusid nii mõndagi arutlust lugedes päris masendusse. Kahtlused kandsid lehekülgede servadele küsimärke, esialgu veel kõhklevaid: see ei saa ju olla, millele toetub autor, pannes oma tegelaste suhu või pähe neid või teisi mõtteid? Kui lõpuks küsimärgid üle vaatasin, siis oli neid Hiinaga ja hiinlastega seotud lõikude kõrval võrratult rohkem kui mujal. Kas sellepärast, et Valton tunneb ürgmongoli meelelaadi hiina omast võib-olla paremini, või hoopis sellepärast, et ma ise olen mongolistikas kaugele vähem kodus? Ning küsimärkidega täidetud lehekülgi veel kord silme eest mööda libistades mõtlesin: mis siis ikka! Teaduses (ja ka ilukirjanduse tõlkimisel) oleksid sellised möödalaskmised lubamatud, originaal-belletristikas aga...? Jah, kes teab öelda, mis on seal lubatud või lubamatu? Üks sõber, kellelt juhtusin küsima, väitis, et oluline polevat mitte detail, vaid tervik. Mis teha siis juhul, kui vigased detailid takistavad nägemast terviku terviklikkust? Tema ei märkavat vigaseid detaile, küll aga harukordselt terviklikku tervikut. Tõsi, ta ei tunne asja, aga kas ongi romaani lugedes vaja olla asjatundja? Seal pole ju oluline mitte kohalik koloriit, vaid hoopis üldisemad probleemid, nagu näiteks võimu ja vaimu vastandamine. Jah, mõtlesin, tõepoolest, raamatut ilmutades peeti silmas vähemalt 32 000 lugejat (trükiarvu järgi otsustades), sääraseid aga, kes mingilgi määral tunnevad kirjeldatavate sündmuste tausta, on meil ainult kaks-kolm, parimal juhul kümme-kond. (Mis on siis määrav, kas see, mida ütlevad teose kohta kümme, või see, kuidas ta mõjutab 31 990 inimest?) Selge, ja jutul lõpp! Väike kahtlus jäi näriva võimu ja vaimu osas. Sest kui vaim midagi puudutab, siis küllap süvenenult, mõttlikult, kiirustamata, veatult — ühesõnaga, asjatundlikult ehk kompetentselt. Ebakompetentne vaimuasjades on aga võim. Vaim küllap arvestab ka kompetentsust vähemust, võimu toimides pole see paraku oluline. Mis neist kahest väest siis autori sule abil avaldub?

Paar kuud hiljem ilmus «Sirbis ja Vasaras» 1978, nr. 32 intervjuu, milles A. Valton selgitas romaani loomise

põhimõtteid. Ka seal oli juttu võimust ja vaimust. Viidati kasutatud allikmaterjalile — «Mongolite salaajaloole», «Teekonnale Läände» ja muule. Ning kohe torkas silma märkus: «Allikatest veel niipalju, et olin nendes vahest liigagi kinni, kuna olen seisukohal, et mul pole õigust ajaloos tõesti olnud tegelastele suhu panna sõnu, veel vähem omistada tegusid, mida nad pole teinud.» (Kursiiv minult — L. M.) Sest kui püüda nüüd teost täpsemalt määratleda, siis pole ta mitte lihtsalt romaan, vaid hoopis dokumentaalaromaan, viimase puhul saab ja tuleb nõuda (vähemalt) elementaarsetest teaduslikest kriteeriumidest kinnipidamist. Seda tunnistas samas intervjuus ka autor, rääkides võimalikest vigadest ja eksimustest, mida isegi ilukirjandusliku teose jaoks olevat liiga palju. Ning kuna lubati ka juba ette tänu sellele, kes neid vigu näitab, siis võtsin nii tänuväärse ülesande enda peale. Pealegi hakkas ka mind huvitama, mida Chang Chun mõtles ja tegi.

Romaani arvustamiseks ei piisanud üksnes tollest hiinlasest taostis reisikirjelduse venekeelsest tõlkest: «Си ю цзи или описание путешествия на Запад» (перевел с китайского, с примечаниями, Архимандрит Палладий, — «Труды Членов Российской Духовной Миссии», к. 4, St.-Peterburg, 1866). Põhjus on imelihtne: Palladiuse (ilmaliku nimega P. I. Kafarovi) tõlge, nagu enamik möödunud sajandil tehtud tõlkeid, on praeguseks vananenud. Vananenud mitte selles mõttes, nagu poleks tõlkijad korralikult tundnud hiina keelt — keegi ei saa kahelda pikka aega Hiinas elanud Kafarovi heas keeleoskuses —, vaid hoopis seepärast, et nood tõlked peegeldasid paratamatult teaduse toleaeget taset, möödunud sajandil aga polnud mitmed praeguseks juba lahendatud sinoloogiaprobleemid veel tõusnudki. Ja nii on Kafarovi tõlkes, eriti värssides, palju selliseid eksimusi, mis praegu poleks võimalikud. Valton aga paraku kordab neid, peegeldades tahes-tahtmata mitte asjade tõelist seisust või seda, kuidas praegused Hiina-uurijad neist aru saavad, vaid hoopis seda, kuidas neid mõistsid möödunud sajandi keskpaiku elanud uurijad. Keda siin süüdistada? Kuid samas intervjuus määras lati kõrguse Valton ise: «Kõik Chang Chuni luuletused on võetud teosest «Teekond Läände». Algul püüdsin neist teha mõned tõlked, kusjuures vastena kasutasin ühe hiina silbi ase-

mel kahte eesti silpi.» Romaanis oleme sunnitud leppima proosatõlgetega, need aga on vene keelest tehtud, nii et jääb arusaamatuks, missuguseid silpe tahtis Valton kahekordistada. Seepärast tuligi arvustamisel kasutada ka reisikirja originaali «Chang chun zhen ren xi you ji», mille leidsin Leningradist, NSVL TA Orientalistika Instituudi raamatukogust 122. köitena seerias «Si bu bei yao».

Esmalt vaatleme mõningaid näiteid Kafarovilt edasikandunud eksimustest. Valtonil on lk. 249 trükitud luuletuse kaks viimast värsirida: «Ma ei suuda veel loobuda söögiraasust ja voolata taevasse-maasse; püüdlen sõltumatusse tegevusetusse, ise naudin ilmaelu.» Kafarovil (lk. 317) on nad antud järgmiselt: «Я еще не могу отрешиться от пищи и сделаться вожделенным беглецом; иду я к безгрешному, а наслаждаюсь мирским», mille juurde ta ütleb kommentaaris (lk. 413): «вожделенное берство; собственно утекать, убегать, по произволу, в землю и на небо.» Nagu näeme, on Valton ühendanud Kafarovi proosatõlke kommentaariga, kahtlemine sundis aga vaatama ka originaalteksti (saan selle trükitehnilistel põhjustel esitada latiniseeritult):

wei neng jue li cheng jia dun
gie xiang wu wei le you wei.

Kes mõistab, see märkab mõisteid *wu wei* ja *you wei*; mida need taoismis tähendavad, on selge sellest õpetusest isegi algteadmisi omandanud, Kafarov aga ei pidanud millegipärast vajalikuks nende vastandamist oma tõlkes edasi anda (õnneks on Valton Kafarovi kommentaari mõjul enam-vähem õigesti tõlkinud *wu wei* — mille vasteks Kafarovil on «patutus» — muu on jäänud vääraks). Otsetõlge hiina keelest eesti keelde võiks olla järgmine:

Ei saa lahti öelda seemnest,
naudingutest loobuda,
sihiks ikka teotsematus,
rõõmuks teotsemine.

Lk. 206 algab luuletus sõnadega «Ammu Siddha tühjusesse tõusnud». Mõni rida allpool kommenteerib Valton seda järgmiselt: «Siddharta (õige transliteratsioon peaks olema küll Siddhartha. — L. M.) tõusis õhuruumi, aga seal ootas teda tühjus. Kus ei oota meid kõiki tühjus, juhul, kui me loo-

dame täit leida?» Väga naiivne seletus budistliku mütoloogia ja filosoofia tundjale, kuigi Kafarovi tõlke ja kommentaaride segamisel võib selliseni jõuda, originaali järgi on aga selge, et Siddhartha mõistis tühjust. Lk. 181 väidab Valton Chang Chuni kirjutasvat: «Taeva arm päästab hinge.» Pal-ladiusel (lk. 278) on aga: «Большое милосердие Тайшана спасает мириады душ», kusjuures ta jätab *taishangi* tähenduse seletamata. Originaali järgi (tai shang hong ci jiu wan ling) võiks aga tõlkida hoopis: «Suur, ülev, avar armastus aitab müriaade hingi.» Samas luuletuses esineb Valtonil «patune langus» (Kafarovil «греховное начало», originaalist leiame aga hoopis *you lou*, laensõna budistidelt, mis nii hiinakeelsel kui ka sanskritikeelsel (*āsrava*) kujul tähendab hoopis meelemürki.

Kui nimetatud ja veel paljudes muudes möödalaskmistes tuleb süüdlasena näha Kafarovi tõlke ja kommentaaride liigset usaldamist, siis nii mõnelgi juhul on vead juhtunud vene keelest eesti keelde tõlkimisel. Üks näide värssidest: Kafarov (lk. 315): «Я знаю тоже, что, не имея чудесных даров, еще нельзя избежать 3000 миров в шести странах света.»; Valton (lk. 247): «Tean, et kuigi mul ei ole imevõimeid, ei saa ma vältida kolme tuhandet ilma kuues kaares.» Mõte on vastupidine, asjatundja müidugi annab õiguse Kafarovile. Teine näide proosatekstist. Kafarov (lk. 342): «Болезнь моя не такого рода, чтобы медики поняли ее; потому что это очищение святых и мудрецов; вдруг не могу оправиться; а вы не тревожьтесь»; Valton (lk. 326): «Minu haigus ei ole arstide mõistuse kohane. Mu kõht on kinni ja ma ei saa väljas käia, aga teie ärge minu pärast muretsege. Sedaviisi puhastatakse loomust.» Tõesti, «оправляться» võib tähendada ka «väljas käima» (Arumaa-Pravdin: «loomulikku tarvidust rahuldama»), kuid et ta antud kohal peaks siiski tähendama «haigusest paranema», on isegi hiina originaalita selge.

Romaani lugedes häiris veel üks asjaolu — täiesti tarbetu kristliku terminoloogia vohamine taoismi seletamisel. Ka siin on peasüüdlaseks arhimandriit Palladiuse tõlge, Valton aga on paraku toda kristlikku misjonäri isegi ületanud. Nii leiamegi romaaniist hulgaliselt sõnu, mille pole taoismiga midagi ühist: taeva arm, patune langus, vaimuväld, vaimusõb-

rad, tao teenrid, tao teenimine (taod ei teenita), vaimulik nimetus, igavene riik, palveteenistus, usumehed jne.

Nagu lugeja on võinud veenduda, leidub romaanis palju sellist, mida tuleb ja saabki pidada vene keelest tehtud tõlkeks. Tõepoolest, romaani kondikavaks on needsamad juba nimetatud kaks teost — «Mongolite salaajalugu» ja «Teekond Läände». Kas aga võib romaani I raamatut pidada «Salaajaloo» tõtluseks, II raamatut «Teekonna» arenduseks ja III raamatut kompositsiooniks mõlemast? Näib, et siiski mitte. Romaani on kompileeritud hulgaliselt materjali, eriti aforisme, muudestki hiina ja mongoli allikatest. Kuna aga mitmedki neist, näit. Lao-zi ütled, pärinevad samuti kas siis aegunud või lihtsalt halvadest tõlgetest, siis nad paraku pigem eksitavad kui valgustavad.

Nüüd võib lugeja muidugi küsida, mis on selles romaanis Valtonilt endalt. Palju, isegi päris palju. Eelkõige viis, kuidas romaan on kokku monteeritud, ja see on üsna meisterlik. Väga ilusad on ka looduskirjeldused. Eraldi tuleks peatuda peategelaste psühholoogilisel mõtestamisel — allikates puudub see peaaegu täielikult. Kas aga Valtoni loodud kujud vastavad ajaloolisele tegelikkusele? Jätan khaani kuju oma mongolistika-alase ebakompetentsuse tõttu kõrvale ja küsin: kas 13. sajandi Hiinas on mõeldav selline taoist nagu Valtoni Chang Chun? Kõrgelt haritud hiinlane, hiina kultuuri igakülgne ja sügav esindaja, eelkõige raamatutark, kahtleja, kõhkleja? «Chang Chun oli oma mõtete looja ja mõtete tõugataja. Aga iga mõtte taga kummitas võõras, ta seisis koos tarkade öeldud sõnadest ja ütles, et usub.» (Lk. 252.)

Mulle näib, et Chang Chun ei saanud niisugune olla. Ta kuulus ju taoismi sellesse koolkonda, millel oli üpris vähe tegemist filosoofiaga, küll aga maagiaga ja alkeemiaga. Selle koolkonna vaimseks aluspõhjaks polnud mitte Lao-zi laused, vaid hoopis Kirde-Hiinas iidsest ajast levinud ša-

manistlikud arusaamad ja budistlik tantrism. Selle koolkonna põhieesmärgiks oli füüsilise surematuse saavutamine psühhofüüsiliste harjutuste ja alkeemia abil. Raamatutarku võis küll leida neokonfutsianistide seast, aga romaani Chang Chun pole ka selline: tema mõtetes leidub liiga palju eba-hiinalikku (kristlust ja isegi manilust — lootus, et valgus saaks hävitada pimeduse). Valton oleks ilmselt suutnud luua ajalooliselt õige Chang Chuni kuju. Selleks oleks ta pidanud vaid võtma oma «Õndsusesse kulgeva päeva» («Looming» 1978, nr. 7 ja 8) peategelase ja teda arendama suunas, mis teeb tobus targa. (Pean seda Valtoni senise loomingu tipuks ja üha hämmastun, kuivõrd suurel määral on seal olemas kõik see, mis peaks olema ka arvustatavas romaanis: siiras spontaansus, vabaolek võõraste mõtete tulvast, kategoorilis(te) imperatiivi(de) puudumine ja, mis kõige huvitavam, «tao» ideaalse eestikeelse vaste «kulg» esinemine pealkirjas.) Kahju, et ta seda ei teinud. Vastasel korral, kui ta oleks üldse rohkem usaldanud oma meelt kui allikaid ja nn. allikaid, poleks vaja olnud juttu teha sinoloogilisest vaatepunktist, kuigi romaani Chang Chun oleks, usun seda, oma ajaloolisele prototüübile palju lähemal olnud.

Lõppkokkuvõttena võiks nentida, et hoolimata kõigest romaani ilmumine siiski rõõmustab. Rõõmustab kui autori esimene katse mõista laia maailma. Mis jäi vajaka, on süvenemine. Sest Vana-Hiina kohta on võimalik kirjutada ka usutavaid romaane. Näiteks väljapaistva sinoloogi R. van Guliku kriminaalromaanid Tangi-aegsest Hiinast, mida otse soovitataks esmatutvumiseks hiina kultuuriga. Kuid van Gulik kirjutas need ka alles siis, kui oli Hiinaga juba läbi ja lõhki tuttav — vanuigi. Teiselt poolt aga, ka W. Somerset Maugham, A. Huxley, J. Kerouac ja nii mõnigi teine on Idamaa ainekuga ümberkäimisel teinud väga ränku vigu...

Linnart Mäll

VÕIDUJOOKS VALTONIGA

Arvo Valton on teatud kirjanikepõlvkonna üks viimaseid, kelle teosteni mu kriitikusalgu pole ikka veel jõudnud. Autor arvab, et kui kriitik vaikib, tähendab see, et tema lood pole arvustajale mookamööda, ja kõik. Arvustaja

ütleb: ei, põhjus on milleski muus, põhjus on selles, et Arvo Valton läheb eest ära. Valton läheb iga kord enne eest ära, kui aeglane mees tema viimastest raamatutest jõuab kõnelema hakata, kui ta oma Valtoni-kontsept-

ARVUSTUSED

siooniga, Valtoni-käsitusega valmis saab ja lagedale tuleb. Valton on vahepeal jälle mõne uue raamatu teinud, see on jälle mõnes tükis hoopis erinev kõigest varasemast, ja jälle peab arvustaja oma vaevaga väljamõeldud otsused läbi vaatama, need ümber tegema ja täpsustama ja täien-dama.

Arvo Valton alustas üsna tavaliste novellidega, aga siis ei olnud Valton veel valmis. Ta alustas südamlike lugudega silmapaistmatutest või muidu lihtsakoelistest inimestest, läbinisti hingelistest, aga seejuures ka mingeid veidraid soove, salajasi igatsusi või seletamatuid tunge kandvatest olevus-test, nende üksikutest eluhetkedest või -episoodidest. Need näisid tõepäraste piltidena elust endast, mingeid välja-mõeldisi, mingeid fantaasiaid neis veel ei märgatud, märgati ja nenditi eeskätt või ainult autori psühholoogiliselt ilmekate ja sisukate seikade ning olukordade leidmise või lavastamise an-net. Ning realistlikus maneeris öko-noomset ja produktiivset jutustamis-ostkust. Ökonoomne tähendab, et sorav ja ilustusteta; produktiivne, et iga lause viib sündmust või olukorda nagu hammasvõllid linavarsi või saepakke vahetpidamatult edasi. Neis lugudes oli veel igal pool sees väga-väga väike liialdus, nii et lugeja koos autoriga na-tuke muigama pidi, aga selle nähtuse nimeks öeldi alles HUUMOR. Aga siis ei olnud Valton veel valmis. Ta liikus edasi.

Nood Valtoni väga maiste inimeste salasooivid ja vaiksed ihkamised vihjasid juba väga alguses, ehkki veel üsna delikaatsel moel asjadele ja nähtustele (õigemini nähtamatustele), mis maa-pealses tegelikkuses, meie igapäevas on kas väga varjatud või on selles tege-likkuses üldse ja põhimõtteliselt puu-du. Nood vihjed käisid elu ja olemise kõige äärmisemate mõõdete poole, igaviku ja lõpmatuse poole, kosmose ja kõiksuse poole, sigituse kui kestmis-müsteeriumi poole, ning selle tühjuse poole, kus «pidanuks olema jumal, aga kus teda nüüd, usust võõrdunud ajastu inimestele ei ole». Kirjutava Valtoni kulg läks edasi nende mõõdete suunas, selle mõõtkava suunas. Ta hakkas liikuma mingi teise, mingi suurema, mingite suuremate võima-lustega tegelikkuse suunas. Aga sellest esimesest, «maisest» tegelikkusest ei lahku ta päriselt kunagi, selle tege-likkuse tunne, selle tegelikkuse kui põlis- ja pärisvaatepunkti tunne jääb

autori kõige kosmilisemategi väljatun-gide (väljahüpete) korral alles. Ta paotab oma igavikuvaateid ja lõpma-tusevärvavaid kui ikkagi «maise» tege-likkuse juurde kuuluja, kui siitse pä-ritoluga matkajuht, kes ainult näitab hetkeks ja möödaminnes noid avarusi, noid võimalusi, kuid mille juurde ta ise ei kuulu, millega ise kaasa ei lähe, mille osaline ta ise päris ei ole. Ja nõnda hakkab ta oma lugudes avar-daama ikka seda tegelikkust, «maist» tegelikkust, või täpsemalt öeldes, seda tegelikkust, mis oli visandatud ta esi-mestes novellides, ja mis — tõsi jah — nii väga näis sarnanevat «elu en-daga». Selle tegelikkuse piire hakkas ta laiendama vähemalt kolmel viisil. Kõigepealt hakkas ta rohkem ja aina rohkem liialdama. Ta hakkas jutustamisel ja situatsioonide seadmi-sel liialdama tunduvalt rohkem, kui «elus ette tuleb», mõne asja liialdas ta hüperboolini suureks. Ja need no-vellid võtsid siis kõva följetonistliku varjundi. Kes mäletab veel novelle «Musu», «Taldrikulööja», «Muistsel linnamäel», «Muuseumis», «Salmonel-la», «Kaheksa jaapanlannat», «Kaks paari pastlaid» või mõnda neist, teab midagi ka sellest liialdamise võttest. Teine võte tegelikkuse avardamiseks oli «elust endast» võetud tuttavlike te-gelaste ja tegude ja tegevuspaikade nii- või naasugune ära vaheta-mine, otstarbekate vahetõrgeteks, vahel lau-sa võimatuteks. Uued seosed sündisid juhuslikult, vabalt. Kalamees pandi õngitsema, aga kuivale maale; üksikul rändajal lasti leida inimtühjas stepis silmus, ja lasti tal sellesse sisse pu-geda; roheline seljakotiga mees ilmus jaamahoonesse ja hakkas eikellelegi raamatuid ette lugema; üks naisterah-vas hakkas heast peast veenma üht meest, et tema — naine — polevat heeringas. Ja nii edasi. Need novellid ristiti absurdi-juttudeks. Kolmas viis tegelikkust laiendada oli tolle suurema, kaugema, «olematuma» tegelikkuse ot-sene sissetoomine sellesse «maisesse»: siin võivad nüüd surnud koos elava-tega osa võtta oma matustest, siin või-vad surnud oma surilaudadelt püsti tõusta ja tegutsema hakata nagu mullu ja muistegi, siin võib nüüd keegi soovija naine saada kuradi ar-mukeseks, siin võib kehatu hing haa-tagusest ilmast tulla koju ja kallimat kallistada, siin võib mõni kehatu ja nimetu fenomen läbi teha oma sündi ja sigitamist või tunnetada veel vara-

sematki elu. Põhimõtteliselt sarnaneb nende novellide ilm mõnede muinasjuttude, aga ka müütide ja legendide ilmaga. Ka neis oli kõik võimalik, ka neis suhtlesid selle ilma inimesed ja asukad tolle ilmaga. Neis «võtetega» juttudes lähtub autor kõigepealt fantaasiast, kujutelmast, arukalt konstrueeritud nägemusest, saavutab aga oma muutumatult asjaliku jutustamislaadiga ikka nii suure maise tegelikkuse illusiooni, et ikka ja jälle hakkavad kriitikud läbi katsuma juttude elulist tõepära — kõigepealt. Ja hakkavad teinekord lausa pahandama, kui näevad, et jututegelikkus ei vasta «tõele», et ta on päristegelikkuse suhtes nihutatud, on tinglik, on hüperboolne ja ei ole — reaalne.

On öeldud, et tegelikkus on suhete süsteem, mis on maailmale peale surutud ja mida me siis oma harjumuses ja eelarvamuses aktsepteerime. Kes läheb tegelikkust avardama, läheb sisuliselt muutma ja ümber seadma seda aktsepteeritud ja ainutoimivat suhete süsteemi. Nõnda peab see minema eemalduma üksikutest inimestest, tegelasest, kangelasest, et tähelepanu raami mahuksid nood suuremad ja üldisemad asjad, nood suhted ja sõlmited, suhete süsteem. Nõnda kauges ka Valton oma novellitegelaste ihulikust lähedusest sinnamaale, kust hakkasid paistma inimesed üldse ja nende suhted kui mingi süsteem, kui juba teatud üldistus. Selle kaugemise piiriks on olnud Valtonil mõned novellid, kus kogu tekst, kogu lugu seisab koos arutlemisest või targutamisest mingite mõistete, mingite kategooriate või mingite meeletute fenomenide ümber. Kõik need võtted ja viisid ja need tendentsid olid algelisel kujul juba varasegi Valtoni teostes, aga siis oli neid idualseid raske näha, veel raskem tõlgendada, sest veel polnud lugejatel selliste asjade märkamise harjumust, veel polnud selline loomine ka ise ei autori, ei kirjanduse kultuuris sees.

Novellilaadse kõrval on Valton katsetanud ka pikema proosaga. Ilmunutest meenutagem «Luikedes sood» ning «Perpetuad» kui varasemaid ja vanemaid. Tõenäoliselt nende kahe vahel (nn. följetonnovellide ajajärgul) sai Valtonil valmis veel üks vähemalt lühiromaani mõõtmeis teos kellestki isemõtlejast, kellestki filosoofi-ambitsioonidega tegelasest (In-seist), kelle kaju loomisel ja kelle juhtumiste ning mõttetegude romaniseerimisel

kasutas autor neidsamu «reaalsuse laiendamise» võtteid, mida ükskhaaval pea kõigist toleaegeist novellidest võisime välja noppida. Romaani käsikiri ei meelitanud ennast avaldama. Nagu ikka, seati romaanikäsikirja uurimisel tõlgendusalluseks too neetud «elu ise» ja muidugi nähti siis romaanis jälle selle tegelikkuse «liiga liialdusterohket» tõlgendust või kirjeldust. Romaani peeti suureks ühiskonnakriitiliseks följetoniks, parimal juhul följetonromaaniks, veel ei suudetud aktsepteerida romaanitegelikkust iseseisva, autori kujutelmast kasvanud tegelikkusena, nii nagu kirjanduse väiksemate vormide (novellide-novelletide-juttude) puhul juba suudeti. See kirjaniku eluloos etapilise tähendusega, tema kõiki loomingulisi tendentse ja võttesid edustanud käsikiri jäi seisma ja ootama, ootama oma trükkijõudmist nüüd vähemalt kirjandusloolise dokumentina, publikatsioonina. Üksikasjalisem mulje või mälestus tollasest lugemisest on tuhmunud, et muud ja täpsemat öelda.

Nõnda on ajajärgu kirjanduslikku kogemust, kirjandusliku publiku vastuvõtuvõimet ja hindamisaluseid silmas pidades üsna loogiline, et Arvo Valton pidi oma võttestiku, oma n.-ö. suure stiili edukamaks proovimiseks ja rakendamiseks mõne uue romaani puhul leidma alibi, leidma «elulist» vihjet, leidma «elu endaga» väljavabandavat, põhjendatavat, õigustatavat «tegelikkust». Selleks eluliseks alibiks sobib suurepäraselt ühe kuulsa rahva eepose ajalugu, või ühe kauges, aga aktsepteeritud kultuuri pühad tekstid, pühad mehed ja nende lood. Kõik selline aines. Ja nõnda kirjutaski Arvo Valton suure romaani mongolite suurest esiisast Tšingis-khaanist ja ühest mõtlejast ja targast hiina mungast Chang Chunist, kuidas need kaks meest kokku said ja siis jälle kumbki oma teed oma ilma tagasi läksid. Ja olgu kui tahes imelised, kummalised, üllatavad ja usutatud nende meeste teod ja juhtumised meie kultuurist vaatajaile, nende lood ja juhtumised on juba ammu kirjas, pühades raamatutes, nad on juba ette tõestatud, nad on «elulised». Ja ka romaan võib ilmuda, ka romaan on siis omaks võetud, kui tal on selline põhi, kui tal on selline alibi, sest siis on ka romaan — reaalne. Aga kas Valton ise on nüüd valmis? Usun, et on. Ta saavutas oma lõpmatuse, ja kuhu siit veel oleks edasi minna. Ning siin, nii suurel väljal, nii suure ruu-

mis jõuab lõppeks ka kriitik autorile järele, siin saavad nad kokku. Seda tundsin ma siis, kui möödunud suvel, ilusal juulikuul lugesin seda romaani, kui oli puhkus, kui oli lõpmata palju aega, et laskuda sellesse, et elada selle ilmas. Võidujooks oli lõppenud.

Ajalooline aine on puhtkirjanduslikule ringkonnale hea rahusti, hea alibi küll, nendega on nüüd okei. Aga veel pole lugu lõppenud. Kes ajaloo lugu teadusena võtavad, hoiavad igavesti elusa ühe teise probleemi, n.-ö. ajalooromaani spetsiifilise vannutatud küsimuse: kas ajalooline objekt on edasi antud «adekvaatselt», kas minevik ja ta inimesed elustuvad romaanis minevikuna või käändub kõik olevikuks, oleviku allegooriaks, kas ajalooline mõõtkava on täpne või deformeeritud. Täpsuseproovi võtjaid ilmub veel mitmest vallast: kui täpselt on mõistetud algallikaid, vanu pühasid tekste, kuidas on mõistetud filosoofiat, kuidas on mõistetud usundeid — kas on kõik täpne, kas on kõik nii nagu seal. Ja jälle on kerkinud pärisreaalsusest kinnipidamise käsk või vähemalt ootus, nüüd küll uue vaatenurga alt, uutelt tasanditelt. — Kui romaan veenab arvustajat kirjandusena, see tähendab romaanina, ja ta peab seda seletama ja autori «eksimusi» või «patte» või «ebakompetentsust» kõiksugu muude vaimuvaldade, kõiksugu teadusevaldade ees põhjendama ja vabandama ja võib-olla õigustamagi, siis peab ta seletused leidma jällegi kir-

janduse ja romaani enda seest, puhtkirjanduslikust ilmast endast. Ta peab küsima ja vastama, mis on kirjandus kirjandusena, mis on romaan kirjandusliigina (žanrina), milline on romaani vahekord fakti, dokumendi, sündmuse, ajaloo, usundi, filosoofia, anekdoodi, müüdi, kroonika või eepose või eetikaga. See vahekord on vaba. See on vaba olnud, vahest isegi meie tahtmise vastu, kui me tahtnuk-sime just, et see poleks vaba. Vabadus kõigeks on justkui selle žanri eeldus, justkui tema seadus. Kohustus.

Igas vabas peitub midagi labast. Ta ei ole eetilisel kõige kõrgem, ei kõige õilsam, ei kõige püham. Selline on ka romaan oma olemuselt. Ja mõni ei või seepärast romaane lugeda, ei tahagi. Mõned etteheited, mis kuulusid romaanile kui žanrile, öeldakse siis vahel autorile. Öeldakse teadmatuses, öeldakse kujutluses, et romaan saab olla mitte romaan. (Romaanis ei elustu kunagi minevik, seal on ainult olevik, romaan ei mõista ühtegi usundit, sest ta on usuta aegade kõne. Ja nii edasi.) Kas Valton on sellega ära öeldud, kas tema romaan ära mõistatunud, lahtine raamat kinni löödud, uurivate pilkude eest ära paotatud, küsimised lõpetatud? Ei, loomulikult mitte. Kõik jääb kestma. Kõik jääb järgnema. Nagu alati.

(Järgneb)

Hando Runnel

KROONIKAT

21. märtsil vaeti Kirjanike Majas möödunud aasta luulet «Loomingu» veebruarinumbris avaldatud käsitluse «Üks aasta luuletajaid ja aastatuhandet luulet» põhjal. Sissejuhatava sõnavõtu tegi käsitluse autor A. Langemets. Arutelus võtsid sõna R. Veidemann, U. Laht, V. Pohla, H. Runnel jt.

26. märtsil Kirjanike Majas korraldatud kirjandusõhtu oli pühendatud kirjanduspreemia laureaatidele. Sõnavõtuga esines ja preemiad andis üle Eesti NSV Kirjastuskomitee esimees L. Kaik.

26.—31. märtsini toimus Läti NSV-s üleliiduline lasteraamatunädal, kus eesti lastekirjanikke esindasid H. Mänd ja S. Rannamaa. Meie vabariigi traditsiooniline lasteraamatunädal toimus 9.—15. aprillil ja oli pühendatud rahvusvahelisele lasteaastale.

28. märtsil peeti Kirjanike Majas tölkijate esimene klubiõhtu, kus kavandati klubi edasist tööd. Klubi juhatusse valiti I. Saks, L.-M. Kask, H. Rajamets ja A. Kaalep.

16. aprillil oli Kirjanike Majas noorteseleksiooni kirjandusõhtu. Esinesid

J. Habicht, H. Habicht, E. Karu, K. Kaasemägi, S. Kurik, U. Mikk, K. Oidekivi, R. Raud, T. Raudalainen, A. Rink, K. Talviste, E. Vahur, M. Videvik, J. Ürt.

18. aprillil A. H. Tammsaare majamuseumis toimunud kirjandusõhtul esines I. Sikemäe.

20. aprillil oli Kirjanike Liidu järjekordne teoreetiline seminar, kus Eesti NSV TA Keemia Instituudi vanemteadur R. Priiman vestles teemal «Sarnast ja erinevat teaduses ja kunstiloomingus».

11. aprillil «Estonia» kontserdisaalis korraldatud suurel luuleõhtul esinesid N. Baturin, A. Ehin, A. Kaal, H. Jürisson, M. Kesamaa, E. Niit, U. Laht, E. Lättemäe, V. Vesipapp, M. Nurme, P.-E. Rummo, J. Saar, L. Seppel, M. Sepping, L. Hainsalu, L. Promet. Õhtu toimetas J. Viiding. Muusikalises osas esines kammerkoor «Ellerhein».

Teenete eest eesti nõukogude kirjanduse edendamisel andis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium aprilli algul Lennart Merele Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetuse.

ROMAANIVÖISTLUSE TULEMUSED

Lõppes vabariiklik romaanivõistlus, mille korraldasid ENSV MN Riiklik Kirjastuste, Polügraafia ja Raamatukaubanduse Komitee ja ENSV Kirjanike Liit. Tööde esitamise tähtjaks 1. novembriks 1978 laekus 45 käsikirja. Žürii (K. Kurg — esimees, K. Itra, O. Jõgi, M. Kalda, M. Ojamaa, L. Remmelgas, A. Siig, A. Tamm, M. Unt ja E. Vetemaa) lõpetas oma töö 26. märtsil ja jagas auhinnad järgmiselt:

Vastava tasemega tööde puudumisel jäeti I preemia välja andmata.

II preemia pälvis võistlustöoga «Corrida» (märgusõna «Sinikollane») Teet Kallas.

II preemia pälvis võistlustöoga «Rein Raudnaski pihtimused» (märgusõna «Toonika») ka Heino Tominga.

III preemia sai võistlustöö «Kuus head inimest» (märgusõna «Paula») autor Vello Lattik.

III preemia langes ka võistlustöö «Härgamisi» (märgusõna «Esko ja teised») autorile Kalju Saaberile.

Ergutuspreemiaid määrati kolm:

Võistlustöö «Küüarakad» (märgusõna «Soolane») autorile Endla Tegovale, võistlustöö «Asetäitja» (märgusõna «21») autorile Peeter Elbingule ja võistlustöö «Meri, mehed ja jumalad» (märgusõna «Pootsman») autorile Albert Uustulndile.

Ära märkida otsustati võistlustööd «Sõnad on aur» (märgusõna «Mask», autor Eduard Järs), «Vigalast Siberimaale» (märgusõna «Rõõtu Leibre», autor Madde Kalda), «Meie nooruse parimad päevad» (märgusõna «ABC», autor Jaan Kello), «Mind armastab jaapanlanna» (märgusõna «Taata», autor Heino Kiik) ja «Kordusmängud» (märgusõna «Omikron», autor Ine Viiding).

Žürii pidas vajalikuks kontakti võtta autoritega, kes esitasid võistlustööd «Kodusadam» (märgusõna «Lootus»), «Rauakolina etüüdid» (märgusõna «Akos»), «Mehed vöörist» (märgusõna «Malspiik»), «Mängult või päriselt» (märgusõna «Allergia»), «Lapsepõlvst Malleta» (märgusõna «30—31»), «Olevi lapsepõlv» (märgusõna «Olev») ja «Naeru varjus» (märgusõna «Kurt Häabaste»).

DRAAMA ARUTELULT

Järjekordne kirjandusfoorum, kus osavõtjaks rohkesti külalisi väljastpoolt Eestit, toimus 15.—19. märtsil Tallinnas, mil näitekirjanduse teoreetikud ja praktikud Moskvast, Leningradist ja mujalt tutvusid eesti kaas-aegse dramaturgiaga ja seda siit kolleegidega hiljem arutasid, kuulajateks ka rohkesti puht teatriinimesi.

Ettekande tegi Ülo Tonts, tema järel sai sõna Kaarel Ird. Aga lubatagu siinkohal peatuda eeskätt külaliste arvamustel. Mõistagi sõltusid need suuresti eelneva kolme ja poole päeva jooksul pakutud programmist (ehkki rotaprindil paljundatult mõnegi tükiga tutvuti), kuhu kuulusid Undi «Peaproov», Saluri «Kes ma olen» ja «Poiste sõidud», Vetemaa «Roosiaed» ja «Ohtusöök viiele», Kaalepi vastne algupärane «Mäe veri» ning Lutsu «Tagahoovis». (Nagu ise teame, on suurem osa neist tingliku lavakeelega, eksimatult kaasaja teatripilti paigutatavad teosed.) Kõigepealt üldhinnangud. Enamik kõnelnuist jõudis järeldusele, et võrdselt meie proosaga eesti nõukogude draama üleliidulisel areenil kaasa ei räägi. Sirgunud on küll uus näitekirjanike plejaad eesotsas Undi, Saluri ja Vetemaaga (nende omavaheline «pingerida» varieerub kõneleja ti kõikvõimalikult), kuid nende tükide levik ei kannata veel võrdlust Jakobsoni, Ranneti ja Smuuli näidendite populaarsusega.

Polonski: Teie lagi pole veel kaugetki käes.

Salõnski: Eesti draama seisund pole mitte kriitiline, vaid suhteliselt tagasihoidlik.

Tšitškov: Need näidendid küll kaua vastu ei pane, unustatakse varsti.

Mõne tüki puhul leiti siiski, et need peaksid murdma tee üleliidulisele areenile, eeskätt Vetemaa lavateosed ja «Peaproov» (Strojeva, Maksimova). Vahel kiputakse kogu eesti uuemat kirjandust «intellektuaalse» ühisnime-taja alla viima, nõnda omistati seda epiteeti korduvalt ka draamale. Viidati intellektuaalse draama viljeleja-tele (Frisch, Beckett, Anouilh) kui võimalikele mõjutajatele. Kuigi tundus, et meis nähakse vahel novaatoreid iga hinna eest, paistis siiski, et vormilisest küljest peetakse eesti näitekirjandust huvitavaks, ehkki Polonski tõstas küsimuse: kas meie tugevustest pole saanud meie nõrkused? Tšitškov leidis aga palju taunitavat: kui mehhiklase Siqueirose monumentaalpannood sümboolismist on võimalik aru saada, siis Undi-Saluri sümboolismist mitte. Vene nõukogude dramaturgias on tinglikkuse laine möödumas, ehkki see seal kuigi eredalt ei väljendunudki (Strojeva). (Üldse tuleb esile tõsta, et enamikku sõnavõtte läbis punase joonena mõte, et probleemid on meil valdavalt samad kui neilgi.) Kõrgenenud tinglikkuse üheks avalduseks on äärmuslikult abstraheeritud tegelased (Mees, Tema), mis evivad küll suurt üldistusjõudu, aga pakuvad vähe mänguvõi-

malusi näitlejatele (Maksimova). Nähtust ei meenu ühtegi suurt karakterit, ja selle tagajärjel kannatab ka üldmulje (Žuhhovitski). Seevastu Lutsu «Tagahoovis» neid võimalusi on. Kuigi väga paljud tegelased on episoodilised, võib igas stseenis tunda inimlikku soojust. Need pole märgilised tegelased (Aljõšin). Mitmest sõnavõtust võis välja lugeda, et Gelmani sotsioloogiliste näidendite kõrval on teiseks, sisuliselt esimeseks üleliiduliseks orientiiriks kujunenud I. Drutse looming tänu selle värvikatele individualiseeritud tegelastele, poeetilisele atmosfäärile, huvile inimese vastu. Vahemärkusena: realism on kogu maailma lavadel tagasi tulnud või tulemas, nagu väitnud kuulsal BITEF-i festivali korraldajal (Salõnski).

Sisuliselt omistati eesti näitekirjandusele püüdi filosoofiliselt avada keerrustuvat maailma, valgustada raja-joont, mis kulgeb läbi inimese enda. Kuid heideti ette, et meie laval puudub tänapäevane inimene. Ainult «Poiste sõitute» algul näeme hetkeks teda, teksaspükstes noorukit, ent see mulje on petlik, sest ta ei räägi sellest, mis tegelikult praegu meie ümber toimub. Nõutust tekitas «Mäe veri». Kõik on «õige», hävimisohus kultuur, eneseohverduse traagika, kuid pole tunda, et «meie asi on mängus». «Siin ja praegu» konkreetse ühiskonnas on lahendamata (Žuhhovitski). Jääb puudu rahvuslikust omapärast. Etnograafiat pole mõistagi vaja, küll aga peaks aru saama, et selle või teise näidendi autor on eestlane (Polonski). Palju on eituse jõudu, kriitikat, kättemaksu, võitlust halvaga, lõhestumist, kõik on pahu-pidine. Salõnski lootis, et sellega liitub tulevikus võrdväärse jõuga positiivne alge, jaatus. Et lavalt näeks kangelast, keda võiks armastada, kelle kõrval tahaks seista. Meil olevat huumori defitsiit. Laia rinnaga naeru asendab paradokslev iroonia (Polonski).

Veel mõned üksikhinnangud. Žuhhovitski: «Ohtusöök viiele» on alkoholismi-tragöödia, ei enam. Salõnski: Alkoholism pole siin kaugelgi peamine, sest pole põhjus, vaid tagajärg. Maksimova: Vetemaa «Roosiaed» võidaks tunduvalt, kui Kristi-liin ära jääks. Tšitškov: «Peaproovis» on liiga pikad monoloogid. Matiisen oleks usutav, kui talle antanuks minevik. Saluri on üldiselt progressiivsem kui Unt. Kaalepi näidend pakkus algul huvi, kuna töötas olla antiimperialistlik, kuid vaatamisel polnud selles täit selgust. Žuhhovitski: Ei ole nõus Tontsuga «Tuhkatriinümängu» asjus, nagu olnuks kirjanik ajast ette jõudnud. Hoopis teater või ühiskond võivad maha jääda.

Oluline teemade ring seostus teatriga. Vetemaa märkis, et tegemist on kahe eri muusa kunstiga ja hea, kui nad omavahel läbi saavad, kuid lootusetu nõuda, et üks teist ümardaks. Kirjaniku koht ei pea siiski alati teat-

ris olema, vaevalt oleks «Juudit» parem saanud, kui Tammsaare oleks proovidel istunud. Kui meile tundub, et oleme kaugel vähegi ideaalsest koostööst näitekirjanike-lavastajate vahel, siis värske pilguga vaatajad arvasid, et teater on mõjutanud meie näitekirjandust ja vastupidi. Külalised kommenteerisid: tore, et teie noori mehi nii palju mängitakse. Zuhhovitski: Alianss on tugev.

Oleme ise harjunud just oma lavakultuuri kõrgelt hindama, aga külalised leidsid peaaegu iga näitemängu puhul, et lugedes töotanud see palju enam, kui teater suutnud («Poiste sõidud», «Peaproov»). Konstruktiiivse mõtte esitas Polonski: Eesti näitekirjanike tõlkimisel on vaja vene kolleegide abi. Draamateose keel on spet-

siifiline, kõige paremini oskab seda vahendada teises keeles kirjutav dramaturg. Noorimatele vaatajatele kirjutav dramaturg Ustinov polnud rahul pühapäeva hommikul nähtud kahe lasteetendusega ja pani meile südamele, et asutaksime Tallinna lasteteatri (!).

Kokkuvõttes — kas seda üritust oli vaja? Salõnski: Muidugi ei suuda üks nõupidamine kõiki probleeme lahendada. Kuid kõlanud dialektiliselt vastandlikest hinnangutest on kasu kindlasti mõlemale poolele. Vetemaa: Ikka oli. Moskva ja Leningradi seltsimehed nägid nüüd eesti näidendeid ja loodame, et nad omas kodus meist räägivad.

M. M.

50 AASTAT KÄSIKIRJADE VARAMUT

6. aprillil tähistas ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade Osakond poole sajandi juubelit. Loodud 1929. a. alguses Eesti Kultuuriloolise Arhiivina (EKLA) Eesti Rahva Muuseumi eestvõttel mitmete kirjandusega tegelevate asutuste arhiivide baasil, sai sellest 1940. a. kirjandusmuuseumi osakond, milles on kogusid suurendades, korraldades ja publitseerides töötanud teenekad arhiivitöötajad ja kirjandusteadlased Mart Lepik, Liis Raud, Rudolf Põldmäe, Leenu Siimisker, Helmi Kleis jt. Sooja sõnaga meenutasid koosolijad eriti Mart Lepikut (muuseumi rajajaid ja osakonnajuhataja aa. 1951—1963), Liis Rauda, üht Kreutzwaldi kirjavahetuse publitseerimise läbiviijat, ja Helmi Kleisi, kes, olles arhiiviga seotud algusaegadest peale ja ajuti selle ainus koosseisuline töötaja, pühendas käsikir-

jade osakonnale üle kolmekümne aasta (kuni 1963) hoolsat ja asjatundlikku tööd.

Poole sajandi jooksul on käsikirjade osakonna kogudesse koondatud kolm miljonit lehekülge materjale, mille hulgas on paljude kirjanike kogud (neist suurim Fr. Tuglase oma), mitmete omaaegsete kultuuriasutuste, kirjastuste jms. arhiivid, suurel hulgal kultuuriloolise väärtusega fotosid ja muud.

Iga aastaga kasvavad kogud ja suureneb nende kasutajate arv, kuid, nagu rõhutasid kokkutulnud, muutub üha olulisemaks oskus erakätes säilinud materjale välja selgitada ning neid muuseumile hankida. Üha enam vajatakse selleks ka kultuurilembese üldsuse abi, et poole sajandi jooksul tehtud töö võiks jätkuda püsiva hooga.

V. Villandi

JAAN TOOMLA 50

— Kui Jaan Toomla Palamuse algkooli läks, oli Oskar Luts juba tuntud eesti kirjanik.

— Kui Jaan Toomla Tartusse keskkooli läks, olid Treffneri gümnaasiumi mauruslikud ajad ajalooks saanud.

— Kui Jaan Toomla suurkooli kirjandust õppima astus, oli Endel Nirk sellega lõpetanud ja ajakirjanikuks hakanud.

— Kui Jaan Toomla «Edasi» juurde läks, oli Juhan Peegel seal juba olnud ja ära läinud.

— Kui Jaan Toomla Vildet uurima hakkas, oli Elem Treieril ja teistel Vildest paljugi välja uuritud.

— Kui Jaan Toomla Eesti Riiklikus Kirjastuses tööle hakkas, oli Aksel Tamm seal kas parajasti olnud või taas tulemas.

Jne.

Viiekümneseks olid paljud saanud enne tänavust 8. maid.

ENT

see kõik kokku tähendab üksnes

vältimatut ajaloolist tagasivaadet ühe kirjandusloolase juubeliloo struktuuris ja ei mitte seda, nagu oleks Jaan Toomla (*alias* Toomlajaani) osaks kas Palamusel, Tartus või Tallinnas aina tulla, astuda ja hakata pärast teisi. Kuigi Toomla seniste tööde mahtu ning mastaapsust arvestades võinuks too juubel küll ammu ära olla.

Paunvere-mehena tutvustas Toomla ennast Tartu NAK-i astudes ja peagi selgus, et tema'p ongi Endel Nirgi koolipraktika-aegne avastuspoiss, klassivendadest mitme pea jagu pikem ka kirjandusetundmises. Seda hakkas tunda olema kõigis ta sõnavõtmistes ja ettevõtmistes.

SEST

— Toomla on algusest peale olnud tõsine nagu Oskar Luts, ainult pikema jutuga ja naeruhimuline.

— Toomlal on olnud lõpmata pikka ja rahulikku meelt käsikirjade lugemiseks. Olgu «Edasi» kultuuriosakonnas, olgu aspirantuuris Vilde teoseid teks-

RINGVAADE

toloogiliselt puurides või Kirjandusmuuseumi aaretel silma peal hoides (peavarahoidja!). Viimased viisteist aastat juba kirjastuse tohutust portfelist omaenda paunaga käsikirju koju tarides. Lugemiseks. Töötunnid kuluvad ülematega-alamatega-autoritega suhtlemiseks ja siin kulub ka pikk jutt ära — kui lühikesega ei lepita.

— Toomlal on lapsemeelset rõõmu teistelegi jagada, kui ta telliskivipakuse käsikirja leiab tõesti hea romaani olevat või mõni toimetajate-väsitaja osutub äkki arusaajaks isetoimetajaks ja aitab asjast asja teha.

— Toomla ise on tegeliku toimetaja

jana meelde jäänud kärke ja kokkumatu kirjakoostajana. «Edasi»-ajal oskas ta porimustast käsikirjast välja võluda sellise musterarvustuse, mis võttis autoril armunutu lahti. Allakirjutajal ka, sest osakonnajuhataja Toomla ütles algajale toimetajale: «Vaata, Vasja! Ja pea meeles.»

Toomla kui paljude kirjaoskajate eestlaste mitmekordse leivaisa põhjoneid peaksid olema eespool ära märgitud.

Kaitsku head jeekimid Jaan Toomlat mauruslikkuse eest ja mitmekordistagu tema jaksu «kirjatööde väljalaotamisel»!

A. Aamber

PAUL VIIDINGUT MEENUTADES

Tänavu 22. mail võinuks Paul Viiding tähistada 75. sünnipäeva.

Paul Viidingu esikkogu «Traataed» arvustuses nägi August Alle tagasihoidlikku mediteerijat, oma huvitavate mõttekujude kääruks juurdlejat, suurte kosmilistegi tunnetuste ja tõdede intiimset ning passiivset analüüsijat. Arvustaja kutsus eemale eluvarjutava raamaturiigi lähedusest, nähes selles vooruslikku pahet.

Mediteeriv, analüütiline vaim oli Paul Viiding juba matemaatikuelukutse poolest. Kirjanduslikus loomingus püüdis ta osalt väljendada seda, milleks sobivam oluks filosoofiline traktaat. Tulemuseks võis olla mõttepõnev ja efektn töö, nagu ideenovel «Mehhanism» («Looming» 1938). Tema andelaadile eriti vastas ka lihvitud aforism, kirjanduslik arutlus.

«Kirjandus näis» — Paul Viidingu enda sõnadega — «olevat üks neid asju, mille pärast tasus elada.» Kirjutaja oli andunud lugeja. Juhan Smuul imetles korra, et sügav raamatukultuur ilmnes juba selles, kuidas Paul Viiding raamatut käisitses.

Kui loomingus avaneb abstraktsusse kalduv geomeetiline vaim, siis lugejana oli Viiding vaimustuv tundemine. Elu lõpuni suutis ta jääda avatuks teiste loomingle. Lugemine ei tähendanud temale ainuüksi elavat huvi ning osavõttu «kirjanduselust». Madalhinnanguid püüdis ta vältida või ilmutas neid näiteks aruteludel heasoovliku delikaatsusega, mõne komplimendi varal öeldavat pehmendades.

Viidingu silmis maksis väga palju vaimukus, pihtaminev väljend, mõni

elegantne käik, ootamatu riim, sõna-leid, üksikasi, puant. Isiklikku luulevarumusse kirjutas ta välja asjad, mis teda puudutasid ning mida ta headeks pidas. Üks luuletus näiteks leidis vihkuse tee väärtustava sõnaleiu «püha-paigastama» pärast. Hindajanagi oli Paul Viidingus omajagu matemaatikut ning maletajat, kes heast käigust oskas lugu pidada. Oma vaimustust uutest leidudest püüdis ta ümbritsevatega jagada.

Paul Viiding oli meisterlik ettelugeja ning oskas seda kunsti hinnata ka teiste juures. Elutoas, mis oli ühteaegu lastetuba, istuti ümmarguse laua ümber. Hoogu sattudes võis lugeja aina uusi «Loomingu» numbreid või raamatuid lauale tuua. Betti Alveri poemid olid kõige hinnatumaks ettelugemiseks. Ain Kaalep kui värsivirtuoos oli samuti kõrgelt hinnatud. Paul-Eerik Rummolet mäletan «Eite, jõnglast ja rändajat» ning «Giordano Bruno tuleriita». Suurt luulet leidis Paul Viiding Debora Vaarandi loomingus. Korduvalt arvustas ta Uno Lahe kogusid. Proosast kuulusid koduklassikasse Parijõe ja Latiku lastelood.

«Ajakirjade lehitsemine meelitab riskima ennustamisega, et kõige lähem tulevik kujuneb eesti nõukogude luules tõeliseks tõusuajaks, uute saavutuste etapiks,» kirjutas ta üsna elu lõpul.

Mäletan, ühe Alveri-õhtu katkestas kipitsev valu rinnas: «Kui seda ei oleks, siis...» Kuulajad teadsid, mida see tähendas.

M. Mäger

INDEX LIBRORUM

Mis filosoofia ajaloose puutub, siis tuleb tahe-tahtmata tunnistada mõnesugust kesisust — klassikalisi tekste esitleda pole ja enamik uurimusi-vaatlusi ei suuda ületada keskpärasuse piire. Ent siiski... NSV Liidu TA maailmakultuuri ajaloo teaduslik nõukogu avaldas artiklikogumikuna «Tradit-

sioon kultuuri ajaloose» (Nauka) vastava konverentsi (1976) ettekanded. Autorite hulgas on J. Davõdov, S. Averintsev («Keiser Julianus ja «bütsantsinismi» kujunemine»), A. Gurevitš, P. Gaidenko, A. Gulõga, D. Lihhatšov jt., filosoofidest on kõne all aga Platon, Prokles, Augustinus, Marsilio Fi-

cinio, Goethe, Kant, Engels jmt. Kogumik ise on mõeldud tähistama Aleksei Lossevi (1893) 85. sünnipäeva, tuues ka vastava artikli (A. Taho-Godi sulest) ja A. Lossevi bibliograafia 1973—1978. Viimase algus leidub teatavasti A. Lossevi «Antiikesteetika ajaloo» 3. köites («Kõrgklassika» 1974). Püüdes kinni pidada kronoloogilisest printsiibist, tuleks järgmisena mainida David Džohhadze («Aristoteelse dialektika» 1971) uut uurimust «Hellenistliku perioodi dialektika» (*Võssaja Skola*). Jõudsalt tuleb lisa seeriasse «Mineviku mõtlejaid» (*Mõsl*), täna võib nimetada kaht uut teost, milleks on B. Bõhhovski «Brabanti Siger» ja B. Mejerovski «John Toland». T. Pavlova raamat «John Bellers ja XVII sajandi teise poole inglise sotsiaalmajanduslik mõte» (*Nauka*) kõneleb inglise majandusteadlasest, sotsiaalreformistist (1654—1725), keda K. Marx kõrgelt hinnanud ning kes sõnastanud põhimõtte *kes ei tee tööd, ei pea ka sööma*. Uurimust saksa klassikalise filosoofia vallas on nimetada vaid A. Skripniku «Immanuel Kanti kategooriline imperatiiv» (toim. A. Gusseinov; Moskva ülikool) ja G. Livšitsi «Ludwig Feuerbachi ateism» (*Võssaja Skola*, Minsk). Prantslasest mõtlejad leiavad käsitlemist säärestes teostes nagu K. Jami («Jean Melles ja XVIII sajandi prantsuse ateism» (*Mõsl*, seeria «Vabamõtlejate ja ateismi ajaloo»), akadeemik Vjatšeslav Volgini «Prantsuse utoopiline kommunism» (esimest korda 1960; *Nauka*), J. Vassilkova «Fourier» — *Molodaja Gvardija* seerias «Kuulsate inimeste elu». Nikolai Tšernõševski läinudaastase juubeli — 150 sünnist — järelkajaks osutuvad nii S. Volki ja V. Nikonenko raamat «N. G. Tšernõševski materialism» (Leningradi ülikool) kui ka artiklikogumik «N. G. Tšernõševski ning filosoofilise mõte Ukrainas» (vast. toim. P. Manzenko; *Naukova Dumka*, Kiiev). L. Krinišini ajaloolis-sotsioloogilised ülevaated kannavad pealkirja «Riigi ja ühiskonna probleem marksismieelses mõttes» (Leningradi ülikool). Meist lõuna pool leiab «oma» mõtlejase ajalugu igas suhtes hoolsat uurimist, olgu selle näideteks ühisraamat «Vabamõtlejate ja ateismi ajaloo Valgevenemaal» (toim. J. Babossov ja G. Livšits) või V. Kononi ülevaade «Nõukogude Valgevenemaa esteetiline mõte. Kujunemise ja arenemise põhitapid» (mõlemad *Nauka i Tehnika*, Minsk). Või veel parem: D. Dašžamti teos «Marksismileninismi ideede levimine ja kinnistumine Mongoolias» (*Nauka*).

Mitmesugust literatuuri võib leida kõikvõimalike mittemarksistlike ideoloogiliste suundade, voolude, koolkondade filosoofilise kriitika alal. Siin on M. Filatovi «Natslikud müüdid eile ja täna. Natsismi ja neonatsismi kirjanduspoliitiliste spekulatsioonide kriitikat» (*Kasahstan*, Alma-Ata), I. Antonovitši «Kapitalism ja sotsiaalne kontroll. Sotsiaalse kontrolli teooria ja praktika arvustuseks kodanlikus sotsioloogias» (*Mõsl*), G. Andrejeva, N. Bogomolova ja L. Petrovskaja «Kaasaeg-

ne sotsiaalpsühholoogia Läänes. Teoreetilised suunad» (Moskva ülikool), V. Pazenoki «Eetilis-sotsioloogiline relativism. Kodanlike kontseptsioonide kriitiline analüüs» (*Naukova Dumka*, Kiiev), A. Karimski «Humanismi probleem kaasaegses ameerika filosoofias», J. Bogoljubova «Kultuur ja ühiskond. Ajaloo ja teooria küsimusi» (mõlemad Moskva ülikool), mis veidi eritleb ka tänapäeva Lääne kulturoloogiat. Andras Gedö «Kriisi filosoofia» (*Progress*) tuli ungari keelest tõlgituna seerias «Kodanliku ideoloogia ja revisionismi kriitikat». Nn. demokraatliku sotsialismi teooriat eritletakse *Politizdat*'i kogumikus «Mis on demokraatlik sotsialism?» (P. Fedossejev jt.) ning V. Nikitini teoses «Demokraatliku sotsialismi» ideoloogia kriitikat» (*Võssaja Skola*). Moskva ülikool avaldas A. Zotovi ja J. Vorontsova ühisraamatu «Kodanlik teaduse filosoofia». (Kujunemine, printsiibid, tendentsid), milles arvustatakse peamiselt positivistlikku, uskantiaanlikku ja uusratsionalistlikku teadusekäsitust.

1961. aastast kirjastab VEB Verlag der Kunst Dresden seeriat «Fundus-Bücher» avaldamaks uurimusi esteetika alalt, mis seejuures üpris avartalt-vabalt mõistetakse. Seeria avaramatuna tuli Ernst Fischeri «Kunsti paratamatusest». Loetletagu siinkohal siiski ainult seda, mis seeriasse lisandunud viimasel aastakümnel, ega seda nii vähe olegi. Pealkirjad siis vaid eesti keeles, sulgudes teose järjekorranumbrid: Paul Lafargue'i «Ideede päritolust» (24/25), Mihhail Lifšitsi «Inetuse kriis. Kubismist pop-art'ini» (26), Nikolai Brunovi «Arhitektuuri arenemisetapid» (27/28), Rosa Luxemburgi «Kirjatöid kunsti ja kirjanduse üle» (29), Kirill Afanasjevi «Ideed — projektid — ehitised. Nõukogude arhitektuur 1917—1932» (30), kogumik «Brutusest Marat'ni, Kunst Rahvuskonvendis 1789—1795» (31), Christopher Caudwelli «Uurimusi sureva kultuuri üle» (32), Juri Davõdovi «Kunst sotsioloogilise fenomenina. Platoni ja Aristoteelse esteetilis-poliitiliste vaadete iseloomustuseks» (33/34), Julian Marchewski «Setsessioon ja juugendstiil. Sotsiaaldemokraatlik kriitika 1900 ümber» (35), Dmitri Lihhatšovi «Inimene vanavene kirjanduses» (36/37), Frederick Antali «Renessansi ja romantika vahel. Uurimusi kunstiajaloo alal» (38/39), David Alfaro Siqueirose «Uus mehhiko realism. Kõnesid ja kirjatöid kunsti üle» (40/41), Grigori Sternini «Venemaa kunstielu 19. ja 20. sajandi vahetusel» (42/43), Lev Võgotski «Kunsti psühholoogia» (44/45), El Lissitzky «Proun ja pilvekaar. Kirjatöid, kirju, dokumente» (46), Wilhelm Fraengeri «Boschist Beckmannini. Valitud kirjutisi» (47/48), Rocco Musolino «Marksism ja esteetika Itaalias» (49), Kurt Liebmanni «Lessingi näide» (50), Peter H. Feisti «Kunstnik, kunstiteos ja ühiskond. Uurimus kunstiajaloo ja kunstiteaduse metodoloogia alal» (51/52), kogumik «Saksa proletariaadi kultuuriprogrammist 19. sajandil» (53/54).

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS,
 J. KROSS, K. KURG (pea-
 toimetaja), P. KUUSBERG,
 R. PARVE, J. PEEGEL,
 L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
 E. VETEMAA

Toimetuse aadress:
 200 001, Tallinn, Harju t. 1,
 tel. 441-365, 440-780, 440-781.
 Kirjastus «Perioodika»,
 Tallinn, Pikk t. 73.
 Ladumisele antud 3. 04. 79.
 Trükkimisele antud 11. 05. 79.
 Trükiarv 19 000.
 Ofsetpaber, 60×70/8.
 Trükipoognaid 20,5.
 Tingtrükipoognaid 15,99.
 Arvestuspoognaid 16,24.
 MB-03563.
 Tellimise nr. 1159
 ЕКР Keskkomitee Kirjastuse
 trükikoda,
 Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
 Looming nr. 5,
 mai 1979.
 Hind 50 kop.
 На эстонском языке
 Орган Союза писателей
 СССР
 «Лооминг» («Творчество»)
 № 5, мая 1979.
 Адрес редакции: 200 001,
 Таллин, ул. Харьоу, 1,
 тел. 441-365, 440-780, 440-781.
 Издательство «Периодика»,
 Таллин, ул. Пикк, 73.

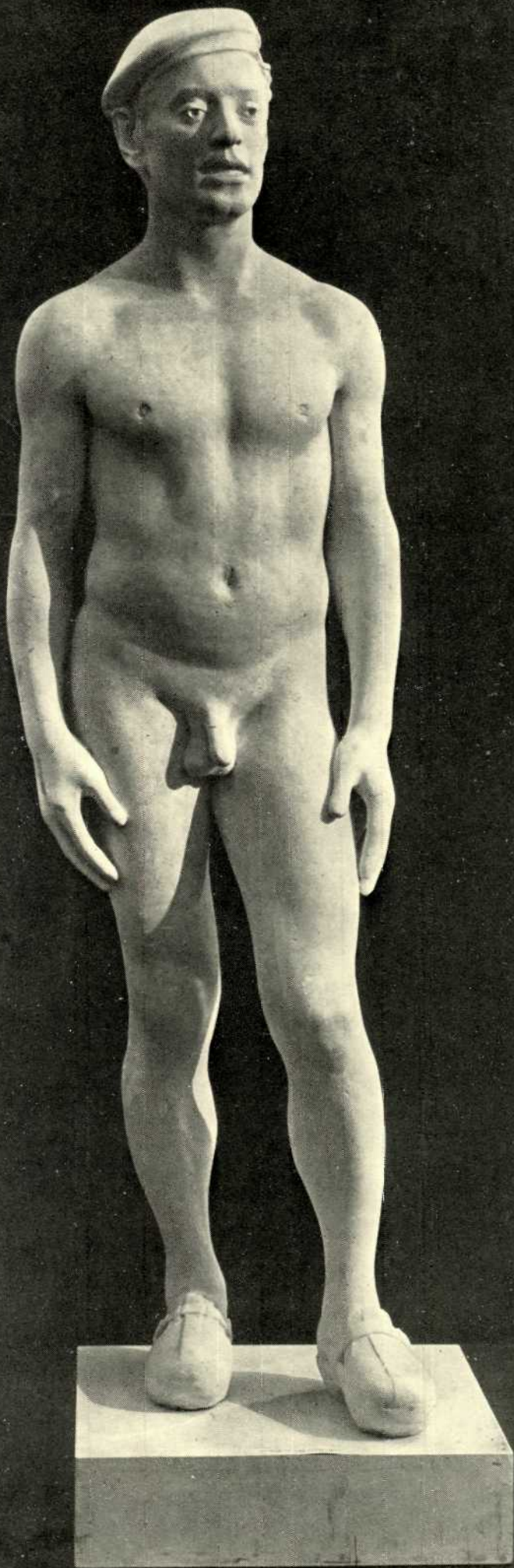
- 595 M. DUDIN
 Kolmas
- 596 V. TOROPÖGIN
 Luuletused
- 597 I. FONJAKOV
 * Nõnda ilmselt
 Minu sõbra vanaema
- 598 V. MAKSIMOV
 Luuletused
- 599 V. SOSNORA
 Luuletused
- 603 A. KUŠNER
 Luuletused
- 605 E. MAASIK
 Maa hingab
- 641 K. MERILAAS
 Luuletused
- 647 J. KROSS
 Kolme katku vahel
- 672 J. VIIDING
 Luuletused
- 675 A. VALTON
 Ülesmäge
- 679 J. PAAVLE
 Luuletused
- 681 I. SINGER
 Turu tänava Spinoza
- 693 J. ÜRT
 Luuletused
- 694 K. SAABER
 Kolhiida punased anemoonid
- 708 A. AARELAID
 Kuidas portreteerida kultuuri
- 719 M. MUTT
 Üks vanamoeline eesti kirjamees
- 726 H. PUKK
 Üht ja teist võõrsil loetust
- 735 P. TULVISTE
 Professori missioonist
- 737 P.-E. RUMMO
 Runnelist, «Kodu-käija» puhul
- 740 L. MÄLL
 Sinoloogilisest vaatepunktist
- 743 H. RUNNEL
 Võidujooks Valtoniga
- 747 RINGVAADE
- 704 E. TEGOVA. Mahajäetud omnibuss (Õli) 1978
- 706 A. VAHTRAPUU. Hobusega väljas II (Õli) 1978

Esikaane siseküljel:

R. TAMMIK. Flora (Õli) 1978

Tagakaane siseküljel:

M. MIKOF. Mees (Kips) 1978

50 KCP.
78 174